Ladányi István

MEGÚJULÓ BEFEJEZETLENSÉG

Az *Új Symposion* folyóirat
arculata, szerkesztési gyakorlatai
és műfajai

Ladányi István

MEGÚJULÓ BEFEJEZETLENSÉG

Ladányi István

MEGÚJULÓ BEFEJEZETLENSÉG

Az *Új Symposion* folyóirat
arculata, szerkesztési gyakorlatai
és műfajai

Gondolat Kiadó
Budapest

A kiadvány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal –
NKFIH támogatásával, *A kánonképződés folyamatai komparatív megközelítésben: közép-európai és kelet-közép-európai kánonok a modernség kontextusaiban* című,
125791 nyilvántartási számú NN_17 pályázat keretében készült.

Szerkesztette
BERÉNYI EMŐKE

© Ladányi István, 2022

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 556 448 4

TARTALOM

BEVEZETÉS 7
Symposion-legendák 11
Symposion-interjúk, visszaemlékezések. Szépirodalom, tanúságtétel, irodalomtörténeti forrás? 21

A *SYMPOSION* MELLÉKLET 31
A *Symposion* melléklet előzményei 32
A *Symposion* melléklet időszaka 40

A MEGÚJULÁS NAPI GYAKORLATAI 69
Az „új" jelentései: modern és avantgárd önmeghatározások 77
Térképzetek, decentralizáltság, deterritorializáció 107
Műfordítás és kulturális identitás 117
A folyóirat tere: az átjárás, az összenyitás és a folytonosság textuális és vizuális alakzatai 133

AZ *ÚJ SYMPOSION* MŰFAJAI 169
Az esszé mint a kísérlet és a dialógus műfaja 172
A kritika: ízlésformálás és szakmaiság 188
A tudományosság helye 209
A szabad vers kultusza 227
A folytatásos regény műfaji sajátosságai és jelentősége 245
Vitaműfajok 259

HATÁSOK, UTÓÉLET, BEFEJEZÉS 274
Nemzedéki identitásformálás, értelmiségi életutak 274
Regionális kánon: irodalomtankönyvi bekezdések 285
Befejezés 297

IRODALOMJEGYZÉK 303
A SZERKESZTŐK JEGYZÉKE 311
A SZERZŐNEK A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ TANULMÁNYAI 319
AZ ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE 321
NÉVMUTATÓ 323

BEVEZETÉS

Létező megközelítés az irodalomtörténet-írásban, hogy egy-egy munkához úgy viszonyulunk, hogy valaki, az adott téma kutatója az egész szakmai közösség számára „elolvassa" egy régi szerző, alkotói közösség műveit vagy valamilyen problémakörhöz sorolható szövegek összességét, megírja róla áttekintését, és attól kezdve jó ideig ezzel a kérdéssel nincs dolga a szakmának.

Ez a könyv nem kíván az *Új Symposion* folyóirattal foglalkozó eddigi kiadványok helyébe állni. Máshol vannak a súlypontjai, mint az elődeinek, részben épp az említett kiadványok eredményeit figyelembe véve, de főképpen amiatt, mert a folyóirat történetével foglalkozva elsősorban az irodalmi, művészeti és ezekkel együtt magában a folyóirat-szerkesztésben megnyilvánuló alkotótevékenység érdekelt, valamint azok a közösségi és értelmiségi magatartásminták, amelyek ezeken keresztül megnyilvánultak. Kevesebb teret kapnak a könyvben a korábbi monografikus megközelítésekben, átfogó tanulmányokban alaposan tárgyalt eseménytörténeti, társadalom- és politikatörténeti vonatkozások. Ezeket sem kerültem ugyanakkor, mert a folyóirat megjelenésének évtizedeiben ezek végképp nem választhatók le az irodalmi és művészeti törekvésekről, megkerülhetetlenek a *Symposion*-történet indulásakor, nagyobb átalakulásainál, súlypont-áthelyeződéseinél, és gyakran meghatározták a folyóirat domináns műfajait is. Nem kerülhetők meg a társadalom- és politikatörténeti kontextusok azért sem, mert a folyóirat kifejezetten érzékeny és elkötelezett volt társadalmi kérdésekben, különösen a lap indulásának meghatározó éveiben vagy az 1980-as évek elején. Úgy tekintek erre a könyvre, mint egy hosszú folyamat részesére, amely a *Symposion* hetilapmellékletével indult, a folyóirattal folytatódott, és a megjelenésének pillanatától folyamatos reflexióban azóta is tart.

Különösen nem kíván a könyv magának az *Új Symposion* folyóiratnak a helyébe állni, és a folyóirat sokértelmű örökségét az általa felkínált olvasatokkal kisajátítani. Épp ellenkezőleg: bármennyire is nem jellemző az ilyen olvasásmód a folyamatos jelenben létező folyóiratok esetében, szándékaim szerint ez a könyv az évtizedekkel ezelőtt megjelenő újvidéki periodikum olvasására biztat. Ha nem is feltétlenül az egykori nyomtatott számok kézbevételére és valamiféle egykori olvasásélmény, „történelmi tapasztalat"[1] megélésére – bár ez nyújtja a legautentikusabb élményt, különös tekintettel a lap változó formátumára, a nyomtatáshoz használt papírfajták minőségére és egyáltalán a nyomtatott változatban érvényesülő vizuális és taktilis jellemzőkre –, hanem akár a digitalizált változat világhálós lapozgatására, ami szintén érzékelhetővé teszi az egyes szövegeken túlmutatóan a számok, évfolyamok dinamikáját, a szövegek párbeszédét, összhangzatát vagy épp széttartását, az esetlegességeket is, a korhoz kötött jellemzőket, a hibákat és a hiányosságokat, a folyóirat által nyújtott közlési esélyeket, a keresési irányokat és köztük egy-egy egészen kivételes publikációt, a vitákat, szöveg és kép viszonyát, a folyamatosan alakulásban lévő tipográfiát – s igen, egyáltalán a befejezetlenség koncepcióját. A mélypontokat, válságokat leszámítva ugyanis a folyóirat éltette a publikálási forma lényegét, azt, hogy nem csak, sőt kevésbé a maga előzményeivel volt kapcsolatban, és nem a meglévő alapokra építette önmagát, hanem a formákat nem nyert jövő felé fúródott, a még meg nem történtek, de már hiányzók lehetőségét is magába foglalta, a maga tökéletlenségeinek is értelmet adva ezzel. A publikált szövegek önmagukban olvasva, esetleg a később könyvben is megjelent változatukban, saját szerzői kontextusaikban talán az egyedi azonosság erősebb formáit mutatják fel, de az évfolyamok egybefüggően hömpölygő tere gazdagabb jelentéseket, sokrétűbb lehetőségeket, más minőségű jelentőséget kínál nemcsak az önmagukban is figyelemre méltó, hanem az akár kevésbé jelentős szövegeknek is.

Az *Új Symposion* – más, erőteljesen koncepciózus folyóiratokhoz, a *Nyugat* vagy Kassák *Ma* folyóiratának évfolyamaihoz hasonlóan – az egyes szövegeken túlmutató olvasásmódokat és értelmezési kereteket tesz lehetővé, és művészeti alkotásként mutatja fel magát. Ez a szövegdinamika, a folyóirat terének kitartó tágí-

[1] Vö.: Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*, Typotex, Budapest, 2004.

tása és ebben a tág térben véghezvitt mozgások különösen a Tolnai Ottó, Bányai János, Bosnyák István nevével fémjelzett első nemzedék által (1965 januárja és 1974 márciusa között) szerkesztett lapra jellemzők, de a közös cselekvés ethosza, egy olyan közeg fenntartása, amely lehetővé teszi a fiatalok megújuló generációinak a felelős értelmiségivé nevelődését, a közös, egymást inspiráló tájékozódás, önfejlesztés igényének a fenntartása a második nemzedékkel azonosított, Danyi Magdolna főszerkesztése alatti időszakot (1974 áprilisa és 1980 februárja között) is jellemezte. Ebből a második nemzedék által is az 1970-es években továbböröklített hagyományból alakult ki az aktualitásnak az az ismételten felfedezett formája, amely az 1980-as évek legelején a Sziveri János vezette harmadik nemzedék által meghatározott néhány évfolyamban (az 1980. márciusi 179. számtól az 1983. áprilisi 216. számig) öltött testet. De ez a még létre nem hozott újra való nyitottság ott van a harmadik nemzedék leváltását követő, meghatározó alkotók által bojkottált negyedik, Purger Tibor-féle szerkesztőség időszakában is (1984 januárjától, a 217–218. számtól az 1989. január–februári 277–278. számig), az intermediális mozgásokra, a vizuális művészetekre, az experimentális zenére, a populáris kultúrára nyitó tematikus összeállításokban. Más kérdés, hogy a közvetlen közegük égető problémáiról vagy az 1980-as évek mélyreható, jugoszláviai és kelet-európai változásairól nem vesznek tudomást – mint ahogy az általuk szerkesztett folyóirat előzményeivel sem foglalkoznak, és hallgatnak annak a szerkesztőségnek a fölszámolásáról is, amelynek a helyébe léptek, akárcsak a folyóiratot húsbavágóan érintő publikálási bojkottról. Az 1983-ban megtört *Symposion*-hagyományba az 1989-ben formálódott, Beszédes István vezette szerkesztőség kapcsolódik vissza (az 1989. március–áprilisi 279–280. számtól az 1991. június–júliusi, 306–307. számig), többek között fórumként szolgálva a vajdasági magyar közösség szempontjainak, érdekeinek megjelenítésére, vitáinak lefolytatására a gyorsuló jugoszláviai és kelet-európai átalakulási folyamatokban. A Bozsik Péter által szerkesztett számok (a még Beszédes István főszerkesztése alatt összehozott, 1991. január–februári haiku-szám és az általa főszerkesztett, 1991. augusztus–szeptemberi Hajnóczy Péter-szám) pedig az egyetemes magyar irodalommal való összetartozás nyilvánvalóságát hangsúlyozzák a vajdasági magyar közegben, folytatás nélkül maradt (vagy a Magyarországon 1992-ben elindított *Ex Symposion* folyóiratban folytatódó) kezdeményezésként. Az ezt követő két év gyorsan átformálódó szerkesztőségei

már a három évtizedes hagyomány elkötelezetten hősies továbbéltetéséről, a háborús körülmények és a nagyszámú elvándorlás okozta válság kezeléséről szólnak. De a *Symposion*-történet nem ért véget az *Új Symposion* megszűnésével. Hatása ott van a tovább alakuló szerzői életművekben, a *Symposion* és a Magyar Tanszék közegében inspirálódott tanári és kutatói nemzedékek irodalom- és művészetfelfogásában, az Újvidéki Színház, a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház, a Nagy József mozgásművész, koreográfus által vitt színház- és művészetfelfogásban, a szegedi *Tiszatáj*, a veszprémi *Vár Ucca Műhely* és *Ex Symposion* folyóiratok évfolyamainak számos jellemzőjében – és ez a sor bőven kiegészíthető és folytatható.

A könyv fejezeteinek elrendezése a fentiekben is taglalt kérdésekből következik. A jelen bevezető sorokat követően, a könyv *Bevezetés* főcímű részének két fejezete még a *Symposion*-jelenségkörhöz való hozzáférés és közelítések problémáit láttatja. Csak ezt követően, *A Symposion melléklet (1961–1964)* és *A megújulás napi gyakorlatai* című részek fejezetei érvényesítik a történet időrendi szempontjait, a legnagyobb hangsúllyal az alapító nemzedék tevékenységén. *Az Új Symposion műfajai* című rész fejezetei a folyóirat egy-egy meghatározó műfajáról, az esszéről, a kritikáról, a tanulmányról, a szabad versről, a folytatásos regényről és a vitaműfajokról adnak áttekintést. A könyv ötödik, befejező része a folyóirat és főleg első nemzedéke hatásának néhány vonatkozását mutatja fel. Az egész munka leginkább az első nemzedék tevékenységére, az általuk kezdeményezett folyóiratfelfogás és működésmód megközelítésére fókuszál, a későbbi szerkesztési gyakorlatoknál főleg az ettől a hagyománytól való elmozdulásokat, új kezdeményezéseket, fordulatokat láttatva.

Az 1961 végén elindított *Symposion* melléklet már megalapozta azt a szellemiséget, amit *Symposion*-mozgalom, *Symposion*-hagyomány alatt értünk, de azt a kultúrateremtő komplexitást, amely a saját közvetlen közegének átformálásán túl szélesebb körben is ismertté, fogalommá tette az *Új Symposion* nevet, csak a folyóiratszerű működés és a nagyobb terjedelem tudta biztosítani. Ennek a hagyománynak a folytonossága, a törésekkel, változásokkal együtt a Sziveri János vezette szerkesztőség 1983-as szétveréséig érvényesült. Az ekkori adminisztratív beavatkozás helyrehozhatatlan károkat okozott ebben kis, sérülékeny, párhuzamos intézményekkel, lehetőségekkel nem rendelkező közegben. Az ezt követő válságos évek, történelmi változások, a délszláv háború nyomán beinduló elvándorlás kö-

zepette a folyóirat elveszítette központi, kultúraalakító szerepét, végül működési feltételei is ellehetetlenültek.

Lehetett volna-e másképp? Minden bizonnyal igen. Egyrészt nyilván az *Új Symposion* nélkül is lett volna vajdasági magyar kultúra, jelentős szerzői teljesítmények, másrészt az 1983-as beavatkozás nélkül is jöttek volna a válságos évek és a vajdasági magyar kultúrán belüli egymásnak feszülések. Ugyanakkor az, ami történt és ahogy történt, egyszeriségével együtt is modellértékű és tanulságos.

SYMPOSION-LEGENDÁK

Az *Új Symposion* története kapcsán gyakran előkerül a folyóirat legendája, a legendaképzés, a legenda továbbörökítésének, illetve épp ellenkezőleg, a legenda leépítésének kérdése. Szerbhorváth György *Vajdasági lakoma* című könyvét egészében áthatja a *Symposion*-legenda kikezdésének és elemző szétbontásának attitűdje, kezdve a folyóirat története kapcsán használt erős, érzékletes megfogalmazások, metaforikus kifejezések ironikus számbavételétől, tetten érve az átalakuló szerkesztőségek és az egyes szerkesztők működésében az ideologikus és taktikus megfontolásokat, érintve az árulások és hatalmi harcok részleteit.[2] A *Symposion*-történet egyes elemeinek demitologizálóan elemző számbavétele jellemzi Végel László interjúit és önéletrajzi jellegű írásait.[3] Losoncz Alpár elemzéseinek szintén része a legendásító megközelítés semlegesítése,[4] és ez az attitűd jellemzi Vékás János interpretációit is, 2017-es kötetében, az 1988-ban Tolnai Ottóval készített interjúja elé írt Tolnai-port-

[2] Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma. Az Új Symposion történetéről,* Kalligram, Pozsony, 2005.

[3] L. pl. Végel László: Homokdombok, *Új Symposion,* 200. szám (1981), 399–403; Végel László–Radics Viktória: Szenttamástól Berlinig. Életinterjú Végel Lászlóval, *Ex Symposion,* 80 (2012), 1–15; Végel László [portré és interjú] in Vékás János: *Utak 2. Interjúk és társadalomtörténeti portrék. CD-melléklettel,* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2017, 587–636; Végel László: *Temetetlen múltunk. Önéletrajzi regény,* Noran Libro Kiadó, Budapest, 2019.

[4] Losoncz Alpár: *A hatalom(nélküliség) horizontja. Hommage à Új Symposion,* Forum, Újvidék, 2018.

réjában voltaképpen a *Symposion*-legenda lebontásán túlmenően eljut olyan inszinuációig is, hogy egy retorikus kérdésben fölteszi: „Vajon Tolnai Ottó pusztán csak költő volt, vagy »még valami más funkciójú ember is«?"[5] Míg Végel László és Losoncz Alpár tulajdonképpen az első nemzedéknek az „intézményekbe menetelését" problematizálja, Vékás a folyóirat kezdeteitől, négy-öt évtized távolából érvényesített kisebbségpolitikai szempontokból láttatja problematikusnak a folyóirat működését, főképp a jugoszlávságeszménnyel történő azonosulása okán.

Magát a *Symposion*-legendát amiatt a nyelvkeresés miatt nem látom mellőzhetőnek, amely a résztvevők, érintettek róla való beszédére jellemző. Az egyedi élmény erőssége érhető tetten a rendhagyó megfogalmazásokban. A *Symposion*ról való beszéd csöndeket tör meg, erős beszédmódváltásokat generál, a megszólalókra nem jellemző határátlépéseket mutat fel. Talán épp az irodalomtudóstól szokatlan megfogalmazás és az írott szövegeire egyébként jellemző szűkszavúság, az irodalomtudományos nyelvhasználat miatt idézik gyakran Thomka Beáta megfogalmazását 1994-es Tolnai-monográfiájából, amelyben Tolnai Ottó és Domonkos István városbéli vonulását irodalomtudósi pozíciójából kilépve idézi meg: „A csavargó, a bohém, a hippi, a lázadó, a baloldali forradalmár magatartásmodelljei beépülnek a modorba és tartásba. A két költő szakállat visel, jelmezt ölt, s a komolykodó irodalmi estet saját föllépésük idejére happeningbe fordítják át. Legenda képződik köröttük, derékig csüngünk az újvidéki gimnázium ablakában, ha a városból a Telep felé baktatnak."[6] Az utólagos nyilatkozatok mind a légkört, a hangulatot, a vonzásokat, a közösségi élményt, a barátságot állítják középpontba. „Tulajdonképpen nem a mozgalomhoz csatlakoztam, hanem Tolnai Ottóhoz és költői világához. Számomra a *Symposion* mint mozgalom és nemzedék a mai nap is csak annyit jelent, személyes kapcsolatot Tolnaival. Rajta keresztül érintkeztem a mozgalommal, ő töltötte be a katalizátor szerepét. Tehát a mozgalommal közvetlen kapcsolataim nem voltak, aminthogy ma sincsenek" – nyilatkozta különösen élesen még az események közelében, 1968-ban Domonkos István Hornyik Miklósnak.[7]

[5] Vékás János: *Utak 2.*, i. m., 399.
[6] Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994, 14–15.
[7] Hornyik Miklós: *Szabálytalan napló*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981, 125.

A szerkesztőségi légkör, a baráti társaság, a közös műhely megfogalmazásának a változataival találkozunk a visszaemlékezésekben. Az *Ex Symposion* folyóirat *Új Symposion*-interjúszámában Rajsli Emese közös beszélgetést folytatott Böndör Pállal és Maurits Ferenccel. Az önmagukat a szerkesztőség benjáminjainak nevező Maurits és Böndör (Maurits 1945-ös, Böndör 1947-es születésű, mintegy öt, illetve hét évvel fiatalabbak a meghatározó alapító nemzedék derékhadánál) egymást kiegészítve idézi meg a szerkesztőségi légkört:

„M. F.: [...] csak azt tudom, hogy ahhoz fogható intenzív, pezsgő szerkesztőségi élet soha többé nem lesz. Habár lehet, hogy én elfogult vagyok...

B. P.: Én nem is tudom, hogy mihez hasonlítanám. Hogy már reggel vagy délelőtt tíztől ott van tíz-tizenkét ember, és kultúráról, irodalomról beszél egész nap. És aztán lassan leszünk húszan is, és jönnek a még nálunk is fiatalabbak, és azt látjuk, hogy ők is ugyanolyan anyagból vannak, mint mi, ez valami frenetikus élmény volt. Mert jöttek később egyre többen, Danyi Magdi, Thomka Beáta, még később Sziveri Jancsiék, Balázs Attila... Fantasztikus volt."[8]

Várady Tibor jóval visszafogottabb stílusban ugyan, de ugyanezt fogalmazza meg ugyanebben az interjúszámban, Szerbhorváth György kérdéseire válaszolva:

„*Tősgyökeres nagybecskereki, ügyvédi családból származol, ahol a többnyelvűség is adott, magától értetődő volt. A családi háttered, az életutad sem tipikus, a* Sympo *szerkesztőinek, alkotóinak többsége kisvárosból, faluról, paraszti-kispolgári világból jött inkább. Akadt emiatt konfliktus, feszültség, vagy tényleg annyira a felszabadultságérzet uralta a hatvanas éveket?*

Nem, ez nem hozott semmilyen feszültséget, és nem akadályozott sem barátságot, sem megbecsülést. A becskereki ügyvédi irodából éppen azért jöttem át Újvidékre, mert itt volt a *Symposion*. Persze, vonzott a tanári karrier is, de a *Symposion* volt a döntő érv. Hívtak Belgrádba is tanítani, de ez eszembe se jutott. '63 elején jöttem Újvidékre, akkor még csak alakulgatott a szerkesztőség, de ismertem a társaságot, együtt jártunk különböző rendezvényekre – és a Dominóba –, és úgy éreztem, hogy egy egészen kivételes nemzedéket ismerek meg. Azt hiszem, hogy

[8] Böndör Pál, Maurits Ferenc és Rajsli Emese, Aztán csak csinálom, és nem tudok leállni. Rajsli Emese pétervári beszélgetése Böndör Pállal és Maurits Ferenccel, *Ex Symposion*, 98 (2017), 18–25, 22.

– egy-két kivétellel – ennyire érdekes emberekkel a Harvardon sem találkoztam. Igen, más közegből jöttek, nemigen beszéltek idegen nyelveket, de ennél sokkal fontosabb volt a közös gondolkodás."[9]

Ugyancsak szokatlan az a hangnem is, amit Bányai János üt meg, amikor Maurits Ferenc életművére visszatekintve voltaképpen a folyóiratot megelőző *Symposion* melléklet idejét idézi meg az 1990-es évek első felében: „Akkor hát hol van a jó szó, amivel legalább megközelítőleg kimondhatnám Maurits művészetének jelenlétét életemben? Vagy mindazoknak az életében, akik az elmúlt évtizedeket vele, az ő művészetével együtt, újságok, folyóiratok, könyvek tervezése és kiadása, utazások, hosszú beszélgetések, a külön nyelv megteremtése, vereségek és megint vereségek során járták végig. A három évtizeddel ezelőtti első esszék, a névtelen bírálatok, az életre-halálra menő nagy polémiák korára, a *Rátka*, a homorú versek, a kétéltűek, a kenyér, a korai makró, az első szociográfiák, a nagy port kavaró értelmiségviták, az avantgárd és a hagyomány egyidejű felfedezése, a képversek és a véletlen antológiák, a kontrapunkt és a bonyolult örömök idejére gondolok, valamire, ami lassan elvész a múlt és az emlékek ködében, egy talán sosem volt időben, ám megmarad figyelmeztető jelnek; nincs rá jó szó, és nincs rá jó történet se, hogy mindez akár írásban, akár festményen, vagy a kép valamely változatán pontosan elmondható lenne."[10] A hosszú felsorolás, a könyvcímek és utalások a nagy közös történet meghatározó műveit, állomásait idézik, Tolnai Ottónak a *Symposion* mellékletet indító *Első esszéjét*, Bányainak a Tolnaival közösen írt, név nélkül publikált bírálatait, Domonkos István és Tolnai Ottó első verseskötetei, a *Rátkát* és a *Homorú verseket*, Gion Nándornak az *Új Symposion*ban folytatásokban közölt, majd a *Symposion Könyvek*ben publikált *Kétéltűek a barlangban* című első regényét, Gobby Fehér Gyulának a szintén az *Új Symposion*ban folytatásokban hozott *Néhány szó az újvidéki kenyérről* című folytatásos regényét, Végel László *Egy makró emlékiratai* című, sok vitát kiváltott és szintén az *Új Symposion*ban folytatásokban közölt regényét, Gerold Lászlónak a vajdasági magyartanárok kö-

[9] Várady Tibor és Szerbhorváth György: Lázadás a keretek ellen. Várady Tiborral Szerbhorváth György beszélgetett, *Ex Symposion*, 98 (2017), 5–12, 9.

[10] Bányai János: Nincs rá jó szó, in uő.: *Kisebbségi magyaróra. Tanulmányok, kritikák*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996, 143–146.

rében végzett és az *Új Symposion*ban publikált szociográfiai kutatásait, a *Symposion* melléklet antológiáját, az 1964-es kiadású *Kontrapunkt*ot, „az életre-halálra menő nagy polémiák" meg „a nagy port kavaró értelmiségviták" említésével meg talán leginkább Bosnyák Istvánt, illetve az Ifjúsági Tribünön folyó vitákat, az egész zsongó légkört a folyóirat indulásának idejéből, hogy végül, talán egyedüli ilyen személyes szöveghelyként az életműben, a „bonyolult örömök" szintagmával saját első, nagy igényű és nagy reményű 1964-es esszékötetére is emlékezzen.

Tolnai Ottó központi szerepét számtalan interjú, nyilatkozat, vallomás hangsúlyozza. Maurits Ferenc és Böndör Pál is Tolnaihoz és Bányaihoz köti pályaindulását Rajsli Emesével folytatott, fentebb idézett beszélgetésében. Tolnai 1960-ban a végzős általános iskolás (!) Mauritsot az iskolában keresi meg, és rajzokat kér tőle, később, gimnazistaként pedig Rilke- és Sartre-köteteket ad neki olvasásra. Bányai szintén még 1960-ban, általános iskolás versmondóként szólítja meg Mauritsot. Böndörtől pedig ugyanazon a napon kér verseket a folyóirat számára Bányai meg Tolnai: első, a *Képes Ifjúság* irodalmi rovatában történő megjelenésének napján. Maurits visszaemlékezése szerint Tolnai a lap vizuális tervezésének munkálataiban is aktívan részt vett: „Mondtam, hogy ez csoportos munka volt, az elejétől kezdve. Papp Miklós, Baráth, én és Tolnai. Ottónak mindig volt ötlete, és valahogy finoman alakított, kalauzolt bennünket úgy, hogy azt mi nem is vettük észre. Ez még ott volt, a legelején: imádom ezeket az éveket, soha többé ilyen gyönyörű, szabad, kreatív éveim nem lesznek."[11]

Parti Nagy Lajos a Magyar Rádió részére hat napon keresztül, hat ülésben készített életútinterjút Tolnai Ottóval 1998 márciusának végén, és ennek szöveges anyagát dolgozza tovább éveken keresztül az interjúalany, saját megfogalmazása szerint is bizonytalan műfajú könyvvé, egy rádióinterjú regényévé. A *Költő disznózsírból* kötetnek főleg a 3. fejezete, a *Rubintos gyűrű* foglalkozik a *Symposion*nal, nyilván nem véletlen, hogy ez a legterjedelmesebb, voltaképpen önmagában könyvnyi fejezet (a 393 számozott oldalnyi könyv 113 oldalát teszi ki, vagyis több mint a negyedét), ráadásul számos befejezetlen közléssel, elvarratlan szállal. Emlékezésáradata, asszociációs hálózata, utalásai, hivatkozásai meg sem kísérlik valamiféle

[11] Böndör Pál, Maurits Ferenc és Rajsli Emese: Aztán csak csinálom, és nem tudok leállni, i. m., 18–20.

teljes kép, egységes magyarázat létrehozását, inkább annak a mozgalmasságnak, tevékeny keresésnek, az élet és irodalom párhuzamosan vállalt kalandjának az izgalmát, izzását, eksztázisát próbálja megérzékíteni, ahogy a symposionisták közös indulását Tolnai megélte. Parti Nagy Lajos a hatnapos beszélgetésnek ezen a harmadik napján a tengerről kérdezi Tolnait, a tengerről és a pályakezdésről. A Tolnai-vallomás, metaforák és tények közös szövegtérbe hozásával itt a barátság, a tenger, a napsütés, a modernizmus és mindezekhez kapcsolva még a dzsessz eksztázisából láttatja kinőni a *Symposion*t. Válaszának kétoldalas első mondatába ezeket zsúfolja bele – láthatólag fontos számára, hogy minden meghatározó vonatkozást érintsen már az első mondatban, mielőtt pontot tenne: „Nem is tudom, hol kezdjem, fűzzek hozzájuk magyarázatokat, végezzek apró kiigazításokat, hogy például a *Symposion*nal, az 1961-ben induló melléklettel, még pontosabban, nagy barátságunkkal kezdődik a tenger, évekig szinte azonos vele, hiszen már 1961 nyarán a macedóniai kolostorok felé vettük utunkat, s onnan Montenegrón keresztül végig a parton Dubrovnikba csöpögtünk (hogy ott az egyik legrégibb szállóban, Domonkos zenész barátainál, a zenészek szobájában a földön, a hangszerek között, néhány napra meghúzzuk magunkat, nekem első éjszaka egy nagy, kövér német csaj jutott, reggelre csak a nagybőgő maradt a helyén, este pedig kiüljünk a tenger fölé, a teraszra, ahová hamarosan megérkezik az éppen arrafele sétahajózó, hírhedt belügyminiszter, Ranković, politikus társaival, népes családjával, s mi figyeljük, az ajtónál, hogyan kóstolja meg sorban a kajákat egy biztonsági figura, jó foglalkozás, ülsz egy eldugott asztalkánál, és belekóstolsz, belelefetyelsz a politikusok kajájába, kipróbálod, nem kevertek-e bele mérget, lestük, miféle ember is ez a Ranković, ez a szűrszabóból, partizánvezérből, Tito árnyékából lett, mindinkább levált, sétahajózó politikus, akitől a sorsunk függött, mind ilyen volt, Koča Popovićot kivéve, mind ilyen egydimenziós figura volt lényegében, ez mindig így van a nagyformátumú uralkodók körül nyüzsgő alakok esetében), mármint azzal, hogy a *Symposion*nal kezdődik a dolog, mert az *Új Symposion*nal már új fejezet nyílik, valamiféle nagykorúsodásról kellene beszélnünk, ami előtt, ami elől talán, mi még lemegyünk a tengerre, mert én tényleg csak a barátságunkra tudok emlékezni, ami a modern irodalommal, a Rimbaud-val, Lautréamont-nal (Danilo Kiš és Mirjana 64-ben jelentették meg összes műveit, Sreten Marić Bachelard és Blanchot interpretációit is kommentáló, nagy előszavával, a fedőlapon Dalí zseniális egyszemű

portréjával: »Azon kapom magam, hogy csak egy szemem van, az is a homlokom közepén.«), Rilkével, valamint Valéry mediterranizmusával, Gide immoralizmusával, a posztszürrealista költészettel, Saint-John Perse-szel, Michaux-val, illetve Hemingway *Fiestá*jával, Faulkner *Hang és tébolyá*val, Malraux-val, Sartre-ral, Camus-vel – igen, Camus Seurat kis vásznainak tüzes raszterére emlékeztető Nyarával (különös, ha Mersault gesztusát, ami nem más, mint Gide action gratuite-ja, illetve Dosztojevszkij regényhőseinek nagy, abszurd gesztusai, Mersault pedig egy algíri Lafcadio, egy algíri Raszkolnyikov, ha Mersault gesztusát elemezzük, a Nyarat találjuk, a raszterré hulló Napot, illetve ahogyan ő mondja, a Nap és a vízpor vakító fényhálóját, valami tűzesőt, azért próbálkozom ismételten, s majd próbálkozom százszor is még meghatározni, mi is volt az, amit mi modern irodalomnak neveztünk, igen, talán Gide volt az egyik kulcsfigura, aki átvezette a modern irodalomba Dosztojevszkij és Nietzsche bizonyos eszméit, s ezt találjuk majd lényegében Kerouacnál, Ginsbergnél, Burroughs-nál is, ha Camus kapcsán Seurat-t említettem, akkor Faulkner, illetve a *Hang és téboly* órajelenete kapcsán, ahogyan Quentin betöri apja óráját, kicsupálja mutatóit, pedig Dalí képlékeny órájával kellene együtt tárgyalni – tehát ez a cél nélküli gesztus és ez a kicsupált óramutató), Godard és Antonioni filmjeivel (jóllehet a *Maldoror*ral Buñuel és Dalí filmjét kellene együtt említeni), a dzsesszel szinte a végletekig, valami leírhatatlan mámorrá, boldog sikollyá fokozódott (a dzsessz nélkül ez minden bizonnyal nem lett volna így, majd minden barátunk dzsesszzenész volt, Domonkos a Rádió nagyzenekarában dolgozott, abban a nagyzenekarban, amelyet e térségek művészetében külön hely illet, Tomsics Rudolf is ott muzsikált, később pedig vezette is a zenekart), és ez, mármint barátságunk hirtelen megtalálta megfelelőjét, majdhogynem objektivációját, jóllehet éppen abban, hogy objektiválhatatlan, szubsztanciája elérhetetlen, megtalálta a tengerben, igen, én csak erre tudok emlékezni, barátságunkra és a tengerre, ahogyan ez a két dolog, mint valami cintányér összecsattant, csak erre tudok variálni…"[12]

A válasz nem a csoportokkal és egyénekkel folytatott konfliktusokra helyezi a hangsúlyt, hanem annak a modern értékrendnek a fölvázolására és érzékeltetésé-

[12] Tolnai Ottó: *Költő disznózsírból.* Egy rádióinterjú regénye, kérdező: Parti Nagy Lajos, Kalligram, Pozsony, 2004, 94–96.

re, amelynek jegyében 1961 decemberében elindítják közös irodalmi pályájukat és fórumukat, az *Ifjúság* hetilap *Symposion* mellékletét. A szövegben időről időre visszatér ezekhez a témákhoz, hol az egyiket, hol a másikat hangsúlyozva: „egy nemzedék, nagy barátság, ujjongó boldogság. Hihetetlenül örültünk egymásnak. Kialakult egy tábor. Mindennap találkoztunk, és boldogok voltunk, hogy együtt vagyunk, hogy együtt sétálunk az utcán, hogy együtt ülünk, együtt vonulunk az egyik kávéházból a másikba, együtt nézzük a filmeket. Mindennap egy újhullámos filmet, vagy egy Antonionit, Fellinit, Bergmant vagy éppen Bressont. A modern film hihetetlen pillanatai voltak azok. Egy család voltunk."[13]

Tolnai már az 1988-as Vékás-interjúban elhatárolódik a *Symposion*-történetnek azoktól a megközelítéseitől, amelyek az egykori konfliktusokat, törésvonalakat szeretnék számba venni, elemezni, és saját magát sem szeretné kiszolgáltatni az ezekről való gondolatoknak, és előrevetíti, hogy inkább valamilyen szépirodalmi megközelítését szeretné adni közös történetüknek. Vékás ilyen irányú kérdésére elmondja ugyan, hogy sajnálja és nagy bűnnek tartja a *Symposion*-mozgalom szétszakítását, de nem az egyéni ellentétekre és rivalizálásokra kíván figyelni, sem az egyéni felelősségek mérlegelésére, hanem a barátságok fenntartására törekszik; majd lényegében elhárítja a kérdésnek a személyekre vonatkozó részét: „De azzal, hogy én most azzal baszkódjak, hogy köztem meg Bosnyák között, vagy köztem meg Bányai vagy Végel között milyen volt a viszony, ez is érdekes dolog, de én nem ezzel foglalkozok. Ha foglalkozok ezzel a korszakkal, inkább valami szépirodalmat szeretnék róla írni, az anekdoták szintjén foglalkoztat a dolog és nem másképpen."[14]

Tolnai nem véletlenül félti megnyilatkozásait azoktól az olvasatoktól, amelyek politikai szempontok szerint kérik számon folyóirat-alapító és irodalomszervező tevékenysége, sőt irodalmi alkotásainak poétikája miatt: „...a balos és nemzeti művészet mellett volt egy pillanata a másfajta művészetnek, kétségtelenül lejátszódott egy azonosulás, s ennek az azonosulásnak legvonzóbb illúzióját, minden jel szerint az Adriára hivatkozva teremtettem meg, ám végső soron mégis úgy gondolom, a nemzetben gondolkodók, a pártkatonák, akik immár más párt ka-

[13] Uo., 156–157.
[14] Vékás János: *Utak 2.*, i. m., 491.

tonái, saját lelkiismeretükkel viaskodnak, hiszen az én nihilista, ultrabalos [...] felfogásom egyszerűen kívül volt minden rendszeren... Akárhányszor csak belefogok e dolgok taglalásába, mindig azt látom, hogy opponenseim pályáján találom magam, az ő logikájukkal, szókészletükkel pörölök, jóllehet egyáltalán nem zavar, sőt szükségesnek tartom véleményüket, örülök és büszke vagyok irodalmunk pluralitására, hiszen valójában nem zavarják köreimet, teljesen más világban élek, én magam kreálom magamnak irodalmi világom víz- és földrajzát, ideológiája pedig nincs is, az erotika van és a Nap, ahogyan Bataille mondja, akinek az elméletét (Eros és Thanatos) én már régtől fogva, például a tiszavirág esetében is, felhasználtam. Bataille Rimbaud-t idézi, magyarázza: »Megtaláltam újra! Mit? Ami örök! / A tenger – egybegyúrva / A Nappal«."[15]

Az ellenfelei érvelésével, igazságkeresésével kapcsolatban rögzíti Tolnai, hogy „engemet viszont nem az igazság érdekel, hanem az az aura, amely, ha megböknék, szappanbuborékként pukkanna szét, de én nem bököm meg, én rátettem, ráteszem az életem erre a szép szivárványos buborékra..."[16] Nem mellesleg a szappanbuborék a Tolnai-életműben súlyos jelképiséggel bír, a folyóirat kapcsán összefüggésbe kerül Brâncuşinak *A hallgatás asztala* szoborcsoportjával és ezen keresztül az *Új Symposion* emblémájával, a két szembefordított félgömbbel (lásd erről könyvünk *A folyóirat tere: az átjárás, az összenyitás és a folytonosság textuális és vizuális alakzatai* című fejezetét).

Osztap Szlivinszkij *Ember a száműzetés helyén* című esszéjében Czesław Miłosz egyéni szabadságkeresésének útját járja körül, az élettörténet és a szellemi útkeresés kockázatokat vállaló útját, amely a kollektív igazságokkal szemben jogot formál az egyén ellentmondásaira, elutasítja az egyének teljes kisajátításának jogát és lehetőségét, s ugyanakkor valamilyen teljes következetesség ideologikus elvárását is, a kollektív mítoszok ideologikusságát. „A Miłosz-féle egész ember számára, aki [...] tudatosan éli meg önnön létezését, egyszerűen nem marad hely a kollektív emlékezet mítoszainak; abból, aki tudja, min ment keresztül és tisztában van vele, hogy nem véletlenszerűen alakul az élete, hiányzik a betölthető űr, amelyet minden ideológia keres az emberben. Az egész ember ezért sosem tartozik ide vagy

[15] Tolnai Ottó: *Költő disznózsírból*, i. m., 105–107.
[16] Uo., 178.

oda, mindig más vagy valamiképp kicsit más, mindig kicsit a tüntető menettől távolabb lépked, ha ugyanabba az irányba is".[17] A *Symposion* indulására, első éveire visszatekintő személyes emlékezések hitelét a nyilvánvaló, látható ellentmondások nem csökkentik. Az utólagos tudásból megfogalmazott kérdéseket, vagy ami még problematikusabb, az utólag megalkotott ideológiai konstrukciókból származó problémafelvetéseket, az egykori publikációk ideologikusságát, esetenként mozgalmi retorikáját, tévedéseit vagy naivitását, az esetleges taktikai megfontolásokat felülírják az intenzív útkeresések, a műveltséggyarapítás, a kultúrateremtési és -változtatási igény, az egymás iránti és az alkotóvá válás iránti elköteleződés jelei.

A symposionisták beszédmódjai korhoz kötöttek, gyakran azokat a kereteket töltik ki, amelyeket számukra idejük és terük felkínál/lehetővé tesz. Ilyennek kell látnunk a jugoszláviai szocializmus szellemi kereteinek elfogadását és tiszteletét, azt, hogy amikor bírálnak vagy lázadnak, akkor is többnyire saját deklarált társadalomalakító vagy ideológiai konstrukcióikat kérik számon az ország sorsát alakítókon. Ugyanakkor azt is regisztrálnunk kell, hogy a kör legtehetségesebb irodalmárai a művészi nyelvi kereteket is feszegetik, a művészi megszólalás és az irodalmi nyelv kiszabadítását is célozzák annak hétköznapi s még inkább ideologikus, hatalmi viszonyokat is tételező státusából. Erre a legjobb, ugyanakkor messze nem egyedi példa a folyóirat létrehozásában és működtetésében is vezető szerepet vivő Tolnai Ottó, valamint Domonkos István radikális költői nyelvi újító attitűdje. A szabad vershez való elkötelezett ragaszkodás nem csupán a kötött formák mellőzését jelenti, hanem a minden tekintetben új művészi artikulációs formákért folytatott kísérleti magatartást, amelynek része volt a lírai én pozíciójának áthelyezése, sőt a lírai én fölszámolása, a központi jelentés köré szerveződő költői beszéd diszperzív szétrobbantása, a költői megszólalásra késztető szándék és a rendelkezésre álló kifejezési eszközök közti szakadék érzékeltetése, helyének művészi megmutatása, az irodalommal kapcsolatos ideologikus elvárások elutasítása.

[17] Osztap Szlivinszkij: Ember a száműzetés helyén, *Szláv Textus*, https://szlavtextus.blog.hu/2013/02/19/osztap_szlivinszkij_ember_a_szamuzetes_helyen (A letöltés ideje: 2021. 02. 01.)

SYMPOSION-INTERJÚK, VISSZAEMLÉKEZÉSEK. SZÉPIRODALOM, TANÚSÁGTÉTEL, IRODALOMTÖRTÉNETI FORRÁS?

Az *Új Symposion* története nem választható el a folyóiratra vonatkozó reflexiótól, már csak azért sem, mert a reflexió generálása, folyamatos kiváltása a folyóirat, a *Symposion*-mozgalom lényegéhez tartozott. Érvényes ez nemcsak a kortárs, illetve a folyóirat működése során megvalósult reflexiókra, hanem a különféle utólagos kérdésföltevésekre, kommentárokra, értelmezésekre is. Ezek a folyóirat és az értelmiségi mozgalom, kezdeményezés továbbéléséhez, máig tartó hatásához tartoznak. Időközben akár az egykori alkotók, a *Symposion*-mozgalom résztvevői is másként értelmezik egykori saját történetüket. A reflexiós rétegek látszólag ugyan a reflexió tárgyához való közvetlen hozzáférést akadályozzák, ugyanakkor a perspektívák sokszorozódásával összetettebb képalkotást tesznek lehetővé. Így a reflexió is megújulóan része lesz a tárgynak.

Az *Új Symposion* nem csupán publikációs fórum értelmében vett folyóirat volt, szerkesztőkkel és a folyóirathoz többé-kevésbé kötődő szerzőkkel, hanem közösségalakító mozgalom, inspiráló, kezdeményező, irodalomszervező tényező. Nem csupán a megjelent szövegeket, az olvasható folyóiratszámokat jelenti, hanem kultúraalakító dinamikát, tájékozódási igényt, továbbá a kísérlet, az előzmények nélküli új alkotások, a bátor kultúraformálás kultuszát. Mivel nem látszik az alapító nemzedék fellépése előtti történetből közvetlenül kikövetkeztethető, szükségszerűen létrejött kulturális alakzatnak, így az előzményei, a lapindítás körülményei, a szerkesztési gyakorlatok, a lehetőségek és akadályoztatások, a folyóirat áramlásában létrejött művek, életművek és kultuszképződés még a folyóirat életében, de különösen az 1980-as évek végétől folyamatos érdeklődést tudott fenntartani az irodalmi életet követő szakmai olvasók körében. A közelmúlt folyóiratai közül a *Mozgó Világ* mellett az *Új Symposion*ra irányult a legnagyobb irodalomtörténészi figyelem. Ez a folyóiratról és a folyóirat meghatározó szerkesztőiről írott tanulmányok, monográfiák[18] mellett nagyszámú interjúban, közönség előtti beszélge-

[18] Lásd pl.: Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, hiv. m.; Virág Zoltán, A margó vándorai, in Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.), *A magyar irodalom története III.*, Balassi Kiadó, Budapest, 2007, 536–548.; Thomka Beáta, Symposion-kol-

tésben, rádió, televízió vagy honlap számára rögzített riportban is megnyilvánult. Emellett visszaemlékezések, dokumentumgyűjtemények, továbbá a kortársak interpretációi alakítják a folyóiratról szóló beszédet. Ezek gyarapították a folyóiratról szóló információkat, alakították a róla szóló tudást, értelmezték az egykori eseményeket, folyamatokat, körülményeket, ugyanakkor egyre erősebben megformálták a *Symposion*ról való beszéd toposzait, interpretációs kereteit.

Meglehetősen sok interjú és visszaemlékezés áll rendelkezésünkre a *Symposion*-mozgalomhoz, az *Új Symposion* folyóirathoz kapcsolódóan. Ezek egyedülállóan segítik az egykori események, a motivációk, a működésmódok megismerését. Ugyanakkor a mozgalom létrejötte, keletkezéstörténetei, sikerei, a belső feszültségek, a támadások, a betiltások, az érvényesülő ízlések, irodalom- és művészetfelfogások, a megújulóan képződő legendák új és új értelmezési konstrukciók, magyarázatok létrejöttéhez vezettek úgy a résztvevők, mint a kortárs vagy utólagos értelmezők részéről.

Jelen áttekintés Vékás János *Utak 2.* Tolnai- és Végel-interjújának, Tolnai Ottó *Költő disznózsírból – Egy rádióinterjú regénye* című, nehezen meghatározható műfajú, de az interjú formáját használó könyvének, a Szajbély Mihály által szerkesztett *Rózsaszín flastrom* Koncz István-, Tolnai Ottó- és Végel László-interjújának, illetve az *Ex Symposion* 98. (2017) számának az *Új Symposion* történetéről szóló interjúinak műfaji jellemzőit, irodalomtörténeti használhatóságát vizsgálja. Ennek tanulságait más interjúk és visszaemlékezések, naplók és naplórekonstrukciók használata során is érvényesíteni igyekeztem.

Vékás János dokumentátori hajlamai nemcsak az újságcikkek, dokumentumok gyűjtésében és az elérhető adatok rendszerezésében nyilvánultak meg, hanem a szóra bírható irodalmárok kitartó beszéltetésében is. A *Symposion*-történet leggazdagabb dokumentumgyűjteményét Csorba Bélával közös munkájukban, *A kultúrtanti visszavág* címmel adták közre.[19] Számos, a *Symposion*-történetnél is számba veendő adatot közöl a Mák Ferenccel közösen létrehozott vajdasági ma-

lázs, in uő, *Déli témák. Kultúrák között,* zEtna, Zenta, 2009, 119–139.; Losoncz Alpár, *A hatalom(nélküliség) horizontja,* i. m.

[19] Csorba Béla, Vékás János vál., szerk., *A kultúrtanti visszavág. A Symposion-mozgalom krónikája 1954–1993,* Csorba Béla, Újvidék, 1994.

gyar kronológiában, a *Magyarok a Vajdaságban* című, Vékás által összeállított köteteiben, különösen az 1960–1964-ig tartó időszakot feldolgozó negyedik kötetben[20], és újságírói tapasztalatait is hasznosítva gazdag beszélgetésanyagot ad közre az *Utak* sorozata első és második kötetében[21]. Ezek anyagába beépíti Bosnyák István *Szóakció I–II.* és *Politikai Symposion a Délvidéken*[22] című köteteinek dokumentumait, tanúságtevő naplójegyzeteit, visszaemlékezéseit, értelmezéseit is.

A *Rózsaszín flastrom* kötet, a kérdezők tapasztalatlansága ellenére, jó tanári felkészítettségük (Szajbély Mihályt és az Ilia Mihály által megteremtett értő szegedi környezetet dicséri), elkötelezett érdeklődésük révén jól használható, azóta is sokat hivatkozott anyagot eredményezett. Ebből főképp a Tolnai Ottó-interjú izgalmas a *Symposion*-történet szempontjából, de releváns kérdéseivel és meggondolt kifejtésre törekvő válaszaival kifejezetten produktív Szergejev Zsuzsa Koncz István-beszélgetése, ma is bírnak tanulságokkal Csorba Béla és Sziveri János korabeli válaszai.

Tolnai Ottó számos beszélgetésben, interjúban érinti az *Új Symposion*t – ugyanakkor jellemző, hogy rendkívül óvatosan nyúl a témához, és nagyon gyakran kitér a kérdés elől, hivatkozva az általa korábban már sokszor elmondottakra és a problémakör összetett voltára. Óvatossága nem indokolatlan, hiszen egy-egy hosszabb beszélgetésben is nehéz csupán érzékeltetni is a számos vita, összetűzés, értékelési szempont, politikai, társadalomtörténeti összefüggések középpontjába helyezett *Symposion*-mozgalom összetettségét, történetének sok-sok vetületét, előzményeivel, következményeivel, személyes résztörténeteivel, a voltaképpen feltárhatatlan egyéni motivációk szövevényességével.

[20] Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban 1960–1964. Kronológia,* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2013.

[21] Vékás János, *Utak. Életinterjúk 1980–1990,* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2010; Vékás János, *Utak 2.*, i. m.

[22] Bosnyák István, *Szóakció I. (Adalékok irodalmunk szellemrajzához),* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980; Bosnyák István, *Szóakció II. (Adalékok egy nemzedéki szellemiség rajzához),* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982; Bosnyák István, *Politikai Symposion a Délvidéken. I. kötet,* Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 2003.

Összetettségében ezek közül kiemelkedik a *Költő disznózsírból – Egy rádióinterjú regénye* című kötete,[23] amely gondolatszerkezeteiben őrzi az élőbeszéd spontaneitását, asszociációs láncolatait, ugyanakkor a szokásos autorizációnál jóval nagyobb igényű utómunkálatok során gondosan árnyalja a történet részleteit. Olvasatomban ezáltal leginkább arra törekszik, hogy a szándékok, tervek, vágyak komplexitása mellett érzékeltesse a körülmények esetlegességeinek a jelenlétét, a tágabb társadalomtörténeti kontextusoknak a nehezen uralható és egyetlen értelmes történetté aligha rendszerezhető voltát is, ahol sokszor a „segítőtárs", az „ellenfél" vagy az „adományozó" szerepkörei[24] sem választhatók szét olyan világosan, ahogy azt a kevésbé türelmes, gyorsabb válaszokra és egyértelműbb állásfoglalásokra számító olvasó szeretné. Tolnai a beszéd szövevényességével, az élőbeszéd és a belső beszéd, majd ezt az írásban továbbmondó, minél körültekintőbb, minél több mindenre kitérő beszéd rétegezettségével próbál védekezni a kisajátító és a félreértő, netán szánt szándékkal félremagyarázó olvasatok ellen.

Óvatosságának indokoltságára jellemző, hogy a témakörben a tapasztalt és olvasott interjúkészítők egyike, Vékás János az *Utak 2.* kötetének Tolnai-portréjában mennyire sematikusan és prekoncepciók szerint olvassa mind a saját maga által 1988-ban készített interjúsorozat, mind a *Költő disznózsírból* kötet *Symposion*-történeti részeit. Az egész *Symposion*-történetet voltaképpen leegyszerűsítve mintha egy kisebbségellenes, jugoszlávság-párti összeesküvésre futtatná ki. Tolnai-portréjának szakmailag (úgy újságíróként, mint társadalomtörténészként) problematikus retorikus kérdéseivel (pl. „Vajon Tolnai Ottó pusztán csak költő volt, vagy »még valami más funkciójú ember is«?"[25]) egykori interjúalanyát és egykori válaszait évtizedek elmúltával az inszinuáción túl is prekoncepciózus és szűkítő értelmezéseknek szolgáltatja ki, sőt Tolnai verseinek riasztóan egyértelműsítő, laposan ironizáló meg-

[23] Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból*, i. m.

[24] Lásd: Vladimir Jakovlevics Propp, *A mese morfológiája*, Osiris-Századvég, Budapest, 1995, 79–83. A proppi hivatkozás itt kevéssé tudományos jellegű, inkább ironikus, csupán az olvasói-értelmezői elvárások, türelem és a visszaemlékező által megidézni kívánt történések eltérései közti rést kívánja érzékeltetni.

[25] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 399.

közelítését is beleszövi portréjába.[26] Maga a hét ülésben készített, 1988-as Vékás-interjú rendkívül anyaggazdag a releváns kérdéseivel és spontán, a későbbi interjúk poétikus összetettségét még csak kereső válaszaival, mind a személyes élettörténet és motivációk, mind a közösséggé alakulás részleteivel, az interjúban közölt számos ténnyel, összefüggéssel. Az anyag a maga összetettségében és számos részletében a tíz évvel későbbi, Parti Nagy Lajos-féle rádióinterjú előzményének, előkészületének is tekinthető, ugyanakkor időben sokkal közelebb áll Tolnai Ottó aktív symposionista korszakához, közvetlenül érintkezve annak körülményeivel és következményeivel – még Jugoszlávia véres szétesése előtt. Az élőbeszéd esetlegességeit őrző, irodalmilag nem megmunkált szövegről van szó, de ebben is megidéződik az a nyugtalan mozgalmasság, amelyről a későbbi *Költő disznózsírból* kötetben az alapítás időszakát és az ezt követő éveket jellemezve beszél Tolnai, és a beszélgetőtárs kérdései nyomán határozottan körvonalazódik az a kisebbségi komplexus nélküli viszonyulás az irodalom és egyáltalán a szellemi élet közösségi megnyilvánulásaihoz, ami a *Symposion*-mozgalom teljesen újszerű jellemzője volt a Vajdaságban.[27] Ez a több ülésben folytatott beszélgetés a tényszerűségével, esetlegességeivel voltaképpen hitelesíti a *Költő disznózsírból* többször átdolgozott, a csipkeverés aprólékosságával megmunkált prózáját.[28] Vékás kérdései nyomán például számos részlet feltárul abból a vajdasági magyar gimnáziumi világból, amelyben a későbbi symposionisták első tapasztalataikat szerezték, és Tolnai ekkor adott válaszai párhuzamba állíthatók Koncz Istvánnak a *Rózsaszín flastrom* című interjúkötetben Szergejev Zsuzsa kérdéseire adott egyik válaszával, amelyben Koncz a középiskolai önképzőkörök jelentőségéről beszél.[29] Tolnai ekkori és később a *Költő disznózsírból* kötetben erről az időszakról szóló megnyilatkozásai alátámasztják az ötvenes évek vajdasági magyar gimnáziumainak, az önképzőköri szellemiségnek a jelentőségét.

[26] Uo., 393–394.

[27] Lásd erről pl. Koncz István megnyilatkozását: Koncz István, Szergejev Zsuzsa, „...a magabiztosságot az *Új Symposion* generációja hozta magával...", in Szajbély Mihály szerk., *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal*, JATE Szláv Filológia Tanszék, Szeged, 1995, 53–57., hiv. hely: 55.

[28] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 425–528.

[29] Koncz István, Szergejev Zsuzsa, i. m., 54–55.

Tolnai ebben az 1988-as interjúban megvilágítja akkori rádiós kollégájának, Vékás Jánosnak[30] egykori vonzódásukat Belgrádhoz és Zágrábhoz, szándékukat, hogy teljes jogú résztvevőként bekapcsolódjanak a délszláv térség szellemi mozgásaiba, ugyanakkor beszél az egész fiatal értelmiségi társaságnak a zűrös ügyeiről, a folyamatos megfigyelésekről, konfrontációkról, ízlésbeli és politikai vádakról, később a nemzedék megosztásáról, de az akkori (1988-as) jelen irodalmi körülményeiről is, a Sziveri-nemzedék leváltása utáni tetszhalott állapotokról, amelyben a cselekvés lehetőségeit keresi: „A Kiadói Tanácson, az Alkotók Gyűlésén muszáj lesz intenzívebben fellépni, át kell ott törni a hangfalat, mert mindinkább úgy látom, hogy az egész irodalomnak ki lett tekerve a nyaka."[31]

A *Költő disznózsírból* című interjúregény a közvetlen válaszokat nem is megkerülő, hanem a válaszok terét kitágító és ezt a teret megújuló befejezetlenséggel betöltő, de a lehetséges válaszok valamiféle teljességét ki nem merítő formát alakít ki a *Symposion*-történetről szóló beszédhez. Ez a beszéd nem azokra a kérdésekre kíván válaszolni, amelyekkel a maga utólagos tudása felől az utókor az egykori történések utolérhetetlenül kusza szövevényét szükségszerűen leegyszerűsíti, és nem kíván utólag igazságot szolgáltatni, hanem a személyes emlékezet sajátos működését láttatva érzékelteti az egykori események szövevényességét, az esetleges történésekkel, az egykori résztvevők személyes és közös történetének részleteiben nem feltárható motívumaival, eseményhálózatával. Erre a beszédmódra is reflektál jóval később, amikor az ennél a beszédszövevénynél artikulálatlanabb, a test biológiai működésének valóságosságához hasonlíthatóan autentikus válaszadás lehetőségeiről töpreng: „Igen, a *Disznózsír*ban a magad módján megtaláltad, kialakítottad, akárha összefüggő történetet, egybemesélted, de azt most nem ismételgetheted végtelen, újat kellett volna már találnod helyette… Végre meglelni azt az igazi, michaux-i közvetlen nyelvet, ami majd az interjú elszuszogott, elmotyo-

[30] Miután 1974-ben az *Új Symposion*t „a fiatalok folyóirataként" definiálják, és az első nemzedéktől, voltaképpen Tolnaitól elveszik a lapot, az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségében jut álláshoz (amely megélhetését biztosítja, de egyúttal a száműzetés helye is, hiszen távol tartják a folyóirat-szerkesztés lehetőségétől), ahol képzőművészeti kritikusként dolgozik nyugdíjazásáig. Vékás János ugyanitt évtizedekig újságíró.

[31] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 467.

gott változata és az autorizált, túlírt, visszavont, újra csak túlírt változat között ide-oda mozgó beszélt írás, írott beszéd lenne…"[32] Az interjúkkal, a gyakorlati világ felől érkező kérdésekre adott válaszokkal, a faggatások nyomán elhangzó beszédekkel, egyáltalán a nem művészi, hanem gyakorlati szóhasználattal kapcsolatos aggodalmait Tolnai az utóbbi másfél évtizedben a sírás motivikájához kapcsolta, és ez interjúiba is beépült. A *Litera* irodalmi portál *Nagyvizit* rovatának adott interjúban, Jánossy Lajos kérdéseire megfogalmazott válaszaiban a könny formájú interjú igényéről beszél, ezt a formát szabja interjúja feltételéül, és összekapcsolja a bécsi Diplomataakadémián bevezetni javasolt Sírás Tanszék keserűen ironikus gondolatával: „Rilke nyomán képzeltem volt el azt a katedrát, még az újabb kori balkáni háborúk alatt, igen, Rilke nyomán, aki az első világháború kitörésekor arról beszélt, mivel a nagy öregek, Tolsztoj és Cézanne gyorsan magukra húzták a koporsó fedelét, magukra, mert egyszer csak rádöbbentek, az emberek kezébe került a világ, és akkor, ha így van, hogy az emberek kezébe került a világ, mondta Rilke, már nincs más hátra, mint sírni… Tehát akkor a diplomatáknak is meg kell tanulni sírni… Sírni a világ felett, amely az ember, a harmad-negyedrendű politikusok, bürokraták miegymások kezébe került, amit ezek, egyértelmű, el fognak ejteni…".[33] Az interjúműfaj kapcsán tehát Tolnai a hallgatás mellett az artikulálatlan sírást nevezi meg elfogadható megszólalási módnak. Tolnainak az interjúműfaj kapcsán megfogalmazott kételyei az interjúkra adott artikulált válaszokkal kapcsolatos óvatosságra hívnak fel.

Az *Ex Symposion* 98. száma az egykori symposionistákkal 2017-ben készített beszélgetéseket tartalmazza, és kifejezetten a folyóirat történetére koncentrál. Eltérő kérdezői pozíciókból ugyan, de némileg összehangolt szempontok szerint próbálja megszólaltatni a folyóirat történetének cselekvő részeseit, köztük azokat is, akik korábban kevésbé kerültek előtérbe. Nem alkotói poétikákat magyaráznak a megszólítottak, hanem egy folyóirat és szerzői köre működését, kultúraalakító tevékenységét, egy közösen alakított irodalmi és kulturális értékrendet és ízlést kísérelnek meg felidézni és értelmezni. Az eseménytörténet rekonstruálása szem-

[32] Tolnai Ottó, Az interjú mint olyan (I. rész), *litera.hu*, 2017. december 25., https://litera.hu/magazin/interju/nagyvizit-tolnai-ottonal.html
[33] Uo.

pontjából is van jelentőségük, bár ebben nem a legmegbízhatóbbak az interjúalanyok, inkább az összefüggések, a motivációk, a súrlódások, a belső dinamika, a hétköznapi működésmód érzékeltetésében, megközelítésében segíthetnek, egészében valami hasonló szövevényt alkotva, mint amit a Tolnai-féle interjúregény létrehoz. Egy folyóirat önmagában is valamelyest alkalmas a fentiekre: az időszaki megjelenés létrehoz egy folyamatosságot, amelynek végigkövetése a megjelent számokban alkalmat ad a működésmód, a hétköznapok kultúraalakító tevékenysége tanulmányozására, de a kész folyóirat mégiscsak produktum, amely csak részlegesen képes közvetíteni a megjelenésének feltételét jelentő kulturális közeget. A napi működésről az egykori naplók, dokumentumok, a megjelent számok, a korabeli és későbbi interjúk, az önéletírások és a mai beszélgetések révén tudunk valamelyest képet alkotni.

Különösen hiánypótlók a lap tervezőszerkesztőivel, Baráth Ferenccel és Maurits Ferenccel készített beszélgetések (Géczi János, illetve Rajsli Emese munkája), amelyek újabb adalékokkal szolgáltak a lapkészítés gyakorlatáról. Ezeknek a beszélgetéseknek külön érdekessége, hogy a készítőik különböző módokon ugyan, de kevéssé beavatottak a *Symposion*-történet részleteibe, megnyilatkozásaikban a legkevésbé érhetők tetten a *Symposion* mint *nagy történet* preformált elemei. Rajsli Emese egyszerre beszélgetett Böndör Pállal és Maurits Ferenccel, hagyja beszélni és egymással is beszélgetni interjúalanyait, így a helyzetből adódóan az interjú nem túl koncentrált, ugyanakkor nagyon sok részlet, személyes benyomás előjön a beszélgetés csapongó spontaneitásában a megszólalók magatartásáról, helyükről a *Symposion*-univerzumban. Géczi János sokat tudó, ugyanakkor a közeget mégsem belülről ismerő kérdező, aki ennek révén számos, a vajdaságiak, illetve a folyóirat közelében felnőttek számára magától értetődő és ezért máshol, korábban nem tárgyalt vonatkozásra rákérdez, ami kedvező beszédhelyzetbe hozza Baráth Ferencet, és számos, egyébként feltáratlan életrajzi és folyóirat-történeti részletre irányítja a figyelmet. Mindhárom interjúalanynál különösen érdekes, hogy kevéssé befolyásolja őket a *Symposion*ról szóló szakirodalom. Böndör és Maurits nem tud például a magyar szakirodalomban kötelezően hivatkozott *Rózsaszín flastrom* című kötetről. Baráth is, Maurits is fontos részleteket közölnek az *Új Symposion* vizuális arculatának az alakításáról.

Az *Ex Symposion*ban megjelenő visszaemlékező beszélgetések tapasztalata, hogy a beszélgetések belső dinamikája, spontaneitása, viszonylagos szerkesztetlensége lehetőséget ad arra, hogy akár a beszélő, akár a kérdező szándékain túl is rávilágítson homályban maradt, eddig nem létező vonatkozásokra, olyan részleteket is előhozzanak, amire a kérdező sem kíváncsi, de az interjúalany sem tudatosan juttatja felszínre. Olyan személyes kapcsolattartási jellemzőkre is utalnak például akaratlanul, hogy Bori meg Tolnai végig magázták egymást, évtizedekig fenntartva egy távolságtartó viszonyt.[34] Ugyancsak tanulságosak a téves emlékezések, ahogy az egykori cselekvő résztvevők nem emlékeznek már időrendre, évekre, szerkesztőségi konstellációkra, és összecsúsznak különálló események. Sokszor a gondolkodás kiindulópontjai, szemléleti, ízlésbéli meghatározottságok távolítják el egymástól a visszaemlékezéseket, alakítják a szelekciót és az elrendezést, és befolyásolják az események interpretációját. A beszélgetések dokumentumértéke így korlátozott, mindenképpen más forrásokkal együtt értékelendők, ugyanakkor számos információértékű jellemző forrásai lehetnek.

A *Symposion*-történetet felidéző és teremtő beszélgetések igazolják azt a történetelméleti tudást, hogy nincs egyetlen történet, hanem sok egymás mellett, egymáson futó és folyamatosan alakuló narratíva van. A beszéd fenntartása, ezeknek a narratíváknak az alakulása arra mindenképp jó, hogy mozgásban tartsa a *Symposion*-hagyományt, hogy ne merevedjen bele a róla kialakult közhelyekbe, megrögzült sémákba, érzéketlenül arra az élő alakulásfolyamatra, napi állandó létmódra, ami létrehozta a *Symposion*t és amit létrehozott a *Symposion*. A *Symposion*ról szóló beszéd újra és újra visszakanyarodik az irodalom és a politika viszonyához, a közösségi felelősségvállalásról alkotott eltérő elképzelések jegyében. Talán túl sok és súlyát tekintve túl könnyű megszólalás és értelmezés kapcsolódik egy-egy markáns törésponthoz, a betiltott számokhoz, leváltásokhoz, amelyek még azokat a közvetlen és a vajdasági magyar kultúra szempontjából megkerülhetetlenül fontos irodalmi-kulturális-közéleti cselekvéseket, folyamatokat és produktumokat is kitakarják, amelyek magukat a fordulópontként megjelölt eseményeket kiváltották.

[34] Fenyvesi Ottó, Bozsik Péter, Ladányi István, Magyarság és multikulturális nyitottság. Fenyvesi Ottóval Bozsik Péter és Ladányi István beszélgetett, *Ex Symposion*, 98 (2017), 70–82, 76.

Az interjúk minden személyes jellemzőjük, a bennük érvényesülő, utólag kialakított narratívák ellenére, ezekkel számolva elsősorban abban segíthetnek, hogy a kor összefüggései szerint – és ne a saját mai elképzeléseink, elvárásaink szerint – értelmezzük az egykori cselekvéseket, döntéseket és részben a műveket is, hozzáadnak az egymás közti viszonyok, a véletlenszerűen előálló események, rögtönzések, próbálkozások, küzdelmek dinamikájának a kitapogatásához, hozzásegíthetnek a symposionisták ismereteinek, tapasztalati világának, lehetséges értékrendjeinek és gondolkodási kereteinek, attitűdjeiknek a megközelítéséhez. De a folyóirat egykori számainak az olvasását nem helyettesítik.

A *SYMPOSION* MELLÉKLET

Tolnai Ottó erős megfogalmazása szerint az *Új Symposion* voltaképpen csoda volt: „Ezeknek a dolgoknak, véletleneknek össze kellett játszaniuk, hogy ez a valami, amit én csodának neveztem, hogy egy népes új nemzedék jelentkezzen."[1] Ugyanitt, a csoda kategóriáját annak retorikai hagyományát idézve is hangsúlyossá teszi, tudniillik a megszólalás nehézségeit, a róla való adekvát beszéd lehetetlenségét fogalmazza meg: „Ha a Symposionról kérdeznek például, legtöbbször kitérek a kérdés elől, azt mondom, fogalmam sincs, nem veszek részt az ilyen műsorokban, az ilyen kerekasztal-beszélgetéseken. Nekem ez belső, élő, fájó kérdés. Noha másrészt, kifelé éppen egyfajta csodának tartom, a koincidenciák, véletlenek csodájának, a szellemi irányzatok isteni villódzásának, ahogy az égbolton is történnek ilyen furcsa villódzások olykor. Persze van eset, hogy én is megpróbálkozom ilyen-olyan interpretációkkal. Ám szűk hozzá a torkom. Szűk ehhez is. Teljesen szubjektíven élem meg, képtelen vagyok egy lépést hátrébb lépni, reflektálni rá."[2] A *Symposion*-történet legendás olvasata csábít az előzmények nélküli, csodás fellépés megidézésére. Az oksági magyarázatokban gondolkozó, demitologizáló történeti megközelítés pedig keresi az előzményeket, illetve a korabeli körülményekben, potentátok támogatásában próbálja racionalizálni a *Symposion* indulásának rendhagyó jellemzőit.

[1] Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból*, i. m. 145.
[2] Uo., 284.

A *SYMPOSION* MELLÉKLET ELŐZMÉNYEI

Amikorra a symposionisták színre léptek: találkoztak egymással a középiskolai színtereken, majd publikálni kezdtek az *Ifjúság* hetilapban, aztán pedig nagyon rövid időn belül a hetilap mellékleteként, *Symposion* néven saját színteret kaptak, addigra beértek olyan előzmények, amelyek lehetővé tették a nemzedékként történő színrelépést, és azt is, hogy sikerre vigyék kezdeményezéseiket. Ugyanakkor, bárhogy is nevezzük meg a színrelépés eseményét, kellettek a kivételesen tehetséges fiatalok, továbbá az a különleges, a kisebbségi helyzettől nem független körülmény is, hogy sokuk számára az irodalommal foglalkozás legyen a kitörési, önmegvalósítási perspektíva. Kellett az egymásra találás élménye, és szükséges volt a nemzedék néhány tagjának az a komplex kreativitása, amellyel alkotóként, szervezőként, érdekeiket képviselő tárgyalóként is rendkívül eredményesen tudtak föllépni, megszervezni magukat, létrehozni közös fórumukat, motiválni egymást az alkotásra, önképzésre, megfeszített munkára. Hat évtized távolából számomra minden kreativitáson, önérdek-érvényesítésen, potentátok támogatásán túl a legerőteljesebbnek az első symposionista nemzedék eltökélt önfejlesztése, művészi, értelmiségi önépítése látszik, az a mértéktelen és magától értetődő elkötelezettség a tájékozódás, új ismeretek megszerzése iránt, amivel belevetették magukat az irodalom és a művészetek kortárs lehetőségeinek az elsajátításába. Ez hitelesíti fellépésüknek azokat a vonatkozásait is, amelyeket taktikai mozgásoknak értelmezhet az utókor, akárcsak az őket megelőző nemzedékekkel, a vajdasági magyar irodalom már pozicionált alkotóival való kíméletlen szembehelyezkedésüket: a vajdasági magyar kultúra megújításának szándékát ez az intenzív tájékozódás és értelmiségi önépítés hitelesíti, amelynek révén nem egyszerűen pozíciót akarnak szerezni maguknak a korabeli vajdasági magyar kulturális rendszerben (persze nyilvánvalóan azt is), hanem a saját közegükön messze túlmutató mintaképeik színvonalán szeretnének részesei lenni és saját közegüket is részesévé tenni az irodalom és művészetek egyetemes világának.

Keresési irányaik sokfélesége és döntéseik, amelyekkel kijelölik művészi igazodási pontjaikat – ezek mutatnak túl a számukra kínálkozó lehetőségeken, ahogy elődeiken, mestereiken is átnyúlva megtalálják azokat a tájékozódási formákat és fórumokat először a délszláv kultúrán keresztül, aztán közvetlen kapcsolatokat alakítva

ki a nyugat-európai és észak-amerikai kulturális szférával, és biztos kézzel választva ki a magyar kulturális hagyományból és a kortársak közül is a mintákat és alkotótársakat.

Ez látszik többnek, mint amit számukra a körülmények kínálnak – és amely körülményeknek aztán nagyon gyorsan maguk is alakítói lesznek.

Az *Új Symposion* folyóirat közvetlen előzménye az *Ifjúság* hetilap *Symposion* melléklete. A symposionisták fellépésének előzményeként figyelembe veendő maga a korábban is működő *Ifjúság* hetilap és annak irodalmi rovata.[3] A nemzedékhez tartozó alkotók első publikációi ehhez az irodalmi rovathoz köthetők, amelyben Fehér Ferenc költő például számos fiatal színrelépését támogatta.[4] Tolnai Ottó Vékás Jánosnak adott 1988-as interjújában,[5] majd a *Költő disznózsírból* interjúregényében beszél az *Ifjúság*ban korábban megjelenő *A modern irodalom útja* című rovat jelentőségéről, amit még zentai gimnáziumi tanulmányai előtt, magyarkanizsai általános iskolásként kezdett olvasni: „Akkor indult az *Ifjúság*, mivel ez már negyvennyolc után volt, Major Nándor, Bori Imre, Fehér Ferenc, Burány Nándor, Németh István beindította a *Modern Irodalom Útja* című kétoldalas nagyformátumú irodalmi rovatot. Egyszerre elkezdték közölni a modern irodalmat, Camus-t, Dos Passost, Gide-et, Kafkát, Amos Tutuolát, Borchertet. Ez tehát még a nyolcosztályos iskolában történt."[6] Ugyanitt, valamint a Koncz Istvánról írott 1988-as esszéjében említi az akkoriban szintén megújulóban lévő *Híd* folyóirat jelentőségét: „Rendszeresen olvastam Majtényi nagy formátumú, már-már magazinszerű *Híd*ját, amelyben a Belgrádban tanuló fiatalok (Ács, Pap, Sáfrány) már elkezdték az új jugoszláv költészet felfedezését."[7]

Ugyancsak fontos további előzmény az ún. áprilisi *Híd*ban, 1950-ben fellépett mintegy tíz évvel fiatalabb vajdasági magyar értelmiségi nemzedék próbálkozása,

[3] Az *Ifjúság* hetilap elődje, az *Ifjúság Szava* 1945 márciusától jelent meg, 1951-től *Ifjúság*, 1967-től *Képes Ifjúság* néven. Lásd: Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011, 37.

[4] Lásd pl. Ladik Katalin nyilatkozatát a pályakezdéséről: Csak radikálisan lehet. Mikola Gyöngyi és Ladányi István beszélgetése Ladik Katalinnal, *Ex Symposion* 72. szám (2010), 2.

[5] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 425–528, 429.

[6] Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból*, i. m., 58.

[7] Tolnai Ottó, Képek Koncz Istvánról, *Híd*, 1988/6, 781—790, 784.

megtorpanása, majd fokozatos térnyerése. Ennek meghatározó tagjai Bori Imre, Fehér Ferenc, Major Nándor és Németh István. A *Híd* folyóirat ugyanis, az épp aktuális megújulás jegyében, az 1950. áprilisi számát a B. Szabó György főiskolai tanár által mentorált fiatal vajdasági magyar irodalmároknak szentelte. Ez a nemzedék jóval kevésbé volt provokatív, mint tíz évvel később a symposionisták, viszont ugyancsak intenzív, a folyóiratbéli összeállítást olvasva ma már szinte érthetetlen volumenű támadások érték fellépésüket az idősebb írónemzedék részéről. Bogdánfi Sándor kolumnás paródiában gúnyolja őket a *7 Nap* hetilapban, Rehák László, a *Magyar Szó* napilap felelős szerkesztője három egymást követő nap is foglalkozik a témával az újságjában, az *Ifjúság Szavá*ban Tomka Gábor, a *Dolgozók* hetilapban pedig Gál László költő bírálja őket. A fiatalok színre lépése 1950-ben valóban újat jelentett a korábban a szocialista realizmus és a forradalmi irodalmiság jegyében született alkotásokhoz képest – összhangban azokkal az országos változásokkal, amelyet a jugoszláv államnak a sztálini Szovjetunióval történt szakítása generált. A szépirodalmi szövegek mellett értekező írásokkal és kritikai szövegekkel is fellépnek. Bori Imre például azzal is előlegezi a későbbi symposionista gyakorlatot, hogy a horvát fiatalok Zágrábban megjelenő, *Izvor* című folyóiratát mutatja be lehetséges mintaként.[8] „Az ifjúság fokról-fokra foglalta el a lapot. Az első számok még a bizonytalanságot és a munkaerő hiányát tükrözik. Sok a fordított anyag, a »külföldi« munkatárs. Az írók pedig egy előző nemzedékből kerülnek ki, de azért már itt is, ott is új névre bukkanunk, új hangra leszünk figyelmesek. A második évfolyam teljesen ezeké a fiataloké."[9] Talán épp ennek a Bori által fölvázolt mintázatnak a veszélyét érezték meg a B. Szabó György által *Az új nemzedék hangja* című, gondosan tompított hangvételű írással bevezetett összeállításban az idősebb nemzedékek tagjai, és felróják a fiataloknak, hogy nem kellően lelkesek a szocializmus építésében, kamaszon is öreges hangon szólnak, voltaképpen ideológiai elhajlással vádolják őket, és csak a Zágrábból Újvidékre látogató és a témában

[8] Nem mellesleg az *Izvor* folytatásaként alapított *Krugovi* folyóirat lesz később a symposionisták egyik mintaadó fóruma.

[9] Bori Imre, Izvor, *Híd*, 1950/április, 278–282, 278.

tájékozódó Sinkó Ervin fellépése mentette meg őket a komolyabb retorzióktól.[10] Az év végére a fiatalokat kiszorítják a korábban már általuk szerkesztett *Ifjúság Szava* irodalmi rovatából is. A Bori-féle nemzedék közös fellépése nem hozott átütő változásokat a vajdasági magyar irodalomban, a nemzedék legerősebb egyéniségei ugyanakkor a következő évtized folyamán fokozatosan egyre jelentősebb szerephez jutottak. Bori Imre ugyan először visszavonul a Zentával átellenben, a Tisza bánsági oldalán lévő Csókára általános iskolai magyartanárnak, de kritikáival, tanulmányaival onnan is rendszeresen jelen van az irodalmi életben. A *Híd*-ban hónapról hónapra publikál, szisztematikusan építkezik, és láthatólag a szerb és horvát nyelvű könyvkiadáson keresztül gyorsan tájékozódik a világirodalmi fejleményekkel kapcsolatban is: az 1955. évi 4. számban Thomas Mann *A megcsalt* című elbeszéléséről ír[11] kisesszét, az 5–6. számban *Holtponton* címmel Kafka *Átváltozás* című elbeszéléséről és Camus *Idegen*jéről[12], a nyugat-európai polgári létforma válságáról nagy ívű tanulmányt.[13] A javakorabeli, tapasztalt Herceg János már akkor nagyra hivatott fiatalemberként ír neki levelet 1955-ben: „Mindezt csak azért írom neked, mert feltehető, hogy tiz-husz[!] évnél tovább élsz nálam, s mert Te vagy hivatva hozzájárulni a magyar szellemi élet kibontakozásához ezen a vidéken. Igen: Te! A többiek, fiatalok és idősebbek egyaránt, kevesebb szenvedéllyel és kevesebb koncentráltsággal [...] végzik a kritika rendszerező s az egész mozgalmat kiépítő munkáját. Ne haragudj hát, ha én szerepet látok a Te vállal-

[10] Lásd: Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011, 233–235; Major Nándor, *Az áprilisi Híd és a körülmények. Esszék,* Forum, Újvidék, 2011, 42–51.

[11] Magyarul *A megtévesztett* címen jelenik meg Lányi Viktor fordításában 1955-ben, az Új Magyar Könyvkiadó kiadásában, Róna Ilona és Ottlik Géza szerkesztésében.

[12] Az 1942-es francia eredeti kiadást említi, mintha nem tudna Gyergyai Albert 1948-ban megjelent magyar fordításáról. Idézetei sem innen valók, az ismert Camus-mondat a bűnösségről például így hangzik Bori írásában: „Akárhogyis, de az ember mindig bűnös egy kicsit."

[13] Bori Imre, Holtponton (Franz Kafka: Átváltozás; Camus: Idegen), *Híd,* 1955/május–június, 756–760.

kozásodban s ha az ezzel járó kötelességedre figyelmeztetlek."[14] Bori aztán el is indítja felsőoktatási s ezzel együtt tudományos pályáját, előbb a szabadkai Tanítóképzőben (1956–1960), aztán mire a symposionisták színre lépnek, 1960-tól már a frissen létrehozott egyetemi tanszéken van.[15] Fehér Ferenc továbbra is aktív marad az *Ifjúság*ban és az Újvidéki Rádióban, Major Nándor szintén az *Ifjúság* szerkesztője (1952–1957), majd 1957-től 1961-ig, huszonévesen a *Híd* főszerkesztője.

Az „áprilisi *Híd*" és a *Symposion* közti párhuzamot, illetve a symposionisták általános konfrontálódása közepette a Borit illető támadások paradoxonját utólag Tolnai is megmagyarázandónak tartja a Vékás Jánossal 1988-ban folytatott beszélgetésében, a *Symposion*on belüli baráti kapcsolatokról, közös érdeklődési irányokról beszélve asszociál Bori Imre hasonló irányú nyitottságára: „A jugoszláv irodalomnak ez a 48–50-es évek utáni nagy nyitása inspirált bennünket. Új könyvek, esszék, szépirodalom, fordításkötetek. Bori ismert és követett mindent, és érdekes, hogy vele is konfliktusba kerültünk, közben ő recenzálta a Konstantinović-regényeket, ami akkor újdonság volt, és Popa, szóval, ők is hasonlóan mozogtak, csak érdekes, hogy ezekben az irodalmakban, vidéki irodalmakban mindig minden újra kezdődik, úgyhogy tulajdonképpen mi sok mindent megismételtünk abból, amit Boriék nemzedéke csinált, itt mindig elölről kell kezdeni. Minket bizonyos költészetfelfogás, a klasszikus forma, Fehér Ferenc tájköltészete, az a költészetkép zavart, gátnak éreztük. Az már egy kicsit túl is volt favorizálva, épp akkor dicsőült meg, és ez egy gátat jelentett. Közben abban sok fontos dolog volt, modernitás, szociális hang, a magyar költészetnek volt egy konzervatív hatása, de volt sok minden más is benne. Úgyszintén Ács költészete önmarcangoló mivoltában: csak a külsőségek, meg ahogy azt ez a kis közösség hirtelen elébünk emelte mint szentségeket."[16] A Tolnai-interjú az élőbeszédszerű gondolatfűzésében jól érzékelteti a

[14] 1955. szeptember 26-án kelt levél, lásd: Bori Imre, *A címzett: Bori Imre. Válogatás a Bori Imrének írt levelekből (1951–1989).* Válogatta és közreadta Bori Imre jogörökösei nevében Ózer Ágnes. Összeállította, a leveleket sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Berényi Emőke, Ferencz-Fehér Dorottya, Herédi Károly és Mikuska Judit, Forum, Újvidék, 2019, 118.

[15] Lásd: Toldi Éva (szerk.), Ötvenéves a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2009, 94; illetve *A címzett Bori Imre*, i. m., 169).

[16] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 455–456.

közeg ellentmondásosságát, és a nemzedéki különbségeken túl a modernizálódásról vallott elképzelések és a gyakorlatok intenzitása különbségeire is ráirányítja a figyelmet.

Az *Ifjúság* hetilapnak az előző nemzedék által szerkesztett irodalmi rovatában kezdenek publikálni a symposionisták is egészen fiatalon, Tolnai Ottó például tizenhat évesen, 1956. június 2-án itt közli *A kavics* című rövidtörténetét, de a többiek is már középiskolai éveikben megjelentetik első verseiket, rövidprózáikat. Németh Ferenc összefoglalása szerint, aki számba veszi a symposionisták publikációit a *Symposion* mellékletet megelőző *Ifjúság*-számokban, „1954-ben elsőként Koncz István, majd Bányai János neve tűnt fel, 1955-ben Gerold László jelentkezett, 1956-ban Fehér Kálmán, Tolnai Ottó, Várady Tibor és Vlaovics József, 1957-ben Ladik Katalin, 1958-ban Molnár Cs. Attila, Végel László, 1959-ben Utasi Csaba, 1960-ban Vetró Ferenc, 1961-ben Bosnyák István és Domonkos István, a többiek pedig csak 1961. december 21-étől, a *Symposion* melléklet első számának megjelenésétől kezdődően."[17]

A *Symposion*t működtető társaság tagjai jórészt mindannyian ismerték egymást az aktív gimnáziumi önképzőköri együttműködésekből. Tolnai kanizsai kisdiák korából ismerte a számukra mintának számító, alig néhány évvel idősebb Koncz Istvánt, akinek irodalmi és szerkesztői tevékenysége példaként szolgálhatott arra, hogy ilyen jellegű tevékenységekre egyáltalán van mód és lehetőség. Tolnai zentai gimnazista korában találkozik a nála két évvel idősebb, fiatal költő, később drámaíróként érvényesülő Deák Ferenccel. Ugyanebben az időszakban Bányai János és Tolnai Ottó a zentai és a szabadkai gimnáziumok találkozóján találják meg egymással a közös hangot.[18] Vékás János 1988-as Tolnai-interjújában számos részlet feltárul abból a vajdasági magyar gimnáziumi világból, amelyben a későbbi symposionisták első tapasztalataikat szerezték, és Tolnai ekkor adott válaszai párhuzamba állíthatók Koncz Istvánnak a *Rózsaszín flastrom* című interjúkötetben Szergejev Zsuzsa kérdéseire adott egyik válaszával, amelyben Koncz a

[17] Németh Ferenc, Ifjak az Ifjúságban. A Symposion első nemzedékének felállásáról, *Híd*, 2009/november–december, 64–73, 66.

[18] Lásd: Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 445–446.

középiskolai önképzőkörök jelentőségéről beszél.[19] Tolnainak a *Költő disznózsírból* kötetben erről az időszakról szóló megnyilatkozásai is alátámasztják az ötvenes évek vajdasági magyar gimnáziumainak, az önképzőköri szellemiségnek a jelentőségét.

Ezt a középiskolás éveik alatt már kialakult nemzedéki együttműködést segítette az 1959 őszi félévében működni kezdő Magyar Tanszék, amely magától értetődően kínálkozott továbbtanulási lehetőségként az irodalom iránt érdeklődő végzős gimnazisták számára.

Vékás János Tolnai-portréjában első nyilvános szerepléseként egy 1957. május 24-ei műsort említ az Újvidéki Rádióban, amely „a fiatal tollforgatók zentai találkozójáról számolt be", ahol többek között a *Symposion*-alapító Fehér Kálmán és Tolnai Ottó is részt vett, két hét múlva, 1957. június 6-án az újvidéki József Attila Művelődési Egyesület *Szép Szó Élő Irodalmi Szemle* programján szerepelnek a gimnáziumi korosztályhoz tartozó fiatal írók, köztük Tolnai Ottó, Deák Ferenc, Fehér Kálmán; a következő év őszén, az Ifjúsági Tribünön a fiatal prózaírók találkozóján Tolnai mellett fellép többek között Bányai János és Várady Tibor is.[20] Az 1959. szeptember 1-jén kezdődött magyarkanizsai Írótáborban az idősebb nemzedék tagjain kívül ott van az 1958 őszétől egyetemi hallgató Bányai János és Deák Ferenc is. Vékás János így összegez Tolnai-portréjában a nemzedékről: „Amikor pedig 1959 őszén [Tolnai Ottó] beiratkozott a Magyar Tanszékre, jórészt már együtt volt és ismerte egymást a társaság, amely az *Ifjúság* című hetilapban *Symposion* címmel akkor indult irodalmi rovat törzsgárdáját képezte, mi több, nagyon gyorsan vezéregyéniségek lettek."[21] Vékás ugyanitt „a hirtelen kitágult lehetőségek vákuumá"-ról beszél a nemzedék gyors érvényesülése kapcsán. Én inkább a közös fellépés erejét látom ebben, amely révén néhány év alatt meg tudták vetni a lábukat azokon a helyeken, amelyeket az áprilisi *Híd* egyenként érvényesülő alkotói és az időközben fellépett további fiatal alkotók formáltak, és a korábbi években már kialakult, az újvidéki Magyar Tanszék körül pedig műhelyszerűen intenzívvé vált

[19] Koncz István és Szergejev Zsuzsa: „...a magabiztosságot az *Új Symposion* generációja hozta magával...", in Szajbély Mihály, szerk., *Rózsaszín flastrom*, i. m., 53–57, 54–55.
[20] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 383–384.
[21] Uo., 384–385.

tevékenységükkel magától értetődővé tették helyigényüket. Metaforaként inkább centripetális erőt látom jellemzőnek a társaságot képező magnál, amely egyre többeket tudott magához vonzani, és amely proaktívvá vált egy egyébként nem túl dinamikus környezetben, és ezáltal megkerülhetetlen tényezővé tette a csoportot.

Amikor tehát 1961. december 21-én elindul a *Symposion*, az öt szerkesztő mögött már meglehetős publikációs teljesítmény áll, elsősorban az *Ifjúság* irodalmi rovatában, de megjelennek már a vajdasági irodalom legjelentősebb fórumának számító *Híd* hasábjain is, és rendszeresen megszólaltatja őket az Újvidéki Rádió is. Nem a további érvényesülés a céljuk az általuk szerkeszteni kívánt melléklettel, hanem az önálló arculatalakítás – és az irodalmi értékrend, az irodalomról szóló beszéd átalakítása. Mintájuk az a kifejezetten és céltudatosan modern működésmód és irodalomfelfogás, amellyel a számukra példaadó horvát és szerb folyóiratokban, a *Telegram*ban, *Krugovi*ban, a *Vidici*ben, *Gledištá*ban stb. találkoznak.

A saját erejük és szervezettségük, továbbá az 1959 őszétől működő Magyar Tanszék mellett más tényezők is kedveztek a fiatal nemzedéknek. Az országos változásokkal együtt a magyar kulturális élet színterei is bővülnek ezekben az években. A tanszék előtt két évvel, 1957-ben kezdte meg működését Újvidéken a Forum Könyvkiadó, 1958 tavaszán jön létre az újvidéki Ifjúsági Tribün magyar szerkesztősége (igaz, ez a korábban a magyarok lakta Telep városrészben lévő József Attila Kultúregyesületből kivált Szép Szó ifjúsági csoportot integrálva jött létre, a korábban is működő szerb szerkesztőség mellett); 1961. november 9-én pedig a Forum Kiadói Tanácsa ülésének résztvevői szorgalmazzák, hogy „az egyes publikációk köré tömörülő, hasonló irodalmi nézeteket valló írók teljes mértékben élvezhessék a közvetlen demokráciával együtt járó autonómiát irodalmi ügyeik intézésében",[22] aminek nyomán már a következő hónapban Vukovics Géza szerkesztésében elindul a *Magyar Szó* napilap heti irodalmi melléklete, a *Kilátó*, mégpedig az 58 ezer példányban megjelenő vasárnapi számban, valamint az *Ifjúság* mellékleteként a *Symposion*.[23] Ekkor már az Ifjúsági Tribün hangadói is a symposionisták.

Az *Ifjúság* hetilap a korra jellemző jugoszláviai ifjúságpolitikai tendenciák magyar nyelvű érvényesítése mellett a nagyvilágra nyitott, az ifjúság színvonalas szó-

[22] Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban 1960–1964. Kronológia*, i. m., 134.
[23] Uo.

rakoztatásának igényével fellépő lap volt már az 50-es években is, amely a nagyvilág történéseivel, érdekességeivel, a korabeli film és szórakoztató zene csillagaival is foglalkozott. Horizontját a délszláv sajtó horizontjai határozták meg, a vajdasági magyar ifjúság nevelése jegyében láthatóan nagy teret szentel a délszláv állam preferált értékeinek, hivatalos politikai, társadalmi, kulturális értékrendje érvényesítésének. A *Symposion* melléklet indulását megelőzően működő irodalmi rovata elsődlegesen a vajdasági magyar fiataloknak kívánt teret biztosítani, kifejezetten minőségelvű szerkesztéspolitikával. Levelező rovata jelzi talán a legnyilvánvalóbban, hogy erős szűrést alkalmazott a beérkező kéziratoknál, továbbá kevés az alkalmi, soha többé nem publikáló szerzőjük, ami kiérlelt szerkesztői hozzáállást mutat. Időről időre közölnek délszláv szerzőket is fordításban, többnyire valamilyen apropóból (kerek születésnap, a testvériség-egység ideológiájának megjelenítését aktuálissá tévő állami ünnep stb.). Esetenként rányitnak a kortárs magyar irodalomra is, de ezek is leginkább alkalomhoz kötődnek (szerző halála, évfordulója). A *Symposion* melléklet indulása előtti időszakban rendkívül szűk egyébként az irodalmi rovat szerkesztőjének a tere, egyetlen oldal áll a rendelkezésére a rendszerint tizenkét oldalas újságból, többnyire a nyolcadik. Kivételt képeznek az ünnepek körüli dupla számok, amelyek az irodalmi rovat terét is duplázzák.

A *SYMPOSION* MELLÉKLET IDŐSZAKA

Feltűnő és az *Ifjúság* lap irodalmi szerkesztőit dicsérő jellemző, hogy a nemzedék legtehetségesebb tagjait milyen korán publikációs lehetőséghez juttatta – akárcsak az, hogy ezek a publikációk többnyire rendkívül színvonalas, a kor „felnőtt" irodalmán túlmutató tájékozottságot és igényeket felmutató szövegek. Thomka Beáta szinte monográfusi szerepéből kizökkenve fejezi ki megdöbbenését Tolnai Ottó első, 1956-os, tehát 16 éves kori közlésének színvonala, érettsége és a későbbi életmű szempontjából is releváns volta okán. Bányai János és Gerold László még fiatalabbak, mindössze 15 évesek, amikor első publikációjuk megjelenik az *Ifjúság*ban. 1961-ben pedig, a *Symposion* melléklet megindításának évében már uralják az *Ifjúság* irodalmi rovatát, és a vajdasági magyar irodalom akkori fontos művei, témafelvetései kapcsán érdemi és markáns véleményeket fogalmaznak meg. Az *Új Symposion* meghatározó

szerzői és szerkesztői közül csak a Duna túlpartjáról érkező, drávaszögi Bosnyák István, illetve a korábban zenei pályán próbálkozó és a szabadkai tanítóképzőben tanuló Domonkos István publikált viszonylag későn, 1961-től az *Ifjúság*ban.

Az *Ifjúság* 1961-es évfolyamának irodalmi rovatát már egészében meghatározzák a későbbi symposionisták. Diósi Illés néven rendszeresen megjelenik verssel és rövidprózával Domonkos István (de november 23-án Domonkos István néven is publikál verset), Tolnai Ottó például a később a *Homorú versek* című első kötetébe is bekerülő Enikő-verseket itt közli, jelen van Fehér Kálmán, sőt a jóval fiatalabb Maurits Ferenc is verssel, rajzokkal, Tolnai Ottó és Bányai János pedig közös jegyzetben ír Kopeczky László *Mire a teknősbéka odaér* című regényéről, megelőlegezve a *Symposion* később általuk vitt, névtelen szerzőségű *Ex Libris* rovatát.

A *Symposion* melléklet megalapítása szempontjából fontos eseménynek látszik a Forum Kiadói Tanácsának 1961. november 9-ei ülése: „A Forum Kiadói Tanácsa (Nagy József elnök, Zsáki József, dr. Gyetvai Károly, Kelemen Mátyás, Argyelán István, B. Szabó György, Dévics Imre, Olajos Mihály, Nenad Savic, Farkas Nándor, Vébel Lajos) a Forum irodalompolitikájáról tárgyalva megállapította, hogy »elavult keretek kötik gúzsba új utakra kívánkozó irodalmi életünket«, és támogatta azt a törekvést, hogy »az egyes publikációk köré tömörülő, hasonló irodalmi nézeteket valló írók teljes mértékben élvezhessék a közvetlen demokráciával együtt járó autonómiát irodalmi ügyeik intézésében«."[24]

1961. december 21-én jelenik meg az *Ifjúság* 1961-es évfolyamának utolsó, 52. száma, 12 oldalas terjedelemben, amelyből két oldalt kap az irodalom, a 8–9-et. Az oldalpárt grafikailag megmunkált közös fejléc fogja össze, a páros oldalon a rovatnévvel, amely első alkalommal *synposion* változatban szerepel, az 1962. január 1-jei következő számtól változik a név az évtizedekig tovább vitt *symposion*ra. A rovatcím végig kisbetűs, beleértve a kezdőbetűt is. Ez az írásmód jellemzi a későbbi folyóiratot is.

Az első, 1961. december 21-ei szám fejlécének páros oldali folytatásán áll a munkatársak felsorolása: Domonkos István, Fehér Kálmán, Koncz István, Bányai János, Tolnai Ottó (szerkesztő). A négy, azonos nemzedékhez tartozó, 1939–1940-es születésű szerkesztő mellett ott van tehát a Tolnai által mesterüknek vallott, néhány évvel idősebb Koncz István költő. A felsorolásban figyelemre méltó ezen-

[24] Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban 1960–1964. Kronológia*, i. m., 134.

kívül Tolnai szerkesztői nevesítése. A *Költő disznózsírból* interjúregényben Tolnai úgy emlékszik vissza a szerkesztőség formálódására, hogy miután Bányai és Deák Ferenc már előzetesen szerkesztették az *Ifjúság* irodalmi rovatát, voltaképpen „Bányainak szerettek volna adni egy rovatot, mindenki nagyon kedvelte őt, fényes műveltségét, de nem kevésbé kiváló modorát, magatartását."[25] Bányai azonban nem tudja vállalni a feladatot, mert a szerb nyelvű egyetemista folyóirat, az *Indeks* főszerkesztője lesz, ezért Tolnait javasolja maga helyett szerkesztőnek. Tolnai itt hosszasan idézi a körülményeket, a Domonkos Istvánnal való találkozást, az egyetemen szerveződött, náluk kevésbé radikális, hagyományosabb irodalmi elveket képviselő csoporttal való összetűzést, amelynek a rendezvényén Bányaival parázs vitát szítottak. „Mi olyanok voltunk, mint az arkangyalok, tüzes karddal a kezünkben, a modern irodalom, egy más szenzibilitás megszállottjai", meséli erről a vitáról Tolnai,[26] illetve másutt, a Vékás Jánosnak 1988-ban adott interjúban úgy foglalja össze ugyanezt az eseményt, hogy „[e]gyszer elmentünk Bányaival és még egy páran egy ilyen rendezvényre, borzasztóan megütköztünk, és eléggé kinyírtuk a társaságot."[27] Ebből a csoportból verbuválódik hamarosan Domonkos István is a melléklet szerkesztőségébe, akárcsak Gerold László és Utasi Csaba.

A *Symposion* melléklet történetét a legalaposabban Németh Ferenc tárta fel. Összegzéséből megtudjuk, hogy az 1961. december 21-én indult és 1964. szeptember 24-éig működő mellékletnek hetvennyolc száma jelent meg, és mintegy hatvan munkatárs írásait közölte.[28] Németh Ferenc felsorolása a melléklet legfontosabb munkatársairól gyakorlatilag megegyezik az *Új Symposion* első nemzedékének szerkesztőségével és törzsgárdájával: Bányai János, Bosnyák István, Brasnyó István, Domonkos István, Fehér Kálmán, Gerold László, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Ladik Katalin, Molnár Cs. Attila, Papp Miklós, Papp Tibor, Tolnai Ottó, Utasi Csaba, Végel László, Vetró Ferenc, Vlaovics József és Koncz István. Ez

[25] Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból*, i. m., 154.
[26] Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból*, i. m., 154–156. skk.
[27] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 454.
[28] Németh Ferenc, Kezdetben volt a – kezdet, *Híd*, 2010/7, 25–28, i. h.: 25.

a felsorolás Koncz István kivételével a *Symposion* első nemzedékét reprezentáló 1964-es *Kontrapunkt* antológia szerzői gárdáját is jelenti.[29]

Tolnainak a rovatot indító, beköszöntő esszéje, az *Első esszé* az irodalom világán belülről szólal meg, ez nem az irodalomba beilleszkedni próbáló, oda betörni akaró fiatal író beszéde, hanem az irodalom világát illetően döntéseit már meghozó, abban a maga útjára lépett, otthonosan szemlélődő irodalmáré. Inspirációi elsősorban a kortárs délszláv közegből származnak, de hivatkozásai a világirodalmi és a magyar irodalmi kapcsolódásokat is kijelölik. Öntudatos a műfajválasztás is: az esszé a maga formátlanságával, a még nem tudottnak is teret engedő, új lehetőségeket kereső és műfajok közi, más műfajokra nyitott voltával: „talán ez a műfaj áll legjobban ellen a teljes tudatosodásnak. De éppen ez a műfaji öntudatosodás az, ami regényeknél és a költészetben is egyedül érdekel bennünket." Az egész oldalas esszé oldalpárján pedig a másik domináns műfaj és későbbi nagy harcok színtere mutatkozik be: az *Ex Libris* rovat első kritikája, mégpedig Dušan Matić *Na tapet dana* című frissen megjelent könyvéről. A rovatcím alatt nincs kritikacím, csak a könyv adatai, továbbá nem szerepel a kritika szerzőjének neve sem. A rovat a maga önállóságát hangsúlyozza és naplószerű folyamatosságát vetíti előre, nem az egyes kritikaszövegek vagy a szerzőik azonosságát hangsúlyozzák. A hagyomány szerint Bányai és Tolnai írták felváltva a rovat írásait.[30] A melléklet harmadik írása Bányai János esszéje Ács József festészetéről, *A képlet tartalma* címmel. A következő szám meghatározó anyaga pedig Bányai János esszéje Miroslav Krleža *Filip Latinovicz hazatérése* című regényéről, ahol Bányai szintén erős hangsúlyokat helyez a regény képzőművészeti vonulatára, amely a főhős festő látásmódja révén fontos jelentésképző erő a regényben. Ez a melléklet már hoz egy szépirodalmi szöveget is, Domonkos István versét. Bányai komoly, sokat ígérő esszéje ellenére a 2. szám legemlékezetesebb írása mégis az *Ex Libris*ben közölt megsemmisítő kritika lesz a vajdasági magyar irodalom akkor legtekintélyesebb költőjének, Gál Lászlónak az új, *Ispiláng* című kötetéről. A Gál elleni támadás előtt a szöveg bevezetőjében a szerző odavág Bori Imrének is, megmagyarázva, hogy miért Gállal

[29] Bányai János, Bosnyák István (vál.), *Kontrapunkt (Symposion 61–63.)*, Forum, Újvidék, 1964.

[30] Lásd erről pl. Bosnyák István, *Politikai symposion a Délvidéken I.*, i. m., 63.

s nem inkább Borival foglalkozik: „Bori Imre antológiájával kellene kezdenünk a vajdasági könyvek ismertetését, de úgy gondoljuk, nem sok hasznunk lenne belőle. A kritikus, a szerkesztő és a költők, egymásra találtak, – akaratuktól függetlenül – egymásra utaltattak. Ölelésük halálos. Egymást túl nem léphetik. Ezt bizonyítja Bori tanulmánykötetének ijesztően alacsony színvonala. – Érdekes, a jugoszláv modernekhez nem tudott igazán, tartósan közelférkőzni. Nem találta meg az embert. Hogyis(!) találta volna meg, amikor előbb nem kereste és nem találta meg az Értelmet sem. Ezt bizonyítják az újabban megjelent verseskötetek." Aztán Gál László *Ispilángja* is megkapja a magáét. Bosnyák István tanúsága szerint a szerző Tolnai Ottó.[31]

A harmadik szám hozza Domonkos István esszéjét, az *Első áldozást*. Tolnai szerint „[h]árom szöveg indította be a Symposion-mozgalmat: az én *Első esszém*, Domonkos *Elsőáldozása* és Bányai *Pannon fúgája*."[32] A *Költő disznózsírból* önéletrajzi interjúregényében pedig így értékeli a három indító esszét (tévesztve ugyan az esszék sorrendjét): „Beindult tehát a melléklet, *Az első esszé* című egész oldalas kollázzsal az esszéről, az utazásról. A következő krležás, rimbaud-s esszét, az *Első áldozást* Domonkos írta, nagyon szép szöveg volt, emlékszem, sokat szenvedett vele, szinte sorról sorra szedtem ki belőle, naponta eljártam hozzá a Dusán Cár utca végén lévő lakásába, ahol a rádió dzsesszzenészeivel lakott, s állandóan Count Basie, Charlie Parker szólt... A harmadik bevezető Bányaié volt. Nagyon szép esszé az is, Krležához, Konjovićhoz kötődött. Tulajdonképpen mindkét esszé jobb, mint az enyém, amely elfoglaltságom miatt nem volt igazán jól megírva. Csak a jelzések szintjén volt érdekes. De az a három esszé valahogy így is szerves egészet képez, összetartozik."[33] Ez a három szöveg valóban a melléklet komolyan veendő kezdeteit jelenti, más hangot, igényt és minőséget és főképp tágabb szellemi terekre való nyitást, mint ami addig jellemezte a vajdasági magyar irodalmat. Ugyanakkor ezek értékét az aktuális közegben nem engedik érvényesülni a velük együtt megjelenő kritikák: a harmadik szám is mélységesen ledorongoló írást közöl egy friss Forum-kiadványról: Zákány Antal *Varázslat* című verseskötetéről. Ennek a

[31] Uo., 72.
[32] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 504.
[33] Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból*, i. m., 156.

szerzője Bosnyák István szerint Bányai János volt.[34] Ráadásul az írás megint csak az egész közeget támadja: ezúttal Zákány kötetének *Híd*-béli kritikusát, Juhász Gézát és közvetve az írását publikáló folyóiratot meg a könyv kiadóját is: „A szimulált ihlet – Zákány esetében is a félelem – sokrétű hazugság képében jelenhet meg. S éppen ezért, mert ezek a hazugságok, még az olyan oktondi, tanáros, száraz, üres jóakarat mellett sem, mint Juhász Gézáé (Híd, XXV. évf. 11. sz.) győzhetnek meg bennünket arról, hogy költővel, valóban művésszel állunk szemben". A következő, 1962. január 11-ei szám *Ex Libris*e Dési Ábel *A remény elve* (Forum, 1961) verseskötetét bírálja, és a „látszólagosan a filozófia területét érintő" költészetről közli, hogy „egy, a dilettáns fogalmával érintkező költő faragványai". Dogmatikusnak minősíti Dési költészetét, ezenkívül megállapítja, hogy „tetszelgően dallamos, bár ritmus nélküli, formailag látszólagosan tökéletes, megállapodott, bár közönséges". És így tovább, számról számra egyre inkább kihívják maguk ellen a teljes vajdasági magyar irodalmi közeget.

Közben további esszék, szépirodalmi szövegek, filmismertetők jelennek meg, amelyek a csoportosulás egyre táguló perspektíváit mutatják, illetve képezik meg. Az 1962. január 18-ai mellékletben olvasható például Tolnai Eichmann-esszéje az akkoriban felkutatott és Izraelben elítélt háborús bűnös Adolf Eichmann peréről, *Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer, felmentem önt a halálos ítélet alól* címmel, *Vázlat egy esszéhez* alcímmel. A provokatív című, érett, ma is érvényes szöveg a bűn és tárgyalás mediális közvetítettségét és ezzel az igazságszolgáltatás médiaeseménnyé történő átminősülését bírálja. Az 1962. január 25-ei számban Bányai János *A kép rezdül – apokrif jegyzet a regény laboratóriumából* című, színvonalas esszéje Hermann Broch *Vergilius halála* és Radomir Konstantinović *Kiút* című regényeit olvassa össze.

A melléklet egyre többektől hoz szépirodalmi anyagot, köztük műfordításokat délszláv szerzőktől, időközben egyre izgalmasabbá válik az oldalpár tördelése, és a rendelkezésre álló kis hely ellenére világosan látszik a koncepciózus szerkesztés, mind a számról számra történő építkezés, mind az egyes oldalpárokban tetten érhető szövegviszonyok. Az 1962. február 8-ai mellékletet például a délszláv térség aktuális érdeklődéséhez kapcsolódva teljes egészében a tragikus sorsú, fiatalon

[34] Bosnyák István, *Politikai symposion a Délvidéken I.*, i. m., 72.

elhunyt Branko Miljkovićnak szentelik, két frissen megjelent kötete kapcsán. Bányai esszéje, Domonkos István két versfordítása, illetve egy Miljkovićtyal készült interjú fordítása alkotják az összeállítást. Az *Ex Libris* rovat pedig a *Modern orosz költészet* című, a belgrádi Nolit kiadásában megjelent (szerb nyelvű) antológiával foglalkozik, a bevezetőben kiemelve, hogy „a 119 vers közül 59-et Branko Miljković, a fiatal szerb költő fordított, aki nemrégen önmaga vetett véget életének."

A következő, 1962. február 15-ei melléklet megint csak kiválóan szerkesztett és nagyon erőteljes, programadó összeállítás. Indít Sinkó Ervin frissen Híd-díjat nyert *Egy regény regénye* című könyvének részletével, amely Sinkónak Nietzsche kapcsán a német kommunistákkal vállalt konfliktusát állítja középpontba. Az *Ex Libris* Bálint György *A toronyőr visszapillant* című esszégyűjteményét méltatja (Magvető, Budapest, 1961), és végül, Tolnai Ottó *Borostyánkőbe zárt légy* című verse fölött megjelentetik egy fiatal zágrábi írócsoport kiáltványát minden kommentár nélkül, csupán a szöveg alatti megjegyzéssel: „A fenti kiáltvány a *Književnik* utolsó számában jelent meg, a következő fiatal zágrábi írók aláírásával: Duško Car, Vlado Gotovac, Stanko Juriš, Vesna Krnpotić (sic!), Ivan Kušan, Tomislav Ladan, Slobodan Novak, Ivan Slamnig és Antun Šoljan." Az aláíró szerzők később is ott maradnak a nemzedék érdeklődésének homlokterében, a folyóirat időszakában többjüktől fordítanak szöveget, illetve esszében, kritikában foglalkoznak műveikkel. Láthatólag a kiáltványban megfogalmazott céljaikkal is azonosulnak:

„Mit akarunk?

Olyan irodalmat, amely élénken és tevékenyen kiveszi részét napjaink társadalmi és politikai eseményeiből, tehát olyan irodalmat, amely társadalmi kötelezettséget vállal. Eszerint olyan írókat is, akik kötelezettségvállalása művészi alkotásaiban valósul meg, és nem társadalmi státusukban.

Azt akarjuk, hogy mai korszerű irodalmunk megtartsa kontinuitását a hagyományokkal, a múlt tagadhatatlan értékeivel, de hogy ugyanakkor lépést tartson a jelen világirodalmának céljaival és megvalósulásaival. Legyünk modernek, de a magunk módján modernek."

Néhány szám után azt lehet látni az *Ifjúság* mellékletében, hogy minden más lett a korábbi irodalmi rovathoz képest. Noha a szerkesztők korábban is publikáltak a lapban, az általuk szerkesztett számokban nemcsak a hangnem változik, hanem egé-

szében más minőséget, az irodalommal kapcsolatosan más viszonyokat, elkötelezettségeket, érdeklődési horizontokat jelenít meg a csoport – az irodalmi események, a jugoszláviai és a világirodalmi események közepében akarnak lenni. Az 1962. február 22-ei szám Halász Gábor Eliot-esszéjét közli újra, mind Halász Gábor és az esszéíró nemzedék, mind Eliot a symposionisták kedvencei, visszatérő referenciái. Miközben magától értetődően sajátként kezelik a magyar irodalmi hagyomány hozzájuk közel álló értékeit, ugyancsak azonosságot mutatnak fel a délszláv kulturális közeggel is. Ugyanennek a mellékletnek az *Ex Libris*ében Velimir Lukić *Čudesni predeo* (Nolit, Belgrád, 1961) című könyvét méltatják, és közben az egész délszláv költészetet egységként kezelve „költészetünk"-nek nevezik. A stílusa, továbbá széles körű, otthonos tájékozottsága alapján leginkább Tolnaival azonosítható szerző megállapítja, hogy „Velimir Lukić talán egyike a legtehetségesebb és legműveltebb fiatal költőinknek, akiben, úgy látszik verses-drámánk egyik úttörőjét is kell üdvözölnünk".

A publikációk rámutatnak az eszményekre, példákra. A horvát és a szerb, generációnyival idősebb kortársak mellett a modernség látókörükbe került magyar és nemzetközi eszményei és kortárs képviselői sorakoznak a melléklet, aztán később a folyóirat hasábjain: Sinkó Ervin és Miroslav Krleža, Füst Milán, Déry Tibor, Weöres Sándor, Ezra Pound és T. S. Eliot, Rainer Maria Rilke, Samuel Beckett, Jean-Paul Sartre, Jack Kerouac, Bertolt Brecht, Bartók Béla, Karlheinz Stockhausen és mások. Baudelaire és Rimbaud nem is feltétlenül a költészetükkel, mint inkább a magatartásukkal jelentenek mintát a mellékletet szerkesztő időszakban. A melléklet voltaképpen hétről hétre tudósít a társaság nevelődéséről, műveltséggyarapításáról. Kishírt közölnek például 1963-ban Faulkner és William Carlos Williams Pulitzer-díjáról, majd utóbbi egy versének fordítását is, hírt adnak Beckett *Molly*jának francia zsebkönyvkiadásáról. A hetilap-melléklet időszakában épül be irodalom- és művészetfelfogásukba a horvát második modernség legfontosabb képviselőinek művészete és alkotói szerepfelfogása: Antun Šoljan költészete és prózája, Tomislav Ladan esszéprózája, Slavko Mihalić költészete, továbbá a szerb Leonid Šejka kortárs képzőművészeti világa és művészetfelfogása, de cikket közölnek Jovan Hristićtől is a húszas években indult, főleg a szerb kultúrában otthont találó, de az egész jugoszláv térségben hatással lévő Stanislav Vinaver modernizmusáról. Naprakészen tudósít a melléklet a modern filmművészet friss alkotásairól, és például Truffaut-tól is közölnek esszét, a mellékletben alakuló filmes sorozatban felismerhetők annak az alakzatnak a körvonalai, amiről nemrégiben Kovács András

Bálint európai művészfilmként értekezett *A modern film irányzatai* című monográfiájában.[35]

Külön izgalmas szembesülni azzal az ellentéttel, amit az *Ifjúság* híranyagának, riportjainak, közéleti tárgyú cikkeinek propagandisztikus jellege és a symposionisták irodalmi és művészeti elképzelései, értelmiségi szerepfelfogása között tapasztalhatunk. A symposionistákat inspirálták a jugoszláviai szellemi térben végbemenő kortárs változások, az, hogy a szocialista modernizáció keretei közt tágultak az elgondolható és elmondható, továbbá a megvalósítható dolgok határai, annak a modernségfelfogásnak az érvényesülését látták maguk körül, amely az előzmények nélküli új keretek megvalósítására érezte magát hivatottnak. Intenzív tájékozódásaik nyomán biztos kézzel választották ki azokat a szerzőket és műveket, amelyek tágították szellemi lehetőségeiket – és fordultak el, voltaképpen a modernségeszményeik jegyében az irodalom és művészetek ideologikus instrumentalizálásától. Ez a pro-jugoszlávság teljesen más természetű, mint az ugyanebben a lapban megjelenő kötelező évfordulós megemlékezések a népfelszabadító háború eseményeiről vagy például Szücs Imre dicsőítő és irodalomszemléletében végtelenül naiv kritikája Branko Ćopić *Nikola Bursać kalandjai* című, magyar fordításban épp 1961-ben megjelent, alapvetően a jugoszláv partizánmozgalom populáris kulturális feldolgozásának tekinthető művéről ugyanebben az időszakban, a symposionisták működésével párhuzamosan.

Elképzeléseiket a saját közegükben merőben szokatlan intenzitással valósítják meg. A fiatal zágrábi írócsoport kiáltványának közreadását követően két héttel, 1962. március 1-jén közlik Antun Šoljan *Az entellektüell ma* című esszéjét, a március 8-ai számban pedig az Ifjúsági Tribünt vezető Végel László felhívását *A jugoszláviai magyar entellektüel* munkacímű vitára. Šoljan az értelmiség számára és részben az értelmiség közreműködésével létrehozott csapdáról beszél, amelyben a munkásosztály és az egyszerű emberek nevében az értelmiség tevékenységét, szellemi szerepvállalását gyanú övezi, maga az értelmiségi szó pejoratívvá vált, kezdve az olyan kifejezésektől, mint a „munkások, parasztok és *becsületes* értelmiségiek, a megvető »okulárés-ig« és »filozófusig«. Az entellektüel szó egész

[35] Kovács András Bálint, *A modern film irányzatai. Az európai művészfilm 1950–1980*, Palatinus, Budapest, 2006, főleg 333–344.

sor jelentésében gúnyoló, ha éppen nem sértő"[36] – fogalmaz Šoljan. Végel elsősorban a fiatalok számára látja fontosnak az értelmiségiek helyének, szerepének megvitatását, mivel a hagyományok szerinte elveszítették erejüket, és a fiatalokra az újrakezdés feladata hárul. „A gyökeresen megváltozott életformák, a társadalmi feltételek gyökeresen megváltoztatják a jugoszláv magyar entellektüel funkcióját. Új valóságszemlélet születik – új viszony a világgal – amely komplexumnélküli, tehát a provinciális gondolata, a mentalitásban és az alkotásban – a kisebbségi helyzet ellenére is – potenciálisan távol áll tőlünk, idegen fogalom mert nélkülözi a szükségszerűség mozzanatát. Tehát nem igazolt a kritika, amely ezt nem fogadja el, legyen az dicsérő és jószándékú, akaratlanul, de lényegében destruktív"[37] – fejtegeti Végel, egyértelműen összekapcsolva a nemzedék fellépése körüli vitákat a rendezvénnyel. A többhetesre tervezett vitaest-sorozat meghívott felszólalói a vajdasági magyar szellemi élet tekintélyes képviselői, illetve a symposionisták leginkább exponált tagjai: Balla László, Bányai János, B. Szabó György, Farkas Nándor, Herceg János, Major Nándor, Nagy József, Olajos Mihály, Sinkó Ervin és Tolnai Ottó. Az előadásokat és a vita gyorsírói jegyzeteit pedig folyamatosan közli a lap. Intenzív térfoglalás jellemzi tehát a lapmelléklethez jutó nemzedéket, hetek alatt a vajdasági szellemi élet középpontjába helyezik magukat, bevonva, reakcióra késztetve mindenkit.

Az 1962. tavaszi entellektüell-vita a melléklet indítását követően különösen fontosnak látszik a csoport pozicionálása szempontjából. Az eseménysorozat első előadója Sinkó Ervin volt, aki először az értelmiségi szerepkörökről ad marxista szempontú történelmi vázlatot a középkortól a jelenkorig, majd korának Jugoszláviáját pozicionálja a nyugat-európai és a többi szocialista országhoz képest, történelmi ugrásként értelmezve a délszláv állam felemelkedését, különleges lehetőségként és küldetésként láttatva az ehhez az államhoz való tartozást: „Mi voltunk azok, akik először rehabilitálták a szocializmus kompromittált ideáját [...] Nagyon ritkán vagyunk tudatában annak, hogy micsoda feladatot, méltóságot és kötelességet jelent ma jugoszláv állampolgárnak lenni. [...] És itt van az a fontos momentum: hogyan viszonyulunk mi, magyarok ehhez a szituációhoz [...] Én

[36] Antun Šoljan, Az entellektüell ma, *Ifjúság, Symposion*, 1962. március 1., 8.
[37] Végel László, A jugoszláviai magyar entellektüell, *Ifjúság, Symposion*, 1962. március 8., 8.

azt gondolom, hogy a mi első feladatunk az lenne, hogy minden erővel és mindenáron megszabaduljunk a provincializmustól, ami tulajdonképpen a bocskor kultusza. Egy országban élünk, amelyik a saját perspektíváit világperspektívákká szélesítette ki. Egy országban, amelyiknek a léte ma világméretekben egy új tényezőt jelent, abszurddá tesz mindennemű olyan szellemi megnyilatkozást, amelyik megmarad a templomtorony perspektívájában".[38] A provincializmustól és „a bocskor kultuszá"-tól történő elhatárolódás összhangban van a symposionisták vitapozíciójával. Az előadást követő vitában még egyértelműbb állásfoglalása az újat akaró fiatalok mellett. Először rendkívül tapintatosan ugyan, de az idősebb nemzedékhez tartozó, a saját pozíciójába már belekényelmesedő Gál Lászlót említi meg, mint aki többre lenne hivatott a képességei szerint, ha nem elégedne meg azzal, amit könnyen is tud teljesíteni, majd megvédi azokat, akik megbotránkoztató módon lépnek fel: „Az *Újtestamentum*ban van egy nagyon szép és mély gondolat arról, hogy a botránkozás... Jaj annak aki botránkoztat, de botránkozásnak lenni kell. Én azt hiszem, hogy ez egy nagyon komoly és mély gondolat. *Minden nagy szellemi cselekedet azzal kezdődik, hogy megbotránkozást vált ki,* és jaj annak, aki botránkoztat, de nincs termékenyebb valami, mint éppen a botránkozás. Én azt mondhatnám a mai vajdasági irodalomra általában, hogy az a hibája, hogy túl kevéssé botránkoztat."[39]

Sinkó megszólalása voltaképpen azokra a vitákra reagál, amelyek a symposionisták fellépése körül kirobbantak. Zajos fellépésük, a vajdasági magyar irodalom állóvizét felkavaró kritikáik, esszéik nyelvezete, a szabad vers kultiválása heves reakciókat váltott ki a vajdasági magyar sajtóban, és a visszaemlékezések szerint a háttérben is intenzív mozgások indultak be a nemzedék megzabolázása érdekében, amiben kezdetben számítottak Sinkó Ervin elvtársi közreműködésére is.

A Bosnyák István által „kritika-laviná"-nak nevezett támadássorozatot Bálint István, a *Magyar Szó* napilap újságírója indítja el a napilap 1962. január 6-ai számában – még a keményebb kritikák megjelenése előtt, Tolnai *Első esszé*jének nagy számú hivatkozására utalva túlzott tekintélytisztelettel vádolja meg a symposio-

[38] Sinkó Ervin, Az entellektüelről, a jugoszláviai magyar entellektüelről, *Ifjúság, Symposion,* 1962. március 15., 8.
[39] Uo.

nistákat, többek között azt is szóvá téve, hogy az egyetemi tanáruknak akarnak behízelegni, amikor előszeretettel idézik Sinkót.[40] Másnap dr. Sztáncsics András jogász, újságíró is a *Magyar Szó*ban támadja a mellékletet, elsősorban Bányai János „magyartalanságait, az idegen szavak halmozását s főleg szlavizmusait véve célba", majd Kossa János (Keck Zsigmond) nyelvész, a napilap lektora is kemény támadást intéz ellenük, nemcsak nyelvhasználatukat, hanem prepotenciájukat is támadva.[41] Bosnyák István egyébként még jogosnak is tartaná ezeket a nyelvi természetű támadásokat, ha azok figyelembe vették volna, hogy a vajdasági magyar irodalom voltaképpen nem rendelkezik szakmai nyelvvel, és az induló nemzedék ifjú kritikusai épp ezt kívánják kialakítani – a rendelkezésükre álló minták alapján: „Az észlelés szintjén ugyanis tökéletesen igazuk volt – és maradt – kritikusainknak, csupán azt tévesztették szem elől, hogy az akkori Vajdaságban használatos magyar szaknyelv – az akkori »nagyvilágban« és Jugoszláviában modern irodalomelmélet, irodalom- és művészetkritika, filozófia, szociológia, politológia stb., stb. nyelve – *parlagian kiműveletlen* volt, amiért is valójában magának az első *Symposion*-nemzedéknek kellett jól-rosszul *megalapoznia és kiművelnie,* egyebek közt a »szellemi nagyvilágot« akkoriban a szerb, horvát és részben a szlovén nyelv közvetítésével meghódító intellektualizmus-programjuk igézetében…"[42]

Vékás János kronológiasorozata vonatkozó kötetében hivatkozik Bori Imre rádióbéli beszámolójára is az 1961-es év irodalmi vonatkozásairól. Bori megemlíti a vitákat, szóba hozza, hogy „az úgynevezett modernizmus is" lehet kerékkötő, pirruszinak nevezi győzelmüket, ugyanakkor megállapítja, hogy „[ú]tkeresés vár ránk, s szellemi csatározások fényei villognak." Bori ügyesen bújik ki a konfrontáció elől, és alapvetően biztatónak tekinti az újabb fejleményeket.[43] A támadásokba Fenyő Árpád álnéven bekapcsolódik Bogdánfi Sándor, a *Dolgozók* szakszervezeti hetilap fő- és felelős szerkesztője is, aki már az ún. áprilisi *Híd* nemzedékének egy

[40] Bálint István, Néhány kérdés kezdő kritikusokhoz, *Magyar Szó,* 1962. január 6. Lásd: Bosnyák István, *Politikai symposion a Délvidéken,* Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 2003, 65, 84.

[41] Lásd Bosnyák István, *Politikai symposion a Délvidéken,* i. m., 84–85.

[42] Uo., 85.

[43] Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban, 1960–1964,* i. m., 151.

évtizeddel korábbi megrendszabályozásából is kivette a részét, és „a tudós irodalmunkra s most jelentkező tehetségeinkre egyaránt káros dilettánsok"-nak minősítve Fehér Kálmánt, Tolnai Ottót és Domonkos Istvánt. Az áprilisi hidasok közül Tomán László áll csatasorba az őket követő újabb nemzedék ellen, majd Szeli István irodalomtudósnak a „bicskázó legényvirtus" jut az eszébe a symposionisták fellépéséről, de az Ifjúsági Tribün entellektüelvitájában felszólal ellenük a régi pártkádernek számító Rehák László is.

A megállapodott vajdasági magyar értelmiség jelentős részének összefogása ellenére a *Symposion* tovább működik, köszönhetően elsősorban Sinkó Ervin kiállásának a csoport mellett, továbbá Nagy József, a Tartományi Képviselőház alelnöke, a Forum kiadói tanácsának elnöke támogatásának, akinek szerepéről Tolnai így ír a *Költő disznózsírból* interjúregényének a *Symposion* indulásáról szóló fejezetében: „Nagy József, aki lévén topolyai származású, mint Ács József, kapcsolatban állt a képzőművészekkel, Konjovićtyal, támogatta a művésztelepeket, különösen a zentait és a topolyait (ahová én is eljártam) szintén mellénk állt, és így megúsztuk."[44] Sinkó szerepére így emlékszik vissza Tolnai Vékás Jánosnak adott 1988-as interjújában: „...a *Magyar Szó* borzasztóan ellenünk volt, és leírhatatlan, hogy mennyire utáltak bennünket, és készültek is a fölszámolásra, összeszedték a megjelent mellékleteket, egy párat, és az utolsó ilyen próba volt, hogy odaadják Sinkónak, aki addig utazott Újvidék és Zágráb között, és nem érezte, hogy mi történik a városban.

Ez egy Híd-díj átadásán volt, ugye?

A magyarszósok, Vébelék adták oda neki, hogy milyen indíttatással, azt pontosan nem tudom, de úgy éreztük, ha ő azt mondja, hogy ez tényleg borzalom, akkor abban a pillanatban rögtön talán a rendőrség elvitt volna bennünket. Az öreg elolvasta, és jött a Híd-díj átadására. Bejött, kitárta az ajtót, mint egy nagy elefántbébi, és azt mondta: fantasztikus, uraim, levegő, végre valami történt Vajdaságban. És akkor ez teljesen megváltoztatta a helyzetünket."[45]

A symposionistákat érő első támadások között nagy hangsúlyt kapott, hogy hangosak a kritikában, szajkózzák a délszláv folyóiratokban olvasottakat, érthe-

[44] Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból*, i. m., 162.

[45] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 453.

tetlen idegen kifejezéseket használnak, nagyzolnak az esszéikben – ugyanakkor nincs saját irodalmi produkciójuk. Volt ezekben a támadásokban némi igazság, a fiatal szerzők valóban keresték a hangjukat, kritikáik nyelve helyenként tudálékosnak hat, és szembeszökők a délszláv kritikai nyelvezetből kölcsönzött nyelvi idegenszerűségek, de a szépirodalmi produkciójuk egyáltalán nem elhanyagolható már az indulás időszakában sem – legfeljebb újszerűségükkel idegenek. A *Symposion*ban folyamatosan közölt versek és rövidprózák természetesen nem egyenletesen magas színvonalúak, de egészében új hangokat és poétikai igényességet mutatnak, jelzik, hogy az alkotók érdeklődésének iránya a költői nyelvre, az aktuálisan érvényes megszólalási módok keresésére irányul. A szépirodalmi produkciótól ráadásul semmiképp sem leválasztható az esszé, amely ezt az irodalmi-művészeti érlelődést kíséri.

A melléklet irodalmi értékeit kívánja együtt, jól láthatóan felmutatni a beszédes című *Kontrapunkt (Symposion 61–63)* antológia, a Symposion Könyvek sorozat 3. köteteként, Bányai János és Bosnyák István válogatásában.[46] Ennek előszavát Sinkó Ervin írja, amivel önmagában is kiáll a fiatal írócsoport, többségükben egyetemi tanítványai mellett, szövegével pedig folytatja azt a gondolatmenetet, amelyet a vajdasági magyar értelmiségről szólva felépített az Ifjúsági Tribünön elmondott, majd a *Symposion* hasábjain publikált előadásában. „A jugoszláviai, de főképpen a vajdasági magyarság életében máris szemmel láthatóan fordulatot jelentő kezdeményezés"-nek nevezi a symposionisták fellépését, „akik addig magukra hagyottan és magukba veszve, magányosságuk tudatában tehetetlenül tengődtek cigányzenés sivár kisvárosokban és sáros, poros falvakban, egyszerre csak, hála a Novi Sadon létesített magyar nyelvi és irodalmi egyetemi tanszéknek, egymásra találtak, ráeszméltek, hogy magányosságuk és időszerűtlenségük csak látszat volt."[47] A magyar kulturális örökségből Adyt idézve alakítja ki a nemzedéki fellépés modern kontextusát, de rögtön létrehozza az Ady-féle fellépés idejétől elkülönítő jugoszláv értelmezési keretet is, ráadásul a közvetlen vajdasági közeggel szemben, azzal szemben védelmet biztosító közegként. Sinkó nyilvánvalóan

[46] Bányai János, Bosnyák István (vál.), *Kontrapunkt. (Symposion 61–63.)*, i. m.

[47] Sinkó Ervin, Előszó, in Bányai János, Bosnyák István (vál.), *Kontrapunkt*, i. m., 5–6., i. h.: 5.

annak lehetőségét látja a fiatal nemzedék fellépésében, hogy a vajdasági magyarság intenzívebben és ténylegesen bekapcsolódjon a jugoszláviai szellemi térbe, integráns része legyen annak: „ezek a mi egymásra és önmagukra talált fiataljaink nem érezhették magukat elszigetelt tábornak, hanem épp ellenkezőleg a saját provinciális elmaradottságát s minden öröklött, visszahúzó hagyományt és dogmát vakmerően likvidálni akaró, a mindent újrakezdő, mindent megújító forradalmi jugoszláv szellemiség szerves részének."[48] Végső soron ennek a jugoszláv orientációnak és Sinkó szerepének a megítéléséről folynak azóta is a leginkább ideológiai természetű viták. A mai megközelítéseknek nem lenne szabad megfeledkezniük arról, hogy a vitában másik oldalon állók is a szocialista forradalmiságot tűzik a zászlajukra, és a fiatalokkal szemben fellépő régi káderek az ötvenes években kipróbált sajtómunkások és irodalmárok. Sinkó szavai nem egyszerűen önmagában a jugoszlávság eszménye mellett tesznek hitet és kapcsolják ide a fellépő symposionistákat, hanem a kor nyelvének evidens elemeit használva árnyalják a képet. Sinkó sem valamiféle ideológiai elhajlással vádolja a védenceit támadókat, hanem elkényelmesedettséggel, szellemi mozdulatlansággal: „Ezeknek a fiataloknak a magatartása a jugoszláv forradalmi szellemnek a jegyében kezdettől fogva polemikus azzal az adomázó, vidékies, önelégült, még az újat is a maga régi szokásaihoz formáló, tájhoz kötött szellemi mozdulatlansággal szemben, amely forradalmi jelszavak terméketlen ismételgetése mellett is, a nagyközönség ízlésére hivatkozva kényelmesedett el Vajdaságban."[49] Nem tulajdonítja a fiatalokat az igazság letéteményesének, sőt a polémiát „nemegyszer igazságtalan"-nak minősíti, érzékelteti, hogy „a fiatalok [...] élvezik a saját hangjukat", és a fiatalokkal egyetértve a polémiák részének tekinti az „alkotó embernek nemcsak a kísérlethez, de még a tévedéshez való elidegeníthetetlen jogát is".[50]

A könyv utószava ezeket az előtérbe kerülő és az indulást meghatározó vitákat maga is egy új értelmezési mező kialakításáért folytatott küzdelemként állítja összefüggésbe. „Minderre azért volt szükség, hogy a *Symposion* pozitív gyakorlata mind teljesebben, tehát mind összetettebb fogalmakkal és értelmezésekkel száll-

[48] Uo., 6.
[49] Uo.
[50] Uo.

hasson síkra azért a ritkán felcsillanó értékekért, melyre évek során a »rossz« árnyékot vetett, s mindenekelőtt azokért a korszerűbb és újabb költői értékekért, melyeket a *Symposion* fejlődésének második iránya oly nyilvánvalóan prezentált már."[51] A vitákat, a kritikákat és esszéket „a *Symposion* belső fejlődésének első iránya"-ként nevezi meg, amelyek „produktív leszámolás" kívántak lenni „a meglevővel, az évekig leplezett művészi és kulturális alkotások gyatraságával, az évekig vállveregető elismerésben részesült meghasonló költőiességgel, a lemaradás legbiztosabb szimptómáival". Mindezt azért, „hogy a mozgalom második iránya, a törekvés az értékek felé" egy, az új poétikákra fogékonyabb közegbe kerülhessen. Ha azt nem is tudja demonstrálni a kötet, hogy valóban fogékonyabb lett-e a közeg a symposionisták alkotásaira, azt dokumentálja a válogatás, hogy a harcos, vitázó szövegeken túl az irodalmi műfajok széles repertoárját magas szinten művelő, tájékozott alkotók alkotják a folyóirat körét. Az első esszéket író Tolnai Ottón, Bányai Jánoson és Domonkos Istvánon kívül magas szinten műveli ezt a műfajt Utasi Csaba, Bosnyák István és Végel László is.

Domonkos Istvánnak *A vers fetisizálása* című költői esszéje a kompromisszumok nélküli költészet mellett tesz hitet, akárcsak Végel László *Első szerelem (Az alkotás etikájáról)* című szövege. Ezt a kompromisszumok nélküli, a művészetekben megélt szabadságra törekvést viszi színre a kötet szépirodalmi válogatása és még erőteljesebb példái ennek a Symposion Könyvek első kötetei: Tolnai Ottó *Homorú versek*, valamint Domonkos István *Rátka* című könyvei. A *Rátka* poétikájának radikális újszerűségét jól érzékelteti Toldi Éva összefoglalása: „A költészet terén Domonkos István első kötetének címadó verse, a *Rátka* harsányan jelentette be azt a nagy volumenű poétikai újítást, amely az irodalomban lejátszódott. A vers elsőként a *Híd* című folyóirat 1962. márciusi számában jelent meg. A nagy ívű vers szonettként indul, majd átcsap prózaversbe, végül a prózaverset és az asszociációs technikát váltogató szabadvers kerekedik felül. Hömpölygő, sodró deklamációjába a szabadvers hagyományos pátosza is beépül. A vers tere az Adriai-tenger partja. A kötet címében egy, a magyar nyelvben ismeretlen szó jelenik meg, a Rátka: nem más, mint egy horvát női név – Ratka – magyarul leírt változata, amelyre nem le-

[51] Utószó helyett, in BÁNYAI János, BOSNYÁK István (vál.), *Kontrapunkt*, i. m., 351–355., i. h.: 354.

het azonnal ráismerni, mert kiejtve kissé másként hangzik, s így titokzatossá válik, elhomályosul jelentése. A szerelem- és a szabadságérzés, az életteljesség intenzív megélésének szürrealisztikus poémája az életöröm és az érzékiség ditirambusa. A vers a teret nemcsak meghódította, hanem újra is alkotta: delfinek bucskáznak, zsíros bőrű Napok fürödnek önnön fényükben, a bukó nap eres sugaraiban a leanderek búcsúznak nappali körvonaluktól – ebben a csodás, határt nem ismerő természeti környezetben egy »tájhoz méltó«, mámoros-látomásos verszuhatag keletkezik."[52] Toldi elemző értékelése kitér a poéma fogadtatására, a hagyományos irodalmi ízlés felől érkező értetlenkedésre például a központozás mellőzése, a szabad vers fetisizálása, egyáltalán a „programszerű formaellenesség" miatt, de még a hagyományos ízlésű kritikus, Szeli István is méltatja a szöveg költői erejét, azt, hogy alapkérdése egyúttal a költészet alapkérdése is: lehet-e a „a nyelvtan logikailag formált eszközeivel, törvényes előírásaival, szilárd szóértékekkel, a nyelv állandósított alaktanával" kifejezésre juttatni „nem logikus lelki tartalmakat, féltudatos képzeteket, sejtéseket, érzelmi izgalmakat, amorf lelki mozgalmakat és cselekvéseket, tehát azt, ami a költészet lényege".[53]

A *Symposion* szellemi köre ugyanakkor ünnepli Tolnai és Domonkos útkereséseit, mintegy nemzedéki ars poeticaként mutatva fel Domonkos *Egy virágzás elé* című versében színre vitt ars poeticát, a benne lévő iróniával együtt: „Rétek, kérem, újrakezdjük a pompás virágzást". Bányai János *Eretnek emendáció* címmel üdvözlést ír a készülő kötetek elé a *Symposion* 1963. szeptember 5-ei számában, és szigorú kritikát ígér, „mert csak egymás hibái iránt nem vagyunk elnézőek". Aztán Bányai János *Díszes lányamforák árnyékában,* Végel László pedig *Két sajátos költői alkat* címmel elemző esszékkel fogadják a két kötetet a melléklet 1963. október 17-ei számában.

A *Kontrapunkt* antológia reprezentatív válogatás a *Symposion* két évének szövegeiből, ugyanakkor sem az antológia olvasása, sem a lapmelléklet különböző szempontú megközelítései nem helyettesítik a lap olvasását, a szövegek egymásmelletti-

[52] Toldi Éva, Domonkos István: Rátka, in Pécsi Györgyi, Falusi Márton (főszerk.), *MMA – MMKI Lexikon,* Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/ratka

[53] Lásd uo.

ségének az élményét az egykori publikációkban. Egy-egy megjelenés, első közlés fölrázó egyediségét csak a lap közege, a közvetlen és tágabb környezet mutatja meg. Ilyen az *Ifjúság* 1963. február 7-ei számának 11. oldalán, vagyis a *Symposion* első oldalán *Új versek* felcímmel megjelent összeállítás, amelyben három szerző egy-egy versét közlik: Tolnai Ottó *Doreen 2*, Ladik Katalin *Az androgyn* és Domonkos István *Kontrapunkt* című szövegét. Bosnyák Istvánnak a március 7-ei számban publikált jegyzete a kortárs olvasó első reakciójáról tanúskodik, az összeállítás megjelenésének megszólalásra késztető pillanatáról vall hitelesen és érzékletesen.[54] Hosszú, elemző szövegében nem magyarázza a három különálló mű fölé tett főcím meglehetősen provokatív Ady-utalását, hanem tovább emeli a tétet: eseménynek minősíti a publikációt, a „vajdasági ég alatt" merőben újat hozó váltásként látja és elemzi a három verset. „Hogy egy költői alkotás – s nem csengő-bongó, »csilingelő« vagy éppen döcögő-dadogó sorokba tördelt középszerűség – megjelenjen a »vajdasági ég alatt« is: erre immár nem kell hónapokat vagy éveket várni. Hármasával születik a Vers, és ami nem kevésbé fontos, már nem a régi, mozdulatlan, áporodott irodalmi légkörben lát napvilágot. A költészet *eseményt* jelent már."[55]

Tolnai Ottó *Doreen 2*-jét nemcsak az értő kortárs olvasó tartotta nagyra, hanem azóta is visszatér hozzá a Tolnai-szakirodalom. Az életmű akkor már meglehetősen nagy részének ismeretében 1992-ben Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván is ezt választja ki a Tolnai-életműből a kortárs irodalom jelentős alkotóival-műveivel foglalkozó beszélgetéssorozatuk Tolnai-epizódjához. Nobel Iván ezt így indokolja: „Bárhonnan közelítjük is meg a verset, mindenütt fölfedezhetjük az elidegenítés szándékát, amely az egyik hangot hallatja: a tárgyilagosat, az ironikusat, a hétköznapit, de ugyanakkor az őszinteség és a vallomásosság is átsüt a sorokon, feloldja a szándékolt hétköznapiságot, a szúrós realitást. És talán ez a kettősség adja Tolnai költeményének igazi színeit, ízeit, talán ez az egyik esztétikai indoka, hogy a jelentősebb versek között tartjuk

[54] Kisebb változtatásokkal megjelent: Bosnyák István, „Szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival?", in Uő, *Szóakció II.*, Forum, Újvidék, 1982, 31–36.
[55] Uott, 31.

számon."[56] A *Doreen 2* úgy ars poetica, hogy rögtön vissza is vonja ennek hagyományos jelentését, a hozzá rendelt magasztos elvárásokat, „behelyettesítő" szövegként mutatva fel magát. A költemény a szabad vers mellett tesz hitet, és egyben demonstrálja is ezt a szabadságot, a költészetet a szerelmi évődéssel és ragaszkodással, a pénzért írt (hosszabbra nyújtott) vers profán gondolatával, a tetszőlegesen szaporítható és tördelhető sorok játékba hozásával, a hétköznapi esetlegességek versalakító erővé/versalakító gyengeséggé minősítésével, a verset életre hívó múzsa értetlen státusával a végletekig profanizálja. A megszólított múzsa ugyanis idegen nevű, idegen nyelvű („azért írom ezt a verset / mert úgysem tudod elolvasni / mert különben sem érdekelnek / a versek" – hangzik a vers indítása), idegen testű (barna ujjaiddal gyorsan / megszámolod a sorokat"), idegen környezetben van („a modern házakban papír-vékonyak a falak"), szemben áll bármiféle abszolútummal, kimondatlanul is *ideiglenes.* A vers talán minden tekintetben provokatívan kilép a vajdasági kisebbségi irodalmi beszédmódok hagyományából. Az az öntudatos hangvétel, provokatív „nagyot mondás", a nagyobb térre való igénybejelentés is idegen ettől a hagyománytól, amelyet itt deklarál: „igaz különben sincs sose kedvem / abbahagyni a verset / hogy legalább a versben / nyújtózkodhassak / 186 centiméteremnek kicsi / ez a szoba / alacsonyak ezek az utcák / még a takaróm is rövid / és különben sem szeretem / a rövid bolha-fürge / verseket". Thomka Beáta a verszárlat kapcsán írja erről a költői magatartásról: „A kijelentés, mely szerint *minden versbe bele akarok fulladni* (Doreen 2) mindenekelőtt egy rokonszenvesen elnagyolt gesztus és annak a nárcisszoid magatartásnak az eleme, mely a későbbiekben egész stratégiát alakít majd ki."[57]

Észre kell vennünk ugyanakkor, hogy e mellett a költői magatartás mellett a versben ott rejtőzik egy másik motívum is, amely Tolnai egész költészetét visszatérően jellemzi, és a vers újraolvasására hív fel: „félek a vers szélétől / félek a vers végétől / félek a vers szélétől / félek a vers végétől / félek". A külön sorba tördeléssel kiemelt *félek* szó a verset menedékként, mintegy az egyetlen saját, biztonságos

[56] Erdélyi Erzsébet, Nobel Iván, Disputa Tolnai Ottó Doreen 2 című verséről, *Iskolakultúra,* 1992/2. 60–62.

[57] Thomka Beáta, *Tolnai Ottó,* Kalligram, Pozsony, 1994, 23.

térként nevesíti. A Hózsa Éva által méltán kiemelt jelentőségű, általa „valamiféle fordulópontnak" minősített[58] *Gyökérrágó* című Tolnai-kötet nyitóversei, a *Kétsoros* és az *Aperszü* emblematikusan elénk állítják, illetve az életmű egészére vonatkoztatják ezt a motívumot.

kétsoros
ordasgyűrűben
kistál kocsonya

aperszü
egy eperszín kis kötény
s a szűnni nem akaró epezöld félelem
töltik ki immár költeményekbe fúlt
fél életem

Az *Aperszü* a *„költeményekbe fúlt"* élettel voltaképpen a *Doreen 2* kommentárjaként is olvasható. Bencsik Orsolya a *Világpor* kötet kapcsán, de voltaképpen az egész életműre vonatkoztathatóan a Tolnai-versnyelv deterritorizáltságáról beszél: „A Tolnai-sorok mint citromkoppanások, mint a szamár üvöltései, mint a vidéki pékség fehér tücskének cincogásai vagy a megőrölt-megőrült molnár énekei (nem meglepő, hogy például az 1992-es *Wilhelm-dalok* a vidéki Orpheusz, a Pechán József által is megfestett félkegyelmű Wilhelm félnótáit tartalmazzák) deterritorizálják a nyelvet, átszólnak a Vajdaság, a volt Jugoszlávia kerítésein, és megteremtik a nagyvilággá növesztett vidék audiovizuális, örökké tragikus miliőjét."[59] A megállapítás kifejtése, kontextualizálása ugyanakkor jelzi, hogy ez Tolnainál nem a *vidék* tagadása, a *vidéki*vel kapcsolatos elutasítás, hanem a nagyobb egységektől való leszakítás, a hatalmi-kulturális kisajátítás, a nyelvi egyértelműsítés

[58] Hózsa Éva, Formátlannak tervezett világ. Tolnai Ottó lokális versei és a fürdőváros mint szűkülő léttér, in Uő: *Csáth-allé (és kitérők). Összegyűjtött tanulmányok, esszék, cikkek egy életmű mozgáslehetőségeiről (1990–2009)*, Életjel, Szabadka, 2009, 84.
[59] Bencsik Orsolya, A nullásba írt, üvöltő Tolnai-vízjel (Tolnai Ottó: Világpor. Jelenkor, 2016), *Műút*, 058. szám (2016), 76–82., i. h.: 80.

és kizárólagosság tagadása. *A szentjánoskenyér-forma vízjel* című vers kapcsán, amely az 1980-as *Világpor*ban a költészetébe írt Doreen-figurát is megidézi, Bencsik Orsolya így foglalja össze ezt a költői alapállást (megállapításába beleszőve Radomir Konstantinović *A vidék filozófiája* című munkájának gondolatszerkezetét is): „Ars poeticája az általa széttöredezett tájból, a morzsákból létrehozni a monumentalitást, egy folyamatosan öntermékenyítő, (be)porzó, lokális heterogenitást, mely túllép a maga vidéki beágyazottságán. Igazi világi poézis ez, mely – a világirodalom lényegi attribútumaként – egyszerre ingázik, ingadozik 'a vidék és a világ között, az abszolút racionális és az abszolút irracionális között'."[60]

Thomka Beáta, ugyancsak *A szentjánoskenyér-forma vízjel* kapcsán ír Tolnai ars poeticájáról, a *Doreen 2*-re is érvényesen, arra is visszautalva: „A versben jelzett ars poetica újabb adalék költészetszemléletének jellemzéséhez: *igen most is a láthatatlan váltókon / át és kiemelt / természetes beszédet szeretem / a versben.*

Tolnai hangvétele, nyelvi ritmikája, beszédtempója és stílusa kezdettől fogva a természetes beszéd verssé minősítésének alárendeltje. Még csak azt sem mondhatnánk, hogy versszerűvé kívánja tenni, hisz a nagybetűk és írásjelek mellőzése, a szabálytalan sorképzés és a szintaktikai határok elmosása tagolatlanságot, folyamatosságot eredményez. A ritmusképzés csupán a gondolati tagolásra támaszkodik, ennek egyenetlenségei tükröződnek a szövegegységek improvizált, változékony rendjében, rendetlenségében: *a formátlanságot adományozom / a nagy egek pályáin sodródóknak*."[61]

Az 1963 elején publikált *Doreen 2* beszédmódja, szemlélete, jelentései tehát az egész életműben visszhangoznak, utólag is indokolva a kortárs kritikus Bosnyák István lelkesedését.

A Domonkos-vers, a *Kontrapunkt* alcíme szerint is Tolnai versére reagál, de nem továbbírása annak, hanem mintha egy attól függetlenül már létező megszólalást, önmagában érlelt gondolatokat állítana Tolnai verse mellé, mintegy a *Doreen 2* által beszédbe hozva őket.

Hózsa Éva Domonkos és Tolnai versbéli dialógusairól szólva állapítja meg, hogy „[a] két szerző modernséghez való viszonya kezdettől fogva más, jóllehet sommásan együtt emlegetjük őket. A *Doreen 2* és a *Kontrapunkt* dialógusa –

[60] Uo., 81.

[61] Thomka, *Tolnai Ottó*, i. m., 84.

egyébként mindkettő bekerült a *Symposion*-antológiába – már mutatja a kétféle költői beszédmód eltéréseit, a vajdasági Ikarosz-versek pedig a költői kommunikáció és a költő-szerep lehetőségeinek megértéséhez visznek közelebb."[62]

A versindítás is dialógust jelez, az első mondat előzményekre utal: „E tisztaság a félelemnek formája csupán". Domonkos verse valóban más versfelfogást idéz, ugyanakkor a „tisztaság" magyarázatául felhozott *félelem* a versben való beszéd indokaként ugyanazt a forrást jelöli ki, mint amelyet a Tolnai-versek lírai énje esetében is láthattuk. Legfeljebb a *félelem* jelentéskörei mások. A Domonkos-verset indító képek a test és a világ intenzív viszonyát viszik színre, amelyben a test a maga jellemzőivel folyamatos, rajta kívül és benne létező irracionális veszélyben létezik, a szerelem pedig valamiféle válasz, pontosabban létmegnyilvánulás erre a veszélyre, a szerelem a sérülékenység megnyilvánulási formája, a veszélyeztetettségben kiélesedett érzékek játéka. Domonkos költészetében folyamatos és mélységes a hiányérzet, az elégedetlenség a versbeszéddel, különösen pedig a nyelvbe ágyazott kulturális alakzatokkal kapcsolatban. „Variálj a kecses őrzőangyalok örök témájára! / Mondj a hóról elfogadható hasonlatot, / csak a sorok számában van értelem. / Érthetőbben: a galamb röpte / a melódia-ívelést nem érdemelte, / angyalok a hónak fogalmát, / szekrény a húsnak véres tartalmát, / érthetőbben!" A versben, miként Domonkos költészetében később is, elkeseredett irónia működik a nyelv lehetőségeivel kapcsolatban. „A meggy szónak miért nincs foltja / fehér ingemen / dicső Magia Polla",[63] kérdezi később a *Kuplé*ban, illetve „Tessék minden élénk színt feloldani, / A szavak épületeit lerombolni, / Rétek, kérem, újrakezdjük a pompás virágzást", adja ki a lírai én az utasítást az ugyanebben az időszakban íródó *Rátká*ban.[64] A *Kontrapunkt* határozott szembenézés a versnyelv használatával, Tolnai *Doreen 2*-je provokálja, de voltaképpen a megkettőzött lírai én belső vitája folyik itt: az aktuálisan beszélő folyamatosan számon kéri időben korábbi énjén a beszédtevékenységet, *bűn*nek minősítve a beszéddel szóhoz juttatott *tévedés*t: „azt hittem angyallal / szebb a hó, a füst, a házak, a szénnyomok / azt

[62] Hózsa, i. m., 85.

[63] Domonkos István, Kuplé, in Domonkos István – Pap József – Tolnai Ottó (összeállítók), *Versek éve*. Forum, Újvidék, 1975, 61.

[64] Domonkos István, *Rátka*, Forum, Újvidék, 1963, 7.

symposion
az Ifjúság művészeti és kritikai melléklete

Szerkesztő bizottság:
BÁNYAI JÁNOS
BOSNYÁK ISTVÁN
(SZERKESZTŐ)
DOMONKOS ISTVÁN
GEROLD LÁSZLÓ
UTASI CSABA

új versek

DOREEN 2.
(ars poetika helyett)

azért írom ezt a verset
mert úgysem tudod elolvasni
mert különben sem érdekelnek
a versek
(a Braque-et is csak azért törölgeted
mert drága
mert 10 000 000-t ér
mit is jelenthetnek neked
buja trópusi virággal bélelt lány
ezek a sápadt
még az első fázisból való
hanyag sárga virágok
be sem rámáztattad
pedig csak 60x30
talán észre sem vennéd
ha ellopnák
ha ellopnám)
mégis néha nagyon megőrülsz
a nevednek
DOREEN
a vers előtt
(ezért említem újabban a versben is
a neved) amikor megmutatom
az újságokat
még úgylehet versem üressé-vájt
égetett
kancsó-formája is
jelenthet valami kicsit
a szemednek
igaz
amióta még a fülét is
letöröm
darázs-karcsú kancsóimnak
legtöbbször kihullanak a kezedből
és a nagy csörrenésre fölébrednek
a szomszédok mert a modern házakban papír-vékonyak
[a falak

megőrülsz amikor megmutatom
az újságokat (pedig ha tudnád
milyen nyavalyás újságok ezek)
mert tudod hogy majd pénzt kapunk
értük
annál többet minél hosszabbak
annál többet minél hosszabbak
annál többet minél hosszabbak
bagna ujjaiddal gyorsan
megszámolod a sorokat
és megszorzod százzal
vagy hetvennel
(ez a versem nyolcvanöt soros)
múltkorjában amikor azt a
kétszázötven soros verset
hoztam haza
megcsókoltál
azóta minden vers előtt
a „hosszú vers"
múzsájához fohászkodom
hogy hosszan írhassam versem
mert DOREEN
én szeretném ha többször is
megcsókolnál
igaz különben sincs sose kedvem
abbahagyni a verset
hogy legalább a versben
nyujtózkodhassak
188 centiméteremnek kicsi
ez a szoba
alacsonyak ezek az utcák
még a takaróm is rövid
és különben sem szeretem
a rövid bolha-fürge
verseket
félek a vers szélétől
félek a vers végétől
félek a vers szélétől
félek a vers végétől
félek
hajótöröttként akarok hánykolódni
rajta és lassan alásüllyedni
úgy hogy észre se vegyem mikor
fulladok bele
minden versbe bele akarok fulladni
bele akarok fulladni
bele akarok fulladni
bele akarok fulladni minden versbe.
Zágráb, 1963 január 5-én.

TOLNAI Ottó

az androgyn

zsibbadt hold gerincünk
dagadt
koszorúja a mezők hátán
cin
cin
bodza bélben
a férgek ránk találnak

az átkot
vásott lábszárakon elbírni sima biccentéssel
s a következőt ki már rokon
a félszegúszó halak
motozását híg csontokon a szerszámokat
s aki jő
morzsás testén lábnyomok
mint hús a kettévágás után
meddő hold gubbasztás hájas lombokon
immár sárba szenderülve
szemünkben a halál dorombol

miért idéztek
testünkön rég
porcogóssá vedlettek
a virágok

a düh
fekélyes szirmait meresztgető
bozótja zsíros szemgödreinkben
mocsár piheg hol tej folyna el
(hüllők sétája iszappal telt emlőinken
rothadt mégis ismerős kezek)
a folyókhoz űzve karjaink
bordáink karók a fövenyen
s így tisztára mosva
a kagylókban megzizzennek a fogak
s már kóstolgatjuk sebeinket
bimbós nyelvünk fröccsenő gyökér
mosoly gerezdeken ficánkoló
egérszem pörsenés

az éj
bagoly szemekből mint forrás
vaksin csorog el s a félelem
ha csontokon legel
új virágot pólyáz átkunk
cirmos az agyveleje
s halál zsong mint szirom
ha korommal tele
a kárhozottak égő
abroncsai szikráznak már talpunkon
mily viszketés
parázs-vakarta út bőrén
lábunk nyomán, s az álmok cincogása
karókon csöpögő testtel

mint pók
méhünkben mezőt fakaszt
mosolya a töviseknek
s rovar a szájon sütkérező mely felreped
elcsordulón szőke lárva fejek
mint csillag bőrét levetve
leszünk didergő habzó fogak
s remény mit lerágott torzsaként
hordanak szálkás köröm alatt
az emberek
1963.

LADIK Katalin

KONTRAPUNKT
(variációk barátom 1963-as ars poetikájára)

E tisztaság a félelemnek formája csupán,
most a víz-tér fakó tartalma zümmögés.
E fenék tiltott harangnak öle,
szurkozott kötélen a fény leér.
(megcsendülnek a halak)
rálóg, inas sugár, a szemre.
S mélységi burkok
szorulása a nyakon,
a kéz olvatag,
a test elúszik, vízbe keményedik.
A szerelem ijedtség,
kormos réteken eltévedt állatnak iramodása,
a csillagok vörös lényege, drága tűznek,
szobámra folyik,
a fagypontban létezem
s a hold kerek sikoltás,
leheletemre felreped.
Míg üveget roppant a sötét
a szekrény húsos, langyos falai
lassan tükörbe dőlnek,
az ajtó szájából a pára szülőként belép,
a földkéregre, egymást ölelve,
hatalmas, fehér köpetek, nyálkás angyalok fagytak,
farukból füstös kémények emelkednek,
szócsövei a felhőknek,
hasukból belekként kimásznak a folyók,
homlokukon apró házak rajzanak,
s ez mind együttveve csupán a magánynak,
egy versnek bevezetése.
Variálj a kecses őrzőangyalok örök témájára!
Mondj a hóról elfogadható hasonlatot,
csak a sorok számában van értelem.
Érthetőbben: a galamb röpte
a melódia-ívelést nem érdemelte,
angyalok a hónak fogalmát,
szekrény a húsnak véres tartalmát,
érthetőbben!
Mégis a szerelem ijedtség,
s a tisztaság, a minden, a félelem formái csupán,
mert a víz-tér fakó tartalma zümmögés,
mert a szoba-fenék tiltott harangnak öle.
(Im láthatják mily okosan
szaporítom soraimat,
mint annyian előttem,
borzadok, ha idegen verssel van viszonyom.)
A hold kerek sikoltás,
a hold kerek sikoltás,
leheletem felreped,
torkom és értelmem elreped,
mint ablaküveget roppant össze a sötét,
mert mi a való:
míg írom ím e versemet,
a deszkafalon át hallom
az újságíró s az ács
hogyan horkolnak, szellentgetnek.
S az angyalokat csak kitaláltam,
nem a sorok miatt,
azt hittem angyallal
szebb a hó, a füst, a házak, a szénnyomok
azt hittem Noé bárkája a vers,
benne az értelem; bűn és tévedés,
a megnevezhetőt a megnevezhetetlennel
ezért gyakran felcseréltem,
részegen a bárban
a Doreen 2.-t megzenésítettem;
a zene a test s a versek csak kelések,
legújabban mozart g-moll szinfóniáját éneklem,
csak ezt tudom
hangosan,
gumibotok zuhogtak fejemen,
utálok minden népdal-szöveget,
a dzsesszt sem szeretem,
de ideje más irányt adnom versemnek,
ideje elkomolyítanom,
hogy versre hasonlítson melyet mindenki ismer s meg-
[szokott,
ideje magamtól eltávolítanom,
Még néhány jó hasonlat,
zene, ritmus, jó dikció:
1. A keretek iszapjából nemsokára kiássák
a tavasz aranyharangjait.
2. A lányokról, virágokról nemsokára lefejtik
a jégnek szivárványos és zenélő rétegeit.
3. Belátható időn belül úgyhiszem nem lesz szükségem
a tavaszra stb.

DOMONKOS István

Ifjúság hetilap, 1963. február 7., 11. oldal

hittem Noé bárkája a vers, / benne az értelem; bűn és tévedés, / a megnevezhetőt a megnevezhetetlennel / ezért gyakran felcseréltem".

Verszárlata a felsorolásos szerkezetével és az ezt lezáró/nyitva hagyó *stb.* rövidítéssel, Domonkos számos más verséhez hasonlóan olyan elhallgatás, amely számon kérőleg magába foglalja a költő végső elhallgatását, voltaképpen előrevetíti költészetének évtizedekig gyakorolt néma létezését: „Még néhány jó hasonlat, / zene, ritmus, jó dikció: / 1. A keretek iszapjából nemsokára kiássák / a tavasz aranyharangjait. / 2. A lányokról, virágokról nemsokára lefejtik / a jégnek szivárványos és zenélő rétegeit. / 3. Belátható időn belül úgyhiszem nem lesz szükségem / a tavaszra stb."

A két költő párbeszéde közé ékelődik Ladik Katalin költeménye, *Az androgyn*, amely közvetlenül nem reagál ezekre, önmagában erős, jelentős vers, ide szerkesztése ugyanakkor tágasabb, visszhangos teret hoz létre a *Doreen 2*-nek is, a *Kontrapunkt*nak is, illetve a kettő rajta keresztül is folytatott párbeszédének. Tetten érhetjük itt a folyóirat-publikációknak azt a lehetőségét, hogy a különböző szerzőktől származó, egymástól függetlenül is jelentős szövegek egymás környezetében tágabb jelentésmezőkhöz, többletjelentésekhez jutnak.

Ladik költészetében a nemeknek, a testben és a kultúra által létező, megélt nemeknek, a nemekben létező ember meghatározottságainak a problémaköre a kezdetektől máig jelen van, a szerző a nyelvet, a gondolkodást, a kulturális hagyományokat kérdőre vonva faggatja ezeket, kísérletezik a dezantropomorfizálással, tulajdonképpen az újabban határozottabb formákat kapó poszthumán diskurzusok is megtalálhatnák benne előfutárukat. A mitológia felé nyitva azokat a prekulturális alakzatokat idézi meg, amelyek még nem hozzák létre mereven szétválasztó kategóriáikat, hanem a létezését érteni, magyarázni, körbetapogatni próbáló derengő értelem még együtt gomolyog azokkal a létformákkal, amelyekhez képest aztán különválva elkezdi meghatározni önmagát.

*Az androgyn*ben Ladik is radikálisan átlép azokon az elvárásokon, amelyek a vajdasági magyar költészettel kapcsolatban belül s kívül megfogalmazódtak, és a *költészethez magához* szól hozzá. Nála ráadásul ott vannak a nőköltővel, a női hanggal kapcsolatos sztereotípiák is. Ezekre is úgy reagál *Az androgyn*, hogy nem közvetlenül válaszol rájuk, hanem túllép rajtuk.

Ha önmagában olvasnánk a verset, talán kevésbé tulajdonítanánk jelentőséget a Ladik-versben is szóhoz jutó *félelem*nek: „az éj / bagoly szemekből mint

forrás / vaksin csorog el s a félelem / ha csontokon legel / új virágot pólyáz átkunk". Mintha a *félelem*ből születne és átokként kapna formát a beszéd, a másikhoz való viszony a *düh* alakját veszi fel, az *ismerős* másik keze általi tapogatás idegenné teszi a saját testet is, az életre kelő test *fogak*ban ölt formát, a létezők egymást keresve egymást emésztik el: „a düh / fekélyes szirmait meresztgető / bozótja zsíros szemgödreinkben / mocsár piheg hol tej folyna el / (hüllők sétája iszappal telt emlőinken / rothadt mégis ismerős kezek) / a folyókhoz űzve karjaink / bordáink karók a fövenyen / s így tisztára mosva / a kagylókban megzizzennek a fogak".

A *Gyere velem a mitológiába* (*Ikarosz a metrón* című kötet, 1981) költőnője szólal meg itt, felsejlik a *Mesék a hétfejű varrógépről* (1978) című kötetnek a szürrealizmus és a népi kultúra által inspirált világa, és tudatosan vagy megérzésként látható az az anyag és költői alapállás, amellyel aztán koncepciózusan dolgozik a *Kiűzetés* (1988) című kötete *Bukott angyalok* ciklusában. Vagyis ez az egyetlen Ladik-vers egy akkor még aligha sejthető nagy költői és művészi életművet vetít előre – így utólag rátekintve.

Valami hasonlót mondhatunk a három vers 1963-as együtt publikálásáról, erről a nagyszerű szerkesztői döntésről is. „Megörülsz amikor megmutatom / az újságokat (pedig ha tudnád / milyen nyavalyás újságok ezek)" – mondja a Tolnai-vers, és valóban, maga a *Symposion* is az *Ifjúság* hetilap politikai, ízlésbeli és művészeti kompromisszumoktól terhes közegében jelenik meg, amely a saját korának szellemében óvatosan mérlegeli a vajdasági magyar ifjúság megfelelő tájékoztatását és nevelését, nem beszélve a többi korabeli sajtóorgánumról. A *Symposion* néhány éves működését, radikális megújító törekvéseit a közvetlen környezetével összevetve értékelhetjük igazán. Az *Ifjúság* hetilapnak ugyanebben a számában, a mellékleten kívül közölnek részleteket Josip Broz Tito államfőnek és a Jugoszláv Kommunista Szövetség elnökének Jugoszlávia Népi Ifjúsága VII. kongresszusán elmondott, az új kulturális kezdeményezésekkel szemben rendkívül kritikus beszédéből. A beszéd éppen azokat a jellemzőket támadja, amelyeket a symposionisták képviselnek: „Én azokat a nagyon csekély számú meddő értelmiségieket értettem e szó alatt, akik főképpen az irodalomban, a festőművészetben, a filmművészetben és másutt is, valahol szocialista valóságunkon kívül lebegnek, akik nagyjából külföldi káros befolyások

hordozói."[65] Tito erős képi nyelvet használva „gyermekcsonkítók"-nak nevezi mindazokat, akik „megfertőzik" az ifjúságot káros eszméikkel. A *Symposion* ellenfelei jó taktikai érzékkel, Tito beszédére hivatkozva folytatják korábban már elülni látszó támadásaikat. Kolozsi Tibor, a szabadkai *7 Nap* hetilap főszerkesztője 1963. február 8-án vezércikkben, *Gyermekcsonkítók a művészetben* címmel támadja „a divatos külföldi irányzatokat majmolók"-at, „akik nem hajlandók semmiféle más, akármilyen szerény értéket elismerni a maguk művein kívül, csak a rombolás mesterségét tanulták meg." A támadás egyértelműen a *Symposion* ellen irányul, és összehangoltságát jelzi, hogy másnap a *Dolgozók* hetilap főszerkesztője, Bogdánfi Sándor is felmondja a titói leckét, rászabva annak intéseit a symposionistákra. Fehér Ferenc a *Magyar Szó* napilap 1963. február 17-ei számában versben folytatja a „dühöngő suhancok" ostorozását, voltaképpen a népfelszabadító háború forradalminak nevezett alkotói támadójaként azonosítva őket.[66]

A *Symposion* szerkesztősége eközben szintén taktikai mozgásokat végez. Tolnai Ottó háttérbe vonul, Zágrábba költözik, pontosabban a visszaemlékezése szerint menekül a neki megsúgott tervezett letartóztatása elől.[67] A melléklet szerkesztését Bosnyák István veszi át. Közben dolgoznak annak folyóirattá alakításán. Kezdeményezik, hogy a hetente két,[68] majd három oldalon[69] megjelenő lap kéthetente jelenjen meg, először öt,[70] majd hat oldalon.[71] (1963. január 17-étől a *Tribün* című „társadalmi, közgazdasági és műszaki melléklet"-tel felváltva jelenik meg a *Symposion.*) A nagyobb terjedelem és a kétheti megjelenés folyóiratszerűbbé teszi a működést, hosszabb felkészülési periódusokat tesz lehetővé, és nagyobb teret kínál az egy számon belüli szerkesztői játékra a szövegekkel. Az *Ex libris* mellett további rendszeresen megjelenő rovatokat nyitnak. Így például *Symposion-galéria* címmel rendszeresen közölnek képzőművészeti anyagot és erről szóló írást,

[65] Részlet Tito elvtárs kongresszusi beszédéből, *Symposion, Ifjúság,* 1963. február 7., 15.
[66] Lásd erről Bosnyák István, *Politikai symposion a Délvidéken,* i. m., 125–127. sat.
[67] Lásd: Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból,* i. m., 167.
[68] 1961. december 21-től 1962. június 28-ig.
[69] 1962. szeptember 6-tól 1962. december 20-ig.
[70] 1963. január 1.
[71] 1963. január 10-től 1964. szeptember 24-ig.

film–színház–tévé–rádió rovatot működtetnek, *Szakállszárító* címmel a vajdasági kulturális viszonyokat vitriolosan bíráló rovatot indítanak. 1963 őszétől pedig a mellékletben való szabadabb szerkesztői mozgás érdekében megszüntetik a rendszeres rovatokat, és csak esetenként tér vissza a *Symposion-galéria* vagy a *Szakállszárító*. (Ez utóbbit a szerkesztőségnek a lap kiadói tanácsához írt jelentése azzal is indokolja, „hogy állandó megjelenésével ne tűnjön a »szándékolt hadakozás« rovatának".[72])

Számítanak Sinkó Ervin védelmére, és látogatást tesznek a Titóval is barátságban lévő horvát (és jugoszláv) írófejedelem Miroslav Krležánál, akinek a támogatását kérik. Vékás János közli Végel László erre vonatkozó visszaemlékezését a *NIN* című belgrádi hetilapnak adott, 2001. november 1-jén megjelent interjújából: „Tolnai Ottó és én elmentünk segítségért Krležához. [...] Archaikus magyar nyelven beszélt velünk, érdeklődött, mit és hogyan csinálunk. Nagyon zavarban voltunk, nem sikerült megmagyaráznunk a probléma lényegét. »Tudja, bennünket a rendőrség betilt!« – mondtuk neki. »Ezután nem fog« – válaszolta. Nem sokkal Krležánál tett látogatásunk után megkerestek az Ifjúsági Szövetségből: »Estére el kell jönnötök a Horgász-szigetre, Doronjski bankettet rendez.« Mindjárt elkezdenek méricskélni: »Rendesen fel kell öltöznöd!« De hol van Domonkos, a szobatársam? Életemben először ülök limuzinba, keressük Domonkost a kocsmákban. Nagyon megijedt, amikor fölfogta, hogy mi történik, lehet, hogy börtönbe csuknak bennünket? Nagy gond volt fehér inget találni; ünnepélyesen beszállunk a ránk várakozó limuzinba, és elindulunk az ismeretlenbe. Megelőz bennünket egy másik autó, benne Bosnyák István, a szerkesztőnk! Elvezetnek bennünket egy teraszra, ott ül Doronjski, kérdezi, hogy vagyunk. Mondjuk neki, hogy a belügy jár hozzánk. »Nincs ilyesmi, nincs« – csóválja a fejét. Azt hallotta – mondja –, hogy jelentős irodalmárok vagyunk, hogy tisztelnek bennünket Budapesten, és esélyt kell nekünk adni. Felszolgálják a bort és a halpaprikást, egy pillanatban Doronjski megkérdezi: »Mit akartok?« Domonkos egyből rávágja: »Folyóiratot!« Mindannyian komolyan bólogatunk, igen, ez a mi legnagyobb kívánságunk, hogy legyen folyóiratunk. Doronjski kinyújtja a kezét az ifjúsági elnök felé, mondja neki: »Biztosítani a folyóiratot!« Ez 1965 nyarán volt, már őszre megkaptuk a folyóiratot – az

[72] Bosnyák István, *Szóakció II*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982, 49–50.

Új Symposiont."[73] Végel ugyan eltéveszti a 35 évvel korábbi évszámot, valójában 1964 nyarán vagy még inkább tavaszán lehetett ez a halvacsora az újvidéki Horgászszigeten. Korábban, Vékás Jánossal 1984-ben folytatott beszélgetésében így emlékszik vissza ugyanerre, illetve a lap körül folyó vitákra: „Tehát én azt mondom, hogy végső fokon nem volt ez egy hatalmas háború, lehettek volna az akkori viták szélesebbek, elmélyültebbek, sőt radikálisabbak is, úgyhogy mi a folyóiratot viszonylag könnyen megkaptuk. Én emlékszem, egy kora tavaszon lehetett, Doronjski elvtárs fogadott bennünket a szigeten, a Forum víkendházában. Ott volt Sinkó Ervin is, és egy beszélgetés folyamán merült fel, hogy mi a szándékunk, és akkor Bosnyák István azt mondta, hogy szeretnénk folyóiratot. Tulajdonképpen ott már megfogalmazódott a folyóirat-alapítás lehetősége, sőt nemsokára meg is indult. Szóval, nem kellett nekünk itt a lehetetlennel birkóznunk. És utána megindult a folyóirat, amelyben folytattuk azt, amit elkezdtünk a mellékletben, csak most már sokkal jobb feltételek között, komolyabban. A folyóiratot terjesztették külföldön is, úgyhogy külön együttműködési programot alakíthattunk ki Jugoszlávia felé."[74]

A visszaemlékezések és az ekkoriban nyitottabbá és szélesebbé váló jugoszláv–magyar kapcsolatok azt engedik érzékeltetni, hogy nem csupán a symposionistáknak a jugoszláviai kulturális tér iránti nyitottsága kedvezett a folyóirat létrehozásának, hanem a jugoszláv–magyar kapcsolatok javulása is. Tito 1962-es moszkvai látogatása kapcsán, ahová vonattal utazott Budapesten keresztül, december 2-án odaúton is megállt Budapesten, és küldöttségével találkozott Kádár Jánossal és a magyar vezetőkkel,[75] majd december 21-én, a visszaútján úgyszintén megállt Budapesten, és tárgyalásokat folytattak Kádárral.[76] 1962. december 4-én, két nappal Tito látogatását követően „[j]ugoszláv kezdeményezésre Budapesten tárgyalások kezdődtek a hatályban lévő kétéves kulturális munkaterv 1963-ra szóló programjának bővítéséről, melyek eredményeként 1962. december 7-én kiegészítő jegyző-

[73] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 122.
[74] Uo., 614.
[75] Lásd: https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-RDlBZHNjVzhqMXBxcWNLZy9tclJBQT09 (A letöltés időpontja: 2021. január 21.)
[76] Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban, 1960–1964. Kronológia*, i. m. 239–240.

könyvet írtak alá."[77] Mind a Jugoszlávián belüli körülmények, mind a javuló jugoszláv–magyar kapcsolatok kedveztek tehát egy magyar fiatal alkotókat tömörítő irodalmi és kulturális folyóirat elindításának.

1964. szeptember 24-én még megjelenik a melléklet utolsó száma, de már annak tudatában szüntetik meg a megjelenését, hogy hamarosan önálló folyóiratként folytathatják a munkát. Az Ifjúsági Szövetség Tartományi Választmánya már májusban jóváhagyta, hogy „a *Symposion* önálló sajtószervként, havonta megjelenő művészeti és kritikai lapként" folytassa tevékenységét,[78] szeptember 29-én pedig Bosnyák István a Forum Kiadótanácsánál erre hivatkozva kezdeményezi a lapindítást. Bosnyák följegyzései szerint a Kiadótanács „elvi beleegyezését" adta, „amennyiben annak kiadása anyagilag nem a Forumot terheli".[79]

[77] Uo. 234.
[78] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 56.
[79] Uo., 318.

A MEGÚJULÁS NAPI GYAKORLATAI

1965. január 15-ei keltezéssel, 32 nagyméretű oldalon, 29x20 centiméteres laptükörrel *Új Symposion* néven jelent meg az önálló folyóirattá vált kiadvány első száma. A címlapon *Művészeti-kritikai folyóirat*ként határozzák meg magukat, az impresszumban minden hónap 15-ére ígérik a megjelenést. A periodikum kiadója a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, ennek a székházában van a szerkesztőség, minden nap 15-től 17 óráig fogadóórákat tartanak.

A mellékletből folyóirattá válás adminisztratív végigvitele a melléklet utolsó szerkesztőjéhez, Bosnyák Istvánhoz kötődik. Tolnai Ottó a *Költő disznózsírból* című „interjúregényében" úgy emlékszik vissza, hogy a melléklet szerkesztését esetleges letartóztatása elől menekülve bízta Bosnyákra: „De mindinkább éreztem, hogy valami láthatatlan hurok szorul körülöttem, amihez nincs semmi közöm, de attól függetlenül a hurok valós, mind valósabb, mindjobban szorul. Azután jött egy füles Szabadkáról, hogy napok kérdése, s le fognak tartóztatni, komoly vádat, kirakatpert fognak csinálni.

Az információt Brasnyó István felesége hozta, Szabadkán járt iskolába, újságíróként dolgozott már, voltak információi, hittem neki, nem olyan ember volt ugyanis, aki kitalál dolgokat. Összehívtam a szerkesztőséget és mondtam, eltűnök bizonyos időre, a szerkesztést pedig átadom Bosnyák Istvánnak. Azért neki, mert ő volt a legkitartóbb. Olyan természete volt, mint a bulldognak, amit megfogott, azt nem engedte el. És nekem ilyen emberre volt szükségem. Hogy beindult vállalkozásunkat tovább vigye, ne engedje ki a szájából."[1]

[1] Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból*, i. m., 166–167.

A melléklet fejlécében feltüntetett szerkesztőségben Bosnyák István neve az 1963. január 1-jei számtól, a kéthetekénti megjelenés dátumától szerepelt szerkesztőként (ami a melléklet főszerkesztői posztjának felel meg). Tolnai Ottó neve a melléklet szerkesztőjeként utoljára az 1962. június 28-ai, a nyári szünet előtti utolsó számban szerepelt. Az *Ifjúság* nyári szünet utáni, szeptember 6-ai számától a *Symposion* a szerkesztők nevének feltüntetése nélkül jelenik meg. Bosnyák István tehát ebben az időszakban vehette át a szerkesztőség vezetését, és ő jegyzi az első folyóiratszámokat is. Ezekben viszont már a fő- és felelős szerkesztő Bosnyák István után, kiemelt helyen, szerkesztőként ismét ott van Tolnai Ottó. Az első szerkesztőbizottságnak tagja még Bányai János, Domonkos István, Fehér Kálmán, Gerold László, Raffai Ferenc, Utasi Csaba, Varga Zoltán, Várady Tibor és Végel László. Műszaki szerkesztőként tagja továbbá a szerkesztőségnek a Tolnai-visszaemlékezésekben gyakran előforduló Papp Miklós. A fejlécterv készítőjeként Kapitány Lászlót tüntetik fel, akinek ugyan később nem lesz jelentősebb szerepe az arculat alakításában, de érdemes kiemelni, hogy a lapnév tipografizálásán kívül ő tervezte a lapot végigkísérő emblémát, az egymással szembeállított két félkört, amely a vélemények ütköztetésének jelképes asztalaként is jelentéshez jutott a folyóirat koncepciójának alakulása során. De a vitákban kultivált folyamatos megújulás koncepciója és eszménye tárgyalása előtt hasznosnak látom röviden fölvázolni a szerkesztőségek átalakulásainak történetét.

Az első jelentős változás már az alapítást követő hónapokban bekövetkezik. Bosnyák István a lap 3. számának végén közli a szerkesztőségnek írt levelét, amelyben kéri nevének törlését az impresszumból. Döntését így indokolja: „Gesztusom okának lényege – a hónapok óta tartó csendes bojkottáláson, a gyanús személyek iránt szokásos viszonyuláson, s minden betetőzéseként egy, a reagálásomat közvetlenül kiváltó inszinuáción túl – az, hogy egzisztenciámat *alapjában* vélem elhibázottnak, emberileg, morálisan *alapjában* vagyok diszkvalifikálva – s az tökéletesen lényegtelen, hogy »igazságosan« vagy »igazságtalanul«-e. Lényeges az, hogy *fölöslegessé váltam önmagam előtt.*" Levele végén hangsúlyozza, hogy „a szkeptikusok ne dörzsöljék a markukat, a *Symposion*ban nincs »torzsalkodás«, »belső ellentét«, a történtek eredete a *Symposion*on *kívüli.*[2]

[2] Bosnyák István, Az „Új Symposion" szerkesztőségének. Novi Sad, *Új Symposion*, 3. szám (1965), 27. A történteket Bosnyák feldolgozza a *Szóakció II.* kötetében, i. m., 76–84.

A 4. számtól Fehér Kálmán lett a fő- és felelős szerkesztő Tolnai Ottó szerkesztő mellett, és bekerült a szerkesztőségbe Baráth Ferenc, Brasnyó István és Maurits Ferenc. A szerkesztőségen belüli mozgásokat és konfliktusokat jelzi, hogy az évfolyam végére jelentősen átalakult az impresszum. Először a 9–10. számban csak annyi történt, hogy Fehér Kálmán fő- és felelős szerkesztő és Tolnai Ottó szerkesztő neve alól eltűnik a szerkesztőség névsora, és szerkesztőbizottságként jelennek meg az impresszum alján. A következő, 11. számtól pedig csak Fehér Kálmán és Tolnai Ottó jegyzik a lapot, rajtuk kívül a technikai szerkesztő, a szerkesztőségi titkár, a lektor, a korrektor és a tördelő neve szerepel az impresszumban. A 13. számtól Tolnai neve is eltűnik, és sokáig csak Fehér Kálmán neve alatt fut a lap. Az 1967. szeptember–októberi, 29–30-as, Sinkó Ervin-emlékszámként jegyzett szám impresszumában jelenik meg Bányai János fő- és felelős szerkesztőként, mellette Bosnyák István és Tolnai Ottó szerkesztőként. (Az impresszumban szereplő feljegyzés szerint Fehér Kálmán bevonult egyéves sorkatonai szolgálatára.) Innentől kezdve újra régi és új tagokkal bővülő szerkesztőségi névsorokkal találkozhatunk az impresszumokban.

A következő jelentős változás az 1969. októberi, 54. számtól bekövetkező vezetőváltás, amikor Bányai János fő- és felelős szerkesztőtől Tolnai Ottó főszerkesztőként, Várady Tibor felelős szerkesztőként veszi át a lapot. 1971 májusától lett Tolnai Ottó egy személyben fő- és felelős szerkesztő, hogy aztán néhány hónap múlva teljes egészében rá háruljon néhány problematikusnak ítélt publikáció felelőssége. A 76. és 77. szám betiltandónak ítélt egy-egy írása, főként egy Rózsa Sándor nevű fiatal szerző nacionalistának minősített szövege miatt végigvitt sajtóperben Tolnait kétéves feltételes börtönbüntetésre ítélik, és 1972 januárjától Utasi Csaba felelős szerkesztése mellett, ismét csak szerkesztőként viheti tovább a lapot – még két évig, az 1974. áprilisi, 108. számig.

Az 1965. januári önálló lapindítás már érett, tudatos koncepcióval rendelkező szerkesztőségként mutatja fel a symposionistákat. Továbbra is vezető műfajaik maradnak a kritika és az esszé, áthozzák a folyóiratba a melléklet identitását is meghatározó *Ex libris* kritikai rovatot, továbbra is folyamatosan pásztázzák és közvetítik a délszláv térség kulturális mozgásait, és az önálló keretek új lehetőségeivel élve még inkább saját modern irodalmi és művészeti arculatot formálnak.

Az első szám publikációi a vezető anyagokon túl rovatokba szerveződnek. Lukács György *Taktika és etika* című vezető esszéjét követően Bosnyák István ír *Bonyolult örömök* címmel Bányai János azonos című kritikakötetéről, amit Végel László Miodrag Bulatović szerb prózaíróról szóló esszéje követ. A további szövegek rovatokba szerveződnek: az *Ex libris*ben, a melléklethez hasonlóan kritikákat közölnek, a *Műhely* rovatban szépirodalmi szövegek jelennek meg eredetiben és fordításban, a *Kontrapunkt* aktuális társadalmi kérdésekben ütköztet nézeteket, míg a *Centrifugális sarok* a vajdasági kulturális közélet görbe tükre kíván lenni rövid, vitriolos jegyzeteivel. A rovatszerkezet rendkívül lazán, nem kötelező érvénnyel az 1970-es évek legelején bekövetkező átalakulásig fennmarad, de már az első évfolyamban is jelennek meg a rovatokat egyáltalán nem tartalmazó számok. A legkövetkezetesebben és leghosszabb ideig az *Ex libris* kritikarovat marad fenn, időről időre eltűnik, majd újra felbukkan a *Centrifugális sarok*. A rovatok tehát nem jelentenek merev szerkezetet vagy megvalósítandó kötelezettségvállalást, inkább a figyelem fókuszálását szolgálják, az alkalmanként összeálló tematikus blokkokkal együtt, amelyeket a rovatokhoz hasonlóan összefoglaló főcímmel vagy csak a tartalomjegyzékben feltüntetett összefoglaló címmel látnak el (például az alkalomszerűen felbukkanó *Szociográfia*, *Dokumentum* főcím, de akár egyetlen mű is kerülhet ily módon fókuszba, mint Koncz István első kötetének kitüntetett eseményként felmutatott megjelenésekor, az 1970 novemberében megjelent 67. számban, a *koncz istván: átértékelés* című kritikai összeállítással). Ezeken túlmutató eszköz lesz még a későbbi évfolyamokban a lapmelléklet, amikor egy-egy versösszeállítást, képzőművészeti jelenséget bemutató tematikus blokkot, plakátot, fényképet a lapból kiemelhető mellékletként publikálnak.

Az első számokban feltűnő a társadalomtudományi és társadalomkritikai szövegek, irodalmi esszék és kritikák dominanciája, a szépirodalmi szövegek viszonylag kis száma. Az első számból teljesen hiányzik a vers, a másodikban is csak Tolnai Ottó két, kézírásos tipográfiával megjelent verse található. A harmadiknak viszont hangsúlyosan a költészet kerül a fókuszába. Itt a saját, vajdasági magyar költészet és a délszláv irodalmakból történt fordítások mellett T. S. Eliotnak a lapot indító, Ezra Poundról írott esszéje is a költészetre irányítja a figyelmet, és Raffai Ferenc, valamint Végel László esszéje is költészeti tárgyú. Figyelemre méltó Gömöri György emigrációban élő magyar irodalmár verseinek a felbukkanása a

lapban. (Gömöri már a mellékletben is publikált, és később visszatérő munkatársa mind az *Új Symposion*nak, mind a *Híd* folyóiratnak. Sinkó Ervin levelezéséből tudható, hogy az ő patronáltjaként van kiemelten jelen a vajdasági magyar orgánumokban.[3]) Az induló számnak az esszét és a kritikát középpontba állító szerkezete, a meghatározóan költészeti tárgyúnak bizonyuló 3. szám, a később is időről időre láthatóvá váló műfaji és tematikus fókuszok, a lapszámokat összefűző folytatásos szövegek, illetve folytatólagosan vitt témák kezdettől fogva koncepciózus szerkesztést láttatnak. Az egyébként politikai és tágabb társadalmi dimenziókban, de kulturálisan országosan és lokálisan is rendkívül turbulens időszakban rugalmasan használják és formálják a folyóirat kínálta kereteket, alakítják a lap arculatát, tematikus összeállításokkal, számokkal, illetve folyamatosan fenntartott témákkal kísérik és generálják az újabb kulturális fejleményeket, és reagálnak a váratlanul bekövetkező újabb eseményekre. Tanáruk és szellemi mentoruk, Sinkó Ervin halálhírére például egy láthatólag már kész, kinyomtatott folyóiratszámnak a fedőlapjára rátűzött második fedőlappal reagálnak, majd tematikus számmal emlékeznek rá (29–30. szám) és az ún. Sinkó Ervin-munkaévvel kezdik meg lezárult életműve feldolgozását (1968-as évfolyam). Az 1968. áprilisi 36., virágos fedőlappal és más popkulturális jelekkel ellátott számban esszét közölnek a protest songról és a kortárs beatzenéről, benne a Beatles, a Rolling Stones, a Doors stb. legismertebb dalainak fordításaival és az együttesekről és koncertjeikről készült fotókkal. Az 1968. szeptemberi 41. számban reagálnak az aktuális csehszlovákiai eseményekre, benne a bevonulásról készült fotókkal, cseh és más külföldi szerzők írásainak fordításaival és saját irodalmi művekkel, tanulmányokkal, publicisztikai állásfoglalásokkal. Az 1968. novemberi 43. számtól folytatólagosan közlik a kritikáról szóló körkérdésükre, az ún. *Kritika-ankét*ra érkezett válaszokat, és tematikus számban reagálnak a vajdasági magyar irodalomban eseményszámba menő 1968. évi regénypályázatra (46. szám).

A mellékletben megszerzett tapasztalatokat hasznosítva rendkívül tudatosan viszonyulnak a folyóirathoz mint alkotói térhez, társadalmi cselekvési térhez, publikációs formához és reprezentációs kerethez, produktívan használva a lap-

[3] Lásd: *Sinkó Ervin levelezése II.*, szerk. Illés László, Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.

számról lapszámra tervezés és újratervezés, a saját maguk által teremtett hagyomány folytathatósága és ugyanakkor a folyamatos megújulás lehetőségét.

A mellékletet, majd a folyóiratot elindító első nemzedék, számos változtatással, fiatalítással ugyan, de az 1974. február–márciusi 106–107. számig szerkeszti a lapot. Az 1974. áprilisi 108. számtól Danyi Magdolna jegyzi a folyóiratot fő- és felelős szerkesztőként, munkáját a korábban is a szerkesztőséghez tartozó Bognár Antal segíti szerkesztőként. A Danyi Magdolna és Bognár Antal nevével fémjelzett második nemzedékhez szokás sorolni Böndör Pált is, aki szerzőként ugyanakkor már az első nemzedék munkájába is korán bekapcsolódott, akárcsak Thomka Beáta, aki az 1972. januári 81. számtól, az 1971 végi retorziókat követő átalakítástól lesz a szerkesztőség tagja, de szerkesztőségi titkárként és szerzőként már jóval korábban, az 1960-as évek végétől együtt mozog a szerkesztőséggel.

Az első nemzedék tagjai eközben az 1970-es évek közepére már jórészt megtalálják helyüket a vajdasági magyar kulturális élet meghatározó pozícióiban: oktatóként a Magyar Tanszéken, szerkesztői és vezetői pozíciókban a Forum Lap- és Könyvkiadó különböző szerkesztőségeiben, illetve a kulturális intézményrendszer más színterein. A Danyi Magdolna-féle szerkesztőségben pedig fokozatosan teret kapnak a harmadik nemzedék tagjai, nemcsak szerzőként, hanem az 1975. májusi számtól szerkesztőként először Fenyvesi Ottó, majd az 1977. október–novemberi 150–151. számtól Balázs Attila, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Faragó Kornélia, Mák Ferenc, Sebők Zoltán és Sziveri János is. Szintén a második nemzedékhez csatlakozott szerkesztőként Fenyvesi Ottóval egy időben Juhász Erzsébet, aki azonban főleg tanulmányok szerzőjeként már jóval korábban jelen van a lapban. Thomka Beáta és Juhász Erzsébet a harmadik nemzedék tömeges belépésével egy időben, a generációváltás jegyében kerül ki a folyóirat szerkesztőségéből. Az 1977. végi nagy átalakítással lesz a tagja a szerkesztőségnek Vass Éva, aki viszont később kimarad a Sziveri János főszerkesztésével irányított szerkesztőségből. Danyi Magdolna az 1980. január–februári 177–178. számig jegyzi a lapot, és a 179. számtól veszi át a főszerkesztést Sziveri János. A néhány évvel korábbi nemzedékváltáshoz hasonlóan távoznak a korábbi nemzedékhez tartozók, és az 1950-es évek közepén született, a húszas éveik közepén járó nemzedék tagjai maradnak a szerkesztőségben, kibővülve Fekete J. Józseffel és Kalapáti Ferenccel, majd az 1981. január–februári 188–189. számtól Szűgyi Zoltánnal és Túri Gáborral. Ez a szerkesztőség

Sziveri János 1983-as viharos és botrányos leváltásáig, az áprilisi 216. számmal bezárólag szerkeszti a lapot, amikor a főszerkesztővel való szolidaritásból a teljes szerkesztőség távozik. Az 1983-as évfolyam néhány számát kihagyva, de az 1965 óta vitt folyamatos sorszámozást megőrizve csak az 1984. januári 217–218. számmal folytatódik a lap megjelenése Purger Tibor főszerkesztésével, megváltozott arculattal és teljesen kicserélődött szerkesztőséggel. Purger szerkesztősége 1989. februári lemondásáig[4] számtalan átalakuláson ment át. Az első időszak meghatározó szerkesztői Kerekes László és Szombathy Bálint képzőművészek, akik nemcsak a lap vizuális arculatának alakításában, hanem a neoavantgárd művészeti irányultság alakításában is jelentős szerepet játszottak. Később csatlakozik hozzájuk az avantgárd művészeti kísérletekben érdekelt Lantos László, majd a Bada Dada néven költőként és képzőművészként is érvényeset alkotó Bada Tibor. Erős, irodalmi szempontból is jelentős nemzedék csak 1988 elején jelenik meg a lapban, több, később jelentős életművet felmutató szerzővel, akik pályakezdőként azonnal a lap szerkesztői is lesznek, de kibontakozni már nem tudnak, mert a jugoszláviai tranzíciós folyamatok közepette megtörténik Sziveri Jánosék rehabilitációja, aminek következtében, „kompromisszumos megoldásként" Beszédes István hoz létre több nemzedék tagjaiból álló szerkesztőséget. A „kompromisszumos megoldás"-t azért tettem idézőjelbe, mert nemcsak Purger Tibor főszerkesztő vagy Szombathy Bálint grafikai szerkesztő nem értettek egyet a nyolcvanas évek végére kialakult szerkesztőség megbontásával és egy szervetlenül, három nemzedékből összerakott szerkesztőség elképzelésével, hanem az „öregek" vitáitól elhatárolódó akkor induló nemzedék sem. Ők a több oldalról érkező nyomásnak engedve tudomásul veszik ugyan az átalakítást, de többen kilépnek a szerkesztőségből, mások a tagjai maradnak ugyan, de a Beszédes István által létrehozott, a tényleges szerkesztést vivő szerkesztőbizottság révén valójában kiszorulnak a lap irányításából. A mérgezett kompromisszum senkinek sem tesz jót, és kibeszélésére vagy új, közös kezdeményezések révén valamiféle kinövésére sem lesz mód, hiszen a következő háborús események, a katonai mozgósítások és Magyarországra menekülések/költözések miatt fölszámolódnak a közös munka lehetőségei. A Sziveri-szerkesztőség sérelmére elkövetett politikai beavatkozás így hosszú távon is romboló hatással

[4] K-k [Kabók Erika], Purger Tibor lemondott, *Magyar Szó*, 1989. február 24.

bírt, a korrigálási próbálkozások újabb károkat okoztak. Az akkori legfiatalabb nemzedékhez tartozó Lovas Ildikó még nemrégiben is felpanaszolta az őt akkor árulónak minősítő idősebb, föltehetőleg a Sziveri-nemzedékhez tartozó pályatárs és az újabb átalakításban részt vevők érzéketlenségét. Tárcája jól mutatja az átalakításnak és feltorlódott következményeinek az ellentmondásosságát.[5]

Ez az 1989-es újrakezdés már a lap végjátékának bizonyul, a hamarosan bekövetkező délszláv háború tönkreteszi a közös munka feltételeit, és néhány további gyors főszerkesztőváltás és a szerkesztőség tagjainak alig követhető rotálódása után az 1992. évi 11–12., vagyis a folyamatos sorszámozásban a 323–324-es számban közölt, az 1984–1992-ig megjelent számok repertóriumával megszűnik a lap működése.

A *Symposion*-hagyomány erejét mutatja, hogy tovább éltetésére több próbálkozás is történt. Ilyen a Bozsik Péter és társai által 1992-ben Veszprémben indított *Ex Symposion*, amelyet a 3–4. számtól Tolnai Ottó jegyez főszerkesztőként, majd a szerkesztőség elnökeként. Ilyen a Szabadkán bejegyzett Symposion Polgárok Egyesülete alapítói hátterével 1993-ban indított *Symposion* folyóirat, Papp p Tibor, Virág Gábor, Bakos Petra, Pressburger Csaba, Sirbik Attila főszerkesztésével. Ezek a jelentősen megváltozott körülmények között számos sajátosságot továbbvisznek a Tolnaiék által indított lap önmagában is változó jellemzőiből, így az irodalom autonómiájának, az alkotói szabadság tiszteletének, a társadalmi kérdések iránti érdeklődésnek és szolidaritásnak az igényét, a nemzeti kultúrák közti átjárások gyakorlatát, a társművészetek iránti érdeklődést, különösen a képzőművészet saját elvű reprezentációját, de a leglényegesebbet, a mozgalmas, napi szinten intenzív dialógusban lévő, egymást inspiráló szerkesztőségi működésmódot és az ebből következő folyamatos megújulás kiszámíthatatlanságát nem tudják újra létrehozni.

[5] Lovas Ildikó, Idők, szelek, szerkesztőségek. Az árulás természetéhez, *Magyar Szó*, 2018. október 1., https://www.magyarszo.rs/hu/3797/mellekletek_uveggolyo/190602/Id%C5%91k-szelek-szerkeszt%C5%91s%C3%A9gek.htm

AZ „ÚJ" JELENTÉSEI: MODERN ÉS AVANTGÁRD ÖNMEGHATÁROZÁSOK

A folyóirat mint értelmiségi önreprezentációs keret kifejezetten az időbeliségben való létezés és a hozzá kapcsolódó lineáris fejlődéselképzelés artikulációs formája, az újkor terméke, egy olyan világképé, amely „a jövő felé nyitott", amelyben „a magából újat szülő jelen minden egyes pillanatában újra és újra megismétlődik a korszakos újat kezdés". Jürgen Habermasnak a *Filozófiai diskurzus a modernségről* című könyve a modernség kapcsán továbbá a „folyamatos megújulás" igényét, „a mozgást kifejező fogalmak" használatát említi, s ezzel összefüggésben azt, hogy „a modernség a maga orientáló mértékeit nem kölcsönözheti és nem is akarja kölcsönözni egy másik kor példaképeiből; *a modernségnek önmagából kell merítenie saját normativitását.*"[6]

Az *Új Symposion* az első *Symposion*-nemzedék által szerkesztett éveiben a modernségeszmény jegyeit hordozza magán a hagyomány és a modernitás konfliktusában,[7] amely konfliktusnak kifejezetten a teremtője és a kiélezője a vajdasági magyar kultúrában, az első nemzedék működése során a lokális irodalmi diskurzusban mindig a modernitás oldalán határozza meg magát, magáévá teszi annak retorikáját, ellenfeleit pedig a modernizmus ellenfelének pozíciójába szorítja. Az első nemzedéket a modernség nyelvhasználata, a „régivel", „elavulttal" szembeni fellépés oppozíciós retorikája jellemzi, amely oppozícióban sikerrel pozicionálja önmagát a „modernnek kell lenni mindenestül" rimbaud-i elvének képviselőjeként. A *Symposion* mellékletet szerkesztő csoport kezdeti önmeghatározásának egyik legfontosabb eleme a régi, a hagyományos, az idejétmúltnak tekintett vajdasági magyar irodalom önmagába záruló, dilettánsnak minősített, érvényes cselekvés helyett érzelgős verbalizmusban kimerülő világának elutasítása, megsemmisítő erejű kritizálása. Az őket megelőző gyakorlatokat és kezdeményezése-

[6] Jürgen Habermas, *Filozófiai diskurzus a modernségről. Tizenkét előadás,* fordította Nyizsnyánszki Ferenc és Zoltai Dénes, Helikon Kiadó, Budapest, 1998, 11–12.

[7] Hagyomány és modernitás dinamikájáról a vajdasági magyar közeg vonatkozásában lásd: Bányai János, Hagyomány és modernitás konfliktusa: kisebbségi kulturális kánon, *Korunk,* 2007/2, 58–64.

ket egységesen meddőnek és értéktelennek minősítik, művelőit félművelteknek és elmaradottaknak láttatják. Jellemző, hogy ebben az önreprezentációban voltaképpen mennyire méltánytalanok az őket megelőző modernizációs szándékok és kezdeményezések képviselőivel szemben, mennyire nem tudnak vagy nem vesznek tudomást a saját közegükben őket megelőzően megújulóan induló modernizációs kezdeményezésekről. Nemcsak a dűlőút és templomtorony metaforikájával dolgozó neoromantikus provincializmus ellen indítják támadásaikat, hanem az ettől korábban szintén elmozdulni kívánó, egy nemzedékkel korábbi áprilisi hidasok, például Bori Imre vagy Major Nándor nemzedéke ellen is. (Más összefüggésben figyelemre méltó, hogy például Bori Imre milyen gyorsan és rugalmasan kiszabadul a számukra így létrehozott karanténból, és az *Új Symposion* egyik legfontosabb külső szerzője lesz, a folyóirat identitásához tartozó, az avantgárd örökséget feldolgozó tanulmányaival.)

Még 1986-ban is ezt rója fel az első *Symposion*-nemzedéknek Herceg János, megértő-bíráló retorikájú fejtegetésében Mikola Gyöngyivel beszélgetve a szegedi egyetemisták Szajbély Mihály vezetésével fölvett vajdasági interjúsorozatában. „Az úgynevezett avantgárd követelmény az *Új Symposion*nál válasz volt az évtizedeken át vígan élő dilettantizmusra. És miután mégiscsak kívül éltek bizonyos határokon, geográfiai határokon is, nem vették észre, hogy amit csinálnak, az a tea harmadik leöntése".[8] Herceg János megszólalásában nem is az az érdekes, hogy mennyiben lehet neki igaza a vajdasági magyar közeg vonatkozásában, és mennyiben nem, hanem annak implicit jelzése, milyen sikeresen sajátítják ki ebben az évtizedben a modernizáció letéteményesének a szerepkörét a symposionisták, ignorálják az őket megelőző modernizációs erőfeszítéseket, és ezzel időszakosan azokat is szembeállítják magukkal, akikkel később közösen alakítják majd a vajdasági magyar szellemi életet.

Hogy mennyire öntudatos és hosszan érlelt a symposionisták szembenállása, arról az tanúskodik, hogy Bányai János már gimnazistaként, de már az *Ifjúság* hetilap rendszeres szerzőjeként megkülönbözteti az értékes és értéktelen modernt:

[8] Herceg János, „Nem lehet átlépni korokat és geográfiai messzeségeket". A beszélgetést készítette: Mikola Gyöngyi, in Szajbély Mihály (szerk.), *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal,* JATE, Szláv Filológia Tanszék, Szeged, 1995, 5–14, i. h.: 7.

„Merünk-e mi gátat törni, át tudjuk-e alakítani az olvasó szilárd törvényeit annyira, hogy el tudja választani az értékest az értéktelen moderntől?"[9] A modernség a symposionisták számára elsősorban nem a modernség poétikai mintáinak követését jelenti, hanem alkotói és értelmiségi magatartást, a folyóiratban pedig a folyamatos megújulás fenntartását.

Losoncz Alpár az *Új Symposion*nak szentelt tanulmánykötete, *A hatalom(-nélküliség) horizontja* bevezető szövegében (*Hommage á Új Symposion: Előszó helyett*) a modernséget és a folyóiratokat egymást feltételező alakzatoknak látja. „A modernség felívelése teljességgel érthetetlen lenne a folyóiratok által gerjesztett dinamizmus nélkül, ezért történeteik egybefüggnek a modernség elbeszéléseivel. A folyóiratok a modernség vízjelei".[10] A folyóirat mint működési forma önmagában az aktualitást célozza meg, egy cselekvő közösség működési kereteit adja, a lázadás terepe, a jelent időszerűvé teszi, és fenntartja a folyamatos kezdetteremtés állapotát.[11]

Ahogy a *Symposion* mellékletnek, úgy az *Új Symposion*nak sem volt manifesztuma, nem volt a melléklet *Első esszé*jéhez hasonló szerkesztői beköszöntője sem, nem magyarázta meg nevét, küldetését. Az 1965. január 15-ei első szám címoldali Lukács György-utánközlése, a *Taktika és etika* a cselekvő társadalmi felelősségvállalás és a baloldali elkötelezettség gesztusaként értékelhető a Sinkó-tanítvány szerkesztők részéről. Ott lehet a gesztusban a kisebbségi/nemzetiségi szituáltságú magyarság kapcsán az egyetemes érvényű értékszempontok keresése, és egy olyan, nemzetközileg elismert és a délszláv térségben is sokat hivatkozott szerzőhöz való kötődés, amely kötődés a fiatal társaság presztízsét a saját szűkebb (vajdasági magyar) és tágabb közösségében (az egész délszláv térségben) növelheti. Vékás Jánosnak adott 1988-as interjújában Tolnai így emlékszik vissza a szöveg publikálásának körülményeire: „amikor beindítottuk a folyóiratot, akkor Sinkó hatására a fiatal Lukács nagyon fontos volt számunkra. 1919-ben egy ilyen Kierkegaard-ról író heidelbergi, firenzei értelmiségi eljut a forradalomig, ott Sinkóval

[9] Idézi Németh Ferenc, Ifjak az Ifjúságban. A Symposion első nemzedékének felállásáról, *Híd*, 2009/november–december, 64–73, i. h.: 68–69.
[10] Losoncz Alpár, *A hatalom(nélküliség) horizontja*, i. m., 7.
[11] Uo., 8–9.

Pesten, ez a légkör nagyon foglalkoztatott bennünket. Sinkótól elkaptuk a *Taktika és etika* című írását, ami Sinkót is legjobban foglalkoztatta, és elhatároztuk, hogy azzal kezdjük."[12]

Az első szám erős jele még a címoldalon indított Lukács-tanulmány közepében álló embléma, az egymással ütköztetett két félkör között az *új symposion* név – a *symposion* továbbvitelével a korábbi hetilapmellékletből és az *új* jelző hozzáillesztésével. A folyóirat nevébe emelt „új" szó is a modernség szava, és célzatos választás.[13] Az *Új Symposion* folyamatosan a régi és az új egymást értelmező viszonylatában mozog – ahogy a folyóirat mint médium, kultúralétesítő alakzat esetében ez *per definitionem* jellemző. A nevében lévő „új" jelző elsődleges jelentését elődje, az *Ifjúság* hetilap *Symposion* melléklete vonatkozásában kapta, amelyben az első *Symposion*-nemzedék színre lépett és megfogalmazta önmagát. Ez az „új" természetesen nem az elhatárolódás jelzése volt a „régi" *Symposion*tól, a megnevezés hangsúlya a névadás elsődleges gesztusában a szimpózium folyamatosságán van, a *Symposion* megújuló továbbvitele a fontos. Ahogy a *Symposion* név a platóni együttlét és társalgás jelentésének odahívásával, úgy Lukács régi, 1919-es szövegének *újra*közlése is régi jelentésekkel telíti az újat – a szöveg lokálisan létesülő új értelmére apellálva.

Az *Új Symposion* névnek a korábbi mellékletre utaló elsődleges jelentése a folyóirat önálló működése során, az időbeli és az ehhez sok esetben hozzáadódó térbeli távolságokkal egyre inkább háttérbe szorul. A *Symposion* előtti „új" jelző a modernizmus, az avantgárd és a neoavantgárd jelentésköréhez kapcsolódik már a keletkezés közegében is, a távolabbi magyar nyelvterületeken pedig szinte teljesen homályban maradnak a névadásnak az egykori melléklethez kapcsolódó primér viszonylatai. A jugoszláviai kulturális térben is a modernséghez kötődés magyar nyelvi jelölőjeként sajátítják el ezt a szót. Az „új" jelző, Tolnai Ottó visszaemlékezése szerint egyébként Sinkó Ervin javaslatára kerül a *Symposion* elé. Szabó Palócz Attilának adott

[12] Vékás János, *Utak 2.*, i. m. 507.

[13] Lásd erről: Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, i. m., 58.; Faragó Kornélia, Kulturális interpretáció – nemzedéki nyelvszakadás – átsugárzó jelentéskörök, in Uő, *A viszonosság alakzatai*, Forum, Újvidék, 2009, 70–79., i. h.: 71–72.; Losoncz Alpár, *A hatalom-(nélküliség) horizontja*, i. m., 8.

videointerjújában mondja ennek kapcsán Tolnai a beszélgetés spontán megfogalmazásában: „Ő abban az időben kezdte kísérni a magyarországi folyóiratokat, akkor indult az *Új Írás*, és a francia folyóiratoknál is van ez, használják.[14] Ezt a neoavantgárd kontextusban értelmezhető „új", vagyis folyóiratként a folyamatos megújulás jelentését közvetíti aztán nemcsak a folyóirat tartalomjegyzéke, hanem vizuális arculata, a saját belső terében és a szerkesztők számára hozzáférhető külső terekben megvalósított önreprezentációs aktusok is. Ennek az előre kiszámíthatatlanul újra törekvésnek a jele a folyóiratban domináló esszéműfaj, a kísérlet, akárcsak a kísérleti költészetre, az új műfajokra, műfajközi alkotásokra, a folyamatosan létesülő új művészeti ágakra (performance, fonikus költészet, vizuális költészet) való nyitottság.

Nem véletlenül hivatkozik Végel László a folyóirat, illetve az első nemzedék történetére visszatekintő írása végén Walter Benjamin *Angelus Novus* című eszszéjére a történelem angyaláról, a folyamatos megújulás kényszeréről: „Egy talmud legenda szerint minden pillanatban angyalok egész légiója teremtetik, akik elénekelvén az Úr színe előtt himnuszukat, megszűnnek, és a semmibe tűnnek", idézi Végel Walter Benjamint az *Új Symposion* 1981. évi jubileumi, 200. számában. „Benjamin úgy értelmezte a legendát, mint a folyóiratokra háruló időszerűség-imperatívusz metaforáját, azaz, miután a folyóirat angyalai eléneklik himnuszukat, a pergő idő, az aktualitás parancsa az eltűnés szakadékába taszítja az angyalokat", aktualizálja Losoncz Alpár Végel Lászlóról szóló esszéjében a Walter Benjamin-i gondolatokat. „Hogy az Új fogalma ott szerepelt a *folyó*iratban, sokatmondó. Ebből kifolyólag a *folyó*irat élete a modernség sajátos megtestesülését jelenti, az örökösen az aktualitás követeléseit figyelembe vevő folyóirat-létezés a modernség vízjele: egyébiránt ez a valóságos tétje az *Új Symposion mindenkori* kultiválásának (és nem a valamiféle személyes vonatkozásokra csupaszított mitológia), a folyóiratnak mint kisebbségben fakadt modernségprojektumnak. A folyóirat a jövőre nyitottan él, a folyamatos megújulás a sajátja: elmélet-praxis gyakorlat ez a történelemben, és ennyiben e folyóirat-jelenség mérhetetlenül több, mint tagjainak puszta összege, így *túlnő rajtuk*" – írja Losoncz.[15] A folyóirat folyamatos, vagyis az

[14] Idézi Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, i. m., 58.

[15] Losoncz Alpár, „A lázadás posztmodernizálódása?" (Végel László), in Uő, *A hatalomnélküliség horizontja*, i. m., 263.

évenkénti újra kezdést mellőző, számról számra folytonos számozása is felfogható a lapszámonkénti folyamatos megújulás jelének.

Ha beköszöntője vagy meghirdetett programja nem is volt az *Új Symposion*-nak, az első szám utolsó előtti, 31. oldalán, a hagyomány (és a szöveg stílusa) szerint Bosnyák István tollából megfogalmazódott egy *„Bevezető" helyett: „Utószó" gyanánt* című jegyzet, amely a szám önmagát definiáló anyagát és tartalomjegyzékét, valamint az addigra már megjelent *Symposion Könyvek* öt darabját önmagáért beszélőnek értékeli. Mégis, a jegyzet szerint „ÖNMAGUNK számára" (verzállal szedve a kollektív önmegnevezést) definiálni kívánja, hogy „egy minden egyéni sajátságokon túlmutató, azokat összefogó KOHÉZIÓS ERŐ" a fontos, amely „nem irányulhat másra, mint egy olyan irodalmi-kulturális tevékenységre, mely nem akar »irodalmi« és »kulturális« maradni, mert misszióját nem a verbalizmusban, hanem valami sokkal többen látja." Még három verzállal szedett szó van ebben a jegyzetben: a SZABAD, az EMBERI és a RIZIKÓVÁLLALÁS. Az individuális irodalmi gyakorlatok helyett a közösségi fellépést, a verbalizmus helyett a cselekvést, a meglévőbe való biztonságos beilleszkedés helyett a kockázatvállalást vallják tehát a munkájukat új folyóiratban folytató symposionisták. Az előzetes minták nélküli jövőalakítás modern narratív alakzata érvényesül itt, amely nem a hagyományokra hivatkozva hozza létre új művészeti formációit és poétikai alakzatait, hanem a hagyományokkal való szakítás, szembenállás jegyében.

Bányai János egy ezt követő, illetve részben ezzel párhuzamosan zajló jellemzőre is felhívja a figyelmet, amikor a szembenállás retorikája mellett utólag észleli a symposionisták hagyományválasztó megnyilvánulásait is, ahogy a *Symposion* mellékletet jellemző konfrontációs időszak után, a folyóirattá alakulást követően már az első évfolyamban megfigyelhető az avantgárd hagyományok következetes felmutatása: mind a Kassák-féle magyar előzmények, mind az *Út* folyóirathoz köthető lokális avantgárd kezdemények vállalása. Bányai különös jelentőséget tulajdonít az első évfolyam 8. számának, amelynek címoldalán közlik Tolnai Ottó *Az angyalok lázadása* című versét, amelyben Bányai Kassák képszerkesztésére, valamint az *Út* szerkesztőire történő utalásokat azonosít, és nem tartja véletlennek, hogy ugyanennek a számnak a hátoldalán jelenik meg Kassák közismert bécsi, kalapos fényképe, illetve Kassák levele *Az Út embereinek* címmel, amellyel 1922. április 19-ei keltezéssel üdvözölte Csuka Zoltánék Újvidéken indított folyóiratát.

Bányai jelzése túlmutat az utólagos irodalomtörténészi olvasaton, hiszen a folyóirat szerkesztője, a *Symposion*-mozgalom meghatározó alakja volt.[16]

A hagyományokhoz való nagyon is megfontolt viszony tetten érhető korábban is Végel László 1964-ben, a *Symposion* melléklet kétéves működése kapcsán megfogalmazott gondolataiban, amikor a *Nyugat*tal való párhuzamból indul ki, és Halász Gáborra hivatkozva megállapítja, „hogy a Nyugat nemzedéke egyetlen olvasási mámornak köszönhette eredetiségét". A gondolatot folytatva látszólag azonosul ezzel a mintával, de rögtön továbblép, és az előzmények nélküli keresést teszi meg céllá: „Ez kissé közel áll hozzánk is: tradícióinkat csak ilyen relációkban kereshetjük még akkor is, ha sohasem találjuk meg, mert ma csak egy pontos tájékozódási pontunk van, az hogy sehol máshol nem szabad keresni".[17] Voltaképpen ennek az újra törekvésnek a modern hagyományait vállalja már Tolnai Ottónak a *Symposion* mellékletet indító *Első esszéje* is, a nemzedék közös fellépésétől idegenkedőket irritáló hivatkozássorával.

A cselekvő aktivizmus eszménye a *Symposion* melléklettől kezdődően meghatározó az első nemzedéknél, és az általuk szerkesztett folyóiratnál az 1970-es évek elejéig, a betiltásokkal és perrel lecsengő hőskorban. A Kassák-féle hagyomány vállalása ugyanakkor nem tekinthető annyira magától értetődőnek és automatikusnak, mint amennyire utólag látszik, így értelmezhetők Bori Imre emlékező szavai is, amelyek szerint ő a Kassák-tanulmányával mintegy tudatosítani kívánta a symposionistákkal a saját avantgárd előzményeiket: „én elkezdtem az Új Symposionban közölni azért, hogy az Új Symposionistá-k törekvései mögé egy kis irodalomtörténeti hátteret is adjunk, és biztatást, hogy amit akarnak, abban van valami fantázia. Elkezdtem egy Kassák-tanulmányt írni az *Új Symposion*ba folytatásokban."[18] Elképzelhető, hogy Bori Imre megfogalmazásában van némi túlzás, mindenesetre Kassák-tanulmányainak *Új Symposion*-beli publikációja valóban

[16] Lásd erről bővebben: Bányai János, Diszkontinuitás és versbeszéd. Az Új Symposion homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és posztmodern felé, in uő: *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*, Forum, Újvidék, 2003, 27–44, különösen 32–33.

[17] Végel László, Zágrábi variációk, *Ifjúság*, *Symposion*, 1964. március 26., 13. (*Kiem. az eredetiben.*)

[18] Franyó Zsuzsanna, A szabadabb szemlélet jegyében. Bori Imre utolsó interjúja, *Híd*, 2004. július, 890–893, i. h.: 893.

ugyanebben a 8. számban indul, és a következő számok meghatározó szövegei közé tartozik, olyannyira, hogy majd ebből nő ki Körner Évával kiadott kötete, a máig mérvadó és gyakran hivatkozott *Kassák irodalma és festészete*.[19]

Az *Új Symposion* folyóirat szerkesztőinek működését az *Ifjúság* hetilapban megjelent *Symposion* melléklet megjelenésétől a modernség terminológiájához illeszkedő *Symposion-mozgalom*nak is szokás nevezni. Ez is a folyóiratot létre hívó alkotói közösség öndefiníciójának folyománya. A folyóirat egyik meghatározó szerkesztője, működésének dokumentálója és értelmezője, Bosnyák István következetesen így használja, voltaképpen az avantgárd kultúraalakító tettrekészség jegyében, és a frazéma meghonosodik a *Symposion*ról szóló diskurzusban, noha akadnak, akik kifejezetten kerülik a használatát. Tolnai is érzékelteti idegenkedését Vékás Jánosnak adott interjújában 1988-ban: „az egész Symposion-mozgalom, amit nem muszáj mozgalomként kezelni, de mondjuk a jugoszláviai magyar irodalom új nagy hullámának a sorsa nagyon fontos dolog, lényegesebb dolog rejtőzik ez mögött, mint csak egy mozgalom, vagy a Symposion-ügy. Arról van szó, hogy ez az első népes, nagy nemzedék, amely természetesen lép porondra, és természetesen kezd fejlődni. És először történt volna meg, hogy egy nemzedék megteszi azokat a lépcsőfokokat, amelyeket természetes, szabad körülmények között megtehet."[20] A *Költő disznózsírból* interjúregény szerkesztett, gondosan továbbírt szövegében egyáltalán nem használja a folyóiratra és az általa generált szellemi mozgásokra ezt a szót. Azt, hogy a *mozgalom* szóval kapcsolatos fenntartások a folyóirat leginkább „mozgalmi" jellegű időszakában is fölmerültek, jól példázza Gion Nándor válasza Hornyik Miklós kérdésére a *Képes Ifjúság* 1968. október 2-ai számában:

„Írásaiddal a Symposion-mellékletben jelentkeztél először. Azóta is ez a folyóirat a fő publikációs helyed. Közösséget vállalsz-e az ún. Symposion-mozgalommal?

Természetesen, hiszen a folyóirat mindmáig megmaradt »fő publikációs helyemnek«.

Mennyiben vagy útitársa ennek a mozgalomnak és mennyiben kívülálló?

[19] Bori Imre, Körner Éva, *Kassák irodalma és festészete*, Magvető Kiadó, Budapest, 1967.
[20] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 466.

Amikor félreérthetetlenül színt kell vallani értékek és jelenségek kapcsán, amikor higgadt érvekkel rombolni vagy építeni kell valamit, teljes mivoltomban útitársnak érzem és akarom érezni magam. Kezdettől fogva meggyőződésem, hogy a *Symposion* volt az (nem bánom, mozgalomnak is nevezhetjük), amelynek a nem nagy múltra visszatekintő vajdasági irodalmi életben leginkább sikerült egy tisztességes letisztulási folyamatot megindítania."[21]

Az avantgárd mozgalmaktól eltérően nem lépnek föl kiáltvánnyal, de a *Symposion* melléklet 1962. február 15-ei, vagyis első számainak egyikében publikált, a horvát *Književnik* folyóiratból átvett, cím nélküli kiáltvány a fiatal horvát írók céljaival azonosuló publikációként értékelhető. A Duško Car, Vlado Gotovac, Stanko Juriš, Vesna Krmpotić, Ivan Kušan, Tomislav Ladan, Slobodan Novak, Ivan Slamnig és Antun Šoljan nevével fémjelzett kiáltvány a folyamatosan megújuló modernizmus kiáltványa, a művészi és társadalmi szempontból elkötelezett, cselekvő modernizmusé. A kortárs horvát és szerb irodalom náluk néhány évvel idősebb képviselői a legfőbb mintaadóik, azok, akiket a horvát és a szerb irodalomtörténet ma a „második modernség" képviselőiként nevez meg. Elsősorban a horvát második modernség alkotóinak a *Krugovi* folyóirat köré gyűlt képviselőiről van szó, akiknek a műveire és a tevékenységére első évtizedében folyamatosan reflektál a folyóirat, illetve az azt megelőző *Symposion* melléklet. A hivatkozott kiáltványt publikáló számot követően a melléklet hamarosan hozza Antun Šoljannak *Az entellektüel ma* című esszéjét az értelmiség aktuális helyzetéről, szerepköréről, feladatairól,[22] amelyből aztán kibontakozik a fentebb már tárgyalt, a jugoszláviai magyar értelmiségi helyéről és feladatairól folytatott vita az újvidéki Ifjúsági Tribünön.

A *Symposion* melléklet és a folyóiratként tovább működő *Új Symposion* meghatározó vonatkozása, hogy nem csupán kitekinteni kíván a saját közegéből, és inspirációkat meríteni, hanem eleve tágabb összefüggésekben kívánja magát megfogalmazni. Ott van ebben a kiemelkedés szándéka, ugyanakkor, ezzel összefüggésben, a közeg megemelésének az igénye is. A tágabb horizontok felé nyitás fontos lépése a délszláv térség, elsősorban a horvát és a szerb irodalom és kultúra új tendenciáival való közösségvállalás. Ez nem egyszerű kultúraközvetítés, illetve

[21] Hornyik Miklós, *Szabálytalan napló*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981, 135.
[22] *Symposion*, *Ifjúság*, 1962. március 1., 8.

sajátos hídszerep betöltése kíván lenni, hanem szimbiózis, a szerb és a horvát irodalom új, progresszív irányzataival, folyóirataival, szerzőivel való szisztematikus foglalatosság és együtt cselekvés. Tolnai 1988-ban is ennek a közvetlen jelenlétnek az igényét emeli ki Vékás Jánosnak a délszláv közeggel kapcsolatban, a vajdasági magyar értelmiségiek részéről egy olyan sajátos együttműködési modell igényét láttatva, amely nem arra vár, hogy a szerb vagy a horvát irodalmi közeg, más magyar írókhoz hasonlóan lefordítsa az arra érdemesnek tartott szerzők műveit, akik ezáltal egy idegen kultúra képviselőjeként bekerülnek majd az adott kultúra vérkeringésébe, hanem közvetlen kapcsolatot, természetes jelenlétet szorgalmaz: „Nekem is normális, természetes kapcsolatom van a jugoszláv lapokkal, tehát nem úgy, hogy ha valamit ők értékesnek látnak, akkor azt lefordítják, hanem közös akció része vagy, odatartozol, az akciókban te is részt veszel, függetlenül attól, hogy milyen nyelven írsz, tehát a szellemi áramlatnak vagy a része. Aztán később inkább Zágrábbal volt jó kapcsolatom. A *Symposion* indulásánál egy időben párhuzamosan közöltünk bizonyos dolgokat a *Krugovi*ból lett *Književnik* című lapban. Mihalić, Šoljan, Ladan, Slamnig, Slaviček nemzedékével jól megértettük egymást, de igazán az sem emelkedett magasabb szintre, illetve a mai napig van egy bizonyos kapcsolatunk ezekkel az írókkal."[23]

Ezek a mozgások kezdetben rákapcsolódnak a jugoszláviai baloldal antisztálinista megújulásának gyakorlatára és mítoszára, továbbá az európai újbalos útkeresésekre: „Az antisztálinizmus nem csupán politikai, ideológiai tett volt, hanem a mindennapok pórusaiba behatoló közérzet. Mélyreható történelmi következményeit nem is fogtam fel igazán, inkább csak az érzelmek tanfolyamát, a közösség új hőforrását láttam benne. Új, addig tiltott gyümölcsnek számító kultúra tört be közénk, amit a felfedezők büszkeségével terjesztettünk" – fogalmaz Végel László az *Új Symposion* történetére visszatekintő 1981-es, 200. számban megjelent *Homokdombok* című írásában.[24]

A jugoszláviai szocialista kísérlet magától értetődően ruházta fel magát a modernség attribútumaival, az ipar modernizációja és az előzmények nélküli új társadalomszerveződés, majd a szocialista önigazgatás eszménye a modernség

[23] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 443.

[24] Végel László, Homokdombok, *Új Symposion,* 200. szám (1981), 399–403., i. h.: 399.

gondolatkörének folytatásai, a fejlődés, a jövőbe vetett hit ideologémáival,[25] amelyekhez épp a symposionisták működésével egy időben társul a fiatalság kultusza, „az ifjúság mint a jövő záloga" típusú parolákkal. Losoncz Alpár szerint „a *Symposion* születése egy konstitutív illúzióhoz kötődik", és a symposionistáknak a jugoszlavizmus vonatkozásában utólag naivitásnak látszó attitűdjeit megérteni kívánva megállapítja: „Nem jelentett naivitást, aggálytalan belevetettséget úgy belekapaszkodni a hatvanas évek egyes tendenciáiba, hogy a résztvevők számára egy kisebbségi *kairosz* tűnjön fel. Az önigazgatás, a jugoszláv kísérlet nem hamis ige, hanem az önteremtő ember intézményes kerete, amely szabaddá tesz egalitárius módon tagolt életformákat, újfajta antropológiai esély, amelynek nem kellene a munkamegosztásban rejlő hierarchia rabjává lennie: lényeges, hogy az önigazgatás által teremtett életformák a symposionisták számára a kollektív horizontok és az »értelmiségi individualitás« erős egységét voltak hivatottak megjeleníteni. Ez köti a symposionistákat ahhoz az affirmatív álláspontho z, amely a jugoszláv processzusokban foszforeszkáló lehetőségekre utal."[26] Erős túlzás lenne ugyanakkor egy egységesen a jugoszlávságeszményt megtestesítő és közvetítő csapatként látni a symposionistákat, inkább a kor és az idő kereteiben megújulási lehetőségeket látó, ezekkel intenzíven élő és ezeket a lehetőségeket tágítani kívánó, egymást inspiráló értelmiségi csoportosulásként, amely része kíván lenni a délszláv térség kulturális mozgásainak, és nem szeretnék, ha a saját közegük kimaradna ezekből. Ezért szorgalmazzák és a maguk módján meg is valósítják a közeg kultúrájának intenzívebbé és dinamikusabbá tételét.

A folyóiratban kezdettől fogva nagy jelentőséggel bír az irodalmi kritika, illetve az irodalmi és társadalmi témákat feldolgozó esszéműfaj. Az irodalmi kritika és az esszé – a vajdasági és a magyarországi magyar irodalom szerzői és folyóiratai mellett – kitüntetett figyelemmel fordul a horvát és a szerb irodalom folyóiratai

[25] A terminus épp az *Új Symposion* révén vezetődik be igen korán a magyar irodalomtudományosságba az irodalmat más struktúrákkal összekötő funkció jelentésben, itt jelenik meg ugyanis Thomka Beáta kommentárjával Julia Kristevának a fogalmat használó tanulmánya: Julia Kristeva, A szöveg strukturációjának problémái, *Új Symposion*, 82. szám (1972. február), 54–63.

[26] Losoncz Alpár, *A hatalom(nélküliség) horizontja*, i. m., 365–366.

és szerzői felé. A folyóiratszemlék, valamint az új művekről szóló ismertetések és kritikák élő dialógust kezdeményeznek ezekkel a közegekkel, vagyis nem kötelező politikai, netán taktikai gesztusokról van szó. Az 1965-ös első évfolyam végére lanyhul ugyan a folyóiratszemléző kedv, de addig rendszeres figyelmet kap a szerb *Gledišta*, a horvát *Umjetnost riječi*, a *Praxis*, a *Razlog*, akárcsak a magyar *Valóság*. Ezek a szövegek gyakran átlépik a szemle műfaji kereteit, és nyitnak az esszé, illetve a tanulmány műfaj felé. Így Végel László a 9–10. számban a zágrábi *Politička misao* folyóiratot elemezve ihletetten próbálja közvetíteni saját közege, elsősorban nyilván a szerkesztőtársai felé annak új horizontjait. A rendszeresség jeleként értelmezhető a szerepek és figyelemkörök látható rendje is. Nyilván a személyes érdeklődésnek megfelelően például Végel László a szerb és a horvát társadalomtudományi folyóiratokra koncentrál, míg a később az irodalmi életből teljesen visszavonult Raffai Ferenc a horvát irodalmi folyóiratok és költészet rendszeres követője, aki a horvát irodalomtudomány eredményeit is figyelemmel kíséri. A magyarországi és a délszláv kulturális mozgásokra való figyelem feltűnő különbsége, hogy a délszláv térségben a szerzők mellett a folyamatokat, új kezdeményezéseket, tendenciákat is kísérik, míg a magyarországi irodalmi életből csak néhány jelentősebb szerzőre irányul mind a kritikusi, mind a szerkesztői figyelem. A legfeltűnőbb sajátosság a horvát irodalmi mozgásokba való beágyazottság. Az első évfolyam számszerű és a szövegek helyét, jelentőségét, a folyóirat szerkesztőinek szövegeivel való összefüggését is figyelembe vevő statisztikája azt mutatja, hogy a vajdasági magyar kultúrára való reflexió után a horvát kultúrára irányult a legerősebb figyelem. A szerzőség vagy a szöveg tematikus összefüggései által a vajdasági magyar kultúrához kapcsolható 140 szöveg mellett 44 köthető a horvát, 34 a szerb és 29 a magyarországi magyar irodalomhoz. A világirodalmi kitekintést 23 szöveg jelzi, illetve 7 szöveget minősíthetünk egyetemes jugoszláv vonatkozásúnak. A szlovén irodalom Tomaž Šalamun verseinek fordítása által van jelen az első évfolyamban. Egyedül Miroslav Krleža horvát szerző hat publikációval szerepel az első évfolyamban, két drámájának fordítását közlik (a másodikat folytatásokban), illetve egy Shakespeare-ről szóló esszéjét, valamint két róla szóló esszét. Krleža így a lap szerkesztőihez és állandó munkatársaihoz mérhetően van jelen a folyóiratban. Hasonló, bár némileg kevesebb figyelmet csak Lukács György kap ebben az évfolyamban, és esetében is érdemes figyelembe

venni, hogy ezekben az években ő az egyetlen, jelentős presztízzsel bíró kortárs magyar szerző a délszláv térségben.

Az *Új Symposion* világirodalmi tájékozódásai is meghatározóan a délszláv térségen keresztül valósultak meg. Az első számok még kifejezetten bővelkednek saját világirodalmi fordításokban, mintegy az önálló tájékozódás igényének jelzésével. Az első szám Jean-Paul Sartre-interjúját (Krizsán Imre fordítása) a harmadik számban T. S. Eliot Ezra Pound válogatott költeményeihez írott 1928-as előszava követi (Varga Zoltán fordításában), majd ugyanebben a számban Jack Kerouac (Varga Zoltán), Karlheinz Stockhausen (Mérei Katalin), Jan Kott (G. L.) műveinek fordításai is szerepelnek. A következő számokban H. Reichenbach Hamlet-esszéje (Olajos Mihály), még egy Stockhausen (Mérei Katalin), Paul Klee versei (Károly Amy), Ezra Pound versei (Fehér Kálmán, Várady Tibor) és Wolf Mankowitz írásai (Ungvári Tamás) olvashatók. A második évfolyamban láthatóan csökken a magyar és a délszláv kultúrákon kívüli szövegek száma, de közülük kiemelkednek Domonkos István saját esszével kísért Nelly Sachs-fordításai, valamint David Arbus dzsesszesszéje Várady Tibor fordításában. A világirodalmi perspektívát egyre inkább a világirodalmi tárgyú délszláv fordítások, illetve a saját esszék (például Várady Tibor recenziója az *Encounter* folyóiratról a 10. számban), valamint a saját irodalmi alkotásokban közvetített irodalmi tapasztalatok hozzák létre. A harmadik évfolyam szinte teljesen mellőzi a világirodalmi fordításokat, a negyedik, 1968-as évfolyamból Mike Sweenynek a kortárs rockzenéről és a protest songról (a Beatlesről, Bob Dylanről, az Animalsről stb.) szóló esszéje, illetve Beatlesszövegeknek a fordításai emelhetők ki (Olga Božić fordításában). Ez utóbbi a 36. számban jelent meg, és sajátos bevezetőként olvasható a 37–38-as összevont szám összeállításához a belgrádi diákmozgalomról, illetve ehhez kapcsolódnak az utólagos olvasatban Tolnai Ottó *Hippy-novellái* is.

A helyi régivel szembeni önmeghatározásnak, illetve a tágabb délszláv térségen keresztül való világirodalmi tájékozódásnak lényegre törő összefoglalása olvasható Thomka Beáta Tolnai Ottóról írott monográfiájában, amely Virág Zoltán *A magyar irodalom történetei* kézikönyvbe írt *Új Symposion*-tanulmányának is mottószerűen kiemelt idézete: „A nyugati eszmék és ízlésáramlatok, irányzatok és törekvések előbb hathattak a szerb, horvát, szlovén kultúrára, s ezek közvetítésével az itteni magyar irodalomra is. A figyelem tehát a felé a közeg felé irányult,

ahonnan az akkori fiatal értelmiség saját eszméléséhez több ösztönzést kapott. Többek között ezzel is magyarázható egy igen rugalmas kapcsolat megteremtése olyan jugoszláviai műhelyekkel, folyóiratokkal, csoportosulásokkal és szerzőkkel, akik a hazai anyanyelvű kultúra maradiságával és bezártságával szemben erjesztő impulzusokkal szolgáltak."[27]

A mozgalom modernista önképéhez erősen hozzátartozik a város vállalása, az önmagában is megújuló, a modernizmus és benne a szocialista modernizmus kiemelt önreprezentációs közege, hangsúlyosan új urbánus építészetével, tereivel, áruházaival, sugárútjaival. A lokális értékvállalások összefüggésében ez a modernizációval és a nagyvilágra való nyitással való azonosulást jelenti – szemben a szülőföld kultuszának rurális jellegű értékrendjével.[28] A rurális közegből kinőtt modernségnek a legjobb pillanataitól ihletett, személyes érintettség jegyeit is magán viselő összefoglalását adja Radics Viktória kiállításmegnyitó esszéjében, amelyet az *Új Symposion* vizuális jellemzőit középpontba állító, de az egész újító kezdeményezést reprezentáló *Újvidéki Orfeuszok – A vajdasági Új Symposion folyóirat (1965–1992)* kiállításon mondott el a szentendrei Ferenczy Múzeumban, 2018. február 10-én: „A korai Jugoszláviában lehetett kísérletezni, a második világháború után egy darabig a politikában is volt lendület, ami harminc év múlva totálisan kifordult és a háborúba lőtte az energiát – de mégis volt egy periódus, amikor úgy tűnt, hogy itt élni és alkotni lehet, magyarként a szlávok közt, periodikát, könyveket, kiállításokat, színházat csinálni, és nem csak azt. Hanem merész szellemi életformát a parasztok közt. Modernitást Bácskában. Ne gondoljanak társadalmi mozgalomra, írók, művészek, diákok és friss gondolkodók szubkultúrája volt ez, zárójelek között létezett, a jónép aligha tudott róla – a »kemény mag« azonban hajnalig a kafanában maradt, és reggel úgy kellett kirugdosni bennünket. Az irodalmi estek sosem üres széksorok előtt zajlottak, ellenkezőleg, esemény-, sőt tüntetésszámba mentek. A bohémia, az avantgardizmus azonban nem indulati alapú volt, az újvidéki magyar tanszéken alaposan megágyaztak neki a professzorok Sin-

[27] Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, i. m., 12.

[28] Losoncz Alpár Végel Lászlóról szóló cikkében állapítja meg: „Az Új Symposion a városlakó szemszögéből tekintett a világra" (Losoncz Alpár, *A hatalom(nélküliség) horizontja*, i. m., 269).

kó Ervintől kezdve Bori Imréig, no és a vidékiség fölfokozott tudásszomjjal járt, olvastunk, mint az őrültek. Tolnaiék fölfedezték a legmodernebb jugoszláv művészetet, irodalmat, színházat, figyelték a politikai gondolkodás kedvező változatait, fordítottak, jártak az Adriára és megnyitották a provinciát az azúrnak."[29]

Az összképhez hozzátartozik, hogy amikor az 1960-as évek elején a *Symposion* körül összegyűlő fiatalok Újvidékre érkeznek zömmel Észak-Bácskából, kisebb részt Bácska és a Bánság más területeiről, valamint a horvátországi Baranya magyarok által is lakott településeiről egyetemi tanulmányaikra, a tartományi székváros lendületes fejlődésben és minden tekintetben radikális átalakulásban van. A lakosság száma a második világháborút követő ipari fejlődés és társadalmi átalakulások nyomán jelentősen nő, 1948 és 1971 között megduplázódik, mintegy 70 ezer lakosról 140 ezerre gyarapodik. A növekedés üteme 1961 és 1971 között a legintenzívebb, amikor 37 százalékkal, 102 469-ről 141 375-re nőtt a lakosság száma.[30] A növekedést leginkább a Vajdaság kisvárosi és falusias térségeiből az ipari, közigazgatási, oktatási, közművelődési és tájékoztatási, kereskedelmi, sport- stb. központtá váló székvárosba történő betelepülés jelenti, de Jugoszlávia más, fejletlenebb területeiről, Bosznia-Hercegovinából és Közép-Szerbiából is nagy számban költöznek ide. Jelentőségében Újvidék messze a korábban meghatározóbb Szabadka, Zombor vagy Nagybecskerek fölé nő, és nemcsak a Vajdaságnak, hanem Jugoszláviának is az egyik jelentős, kulturális szempontból pedig Belgrád, Zágráb, Ljubljana és Szarajevó mellett leginkább figyelemre méltó városává válik.

Újvidék és a környék településeinek zöme a török hódoltság utáni betelepítésektől fogva meghatározóan szerbek lakta térség volt. A magyarok aránya a városban az első világháború előtt volt a legmagasabb, de ekkor sem érte el a 40

[29] Radics Viktória, A rinocérosz, *Jelenkor*, 2018. március, 312–315. A kiállítás kísérőrendezvényeként a kurátor Szilágyi Zsófia Júlia konferenciát is szervezett, amelyet konferenciakötet dokumentál: Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok. Szövegszervező vizualitás az* Új Symposion*ban*, Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, 2019.
[30] *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništvo. Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. i 2002. Podaci po naseljima*, Republički zavod za statistiku, Beograd, maj 2004, 34.

százalékot. Az első világháborút és a trianoni békekötést követően Szerbiához került városban a magyarok aránya folyamatosan csökkent, ez a tendencia csak a második világháború időszakában fordult meg rövid időre. A városnak (a közigazgatásilag hozzá tartozó kisebb települések nélkül) a legtöbb magyar lakosa az 1961-es népszámlálás idején volt, 23 812 fő, ami akkor lakosságának 23,24 százalékát tette ki.[31] Amikor tehát a *Symposion* melléklet elindul, majd folyóirattá alakul, és az első nemzedék kialakítja a maga kulturális tereit, akkor ebben a vegyes lakosságú, meghatározóan szerb identitású városban a lakosság majdnem negyedrésze, de az évtized folyamán is mintegy egyötöde magyarnak vallja magát. A magyarul beszélők vagy valamilyen szinten magyarul tudók aránya még magasabb. Két, egymással látszólag ellentétben lévő jellemzőre érdemes ezek kapcsán odafigyelni ahhoz, hogy megfelelőbb képet kapjunk a folyóirat státusáról annak első évtizedében. Egyrészt nem egy magyar többségű, meghatározóan magyar identitású észak-bácskai településen jött létre a folyóirat, hanem egy többségében (őshonos és bevándorolt) szerb lakosságú városban, egyúttal egy dinamikusan fejlődő, aránylag sok fiatal, egyetemi hallgató és értelmiségi által lakott urbánus közegben. Ugyanakkor egy olyan településen, ahol a magyar lakosság jelenléte, aktivitása, láthatósága érzékelhető volt, a magyarok magától értetődően részei voltak a nyilvánosság tereinek, a fejlődő kulturális intézményrendszer, a középiskolák és az egyetem miatt viszonylag nagy számú magyar értelmiségi élt itt, a saját tevékenységi területeken a többségi lakossággal megfelelően funkcionáló együttműködési formákkal. A magyar kulturális jelenlét tehát sokkal nyilvánvalóbb volt, mint a később több százezresre duzzadt nagyvárosban, amelyben az ezredfordulóra nemcsak arányaiban, hanem számbelileg is jelentősen megfogyatkozott a magyarság.

Az *Új Symposion* által képviselt újnak a jelentései tehát relatíve újak, és még inkább lokálisan újak. Ez összefügg az „új" gyakorlati használatában életre kelő paradoxonnal, azzal, hogy aktuális jelentése mindig magába foglalja a tagadott régit is, amihez képest újként mutatja fel magát. Az „új" önreprezentációi az *Új*

[31] *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini. Nacionalni sastav stanovništva* FNR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opštinama. Knjiga III, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1994.

Symposion esetében is folyamatosan artikulálják, létesítik a „régit", az elhatárolódás tárgyát, elsősorban a vajdasági magyar irodalomban, de az egyetemes magyar irodalom vonatkozásában is. Mivel az *Új Symposion* újdonságának leválaszthatatlanul része a nemzetközi, a délszláv és a magyar avantgárd hagyományokhoz való kapcsolódása, valamint a közvetlenül és délszláv közvetítéssel befogadott európai neoavantgárd tendenciák elsajátítása és saját kulturális terében való megjelenítése, az „új" jelentése a vajdasági magyar kultúra viszonylatában további lokális értelmet kap. A folyóirat első nemzedéke a *Symposion* szerkesztésének éveiben és az *Új Symposion* indulásakor is fenntartja az önidentifikáló szembenállást a régivel – a lokálisan beazonosított, létesített, definiált régivel, az őket megelőző nemzedékek provincializmusnak, „templomtorony-perspektívá"-nak minősített kulturális gyakorlataival.[32] Ebben a vonatkozásban az *Új Symposion* nem merőben új, az ismeretlenbe vetett új kíván lenni, hanem a konkrétan beazonosított régihez képest új. Az indulás identitást formáló szembenállásai, a közeg átformálására irányuló igények a hetilap működtetése során sok tekintetben eredményesnek bizonyulnak, és egyre inkább másodlagossá válnak. A nemzetközi modernséggel és a kortárs neoavantgárd tendenciákkal való találkozások nyomán, úgy a folyóirat-szerkesztés gyakorlatában, mint az egyéni alkotói poétikák alakításában aztán az előzmények nélküli, a jövő felé forduló új keresésének, a művészi kísérleteknek az igényét is megtapasztalhatjuk. A korábbi nemzedékek irodalmi gyakorlataival történő szembefordulóson túl ezeknek az „új reményeknek" az összetartó erejét hangsúlyozza Faragó Kornélia, amikor Reinhard Kosseleck gondolataiból kiindulva[33] „a tanult remény kultúrájáról" beszél, és megállapítja, hogy [a] nemzedéki létezés viszonya az időhöz a jövődimenzióban, a megelőlegező, az előrevetítő gondolkodásban kerül felszínre. A regnáló irodalmi gyakorlatokkal való szembefordulás konkrét nemzedéki konfliktusai és a jövő alakításának reménye

[32] Erről bőven értekezik Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, i. m. 47–94.; illetve Németh Ferenc, Az Ifjúság című lap Symposion melléklete és a Symposion első nemzedéke (1961–1964), *Pro Minoritate*, 2009. tél, 81–109.

[33] Reinhard Kosseleck, *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*, Atlantisz, Budapest, 2003, 10.

fogalmazódik meg Végel László Faragó által kiemelt kifejezésében, az „előrelátó negáció"-ban.[34]

Az *új* és a *symposion* kombinációja mindezt magában foglalja, a *symposion* a műveltségigény, a szabad társalgás, a közösségi fellépés jelentéstartalmakkal vesz részt a név üzenetében, az *új* pedig a modernség újfogalmaként a folyamatos megújulás, keresés, kísérletezés igényével, magát merőben újként, előzmény nélküliként láttatva. A modernista *új* ugyan magában foglalja a permanens és egyetemes megújulás igényét, egy folyamatosan megújuló szümposzion eszményét, ténylegesen viszont ez az eszmény elsősorban a vajdasági magyar kultúrában kíván realizálódni. Ez különösen a *Symposion* melléklet és az önálló folyóirat első éveiben jellemző, az egyetemes magyar kultúrában betöltött újító szerep tudata nem fogalmazódik meg az első évfolyamokban, és a későbbiekben is inkább a szerkesztéspolitikában érhető tetten azzal, hogy a folyóirat publikál számos magyarországi, épp újító, progresszív irodalomfelfogása okán marginalizált szerzőt.[35] A délszláv kulturális közeg kapcsán is csak óvatosan fogalmazható meg a *Symposion*-mozgalom ilyen lehetséges szerepe, a délszláv nyelvű irodalmi közegek, illetve centrumok leginkább tájékozódási forrásként, lehetséges partnerekként és legitimációs háttérként vannak jelen. A folyóiratot alkotó nemzedéki csoportosulás célja pedig láthatóan az volt, hogy a saját közegében, ennek a közegnek a nyelvén is megvalósítsa azt a szellemi pezsgést, amelyet a délszláv térség nagyvárosaiban érzékelnek. Erről tanúskodnak az első évfolyam folyóiratszemléi, az első évfolyamok könyvkritikái, fordításai, illetve irodalmi termése is. Ezekkel a teljesítményeivel, a találkozások, fordítások révén ugyanakkor a tevőleges részvétel szándékával kívánt látható lenni a délszláv térség kulturális centrumaiban. Belgrádra, Zágrábra, Ljubljanára tekintve nem feledkezhetünk meg arról, hogy az *Új Symposion* működésé-

[34] Faragó Kornélia, Kulturális interpretáció – nemzedéki nyelvszakadás – átsugárzó jelentéskörök, i. m., 74–75.

[35] Déry Tibor, Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Radnóti Sándor, később Petri György vagy Zalán Tibor mellett a magyarországi neoavantgárd alkotók legrangosabb publikációs helye, legitimációs forrása volt a lap. Lásd erről: Kürti Emese, Ufo party. Az *Új Symposion* folyóirat szerepe a magyarországi neoavantgárdban, in: Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok*, i. m., 24–38.

nek időszakában Újvidék is egyre inkább ilyen kulturális centrumként szerepelt Jugoszlávia kulturális térképén, nem kis mértékben a symposionisták tevékenységének köszönhetően is, amely korántsem kisebbségi izoláltságban, hanem Újvidék többnyelvű, többkultúrájú közegének aktív alakítójaként működött – amely közeg a jobb időszakaiban ezt a többnyelvűséget és többkultúrájúságot valójában a saját *egy*nek tekintett kultúrájaként ismerte föl. Magát a folyóiratot ugyan a szerb értelmiségnek csak kis része olvashatta, de kisugárzása túlmutatott Újvidéken. Végel László említi Radics Viktóriának adott interjújában a belgrádi értelmiség viszonyulása kapcsán: „Már a hatvanas években is kíváncsiak voltak, érdeklődtek, de amikor híre ment az *Új Symposion* folyóiratnak, nagy elismeréssel fordultak felénk. Sreten Marić professzor, aki Párizsban tanított, rá is pirított egyszer a szerb értelmiségiekre, hogy titeket a magyarok jócskán megelőztek, üljetek le, melegítsétek a székeket, hogy fölérjetek hozzájuk. Akkoriban nekünk nagy volt az ázsiónk."[36] Sreten Marić jól ismerhette a közeget, hiszen az Újvidéki Egyetemen is tanított világirodalmat, amit ebben az időszakban a Magyar Tanszék hallgatói is nála hallgattak. Thomka Beáta épp az ő óráit hozza szóba szerb kollégáival is közös nemzedéki egyetemista élményként: „A mi nemzedékünk, Slobodan Tišma, Vladimir Kopicl, a fiatalabbak nagy élménye nem Sinkó, hanem Sreten Marić, a világirodalom-tanárunk volt, Proust, Unamuno és sok jelentős európai szellem közvetítője, fordítója, kiadója, aki hihetetlenül nagy tudást osztott meg velünk."[37]

A folyóirat ily módon a maga közegében folyamatosan újra létrehozza a modernség aktualitását, amellyel kondicionálják a saját szellemi közösségüket annak az európai modernség hagyományaiba illeszkedő művészeti gyakorlatnak a befogadására, amelynek sodrában elhelyezik magukat. A publikációk, viták azt is kijelölik, hogy mi volt elgondolható az induló symposionisták számára, milyen fogalmi keretek, művészeti és társadalmi narratívák szerint tudták meghatározni magukat. A publikációk sorából fölvázolhatók nemcsak az alkotói poétikák, ha-

[36] Radics Viktória, Végel László, Szenttamástól Berlinig. Életinterjú Végel Lászlóval, i. m., 7.

[37] Thomka Beáta, Ladányi István, Friss szellemiség, tájékozódási igény. Thomka Beátával beszélget Ladányi István, *Ex Symposion*, 98. szám (2017), 39–44., i. h.: 42.

nem a teoretikusok és kritikusok, esetenként a szépírók irodalomtudományi, illetve irodalomelméleti műveltségének keretei is.

Tolnai Ottó számos motívuma közül a modernség talán legelementárisabb, egész életművén végighúzódó jelképe, metaforikus terepe a delta, a folyótorkolat. Lírájában és prózájában egyszerre konkrét folyódeltaként is számos alkalommal megjeleníti, de a torkolatban egymással elkeveredő vizek elhatárolhatatlanságával, a folyamatos áradással, elkeveredéssel, visszaáramlásokkal termékeny szimbolikus térként újra és újra használatba veszi (leginkább a Neretva folyó adriai deltájához kapcsolódóan, de a Pó torkolatvidékét vagy a Duna-deltát is játékba hozva), a *Költő disznózsírból* önreflexiójában pedig tovább tágítja jelentésköreit, többek között az erdélyi magyar irodalmárok más deltatapasztalataihoz is kapcsolódva.[38] Thomka Beáta az egész életműre vonatkoztatva a „saját értelmiségi alkatát, opusát és az általa irányított műhelyeket illetően kivételesen sokféle hatás és áramlat torkolata"-ként foglalja össze a delta jelentéseit a *Delta* című Tolnai-esszéből kiindulva és poétikájának összefüggéseiben értelmezve a fogalmat. Tolnainak az *Új Symposion*ban 1969-ben és 1970-ben három folytatásban[39] publikált *Delta, avagy út a mai vajdasági költészethez* című esszéjében a delta a modernség metaforájaként azonosítható – folyamatos megújulásként, transzformációként, úton maradásként, benne maradásként a mozgásban: „A delta folyó és tenger is, de a folyón túl és innen, a tengeren túl és innen is. A folyó az út. A delta az úton a FORRÁS, a

[38] A deltamotivika megközelítéseiről szól a Csányi Erzsébet által szerkesztett KonTextus Könyvek sorozat első kötete: Csányi Erzsébet (szerk.), Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. konTextus könyvek 1., Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007. Ebből különösen: Thomka Beáta, Egy Tolnai-metafora visszavezetése. A delta lehetséges poétikai redukciója, uo., 7–14. (lásd még: Thomka Beáta, Egy Tolnai-metafora visszavezetése, in Uő, *Déli témák*, zEtna, Zenta, 2009, 152–161.); illetve Csányi Erzsébet, Vajdaság: az átalakulás tégelye. A kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában, uo., 51–58. emelhető ki. Megkerülhetetlen tanulmány a témakörről: Virág Zoltán, Az élmények koloritja. A folyó, a delta és a tenger kulturális alakzatai a symposionista költészetben és prózában, in Uő, *A szomszédság kapui*, zEtna, Zenta, 2010, 234–254.

[39] *Új Symposion*, 54. szám (1969. október), 22–25.; 55. szám (1969. november), 22–23.; 59. szám (1970. március), 2–3.

forrás megismétlése, állandó lehetségessége", írja az esszé harmadik folytatásában. Tolnai életműve kezdeteitől magán viseli az avantgárd esztétikák jellemzőit (poétikai kísérleti jelleg, a szabad vers kizárólagos művelése, a műfajhatárok átlépése, elmosása, rendkívül tág és sokrétű asszociációs mechanizmusok érvényesítése, a költői beszéd és az emberi cselekvés szabadságlehetőségeinek tágítása), ugyanakkor a klasszikus modernség eszményeit is újra és újra megidézi (az egész életműben jelen vannak például a Rilke-, Eliot-, Joyce-hivatkozások), és állandóan megújuló kortárs alkotóként a posztmodern sajátosságok is korán beazonosíthatók nála – de ezek is a modernség kísérleteinek jegyében, a vers terhelhetőségét kutatva, a regény határterületein kószálva, a műfajok közötti senkiföldjét létesítve-térképezve. Jellemzően kerüli az irodalomtudományos utalásokat, de a hatvanas évek elején írt kritikáitól, esszéitől és szépirodalmi műveitől kezdődően folyamatosan tetten érhető irodalom- és kultúraelméleti tájékozottsága. Az ifjú Losoncz Alpár 1984-ben publikált Tolnai-esszéjében, az akkor még csak a *Vidéki Orfeusz*ban megjelent 37 darab *Wilhelm-dal*[40] alapján értekezik a Tolnai-költészetben tetten érhető irónia helyéről, az ironikus önreflexió változásairól Tolnai szemléletében. Tolnai *Delta*-esszéire, illetve a *Gerilladalok*ra visszautalva állapítja meg a *Wilhelm-dalok*ról, „hogy ezek a versek mennyire nélkülözik a Delta-írások reményeit; hiszen elvétetett a »tiszta cselekvés«, a remény igazi formája"[41], és hogy az irónia immár a saját korábbi modernitásfelfogására is irányul, annak belátása nyomán, hogy annak cselekvési formái is manipulálhatók. „A vidám Wilhelm gyanúperrel él szinte minden – így a költészet és a modernitás – iránt", állapítja meg ugyanitt Losoncz. Helyére a Losoncz-esszé tanulsága szerint a *semmi* kerül. Ez a semmi azonban, folytatva Losoncz Alpár esszéjének gondolatmenetét, továbbra is őrzi a modernitás helyét, fenntartja az életműben aktív hiányát.

Bányai János pedig irodalomtudósként és kritikusként a klasszikus modernség és a késő modernség alkotóinak, poétikáinak kedvelője és avatott értelmezője (elsősorban Füst Milán, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes-Nagy Ágnes köl-

[40] Tolnai Ottó, *Vidéki Orfeusz. Válogatott versek*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983, 223–255.

[41] Losoncz Alpár, A totalizálódott irónia lírája (Reflexiók Tolnai Ottó Wilhelm-dalairól), *Híd*, 1984. április, 495–501, i. h.: 500.

tészetéé). Irodalomelméleti gondolkodásában meghatározó a strukturalizmus, az orosz formalisták, majd Bahtyin hatása. A kortárs magyar líra figyelmes értelmezője lesz, később például az egyik legtapasztaltabb Tandori-olvasó. A nyolcvanas évektől érzékennyé válik a posztmodern fejleményekre is, kritikusként haláláig érzékenyen figyeli a kortárs magyar és délszláv költészeti és elbeszélői prózai fejleményeket, de igazi otthona a modernség és a késő modernség irodalma.

Végel László alkotói poétikájának megújulásaival és gondolkodásának máig tartó transzformációival együtt is egész életművén keresztül kitart a modernség esztétikájának vállalása és a modernség által láthatóvá tett, felszínre hozott vagy generált társadalmi problémák újragondolásának igénye mellett. Legutóbbi, *Temetetlen múltunk* című önéletrajzi esszéregényében ugyan polemizálva hozza szóba saját ifjúkoruk kontextusában a modernséget, de nem az eszményeket, hanem a hozzájuk való viszonyt kérdőjelezve meg: „Ma sem értem, miért volt az átkosban olyan banális az elnyomás és családias a behódolás, holott nyersnek és erőszakosnak kellett volna lenni. Egyetlen magyarázatát abban látom, hogy elfecséreltük, aprópénzre váltottuk, vagyis megszelídítettük a rimbaud-i modernitást; kitűző lett belőle, nem voltunk mindenestől modernek, csak félig, pusztán a látszat kedvéért, csupán úri vagy úrhatnám módon, így született meg az élvezetes konformista modernizmus, amelynek az árát a következő évtizedekben azzal törlesztjük, hogy meghúzódunk a hagyományban, miután azt is aprópénzre váltjuk. Nincs mersz tudomásul venni, hogy ismét komolyra fordultak a dolgok, mást kell mondani és másképpen. Ezzel a teherrel a vállamon eszem ágában sincs művészkedni a nagy művészi színlelés korában."[42]

Ladik Katalin esetében is az avantgárd keretek a meghatározók, korai költészetében érintett a népi szürrealizmus által is, kései költészetében és prózájában felismerhetők a posztmodern tanulságai (például az *Élhetek az arcodon?* című regénye alakmásjátékaiban[43]), de máig meghatározó performance-művészete továbbra is erősen a modernség és az avantgárd aktivitáseszményeihez kapcsolja, a cselekvés világának határán élteti művészetét, aktivizmusa például a női önrendelkezés, a

[42] Végel László, *Temetetlen múltunk*, i. m., 12.

[43] Ladik Katalin, *Élhetek az arcodon? Regényes élettörténet*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007.

saját test feletti szuverenitás tekintetében folytatja azokat a radikális gyakorlatokat, amelyek a hatvanas és a hetvenes években jellemezték pályáját.

És folytathatnánk a sort nemcsak az első nemzedék, hanem a későbbi symposionisták további alkotóival, kritikusaival, elméletíróival, akiknél kimutatható ennek az induló nemzedék által létrehozott hagyománynak a folytatása. A késő modernség költészeti hagyományaira kapcsolódik rá Danyi Magdolna költészete is, aki irodalomkutatóként is az ennek szellemében fogant irányzatok követője lesz. Az itt sokat idézett Losoncz Alpár modernségről való gondolkodásában vagy Radics Viktória kritikusi és esszéírói hangjának radikalitásában ugyancsak ott láthatók a symposionista eredők.

A publikált szövegek deklarált kijelentésein, tartalmi elemein, az egyes alkotói poétikákon túl voltaképpen az egész folyóirat jelenítette meg magát modernként, az egyes számok szerkesztésmódjával, a szövegek közti viszonyokkal, kapcsolódásokkal, taszításokkal, dialógussal, vitával, a folyóirat jelenlétével a saját publikációs terén kívül, a cselekvés szférájában, a bemutatókon, a vitaesteken, az egész vajdasági magyar és nem csak magyar irodalmi életben kiváltott reflexiókban. A folyóiratnak a modernséghez kapcsolódó önreprezentációjában hangsúlyos szerepe volt a számról számra változó, provokatív vizuális arculatnak, kísérleti tipográfiának is. Thomka Beáta legutóbb egy interjúban így foglalta össze ennek a jelentőségét: „Valamennyiünk számára igen fontos volt a lap külalakja, grafikai megmunkálása. Maurits elődei, Papp Miklós, Baráth Ferenc kiváló érzékkel, invencióval alakították a lap egyedi arculatát. Gyerekfejjel biztosan ez ragadott meg elsőként, s talán nem is értettem eleinte, mi a publikált szövegek lényege. Lehet, hogy a legfiatalabbaknak, mint ahogyan nekem is, éppen az volt a vonzó, hogy milyen érdekesek a képmellékletek, a betűtípusok, az oldalak, hogy nem olyan monoton, nem olyan unalmas a lap látványa, mint a szokványos folyóiratoknak."[44] Megtermékenyítő jelentősége van a laptól független hazai és külföldi alkotóktól publikált képzőművészeti anyagnak, és különös jelentősége lesz a modern tendenciák gyors elsajátításának a *Symposion*-kör képzőművészei által. A folyóirat folyamatosan közli a kortárs délszláv képzőművészet legjelentősebb alkotóinak munkáit, de komplett számot jegyez például Kassák Lajos is a lap rendelkezésére

[44] Thomka Beáta, Ladányi István, Friss szellemiség, tájékozódási igény, i. m., 41.

bocsátott anyagával.[45] A folyóirat körének képzőművész tagjai ezeknek a munkáknak a vizuális környezetében jelennek meg. Thomka Beáta, Baráth Ferenc és Maurits Ferenc is szóba hozza az *Ex Symposion* folyóirat az *Új Symposion*nak szentelt interjúszámában, hogy a lap vizuális arculatának alakításában mennyire meghatározó szerepe volt a szerkesztő Tolnai Ottónak, illetve hangsúlyozzák a laptervezés közös voltát, ami kép és szöveg folytatólagos dialógusát hozza létre az egyes lapszámokban, illetve azokon túlmutatóan, az évfolyamok sorában.[46] Ezt a folyamatos vizuális változatosságot, megújulást érzékelteti Thomka Beáta megfogalmazása az *Új Symposion*ról szóló esszékollázsában: „Ha találomra próbálnánk kiragadni egy folyóiratszámot a hatvanas évek végéről, a *két nyelv együttese,* a verbális és a képi különös egyenrangúsága lenne a legszembeötlőbb".[47] Kép és szöveg egymásba nyíló tereiről átfogóan értekezik a folyóirat kapcsán Dánél Mónika, a kettő közötti viszonyt összefüggésbe hozva más keretek, határok átlépésével, beszéd és hallgatás, írás és nem írás, kitöltött és üresen hagyott, megformázott és megformázatlanul hagyott terek egymást értelmező viszonyával.[48] Ez képezi könyvünk *A folyóirat tere: az átjárás, az összenyitás és a folytonosság textuális és vizuális alakzatai* című fejezetének tárgyát is.

Az *Új Symposion*ban és a körülötte kialakult irodalmi-kulturális mozgásokban saját kánonalakító tevékenységet is tetten érhetünk, amely a saját vajdasági magyar irodalmi kánonon túl hatni kíván a modern magyar irodalom kánonjára is. Nemcsak a vajdasági magyar szerzőkre való figyelem és fölértékelésük jellemző a magyar irodalmi kánonban, hanem a kísérleti irodalomra, a szabad versre, a műfajközi próbálkozásokra, a művészeti ágak közötti fokozott együttműködésre, az irodalmi performanszra való nyitottság, a magyar avantgárdhoz való megkülönböztetett viszony, a Cholnoky Viktor, Cholnoky László, Csáth Géza és Koszto-

[45] *Új Symposion* 18. (1966).

[46] Thomka Beáta, Ladányi István, Friss szellemiség, tájékozódási igény, i. m.; Böndör Pál, Maurits Ferenc és Rajsli Emese, Aztán csak csinálom, és nem tudok leállni, i. m.

[47] Thomka Beáta, Symposion-kollázs, in Uő, *Déli témák. Kultúrák között,* zEtna, Zenta, 2009, 119–139, i. h.: 130.

[48] Dánél Mónika, A hiány plasztikus helye. Kép és szöveg megnyíló terei az *Új Symposion*ban, in Uő, *Nyelv-karnevál. Magyar neoavantgárd alkotások poétikája,* Kijárat Kiadó, Budapest, 44–77.

lányi Dezső életművére irányuló fokozott figyelem, Mészöly Miklós életművének korai beépülése a Vajdaságban (és bizonyos mértékben a Vajdaságból) közvetített egyetemes magyar irodalmi kánonba (Mészöly az 1970-es évek végén, Bori Imre tankönyvszerkesztői munkássága révén már középiskolai tananyag a vajdasági magyar közoktatásban, és kiemelt figyelemben részesül az újvidéki Magyar Tanszék oktatási gyakorlatában). Ugyancsak elgondolkodtató a vajdasági magyar irodalom részesülése a formálódó jugoszláv kánonból, a vajdasági magyar irodalmi intézményrendszer sajátos viszonya Aleksandar Tišma, Danilo Kiš, Miroslav Krleža és Sinkó Ervin munkásságához, vagy az 1960-as években megújuló horvát regény (különösen Slobodan Novak, Antun Šoljan) jelenléte a symposionista értékrendben. Mindezek a sajátosságok más ismereteket, másként elrendeződő tudást, irodalmi ízlést, értékrendet feltételeznek az 1960-as éveket követően felnőtt vajdasági magyar irodalmárnemzedékekben.

Az *Új Symposion* első nemzedékének folyóirat-szerkesztő és intenzív kultúraalakító tevékenysége egy évtizedet fog át az 1960-as évek elejétől az 1970-es évek elejéig. Az ezt követő évtizedekben a nemzedék tagjai részben a meglévő, illetve az általuk alapított intézményekben fejtették ki tevékenységüket, a folyóiratból pedig megújulóan a fiatal nemzedékek folyóirata lett, ám olyan intenzív, a kultúra számos szegmensében tartósan jelen lévő kultúraformáló tevékenységet nem tudott kifejteni, mint az első szakaszában. Számos tekintetben (közösségi jelleg, összművészeti érdeklődés, társadalmi elkötelezettségek, új művészeti nyelvek keresése) a későbbi nemzedékek számára is modernizációs mintaként, hivatkozási alapként szolgált.

Nem lehet ugyanakkor elvitatni azoknak a számoknak az újszerűségét sem, amelyeket teljesen más társadalmi és kulturális keretei között, az 1970-es évek elejének politikai töréspontját, a betiltott folyóiratszámokat és Tolnai Ottó feltételes börtönbüntetését követően Danyi Magdolna által vezetett, teljesen megfiatalított szerkesztőség szerkesztett. Thomka Beáta, aki az 1972-es (a 81. számtól bekövetkező) szerkesztőségváltástól 1977 végéig volt tagja a szerkesztőségnek, kritikával említi az irodalomtudományos elemzések, szakdolgozat jellegű írások eluralkodását az 1970-es években.[49] Ez visszatérő vádként korábban is jelen van az ún. máso-

[49] Thomka Beáta, Ladányi István, Friss szellemiség, tájékozódási igény, i. m., 44.

dik nemzedék által szerkesztett lapszámok kapcsán. (Amely második nemzedék voltaképpen alig körvonalazható, hiszen 1974-ig még az első nemzedék szerkeszti a lapot, a betiltási affér után kibővített, a mérsékeltebb Bányai Jánost, Fehér Kálmánt újra a folyóirat impresszumába emelő szerkesztőbizottsággal, miközben a Danyi-féle szerkesztőségben 1975-től már megjelenik a harmadik nemzedékből Fenyvesi Ottó, az 1978. januári számtól pedig már a Sziveri-féle szerkesztőség zöme ott van a lap impresszumában, szerzőként és a szerkesztőségi élet részeként pedig már jóval korábban.) Aktuális társadalmi kérdésekről folytatott viták vagy az első, majd a harmadik nemzedék időszakában vitt *Centrifugális sarok*, illetve *Centripetális farok* típusú, rövid, provokatív észrevételeket, jegyzeteket, leveleket és válaszleveleket közlő rovatok valóban nincsenek jelen ebben az időszakban. A szerkesztőség körüli irodalmi élet viszont továbbra is dinamikus, az Ifjúsági Tribün mint szerkesztőségi helyszín élénk forgalmat bonyolít, működik az irodalmi közeg vonzereje, és a Magyar Tanszék irodalomtudományi igényességéből kinövő szakmai szemlélet szóhoz juttatása a lapban voltaképpen annak az irodalomtudományi fordulatnak az előfutáraként is értékelhető (a vajdasági magyar irodalomtudományosság szempontjából feltétlenül ennek látszik), amely az 1980-as évek végétől más magyar folyóiratokban is érvényre jutott. Ezek irodalomvizsgálati felfogása és eszközei, szakmai nyelve ugyan időhöz kötött, és esetenként a kritikai és irodalomértelmezői gyakorlatokban mechanikus vagy kevéssé releváns olvasatokhoz vezethetett, de még így is fenntartotta az irodalomról és művészetekről szóló korszerű szakmai beszéd igényét, szemben az intuitívnak nevezhető kritikával meg a kizárólagos valóságelvű olvasatokkal. Az olyan elméletcentrikus összeállítások, mint például az 1976. szeptemberi 137. szám, benne Thomka Beáta írásával Jacques Derrida *Grammatológiá*járól, Jurij Lotman szemiotikai tanulmányának fordítása és Danyi Magdolna tanulmánya a kultúra szemiotikájáról, valamint további szemiotikai és műértelmező szövegek kifejezetten előremutatóak az 1970-es évek irodalomtudományossága szempontjából. A szélesebb olvasóközönség érdeklődését nyilván nem váltották ki, de fenntartották az irodalomról szóló beszéd szakmai igényességének hagyományát – miközben a *Híd* és az ekkor már működő *Üzenet* folyóiratok vagy a *Magyar Szó* napilap heti irodalmi-művészeti melléklete, a *Kilátó* továbbra is ápolhatták a kapcsolatot az elméletek iránt kevésbé fogékony, ugyanakkor irodalmi érdeklődésű olvasóközönséggel.

Az összképhez hozzátartozik, hogy a többek által kifogásolt időszak lapszámait ebből a szempontból megvizsgálva nem igazolhatók a strukturalista szövegek eluralkodásáról szóló megállapítások.[50] A lapban eleve kevesebb a tanulmány, mint az 1960-as évek Új *Symposion*jaiban, és arányaiban több a szépirodalom. Az egyes írások közti szinergiák és a számokon végigvonuló összefüggések hiánya, továbbá a társadalmi elkötelezettségű irodalmi gyakorlatok háttérbe szorulása teszik kevésbé mozgalmassá az 1970-es évek középső éveinek lapszámait, de ezek sem hiányoznak teljesen. A nagy arányban közölt szépirodalmi anyagban nemcsak az első nemzedék meghatározó alkotóinak hatása érhető tetten, hanem a fiatalabb alkotók önálló tájékozódásai, illetve a köztük folyó irodalmi dialógus. Fenyvesi Ottó, Sziveri János, Szűgyi Zoltán költészete az önálló nyelvkeresések ellenére is együtt mozog, műveik egymást és az utánuk fellépőket is inspirálják az 1970-es évek közepétől. Feltűnő ennek a nemzedéknek az érdeklődése a vizuális művészetek iránt, és ez ebben az időszakban az általuk írt esszékben, tanulmányokban még erőteljesebben érvényesül, mint az 1980-as évek elején, az általuk szerkesztett lapban. Az elméleti igényesség és az irodalomkritikát jellemző szakmaibb nyelv is értékelhető összefüggésteremtő tendenciaként, de olyan jellemzők is a megújulás és tájékozódás igényét jelzik, mint a populáris kultúra irányába történő nyitás, például amikor Balázs Attila az 1977. januári számban tartalmas esszében fordul

[50] Többek közt Thomka Beáta is így fogalmaz 2017-ből visszatekintve: „Azt az időszakot a lap első törésének, színvonalbeli fölhígulásának láttam. A strukturális elemzésekkel, a szakdolgozatokkal iskolássá vált, koncepciótlan…" Lásd: Thomka Beáta, Ladányi István, Friss szellemiség, tájékozódási igény, i. m., 40. Ugyanebben az *Új Symposion*ról szóló interjúösszeállításban Bozsik Péter és Szűgyi Zoltán beszélgetésében, valamint Bozsik Péternek és Ladányi Istvánnak Fenyvesi Ottóval folytatott beszélgetésében is előkerült ez a téma. Lásd: Szűgyi Zoltán, Bozsik Péter, Véletlenül se jelenthessen veszélyt. Szűgyi Zoltánnal beszélget Bozsik Péter, *Ex Symposion* 98. szám (2017), 49–56, i. h.: 52.; illetve: Fenyvesi Ottó, Bozsik Péter, Ladányi István, Magyarság és multikulturális nyitottság. Fenyvesi Ottóval Bozsik Péter és Ladányi István beszélget, *Ex Symposion* 98. szám (2017), 66–78, i. h.: 70. Különösen érdekes, hogy Fenyvesi Ottó vagy Tolnai nem minősítik ezt ennyire negatívnak, Fenyvesi legfeljebb a szakdolgozatok közlését látja unalmasnak. Tolnai egyszerűen külön elemzést megkövetelőnek tartja a számos sajátosság és időszak között egy hosszú felsorolásban a strukturalista korszakot is. Lásd: Tolnai, *Költő disznózsírból*, i. m., 360.

a képregény felé, amelynek vizuális anyaga az egész lapszámot meghatározza, és ezt az érdeklődését később is érvényre juttatja a folyóiratban. Noha a modernitás kifejezés önértelmezésként már kevésbé aktuális ebben az időszakban, a folyamatos megújulás igénye, az új fogalmának állandó újraértelmezése továbbra is a lap jellemzője maradt. Jelentős változás ugyanakkor, hogy a társadalomkritikai attitűd valóban kiveszett a lapból, és kifejezetten irodalomcentrikussá vált, amit csak a társművészetekre való nyitottsága árnyal valamelyest.

A társadalmi kérdésekre való elméleti és kritikai figyelem újraaktualizálása az 1980 márciusától, a 179. számtól felálló Sziveri János-féle szerkesztőség újítása lesz. A folyóirat mint *par exellence* modern kiadványalakzat megújulásigénye legmarkánsabban ebben az elméleti, esszéisztikus, polemikus és szépirodalmi szövegekben is realizálódó társadalomkritikai attitűdben nyilvánul meg. Sziveri János költészete az 1980-as évek elejétől mozdul el a hermetikus beszédmódoktól a „territorizálás",[51] a kritikus-polemikus szubjektumformálás és az ironikus beszédmódok felé. Fenyvesi Ottó versei a punk szubkultúra lázadó attitűdjét írják tovább. Csorba Béla költészetében is érvényesül egy radikális társadalomkritikai attitűd, de még inkább a rövid jegyzetekben, vitacikkekben, amelyekben országos és helyi visszásságokat állít pellengérre. Balázs Attila a folyóirat 1981. október–novemberi számában közöl *Felhívás*t a *Centripetális farok* által megnyitott lehetőségek kihasználására, vagyis az írással való közösségi cselekvésre:

„Ne tökölődjünk, gyerekek!

Ne, mert elmegy a vonat. Csak az utolsó vagon hátsó, zárt ajtaját követjük még egy darabig kétségbeesett tekintetünkkel, aztán kész. [...] Centripetális farok, jó kis él, azonban sajnálatos, hogy túlnyomórészt csak egy ember élezi még 1981-ben. Nézzünk körül többen is."[52] Felszólítása arra utal, hogy a rovat cikkeinek zömét Csorba Béla jegyzi.

[51] Lábadi Zsombor aktualizálja a Deleuze–Guattari szerzőpárosnak a kisebbségi irodalmiság problematikája kapcsán használt kifejezését Sziveri költészetére abban az értelemben, hogyan válnak láthatóvá (metaforikusan és konkrétan is) azok a terek, amelyekben Sziveri versei jelentést nyernek. (Lásd erről LÁBADI Zsombor, *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis*, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008, 67.

[52] *Új Symposion*, 198/199. szám (1981. október–november), 389.

Losoncz Alpár az *Ex Symposion* folyóirat Végel László munkásságának szentelt 80. (2012) számában nemzedékének szerkesztői színrelépését „az újonnani kezdetteremtés és a megformálandó-eljövendő radikalizmus igézetében" átélt időként írja le, és Végel Lászlónak a folyóirat 200. számában közölt visszatekintését újraolvasva emlékeztet a folyóiratok megújulásának elkerülhetetlen szükségszerűségére, hiszen „a szükségszerűen átmenetiségbe" zárt aktualitás magába foglalja a folyamatos eltűnést. A Walter Benjamin már itt is többször idézett *Angelus Novus*-esszéjére épített gondolatmenet, amely „a folyóiratokra háruló időszerűség-imperatívusz metaforáját" hasznosítja, megállapítja, hogy „a *folyó*irat élete a modernség sajátos megtestesülését jelenti, az örökösen az aktualitás követeléseit figyelembe vevő *folyó*irat-létezés a modernség vízjele: egyébiránt ez a valóságos tétje az *Új Symposion* mindenkori kultiválásának (és nem valamilyen személyes vonatkozásokra csupaszított mitológia), a folyóiratnak mint kisebbségben fakadt modernségprojektumnak".[53]

Az első nemzedéktől megörökölt *Symposion*-hagyományból a folyamatos megújulás követelménye ott lehet a harmadik nemzedék leváltását követően formálódott negyedik szerkesztőség elképzeléseiben is. A Sziveri-szerkesztőség leváltását követően, a politikai kinevezettként szerkesztőséget szervező Purger Tibor számára nyilvánvaló, hogy a közvetlen közegük égető problémáival vagy az 1980-as évek jugoszláviai és kelet-európai mélyreható változásaival nem foglalkozhatnak, nem fognak eleget tenni annak a követelménynek, amelyet az első nemzedék maga elé állított, a társadalmi cselekvésként is felfogott alkotói és szerkesztői jelenlétnek. Új tájékozódási irányaik a vizuális művészetek, az intermediális művészeti mozgások, a modern építészet, az experimentális zene, a populáris kultúra felé nyitják a folyóiratot egy-egy szám erejéig bevont szakértők által szerkesztett tematikus összeállításaikkal, illetve a szerkesztőként, grafikai szerkesztőként alkalmazott Kerekes László, Szombathy Bálint és Lantos László erősségei is ezeken a területeken mutatkoznak meg. Szerzői körük korlátozott, nagyon sok fordítással dolgoznak, főleg a délszláv térségből, ezek is meghatározóan képzőművészeti vagy művészetelméleti írások. A magyarországi neoavantgárd szcéna néhány szerzőjét is megnyerik a lapnak, így publikál itt Hegyi Lóránd, Erdély Miklós, Perneczky Géza,

[53] Losoncz Alpár, *A hatalom(nélküliség) horizontja*, i. m., 263.

Petőcz András, Marton László Távolodó, Kerékgyártó István és mások. Aktivizálják azt az 1970-es évek elején, szintén a szerkesztőség megbüntetése jegyében létesített hagyományt, hogy az *Új Symposion* megújulóan legyen a fiatal tehetségeket befogadó folyóirat, így a megújulás zálogát e szerint a retorika szerint az 1983-as eseményekről mit sem tudó középiskolás korosztályok lehetőséghez juttatása jelenti, a legfiatalabbakat azonosítva az újjal, az időközben a harmincas éveikbe belépő Sziveri-nemzedéket egyre inkább az *Új Symposion*ból kiöregedővé nyilvánítva. Az első nemzedék önmagának helyet követelő radikális modernségigénye, amely az *Új Symposion*ban realizálódott, ugyanerre a megújuláshagyományra hivatkozva a nyolcvanas évek közepén ennek a hagyománynak a paródiájává lesz.

Az 1989-ben formálódott, Beszédes István vezette szerkesztőség már nem a modernség koncepcióját hangsúlyozza, hanem a folyóirat közös fórum jellegét, amelyben továbbra is az irodalmi kultúra dominál, de problémafelvetéseivel, a szerzői kör toborzásával fórumként szolgál a vajdasági magyar közösség identitásának újrafogalmazására, kisebbségi közösségi érdekeinek megjelenítésére, vitáinak lefolytatására a gyorsuló jugoszláviai és kelet-európai átalakulási folyamatokban. Az 1991-ben elkezdődő délszláv háborúk azonban kihúzzák a talajt az önálló folyóirat-alakítás alól, a Bozsik Péter által szerkesztett két szám szerzői gárdájában, témafelvetéseiben (Hajnóczy Péter életműve, illetve a haiku műfaj) ugyan beazonosítható egy olyan attitűd, amely az egyetemes magyar irodalommal való magától értetődő összetartozást láttatja, de ez epizodikus fejlemény marad, az ezt követő két év gyorsan átformálódó szerkesztőségei már a három évtizedes hagyománynak a valamiképpen való tovább éltetéséről, a háborús körülmények és a nagyszámú elvándorlás okozta válság kezeléséről szólnak.

A folyóirat leginkább újat adó, autentikus értékei a folyóirat szerzőinek (a tájékozódásaik által is inspirált) eredeti alkotásai, illetve a folyóiratnak mint performatív alkotásnak a folyamatosan megújuló létesítése a szövegek, vizuális alkotások, valamint az arculati elemeinek folyamatos dialógusában. A folyóirat így nem csupán a megszületető alkotások publikációs fóruma, hanem az alkotások megszületésének kezdeményezője és az alkotások létformája is. Különböző és nyilván nehezen pontosítható mértékben, de a publikált írások jelentős része kapcsán megkockáztatható az az állítás, hogy megszületéséhez, sajátosságaihoz hozzájárult az *Új Symposion* mint publikációs tér. Nem a tőle függetlenül született

szövegek publikációs helyszíne volt tehát a folyóirat, hanem kifejezetten a számára íródott vagy épp a szerkesztőségi közeg által közvetlenül kezdeményezett alkotások fóruma. A szimpózium jelentés ebben a vonatkozásban teljesedik ki, híven a platóni dialóguseszményhez, amelyben nem a dialógus előtt tudott dolgok hangzanak el, hanem épp a dialógusban artikulálódik valami korábban nem létező. Az *Új Symposion* ennek a dialógusnak a terét kívánta kitágítani, nem a műalkotás előtt létezőket kívánva leképezni a műalkotásban, hanem a még nem létezőnek, a kísérlet lehetőségeinek megágyazva.

TÉRKÉPZETEK, DECENTRALIZÁLTSÁG, DETERRITORIALIZÁCIÓ

Az *Új Symposion* folyóirat mintegy három évtizedes története nehezen körülhatárolható irodalmi jelenségkör, amelynek meghatározó kontextusait képezik a jugoszláviai és a vajdasági magyar kulturális és társadalmi közegek, a magyarországi és más, Magyarországon kívül létesülő magyar és nem csak magyar kulturális alakzatokhoz való kötődések, elválaszthatatlanok tőle a nemzeti kisebbségi meghatározottságok, továbbá a több évtizedes működés történelmi változásai. A folyóirat szerkesztői nemzedékei különböző válaszokat adtak saját etnikai, kulturális és geokulturális meghatározottságaikra. Ezeknek az eltérő, módosuló, variálódó változatoknak mindegyike reagált valamiképpen a magyar kultúrához, történelmi hagyományokhoz a saját lokális tér által is meghatározott odatartozás, a délszláv világban való érintettség vagy a hozzá való odatartozás, illetve az önálló lokális identitásformálás kérdéseire.

Az értékőrzést előtérbe állító, a lokálist művészi kompromisszumok árán is preferáló szerkesztői és alkotói gyakorlatok helyett egészében ezeken túlmutató, egyetemes irodalmi-művészeti kereteket megcélzó esztétikai mérce alkalmazásának az igénye jellemzi a folyóirat évtizedeit, illetve a saját lokális közegnél tágabb hatókörű alkotói érvényesség elérése. Jellemző, hogy az első nemzedék által szerkesztett időszakában élénk belső viták folynak a folyóirat szerkesztői-szerzői gárdáján belül is, egymással szemben is vállalják a konfrontációt a vitákban megfogalmazott értékek jegyében. Kedvelt műfajuk az esszé és a kritika, mindkettő-

ben a kísérlet és a művészi újra törekvés ethoszával. Törekvéseikben elsődleges a saját lokális kultúra átalakításának az igénye (az egész *Symposion*-mozgalom ezt célozza), ugyanakkor a vajdasági magyar kulturális közeg mellett a teljes vajdasági kulturális közegben való láthatóság is elengedhetetlen cél, továbbá az egyetemes magyar kultúra más színterein is aktívan jelen kívánnak lenni, valamint Zágráb, Belgrád, Szarajevó, Ljubljana is a sajátnak tekintett délszláv kulturális közeg centrumaiként szerepel az 1960-as évek symposionista diskurzusában. A saját lokális közegen túlmutató toposz, sajátnak nyilvánított tér lesz az Adria a behatárolhatatlansággal, a rögzíthetetlen, kimeríthetetlen jelentéseivel – nemcsak Tolnai Ottónál, hanem Domonkos Istvánnál, Végel Lászlónál és másoknál is. Ezek a térkoncepciók, identifikációs viszonylatok, kulturális vonzódások sem időben, sem az *Új Symposion* szerkesztői és szerzői körében nem egységesek, viták, keresések, érvényesülési és identifikációs szándékok diskurzusában folyamatosan alakultak.

A közép-európai térségre kifejezetten jellemző a centrum–periféria szembenállás, a Monarchia örökségeként érvényesülő gondolatszerkezet Béccsel (és regionális/lokális megfelelőikként Budapesttel, Zágrábbal, Prágával stb.) mint központtal, vele szemben pedig az összes többi várossal és térséggel mint provinciával az utódállamokra és a nemzeti kultúrákra is jellemző lesz. Ezt a magyar kultúrában Budapest–vidék megkülönböztetést a rendszerváltás előtti időszakban némiképp ellensúlyozták (másrészt regionálisan leképezték) a magyar kisebbségi regionális centrumok. Újvidék ebben az időszakban erős vonzerővel felruházott központként viselkedett, odavonzva tanulmányaikra a jugoszláviai magyarság jövendő értelmiségét, és amelynek vonzerejéhez aztán jelentősen hozzájárult a symposionisták tevékenysége is. A centrum–periféria viszonyt ugyanakkor árnyalja a fentiekben már vázolt gyakorlat, hogy a vajdasági magyar kultúra, jelentős részben a symposionisták kultúraalakító tevékenysége révén, a hatvanas évek elejétől meghatározóan Belgrád, Zágráb, Ljubljana, sőt bizonyos mértékben Szarajevó vonzásában létezett. A szerkesztés gyakorlatában, a lap arculatának alakításában horvát és szerb folyóiratok voltak a mintáik,[54] az egyes szerzői poétikáknál

[54] Lásd erről például Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, i. m., 43.; illetve Thomka Beáta, Symposion-kollázs, in Uő, *Déli témák. Kultúrák között*, zEtna, Zenta, 2009, 119–139, különösen 130–131.

is szembetűnők az ebből a közegből származó irodalmi inspirációk. Kézenfekvő példája ennek Végel László *Egy makró emlékiratai* című 1965-ös regénye, amelynek irodalmi előzményeiként kimutathatóan ott van a délszláv közeg által közvetített Salinger-regény és a délszláv irodalomkritikában külön terminust is kapott jugoszláviai farmernadrágos próza.[55] Végel László például *Fogó a rozsban* címmel említi 1965 elején a *The Catcher in the Rye*-t,[56] nyilvánvalóan nem Gyepes Judit 1964-ben megjelent *Zabhegyezőjét* olvasta tehát, hanem Nikola Kršić szerbhorvát fordításának valamelyik kiadását (az első 1958-ban jelent meg Szarajevóban). Ugyanebben az időszakban Tolnai Ottó folytatásos regénye, az *Érzelmes tolvajok* vagy Domonkos István *Kitömött madar*a a regénypoétikai sajátosságokat tekintve leginkább az új horvát regénykísérletekhez kapcsolható, különösen Antun Šoljan regényeihez. Tolnai Ottó egész életműve később is folyamatosan dialógusban marad a horvát, a szerb és a szlovén irodalommal és képzőművészettel, illetve nehezen fölmérhető mértékben és arányokban vesznek részt művei jelentésképzésében a délszláv térség nem csupán irodalmi és művészeti, hanem tágabb, hétköznapi kulturális gyakorlatai. Végel, illetve Tolnai korai regénypoétikai kísérleteinek leglátványosabb megnyilvánulási formái a magyar nyelvi normáktól való elmozdulások, ami a symposionisták körében is élénk viták forrása, illetve tartósan támadási felületet jelent ellenük a vajdasági magyar közeg hagyományőrző, hagyománytisztelő kritikusai részéről. Végel Lászlónak a nyelvromlást és a szlenget a regénypoétika részévé tévő regénynyelve a symposionista kritikusok részéről is támadások forrása,[57] amíg Weöres Sándor lelkendező levélben meg nem dicséri az ifjú Végel nyelvteremtő erejét.[58] Tolnai Ottó kontaminált nyelvű szövegei, más szerzők esetében is a művek hivatkozási és utalási rendszere, a hétköznapi kultúrából szár-

[55] Aleksandar Flaker horvát irodalomtudós *proza u trapericama* kifejezésének magyar megfelelője, lásd erről: Csányi Erzsébet, *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben. A vajdasági magyar jeans-próza természetrajza*, Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010.

[56] Végel László, Jegyzetek az új amerikai hősökről. Színvázlatok a gesztusokról, *Új Symposion*, 9–10 (1965), 4–5.

[57] A regényről és recepciójáról lásd könyvünk *A folytatásos regény műfaji sajátosságai és jelentősége* című fejezetét.

[58] Weöres Sándor levele Végel Lászlóhoz, *Új Symposion*, 23 (1967), 21.

mazó helymegnevezések, személynevek, márkanevek, étel- és italmegnevezések, ízléspreferenciák sajátosan összetett geokulturális azonosságalakzatokat láttatnak kirajzolódni. Ezeknek az interkulturális és transzkulturális viszonylatoknak a modellezésénél figyelemre méltó, hogy nem csupán térben realizálódó kulturális alakzatokról gondolkozunk, hanem egymást többszörösen átfedő, gyakran egymásba fonódó, többnyelvű jelenségkörről, amelyben például a vajdasági magyar irodalom a jugoszláviai kulturális térben sajátosan termékeny viszonyba kerül a vele földrajzilag közvetlenül nem érintkező szlovén vagy macedón kultúrával vagy a Vajdaságban művelt ruszin kultúrával, amelynek azonban szlovákiai, ukrajnai formációi is vannak. Az ilyen sajátosságok olyan körültekintő komparatisztikai megközelítést igényelnek, amely az irodalmi entitások (szerzők, csoportok, közösségek) diskurzusában az odatartozás mellett számol a részvétel, a több kultúrában való participáció, illetve a több kultúrából való részesülés változataival.

A *Symposion*-mozgalommal foglalkozó szakirodalom, legutóbb Orcsik Roland a provincializmustól való félelmet és az azzal való küzdelmet hangsúlyozza az első *Symposion*-nemzedék föllépésénél és harcainál, összefüggésbe hozva ezt Radomir Konstantinovićnak *A vidék filozófiája* című könyvével[59], amely az önmagát totalizáló provincialitás szemléletmódjáról beszél, arról a közép- és kelet-európai gyakorlatról, amely a saját, jól körülzárt tapasztalatot abszolutizálja, és a maga köldöknéző szempontjából nem észleli a másikat. Nem függetleníthető ettől a kisebbségiség kettős jellege és kiszolgáltatottsága. Thomka Beáta figyelmeztet arra, hogy a fentiekben a centrum–periféria viszonylat sajátos kisebbségiséghez vezet: „A »kisebbségi irodalmak«, »határon túli irodalmak« elnevezés paradoxona, hogy egy kolozsvári, pozsonyi, szabadkai vagy újvidéki magyar irodalmi közösség nemcsak a politikai-közigazgatási határok keretében számított kisebbséginek, hanem Budapest viszonylatában is. A többségi nemzeti kultúra *bel*földiségéhez viszonyítva a térbeli jelzők, határozók *kinn*, *túl*, *kívül* jelölik meg a helyét, ami a lokalizálás mellett/helyett közérzetileg sem semleges hatású."[60] Tolnai Ottó egy későbbi interjúban így beszél a kisebbségiség fogalmi problémájáról: „Abszolút kanizsai, bácskai meg újvidéki költőnek tartom magam, csak erről írok, és ebből

[59] Orcsik Roland, *detoNáció*, i. m., 23–24.
[60] Thomka Beáta, Symposion-kollázs, i. m., 121.

a mikrovilágból bontom ki azt, amit csinálok. A kisebbségi író szerepét sose vállaltam. Én úgy képzelem el ezt a területet, hogy ez a Balatontól az Adriáig terjed vagy Bécstől Athénig. Ezek a területek nekem otthonom, mert én a kultúra művészetdimenziójával határoltam körül ezt a világot, és én ott otthon vagyok. Követelem, hogy nekem jogom legyen otthon lenni, és mindenfajta művészetre jogom legyen ott, ahol vagyok, ahol születtem. Nem ismerem el, és másodlagosnak tartom a vándorveseként mozgó határt. Szeretném életformává változtatni a nyitottságot.

Egy pillanatra úgy éreztem, hogy a mi irodalmunk megengedheti magának a modernség luxusát is. Hiszen a művészet felfogható tiszta művészetként is. Tehát úgy éreztem, hogy azt a kisebbséget, ami teljességre törekszik, teljes szabadságra, azt nem lehet csak egy kicsi, zsugorított kisebbségi programra kényszeríteni, mert az már nem teljes élet, nem teljes szabadság. Én ezt követeltem magamnak, és követeltem a kisebbségünknek is, az én nemzedékem ezt csinálta. Lehet, hogy ez csak egy ideig volt lehetséges, és lehet, hogy holnap nem lesz lehetséges. Ennek a tragédiáját megszenvedem, vállalom, de az sose jutott eszembe, hogy tévednék."[61]

Az *Új Symposion* folyóirat és szerzői kapcsán a térhez való viszony, a saját tér kérdése, a térrel való azonosság kérdése visszatérő probléma. A korábbi nemzedékekkel szemben generált vitáikban is gyakran a térmetaforika kerül előtérbe, noha szándékuk szerint a minőségről, a műalkotások, a szellemi élet minőségéről folytatnak vitát. A vitákban használt térmetaforikával szemléltetve: a dűlőút- és templomtorony-perspektíva helyett a nagyvárost és a tengert választják a szemlélődés, a bejárás teréül. Maga a viszonyulás, a kérdezés és válaszadás kényszere

[61] Erdélyi Erzsébet, Nobel Iván, Disputa Tolnai Ottóval. „Szeretném életformává változtatni a nyitottságot", in Uők, Én otthon vagyok költő... 18 disputa határon túli alkotókkal verseikről, novelláikról. Oktatási segédlet a magyar irodalom tanulásához 14–18 éveseknek, Tárogató, Budapest, 1993, 100. A szövegrészt csonkítva, a kisebbségiséget a modernséggel szemben elutasító részleteket kiemelve, a lokálishoz való ragaszkodást és a határokkal való szabdaltságot elutasító, a tág térségi otthonosság igényét megfogalmazó részeket kihagyva idézi Csorba Béla – Vékás János, *A kultúrtanti visszavág (A Symposion-mozgalom krónikája, 1954–1993).*, szerzői magánkiadás, 1994, 161. A csonka részt idézi később Orcsik Roland is, a Csorba–Vékás-könyvre hivatkozva: Orcsik Roland, *detoNáció.* i. m., 21.

is a térhez, a térbeliségben való gondolkodáshoz, a territoriális meghatározottságokhoz kötődik. A kisebbségnek a saját térhez ragaszkodása, más szempontból a saját térhez láncoltsága a tét. Az *Új Symposion* mintha ezt a területelvű kényszert próbálta volna levetkezni, az ilyesféle válaszadás kényszerét felülírni. Ennek a viszonyulásnak a leírására célszerűnek mutatkozik a Deleuze–Guattari szerzőpáros kisebbségi irodalmakról alkotott felfogása. Jellemző, hogy (nyilvánvalóan a saját indulásukhoz képest utólag ugyan, de) a symposionisták igen korán találkoznak Gilles Deleuze és Félix Guattari munkásságával, Tolnai többször hivatkozik rájuk, kiemelten *Rizóma* című szövegükre, illetve 1975-ös Kafka-könyvükre és benne a *Mi a kisebbségi irodalom?* című bevezető fejezetre. A filozófuspáros ugyan Kafka németül beszélő prágai zsidó státusából indul ki, de kisebbségfelfogása nem a nemzeti kisebbség és a másik nemzet mint többség ellentétpárban szemléli a kisebbségiséget, hanem olyan mozgásként, folyamatosan kitartott valamivé válásként, amelyet végső soron az alkotással azonosít. Ebben a felfogásban a kisebbségi–többségi viszony a köznapi értelemben vett saját nyelvhez való viszonyt is jelzi, amelyben a nyelvet használó alkotó a saját mindennapi beszélt nyelvben idegenként ismeri fel magát. Egyik jellemző megfogalmazásként olyan irodalomról beszél a szerzőpáros, amelyet „a kisebbség a többség nyelvén ír; de elsődleges jellemzője mindenképpen az igen erős deterritorializációs együtthatóval ellátott nyelv."[62] A többség nyelve alatt itt nem egyszerűen a másik nemzet többségi nyelvét értik, hanem a hétköznapi célokra használt nyelv mindenkori többségi meghatározottságát, benne azt az ellenállást, amelyet a nyelvhasználó tapasztal a nyelv részéről, amely nem a saját nyelveként, hanem őt uraló, magához alakító nyelvként viselkedik. Olyan mozgásként, folyamatként, mássá válásként szemlélődik itt a kisebbségiség, amely a saját nyelvhez való szubverzív viszonyt tételez. Olyan státusra törekvést, amely lehetővé teszi, kikényszeríti a nyelv intenzív, „vibráló" használatát, amelyben a nyelv elszabadulóban van a többségi nyelvhasználat egyetlen, saját területhez kötöttségétől, deterritorializálódik, ahol a nyelvhasználó „saját nyelvének nomádja, bevándorlója, cigánya" lesz. A nyelv kreatív, a hétköznapit felülíró felszabadításáról van szó, illetve a művészi nyelv mint a jelekkel való

[62] Gilles Deleuze, Félix Guattari, Mi a kisebbségi irodalom? *Ex Symposion* 44–45. szám (2003), 1.

játék elrugaszkodásától a hétköznapi gyakorlatoknak a jelek jelentéseit egyszerűsítő, a jeleket voltaképpen kihasználó, lebilincselő használatától. A saját kulturális kódrendszerhez való kreatív, alkotó viszonyulás ez a kisebbségi nyelv, amely nem a domináns és területi elvű nyelvhasználat követését jelenti, hanem az attól történő elszabadulást. Tolnai Ottó sokat idézett mondata a tengerről ebben az összefüggésben nyeri el igazán értelmét, és nem valamiféle sajátos, netán kizárólagos birtokviszonyban.

A tengerre vonatkozó kijelentés egy szegedi irodalmi est utáni beszélgetés megfogalmazása 1986 novemberéből, az interjúról írja készítője, Pozsár László, utalva a költő utólagos, a lejegyzett és szerkesztett beszélgetést ellenőrző, autorizáló olvasatára, hogy Tolnai igyekezett az írott szövegnél is megőrizni a beszélgetés elsődleges „dadogásjellegét".[63] A beszélgetés az esten olvasott *Wilhelm-dalok* árnyékában készült,[64] ekkor írta Tolnai a verseskötet utolsó darabjait, és itt Wilhelmet igencsak a Deleuze és Guattari szerzőpáros értelmében vett „kisebbségi figuraként" írja le, és a maga költői alteregójaként azonosítja. Wilhelm egy énekelgető falu bolondja a XX. század eleji bácskai vidéken, akit megfest Pechán József vajdasági magyar festő, és így marad fenn alakja. Tehát egy falu bolondja, „(f)ogatlan szájjal éneklő, kopasz idióta. Tehát én őt neveztem el *Vidéki Orfeusz*nak, mert úgy éreztem, ő én vagyok: a vajdasági költő."[65] Ennek kapcsán azt az anekdotát meséli el, amely szerint Ferenc József egy kiállításon találkozott a Wilhelmet ábrázoló festménnyel, és Wilhelm fülébe jut, hogy a császár annyira szemet vetett rá, hogy meg akarja szerezni a festmény eredetijét, és így a falu bolondjából udvari bolonddá avanzsálhat. Mivel időközben meghal a császár, Wilhelm rádöbben, hogy ott ragadt a faluban, és ott sintérek kezére kerül majd, mint egy kutya. Tolnai úgy summázza, vagyis értelmezi a maga által elmesélt a történetet, sajátos előnyként, „fórként" megfogalmazva, „hogy vidéki költő sosem is lehet udvari költővé".[66]

[63] Tolnai Ottó, Rózsaszín flastrom, in Szajbély Mihály (szerk.), *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal*, Szeged, JATE Szláv Filológiai Tanszék, 1995, 61–73.
[64] Tolnai Ottó, *Wilhelm-dalok*, Pécs, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1992.
[65] Tolnai Ottó, Rózsaszín flastrom, i. m., 61–62.
[66] Uo., 62.

Ebben az interjúban beszél először igen részletesen Tolnai a példáiról a folyóirat-készítésben, és Kassák után (a hozzá való kötődéseket inkább utólagosnak minősítve) a délszláv térség ötvenes évek végi–hatvanas évek eleji példáit sorolja, folyóiratokat és szerzőket, majd úgy összegez, hogy „48 után egy fantasztikus irodalom vette kezdetét Jugoszláviában, és mindez mögött, akár egy csodálatos kulissza, ott csillogott a tenger."[67] Ennek az indulásnak, kimozdulásnak az állapotát hangsúlyozza Tolnai a későbbi, folyamatosan jelentkező falakkal, iszapbirkózással, agyagba ragadással szemben: „Az indulásnál tehát ez létezett, ez a nyitás, ez a fantasztikusan sokféle jugoszláv irodalom. Egy boldog, ideális indulás volt. Ebből következett utána a *Symposion*-melléklet csodája. E csoda után másnap természetesen ezeregy probléma, fal mutatkozott, ahogy már ilyenkor lenni szokott. Ideális indulás volt, és én a mai napig ahhoz tartom magam –, noha a vers, az esszé, a novella falai közé visszahúzódva – azt csinálom továbbra is, úgy próbálok elégni vagy elveszni, abban az indulásban, ameddig lehet, ameddig szét nem ütöm a fejem az említett falban."[68]

Sajátos, kétszeres kisebbségiség, terület nélküliség következik aztán ebből a délszláv térségre nyitásból. Köztes, egyszerre bensőséges s ugyanakkor kívülálló helyzet a sajáttal, a magyar irodalommal kapcsolatban, és a modernség értékvállalásain keresztül megvalósuló azonosulás a hasonló ízlést képviselő belgrádi, zágrábi, ljubljanai kezdeményezésekkel, ugyanakkor egy szükségszerű másság a délszláv kulturális közegben – és mindkettővel kapcsolatban a deleuze–guattari-i értelemben vett nomadizáció státusával. Tolnai Ottó szövegeinek kedvelt, szimbolikus irodalmi terepe lesz a delta, leginkább a Neretva folyó adriai deltájához kapcsolódóan, a torkolatban egymással elkeveredő vizek elhatárolhatatlanságával.[69] 1969-ben, már túl az indulás eufóriáján él először a deltametaforával abban az értelemben, ahogy Deleuze és Guattari beszél a sajátban kisebbségivé válás folyamatáról, az elindulás és a megérkezés közti terület nélküliségről, amelyben folyamatosan megvan az indulás intenzitása. A három Delta-esszé az *avagy út a mai vajdasági költészethez* alcímet viseli, és a témájáról szólva minden tekintetben az

[67] Uo., 63.
[68] Uo., 63.
[69] A deltamotivikáról lásd még a 151. lábjegyzetet.

állandó mozgásban levés, a megfoghatatlanság, a tartós elindulás jelentéseit hordozza magán, hiányoznak belőle a hellyel való azonosság, az egyirányú lokalizálhatóság, a megérkezés jelentései. Jellemzően az elemzett vajdasági magyar költői művekből is azokat a jelentéskimozdításokat idézi, vonja be szövegfolyamába, amelyek a folyamatos elindulás, eltávozás, eloldódás köreiben örvénylenek. Domonkos István *Áthúzott versek* című kötete postán érkező lapjainak és a kísérőlevélnek a versekkel együtt dolgozó szövegét megragadva, a SVÉDBE ÖRÖKRE; a SVÉDBE MINDIG ÁLLANDÓAN, illetve az ELMENTEM SOHA TÖBBÉ NEM TÉREK VISSZA ELMENTEM HAJAT VÁGATNI, majd az ÉLET AZ A NÉMET VÁROS szövegtömböket verzállal is kiemelve, a létrejött sodrásban *porlasztva*[70] és elvegyítve jelentéselemeiket, AZ ÉLET AZ AZ ÖRÖK HAJVÁGATÁS jelentéséhez jut el. A folyamatos megújulás és megszűnés, kötődés és elengedés egymással ellentétes, de egymást ki nem oltó jelentéseivel dolgozik, ahogy a költői beszéd tekintetében is egyszerre látja jellemzőnek a jelentéskonkretizálást és a diszperziót.

A deltát, a folyó és a tenger találkozását állítja tehát vizsgálódása középpontjába, a folyamatosan fenntartott köztesség helyzetét: „A delta a folyó és a tenger is, de a folyón túl és innen is. A folyó az út. A delta az úton a FORRÁS, a forrás megismétlése, állandó lehetségessége."[71]

[70] Thomka Beáta használja a *porlasztás* kifejezést Tolnai poétikai eljárásainak megnevezhetőségét keresve, mégpedig elsőként egy hosszabb felsorolásban: „Azon poétikai eljárások közül, amelyek ebben az életműben verset, prózát, drámát, esszét egyaránt jellemeznek, kiemelnék néhányat: porlasztás; egybeolvasztás; összevillantás, érintkeztetés, társítás; konkordancia, diszkonkordancia." (Bővebben: Thomka Beáta, *Egy Tolnai-metafora visszavezetése. A delta lehetséges poétikai redukciója*, = *konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi* tanulmányok, szerk. Csányi Erzsébet, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2007, 7–14, az idézet helye: 11. Thomka nem kapcsolja össze, de idézi azt a szövegrészt Tolnai első *Delta*-esszéjéből, ahol Tolnai Domonkosra vonatkozóan használja a *porlad* szót: „A vajdasági költészet Domonkos verseiben emelkedik és süllyed hő- és fagypontjára, nála kezd el repedezni, szavakká porladni." (Tolnai Ottó, Delta I. *Új Symposion* 54. szám (1969), 22–25, i. h.: 25.; idézi Thomka, Egy Tolnai-metafora visszavezetése, i. m., 8.)

[71] Tolnai Ottó, Delta III, *Új Symposion* 59. szám (1970), 2–3, i. h.: 2.

A deltametafora újfent elvezet bennünket a tengerhez, illetve Tolnai markáns deterritorializációs gesztusához, amikor a fentebb már szóba hozott interjúban kijelenti, hogy „az én fölfogásom szerint a vajdasági költő olyan költő, akinek van tengere. Nekem van tengerem. Az Adria. Ezért valamiféleképpen be kellett emelni a tengert a költészetembe. Ez Domonkosnak egyből sikerült rimbaud-i, saint-john perse-i eszközeivel, a *Rátká*ban. Nekem nem voltak szavaim… Borzasztóan irigyeltem mindig a francia költészetet az azúr miatt. […] Az utolsó kötetemben van egy ilyen ciklus a jugoszláv festészet fontos tengerképeiről. […] Ugyanis a Vajdaságnak egyik dimenziója alföldi, a másik mediterrán-balkáni."[72] De nemcsak a tengerhez vezet el, hanem a megidézett asszociációs körökkel, a folyamatos kimozdulás, elmozdulás, állandóan megújított forrás jelentéseivel elvisz azokhoz a nyelvi műalkotásra vonatkozó jelentésekhez is, amelyeket a Deleuze és Guattari szerzőpáros a kisebbségi irodalmiság nyelvi működéséről mond.

Az *Új Symposion* folyóirat első évfolyamai, illetve a folyóiratot előkészítő, az *Ifjúság* című hetilapban megjelent *Symposion* melléklet sajátos viszonyulása a délszláv térség irodalmaihoz, főleg a horváthoz és a szerbhez a délszláv kulturális térséggel való olyan azonosulási szándékot mutatnak, amely túlmutat a területiség elvén, és egy centrum nélküli, a többirányú azonosulás lehetőségét fenntartó, lezáratlan és lezárhatatlan identifikációs mozgásként írható le. Ez a lezárhatatlanság, befejezhetetlenség a Deleuze–Guattari-szövegben is meghatározó gondolat, amely a deterritorializációs tendenciákat összefüggésbe hozza a nyelvi jel és a jelentés közti viszony lezárhatatlanságával. Egy olyan vágyott modellről, igénybejelentésről van szó, amely ennek a magyar nyelvű irodalomnak teljes jogú részesülésére tart igényt a jugoszláviai kulturális térségben – azokkal a modern kulturális tendenciákkal azonosulva, amelyekkel kapcsolatban a saját vajdasági magyar kultúra megújításának igényét is megfogalmazták –, felülírva a kisebbségi státust és a területi kizárólagosság elvét. Ezt a folyamatos részesülő állapotot az anyakultúrával is fenntartják, de a kizárólagos, egyirányú odatartozás egyértelműsége nélkül. Nem valamiféle saját területre és autonóm anyanyelvi kultúrára formálnak jogot, hanem arra, hogy a magyar nyelven írt műalkotásaik elszakadhassanak a kisebbségi megszólalás egynemű, konkrét függőségeitől, a *birtoklás* elvével szemben a

[72] Tolnai Ottó, Rózsaszín flastrom, i. m., 71–72.

részesülés, a *participáció* viszonylatát hozva létre. Ennek hite és vágya az első nemzedék első éveiben, a hatvanas évek végéig, a hetvenesek elejéig meghatározónak mondható.

Deleuze és Guattari a kisebbségi nyelvhasználat intenzitását a böjttel hozza összefüggésbe, ahol a száj és a nyelv nem elsődleges funkciójában működik, hanem végletekig redukált, ugyanakkor intenzív használatban van: „A száj, a nyelv és a fogak a táplálékban nyernek eredendő territóriumukra. A hangképzési feladatok révén a száj, a nyelv és a fogak deterritorializálódnak. Az evés elkülönül tehát a beszédtől, de még inkább, minden látszat ellenére, az írástól: bár tudunk írni evés közben, könnyebben is, mint beszélni, de az írás fokozottabban alakítja a szavakat olyan dolgokká, amelyek rivalizálnak az élelemmel. Beszélni vagy még inkább írni, annyit tesz, mint böjtölni."[73] Ebből a szempontból szinte utalásként értelmezhető Tolni „dadogó" interjújának leírása Wilhelmről, a fogatlan szájjal éneklő vidéki Orfeuszról. Talán ennél is izgalmasabb a már idézett Delta I.-nek a nyelvmetaforája 1969-ből, vagyis jó néhány évvel Deleuze és Guattari Kafka-könyvét megelőzően: „Hogy elérje, Domonkosnak más utat kellett megtennie, távoznia kellett, távoznia kellett, mert egy pillanatra, láztól szomjasan, óriásivá dagadt nyelvvel, egynek merte tudni magát világunkkal, hogy elérje, el kellett veszítenie."[74]

MŰFORDÍTÁS ÉS KULTURÁLIS IDENTITÁS

A vajdasági magyar irodalommal, illetve a jugoszláviai magyar irodalommal foglalkozó magyar irodalomtörténet-írás alapvető megállapítása az újvidéki *Új Symposion* folyóirattal kapcsolatban annak jugoszláviai kulturális beágyazottsága. A témát tárgyaló megközelítéstől függően az egyes szerzőknél ez a beágyazottság

[73] Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Kafka – A kisebbségi irodalomért*, ford. Karácsonyi Judit, Qadmon, Budapest, 2009, 40. A könyv *Mi a kisebbségi irodalom?* című részletének első fordítása a Tolnai szerkesztette *Ex Symposion* folyóirat *Minor irodalom* című tematikus számában jelent meg először magyarul: *Ex Symposion*, 44–45. szám (2003), 1–9.
[74] Tolnai, Delta I., i. m., 25.

példa lehet egy sajátos regionális identitás keresésére vagy létesítésére,[75] az interkulturális aktivitás vagy a jugoszláviai multikulturális modellben való részvétel sikeres megvalósulására,[76] de a saját magyar kulturális hagyományoktól való elfordulásra, netán ezek megtagadására, a nemzeti identitás és a közösségi kulturális képviselet föladására is.[77]

[75] Ez az önértelmezés érvényesül Bori Imre több változatban megjelent, illetve több kiadást megélt irodalomtörténeteiben (Bori Imre, *Irodalmunk évszázadai*, Forum, Újvidék, 1975; Bori Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Forum, Újvidék, 1982, 1993; Bori Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom története*, Forum, Újvidék, 1998, 2007), akárcsak Bányai János vagy Utasi Csaba irodalomkritikusi és irodalomtörténészi munkásságában (Bányai János, *Könyv és kritika I. Kritikák*, Forum, Újvidék, 1973; Bányai János, *Könyv és kritika II. Kritikák*, Forum, Újvidék, 1977; Bányai János, *Talán így. Kritikatörténet*, Forum, Újvidék, 1995; Bányai János, *Kisebbségi magyaróra. Tanulmányok*, Forum, Újvidék, 1996; Bányai János, *Hagyománytörés. Tanulmányok*, Forum, Újvidék, 1998; Utasi Csaba, *Tíz év után. Esszék, kritikák, tanulmányok*, Forum, Újvidék, 1974; Utasi Csaba, *Vonulni ha illőn... Tanulmányok, kritikák*, Forum, Újvidék, 1982; Utasi Csaba, *Irodalmunk és a Kalangya. Monográfia*, Forum, Újvidék, 1984; Utasi Csaba, *Vér és sebek. Tanulmányok, kritikák*, Forum, Újvidék, 1994).

[76] Ez a szemlélet jellemző például Virág Zoltánnak az *Új Symposion* történetéről szóló áttekintő tanulmányára (Virág Zoltán, A margó vándorai, i. m.) vagy Orcsik Roland Domonkos István műfordítói alkotóművészetéről írott monográfiájára (Orcsik Roland, *detoNáció. Domonkos István művészetének exjugoszláv irodalmi kapcsolatformái*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2015, i. m.).

[77] Ez a retorika uralkodik el például a kései Hornyik Miklós-írásokban (Hornyik Miklós, *Meghasonlásunk története. Délvidéki könyv*, Timp Kiadó, Budapest, 2009), és rendre érvényre jut Vajda Gábor irodalomtörténeti munkásságában, noha irodalom- és eszmetörténetnek nevezett összegző műveiben törekszik az irodalmi szempontok érvényesítésére is (Vajda Gábor, *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006; Vajda Gábor, *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989)*, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2007). Vajda Gábor értekező nyelvét és gondolkodásmódját jól jellemzik az *Új Symposion*nak az 1971-ig végzett tevékenységét összefoglaló mondatai: „Ha az *Új Symposion* társadalometikai tekintetben sokáig nem állt is a feladata magaslatán, sőt olykor kifejezetten gyöngítette is a jugoszláviai magyarság nemzeti identitásvédelmét, a művészetkritika többnyire az erős oldala volt. Rendszeresen és viszonylag bőségesen ismertetik a magyarországi és a vajdasági magyar

Ha az 1960-as évek symposionista publikációit nézzük, és elhelyezzük ezeket a korszak más vajdasági magyar, jugoszláviai és magyarországi magyar szövegeinek összefüggéseiben, korabeli vitáiban, akkor a folyóirat-megjelenések folyamatában változó és igen összetett képet kapunk. Igaz ugyan, hogy a folyóirat és szerzői jelen vannak a lokálisban, reagálnak rá, változtatni kívánnak rajta, igazolható, hogy felmutatják a magyar irodalommal, a magyar kultúrával való azonosság jelzéseit, továbbá világosan jelzik a jugoszlávnak nevezett, az egyes délszláv nemzetek felettiként felfogott kulturális közösséghez való odatartozást, de ez egyik esetben sem valamilyen befejezett, készen kínált kulturális alakzatnak való megfelelés jegyében történik. Inkább kulturális alakzatok folyamatos alakításáról beszélhetünk, mozgásról és változásról, és a valamelyik alakzattal való azonosulás helyett a részesülés, a participáció változatait szemlélhetjük.

A *Symposion*-mozgalom jellemzői nem ragadhatók meg egy jugoszlávságpárti megfelelésre törekvés fölvázolásával vagy ennek tagadásával. Inkább olyan irodalmi és kulturális érdeklődési, keresési, alakulási folyamatot követhetünk nyomon, amelyhez a mozgalom alakítói az 1960-as években jelentős részben a jugoszláviai kulturális térségben találtak mintákat. A jugoszláviai *szellemi, kulturális* térség hatvanas évekbeli eszményei és realitásai kínáltak olyan lehetséges gondolati és művészi alakzatokat, amelyekben, amelyek között, amelyekhez képest a *Symposion*-mozgalomhoz tartozó fiatal értelmiségiek el tudták gondolni és alakítani tudták a maguk irodalmi, művészeti vagy a társadalmi kérdésekre reflektáló elképzeléseit. Ez a meglévőtől való elmozdulásban, a már valamiképp létezőben való berendezkedés kényelmének elvetésében nyilvánult meg, például a konformizmus és nonkonformizmus ellentétpárjával operálva, a mindenestül való modernség transzcendenciájában, abban az eltökéltségben, amely vállalja a kapaszkodók elengedését a mozgásban levésnek az élményéért. A symposionisták

irodalom, valamint a jugoszláv és a világirodalom könyveit, s az igényes tanulmányok sem ritkák." (Vajda Gábor, *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*, hiv. m., 343–344). A magyar kisebbségi érdekek elárulásának, sőt a megbízásra cselekvésnek a homályos, retorikus kérdésekben megfogalmazott vádját lehet felismerni például Vékás János Tolnai Ottóról írt portréjában is (lásd Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 381–423).

viszonyulásában az egész délszláv térségre való nyitottság érhető tetten, és noha horvát, szerb, szlovén, macedón, muzulmán, montenegrói költőket, írókat fordítanak, az egész térség és a jugoszláviai társadalmi és kulturális projekt egészében izgatja őket – önmagán ezen a projekten túlmutatóan is, mint olyan lehetőségek biztosítója, amely a nagyvilág, továbbá a meglévő adottságok keretein kívüli lehetséges jövőre is nyitott. Ezt látják kimozdulási lehetőségnek az adottnak a megkötő, lehúzó, visszafogó jellegétől. Ez az eszmény, benne a modernség mindent átható kereséseivel az első symposionista nemzedék számára intenzív mozgásban tartó és kultúrateremtő erőnek bizonyult.

A jugoszláv térség egységes kulturális térként való kezelése jellemezte a térség kultúrájának külföldi reprezentációját, így ezt a szemléletet képviselik például azok az újvidéki és budapesti kiadású antológiák is a második világháborút követően, amelyek szinte kivétel nélkül csak jugoszláv irodalomról beszélnek a délszláv térség irodalmai kapcsán. Az újvidéki Testvériség–Egység Kiadó 1950-es *Jugoszláv elbeszélők* antológiája a szerzők születési ideje rendjében közli a kortárs szerb, horvát, szlovén és más nemzetiségű írók műveit,[78] a budapesti Európa Kiadó 1958-as *Klasszikus jugoszláv elbeszélések* című antológiájának szerkesztői és fordítói pedig a címnek megfelelően a jugoszláv államalakulat megszerveződése előtti horvát, szerb, szlovén, szerb irodalom jeles alkotói kapcsán is magától értetődően használják a *jugoszláv* megnevezést.[79] Ez a névhasználat az 1980-as évek közepéig magától értetődő, a számos jugoszláv antológia mellett csupán a Csuka Zoltán és Vujicsics D. Sztoján által fordított *Sebzett madár* című, *Mai szerb és horvát drámák* alcímű kötet,[80] illetve az újvidéki Forum Könyvkiadó és a budapesti Európa Könyvkiadó közös szerkesztésében készült *A szerbhorvát irodalom kistükre – A kezdetektől 1945-ig* című antológia képez kivételt a szóhasználat-

[78] *Jugoszláv elbeszélők*, Testvériség-Egység Kiadó, Újvidék, 1950.

[79] Dudás Kálmán (vál.), *Klasszikus jugoszláv elbeszélések*, ford. Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Hadrovics László, Vujicsics D. Sztoján, Európa, Budapest, 1958.

[80] *Sebzett madár. Mai szerb és horvát drámák*, ford. Csuka Zoltán, Vujicsics D. Sztoján, Európa, Budapest, 1968.

ban.[81] Ács Károly válogatott versfordításainak alcíme 1985-ben már *Jugoszlávia népeinek költészetét* nevezi meg, nem minősítve magától értetődően jugoszlávnak a fordított szerzők műveit.[82] Az antológiák alapadatairól részletes áttekintést ad Györe Géza *A horvát és a szerb irodalom magyar recepciója* című bibliográfiája.[83]

A fentiekkel azt a sajátos fordításbefogadási helyzetet kívántam fölvázolni, ahol a fordítás, a jelentős nyelvi távolságok ellenére, nem idegen kulturális közegbe érkezik. Mire az *Új Symposion* folyóirat 1965 legelején elindul, addigra a folyóiratnak a húszas éveik közepén lévő szerkesztői az *Ifjúság* hetilap *Symposion* mellékletében már jelentős részben megteremtik azokat a kulturális összefüggéseket, amelyekbe honosként érkeznek az új művek, illetve amelyekhez hozzászólnak a délszláv térség kulturális produktumait szemléző kritikák, reflexiók. Előzményt kínálnak az előző nemzedékek kultúraközvetítő gyakorlatai is, noha a symposionisták hozzájuk képest nem közvetítőként, hanem a jugoszláviai kulturális térség alakítóiként kívánnak jelen lenni. A fordítások ebben az esetben nem csak és nem kifejezetten azoknak készülnek, akik nem tudnák elolvasni az eredetit. A fordítások itt, azon túlmenően, hogy a szerbül, horvátul nem tudó (magyarországi, más, határon túli, illetve vajdasági magyar) olvasók számára közvetítik az eredeti műveket, a legfontosabbnak látott szerb vagy horvát irodalmi műveket aktivizálni kívánják a jugoszláviai magyar közegben, annak élő, természetesen ható részévé tenni. Ezt a kontextualizálást erősíti a *Symposion* mellékletben bevezetett gyakorlat, amely a délszláv térség olyan műveit is szemlézi, amelyek nem jelentek meg fordításban. A saját kulturális érdeklődés részeként reflektálnak a folyóirat szerkesztői az eredeti szerb, horvát, ritkábban szlovén kiadványokra, továbbá világirodalmi vagy idegen nyelvű társadalomtudományi munkák szerb vagy horvát fordításban megjelent kiadásaira, továbbá szerb és horvát irodalmi és társadalomtudományi folyóiratok ak-

[81] Csuka Zoltán, Hadrovics László, Szeli István, Božidar Kovačec, Draško Ređep, Vujicsics D. Sztoján (szerk.), *A szerbhorvát irodalom kistükre. A kezdetektől 1945-ig*, Európa, Budapest, 1969.

[82] Ács Károly, *Kiásott kard. Jugoszlávia népeinek költészetéből. Válogatott versfordítások 1945–1984*, Újvidék, Forum, 1985.

[83] Györe Géza, *A horvát és a szerb irodalom magyar recepciója. Bibliográfia*, Forum, Újvidék, 2019, 15–102.

tuális számait mutatják be, kifejezett jelen idejűségre törekedve ezzel, a fordítások utóidejűsége helyett. Ez különösen az induló folyóiratra jellemző, az első számok publikált anyagainak jelentős része a teljes jugoszláv térségből készült fordítás.

A szerb kultúra az első számban Végel László Miodrag Bulatović-esszéjével, könyvkritikákkal két szerb regény fordításáról, továbbá Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban* című művének szerb fordításáról, a *Gledišta* folyóirat szemléjével, Dušan Lopandićnak a *Gledišta* szerb folyóiratban és az *Új Symposion*ban egyszerre publikált gazdaságtudományi esszéjével, Leonid Šejka szerb képzőművész esszéjével és a *Centripetális sarok* rovat számos hosszabb-rövidebb közleményével, köztük fordításokkal és szerb folyóiratokra, jelenségekre történő reflexiókkal van jelen. Ugyanebben a számban reflektál Végel László a horvát Antun Šoljannak a zágrábi *Forum* folyóiratban folytatásokban megjelenő regényére, egyúttal számon kérve az újvidéki magyar kiadón és fordítókon, hogy magyarul még nem jelentették meg az előzőt sem. Szemlézik az *Umjetnost riječi,* a *Praxis* folyóiratokat, reflektálnak a *Telegraf,* az *Odjek* egy-egy témafölvetésére, közlik Tomislav Ladan *Konformizmus és nonkonformizmus* című esszéjét, hangsúlyozva, hogy ez része a szerző *hamarosan megjelenő* esszékötetének. A szerb és a horvát kultúra a folyóirat terében magától értetődően együtt jelenik meg, mindkettő természetes részét képezve a fiatal vajdasági magyar értelmiségiek *saját világának*, amely saját világnak a határai nem zárulnak le a vajdasági közeg határainál, hanem kiterjednek a teljes délszláv térségre, irodalmi és kulturális téren pedig a teljes magyarságra, továbbá irodalmi, művészeti, társadalomtudományi téren az európai és nagyvilági újdonságokra. Az egyetemes magyar kultúra ebben az induló számban a délszláv térségben egyébként jól ismert Lukács Györggyel, illetve a *Kortárs* folyóirat szemlézésével van jelen, a szerkesztők és a folyóirat szerzői köre pedig két folytatásos regénnyel, egy nagyobb igényű esszével és több kisebb írással igyekszik sajátjává tenni és összetartani ezt a heterogén anyagot.

A második szám kritikarovata különösen jól mutatja a folyóirat szerzőinek a saját szűkebb közegén kívülre irányuló, a horizontokat tágítani kívánó érdeklődését. A szerb kiadás alapján szemlézik Erich Fromm *Szökés a szabadság elől* című könyvét, egy, a „mai emberről" szóló szerb esszégyűjteményt (*Čovek danas*, Nolit, 1964), Vasko Popa szerb költő verseinek újvidéki magyar kiadását, valamint Ady Endre verseinek Danilo Kiš-féle fordítását, Nikola Milošević esszéinek ere-

deti szerb kiadását, Slavko Mihalić új verseinek zágrábi kiadását, Milivoj Slaviček, Vesna Parun és Nada Iveljić horvát költők új, eredeti köteteit, Radomir Konstantinović szerb regényét, továbbá a *Valóság* című budapesti folyóiratot. Egy horvát és egy szerb író hozzászólásának közlésével reagálnak a Jugoszláv Írószövetség kongresszusára. Ez nem kultúraközvetítő attitűd a délszláv kultúrák és a magyar kultúra között, hanem a délszláv térség kulturális folyamataiban való részvétel jegyeit mutatja. Ebben az irodalmi-kulturális közegben egyszerre honos, magától értetődően van együtt Miroslav Krleža *Salome* című drámájának fordítása Gerold László jegyzetével, Fehér Kálmán, Tolnai Ottó és Gobby Fehér Gyula prózája, Tolnai Ottó versei, és ebbe a kontextusba kerül be Déry Tibornak a *Régiekről emlékezvén* című novellája.

Az arányok a későbbiekben számonként változnak, a hangsúlyok lassanként áthelyeződnek a saját szerzői kör és ezáltal a vajdasági magyar irodalom önreprezentációjára. A szerkesztők láthatólag attól is óvják a folyóiratot, hogy kizárólagosan bezárkózzon a jugoszláv kulturális térbe, egy-egy szöveggel folyamatosan biztosítják a világirodalmi kitekintést, néha pedig erősebben világirodalmi jellegű számot szerkesztenek. Ilyen jellegű a folyóirat harmadik száma, benne T. S. Eliot Ezra Pound-esszéjével, Gerold László kilenc világirodalmi drámát szemléző írásával (egy belgrádi kiadású drámaantológiáról), Herbert Grün képzőművészeti esszéjével, Jack Kerouac regényrészletével, Karlheinz Stockhausen és Jan Kott szövegeivel, amely számban a délszláv közeget alig néhány rövid írás képviseli, mintegy ellensúlyozva az első két szám délszláv túlsúlyát.

A negyedik, ötödik, hatodik szám pedig, néhány délszláv szerző szövege mellett meghatározóan vajdasági magyar szerzők műveit közli, köztük Várady Tibor dzsesszesszéjét (aminek aztán a későbbi évfolyamokban is lesz folytatása), Bori Imre Juhász Ferenc-írását, a hatodik számtól Végel László regényét, az *Egy makró emlékiratait*, amely, nem mellesleg, ekkor már a folyóirat harmadik folytatásos regénye Tolnai Ottónak *(Érzelmes tolvajok)* és Gobby Fehér Gyulának *(Néhány szó a noviszádi kenyérről)* az első számtól közölt műve után. Mindhárom folytatásos regény magától értetődően szituálja magát a vajdasági magyar és ezzel együtt a jugoszláviai közegbe, Végel László különösen gondosan szövi be regényét a kísérőesszéivel a jugoszláv társadalmi és irodalmi kontextusokba, Salinger ismert regényéről írva pedig művének világirodalmi összefüggéseit is jelzi. Végel regényének hamarosan

megjelenő szerb fordítása pedig elhelyezi a művet a lázadó vagy helyüket kereső, kiábrándultan csellengő fiatalokról szóló jugoszláviai regények sorában.[84]

A folyóirat a kétnyelvűségtől sem idegenkedik, Tolnai Ottó például nemcsak az *Érzelmes tolvajok* című folytatásos regényébe sző szerb nyelvű szövegrészeket, szükségtelennek tartva ezek fordítását, hanem Antun Šoljan verseskötetéről írva is horvátul idéz, nem fordítva sem az idézeteket, sem a könyv vagy a versek címét,[85] és ez a gyakorlat a későbbiekben, más szerzőknél is folytatódik. Szerb eredetiben közlik Danilo Kiš *Pro domo sua* című reagálását Gerold László fordításkritikájára, amelyben a szerb alapszövegbe a szóba hozott magyar irodalmi idézetek olyan sajátosan, magától értetődő kétnyelvűséggel illeszkednek, amely lényegében lefordíthatatlanná teszi Danilo Kiš válaszlevelét. Geroldnak a korábbi számban megjelent fordításkritikája, Danilo Kiš válasza és Gerold László viszontválasza az indulatos vitán túl az élő kétnyelvűség és kétkultúrájúság és a kulturális szimbiózis különleges dokumentumai közé tartozik.[86]

Az első évfolyam végére kialakul a folyóiratnak egy olyan karaktere, amely megmarad egészen az 1970-es évek elejéig. Az első évfolyamban megfigyelhető, hogy egyre nagyobb publikációs teret igényelnek a szerkesztőség köré szerveződött szerzők eredeti szövegei. A kritikai reflexió a későbbiekben már nem minden fontosabbnak látszó szerb vagy horvát kiadványra reagál, egyre gyakrabban és jellemzően az eredeti művekben jelenít meg egy olyan ízlésvilágot, amely együtt mozog a jugoszláviai művészeti produkcióval. A műfordítások ugyanakkor továbbra is kísérik ezt a folyamatot. A folyóirat szövegarányai, szerkezete, a szövegek sorrendje és ezzel összefüggő hierarchiája nem támogat egy olyan megközelítést, amely előre meghatározott arányokat, kvótákat keresne az egyes számokban, a délszláv és a magyarországi magyar szerzők, vajdasági magyar eredeti művek és

[84] Vegel Laslo, *Memoari jednog makroa*, s mađarskog preveo Aleksandar Tišma, Matica srpska, Novi Sad, 1969.

[85] Tolnai Ottó, Gartlic za čas kratiti, *Új Symposion*, 8 (1965), 13.

[86] Gerold László, Fordításainkról (II.). Vasko Popa: Kéreg, Adi: Pesme, *Új Symposion*, 2. sz. (1965), 13–14.; Danilo Kiš, Pro domo sua. Povodom članka L. Gerolda Fordításainkról II., *Új Symposion*, 4. sz. (1965), 18–19.; Gerold László, Pro domo nostra, *Új Symposion*, 4. sz. (1965), 19.

fordítások valamiféle arányos elosztását, a vajdasági magyar kultúra közegét afféle összekötőként, közvetítőként megjelenítve. A nem jugoszláviai magyar szerzők műveinek közlései a folyóiratnak az alkotói szabadság melletti elkötelezettségeivel összhangban valósulnak meg, olyan szerzőket és műveket preferálva, akik/amelyek Magyarországon nem vagy nehezen jelennek meg, beleértve az emigráns magyar alkotókat is. Ez a szerkesztői hozzáállás is összhangban van a jugoszláviai szituáltság pozitív értelmű vállalásával, értékként való felmutatásával. A folyóiratot egy jól szervezett, összetartó szerkesztőség és szerzői kör alakítja, az ő érdeklődésük és értékrendjük határozza meg a sajátnak tekintett jugoszláviai közegből történő fordításokat, és ugyanez emeli be a szerkesztőséghez többé vagy kevésbé kötődő magyarországi és határon kívüli, esetenként emigráns szerzőket.

Az első nemzedék írói habitusának része volt a keresések és tévedések kockázatvállalása is, folyamatosan próbára téve nemcsak a megelőző nemzedékek és a vajdasági magyar közösség kialakult értékrendjét, kulturális gyakorlatait, hanem saját, nem is olyan sokkal korábbi elképzeléseiket is. Tudatos vállalásuk az esszé, a kritika, a vitacikk, a glossza, vagyis a reflexív és önreflexív műfajok művelése a folyóiratban. Voltaképpen ez a változásra, az újra való jog fenntartása, de legalábbis hangoztatása a folyóirat kultivált hagyománya. Mindez különösen érdekes képet mutat a műfordítások, fordítások és a kultúraközvetítés más, ugyancsak közvetlen formáit vizsgálva, mint amilyen a könyv- és folyóirat-ismertetések, a kritika, a hivatkozási bázis és reflexiós háttér.

Az első folyóiratszámok jugoszláv szituáltsága sokkal közvetlenebb, mint akár ugyanannak az évfolyamnak a második félévi számai esetében, és a további évfolyamokra is az jellemző, hogy a jugoszláviai kulturális beágyazottság egyértelműsége mellett az első számok szimbiotikus karaktere csak egy-egy tematikus összeállításban idéződik meg, de ezekben sem olyan egyértelmű jugoszlávcentrikus jelleggel, mint az induláskor. Újra erősebben kapcsolódnak a jugoszláviai közéleti és kulturális mozgásokba az 1968-as számok a hazai és a nyugati kultúrákban végigsöprő diáktüntetésekre való reagálással, az irodalom és a protest songok, a hippikultúra, az irodalom és a populáris kultúra közti viszony taglalásával, továbbá a csehszlovákiai bevonulás eseményeinek tematikus összeállításban történő lereagálásával. Ezek az erős tematikus keretek korrelálnak a korabeli jugoszláv kulturális sajtó érdeklődésével, inspirációként és kontextusként pedig intenzívebbé teszik

a folyóirat állandó szerzőinek szövegeit is. Nemcsak Tolnai Ottó és Domonkos István közös verseskötetének, a *Valóban mi lesz velünk* négy hosszúversének kritikai-esszéisztikus feldolgozása, Tolnai hippinovellái vagy az 1968. áprilisi, 36. szám protestsong-fordításai (Bob Dylan-, Beatles-, Simon & Garfunkel-, Rolling Stones-, Doors-dalszövegekkel), hanem a tematikusan nem kapcsolódó szövegek is új összefüggésekbe kerülnek a Beatles, Mick Jagger, a Jefferson Airplane, a szabadtéri koncertek közönségének fotóival illusztrálva, együtt publikálva az Antonioni *Nagyítás* című filmjéről szóló esszével vagy a protest songokról szóló tanulmánynyal, a csehszlovákiai események társadalomtudományi, publicisztikai és irodalmi feldolgozásával, ahogy többletjelentéseket kapnak visszamenőleg a folyóirat korábbi társadalomtudományi jellegű szövegei is.

Az *Új Symposion* kultúraközvetítő és fordítási gyakorlata tehát elsődlegesen nem a jelentős, már kanonizált művek közvetítő és a saját kultúrát gazdagító, nyelvről nyelvre, kultúrából kultúrába történő átültetésével jellemezhető az első nemzedék időszakában, hanem a forráskultúrában aktuálisan születő és a szerkesztők érdeklődésével korreláló alkotások fordításával, a rájuk való reflexióval, egy közös kulturális térben való közvetlen jelenlétnek az igényével.

A folytonos jelenlét jegyében fordítják le például Slobodan Novak válaszát a *Telegram* folyóirat kérdésére az *Illatok, arany és tömjén (Mirisi, zlato i timijan)* című, hamar kultikussá váló regénye kapcsán, és közlik Bányai Jánosnak a könyvről szóló kritikáját, anélkül, hogy maga a regény elérhető lenne a horvátul nem tudó magyar olvasó számára.[87] Szintén ilyen élő anyag Antun Šoljan *Rövid kirándulás (Kratki izlet)* című regényének megjelenítése ugyancsak a szerzőnek a *Telegram* folyóirat részére adott interjújának fordításával 1969-ben,[88] miután évekkel ezt megelőzően, 1965-ben Végel László már tudósított a készülő regényről lapbeli

[87] Slobodan Novak, Slobodan Novak válasza a telegram kérdésére, fordította J. K. [Jung Károly], *Új Symposion,* 47. szám (1969), 3.; Bányai János, Illatok, arany és tömjén. Slobodan Novak: Mirisi, zlato i tamjan, Matica Hrvatska, Zagreb, 1968, *Új Symposion,* 47. szám (1969), 4–5.

[88] Antun Šoljan, Az író és a nemzedék. A *Kratki izlet* (*Rövid kirándulás*) című díjnyertes regény szerzőjének válasza a Telegram egyik kérdésére, Jung Károly fordítása, *Új Symposion,* 53. szám (1969), 11–12.

publikációk alapján.[89] Ahogy az első számban fontos a folyóirat szerkesztői számára, hogy Dušan Lopandić gazdaságtudományi esszéje egyszerre jelenik meg szerbül a *Gledištá*ban és magyarul az *Új Symposion*ban, és ezt lábjegyzetben hangsúlyozzák,[90] ugyancsak jelzik Nikola Milošević Sesztov-esszéjénél, hogy „A szerző ezt az írását a Symposion-nak küldte közlésre".[91]

A jugoszláviai művészeti térségben való aktív, dialogikus jelenlét jegyében szentelnek a folyóirat 47. (1969) számában tematikus összeállítást a szlovén irodalom hatvanas évek végi, ún. *Mici-projektum*ának. A tematikus blokk szerkesztője, Konc József bevezető esszéjében úgy foglalja össze a *Mici-projektum*ot, hogy „akciót jelent, több író és költő közös munkáját ugyanazon a témán vagy legalábbis ugyanazzal a jelleggel".[92] A projektum egyes szövegei egy fiktív szerzőt, illetve hőst tételeznek, a neve alapján (Mici, Mizzi, Mitzi) eleve már egy többkultúrájú, illetve kultúraközi figurát hozva létre, illetve láthatólag magát a szerzőséget, az egységes identitású szerzői ént is radikálisan problematizálva. Konc József bevezető esszéjét követően Dimitrij Rupel prózáját és Tomaž Šalamun *Mici-projektum* című versciklusát közlik, szintén Konc József fordításában, hogy aztán Tolnai Ottó is csatlakozzon a *Mici-projektum*hoz *Tomaž Šalamun* című versével. Az összeállításról és a Tolnai–Šalamun költői párbeszédről Csányi Erzsébet publikált alapos elemzést, megállapítva, hogy „Tolnai költészetében a költőtárs hatása, példája nem rejtett és áttételes poétikai modellekben nyilvánul meg, hanem olyan ironikus, blaszfémikus, játékos lavinát indít el például a *Tomaž Šalamun* című versben, melyben a szlovén költő név szerint jelenik meg, a vajdasági magyar költő a szlovén nyelv hangzásvilágából indul ki, a Tomaž Šalamun név különös csengését beágyazza a magyar nyelvi közegbe, a szlovén költő figuráját pedig valósággal meghempergeti a saját vajdasági tapasztalatvilágában – számtalan szálat gombolyítva a két nyelv,

[89] Végel László, Bevezető jegyzetek Antun Šoljan készülő regényéhez (kratki izlet – rövid kirándulás), Forum 1964. (4–5, 6), *Új Symposion* 1. szám (1965), 12–13.

[90] Dušan Lopandić, A fogyasztás növekedésének okai és kísérői, *Új Symposion,* 1. szám (1965), 19–21.

[91] Nikola Milošević, Az erkölcs kritikája Lev Sesztov műveiben, Utasi Csaba fordítása, *Új Symposion,* 4. szám (1965), 22–24.

[92] Konc József, Mici projektum, *Új Symposion,* 47. szám (1969), 21.

a két régió köré."[93] Thomka Beáta is foglalkozik ezzel a Tolnai-verssel, jelképes jelentőséget tulajdonítva neki, és dialogikus-reflexív karakteréről megfogalmazott megállapítását kiterjeszti a korabeli folyóiratra is: „A vers a jugoszláv irodalmak iránti igen termékeny figyelem egyik jelképe, amit többek között a *Symposion* akkori tevékenységének jugoszláviai recepciója is alátámaszthat. A hatvanas évek korszerű irodalmi törekvéseinek sorában az újvidéki *Symposion*ról mint megkerülhetetlen és élenjáró tényezőről beszéltek Belgrádban, Zágrábban, Ljubljanában, Szarajevóban".[94]

A későbbi időszakokban egyre inkább tetten érhető a folyóiratban kultúraközvetítői elvárásokhoz és a délszláv térség kultúrpolitikai korlátaihoz való igazodás szándéka. A második szerkesztői nemzedék időszakában, a Szerbhorváth György által ólomidőknek,[95] Végel László által ólomévekneK[96] nevezett hetvenes években a délszláv térségben is lelassulnak a hatvanas évekre jellemző intenzív kulturális mozgások, a politikai hatalom erősen korlátozza az önálló világalakításnak azt a modern ethoszát, ami a hatvanas éveket jellemezte, és ami a symposionisták számára is az azonosulás lehetőségét jelentette. Szerbhorváth György idézi Danyi Magdolna főszerkesztő 1975. február 15-ei újságcikkét a *Magyar Szó*ból, amely jól jellemzi a kultúrpolitikai elvárásokhoz való viszonyt és ebben a műfordítások helyét is: „Kulturális létünk háromszoros kötöttségű. Az autonóm vajdaságiasságon és az anyanyelvi hagyományokon kívül kihangsúlyozott jelentőséget tulajdonítunk a jugoszláv szellemiség tudatunkat alakító befolyásának. S ezért az összjugoszláv kultúra (ide értve a nemzetiségek irodalmát is) korszerű értékeinek mind fordítással, mind elemző megközelítéssel történő folyamatos tudatosítását elsődleges feladataink közé soroljuk, ezzel egyébként az a hagyományt is folytatjuk, amely az *Új Symposion*t, különösen indulásának éveiben, oly erőteljesen meghatározta."[97] A körültekintő megfogalmazásban nyoma sincs az első nemzedék moder-

[93] Csányi Erzsébet, Tomaž Šalamun és Tolnai Ottó. Ironikus lírai ikonok, *Hungarológiai Közlemények*, 2017/3, 90–99, i. h.: 91.
[94] Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, i. m., 49.
[95] Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, i. m., 303.
[96] Végel László, *Temetetlen múltunk*, i. m., 157.
[97] Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, i. m., 284–285.

nista aktivizmusának és a jugoszláv szellemi mozgásokban való részvételi szándéknak, ehelyett a hármas kötődéssel együtt is egy statikus kultúraközvetítői pozíció fogalmazódik meg benne. Ugyancsak Szerbhorváth állapítja meg a lap fordítási gyakorlatát is érintő példasora után (a hivatalos pártelvárásoknak megfelelő, elvhű marxista cikkek fordítása és publikálása), hogy a Danyi Magdolna által szerkesztett időszak utolsó két évében, 1978 és 1979-ben olyan írásokat közöltek, „mint az Edvard Kardelj *A szocialista önigazgatás fejlődési irányai* című tanulmányáról szervezett vitát, illetve olyan egykori, II. világháborús kommunista-partizán leveleket, visszaemlékezéseket, amelyek az *Új Symposion* korábbi évjárataiban nem fordul(hat)tak elő."[98] Az *Új Symposion* fordítási praxisa ebben az időszakban tehát a kultúraközvetítés felé mozdul el, és elsősorban a vajdasági magyar kulturális térség számára közvetíti, Danyi cikkét parafrazeálva *a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek kultúrájának korszerű értékeit*. Ebben valóban ott vannak kiváló költők és prózaírók kiváló műveinek fordításai, délszláv vagy külföldi szerzők meghatározó irodalomtudományi vagy társadalomtudományi szövegeinek a fordításai is, de számos, az első nemzedék által szerkesztett folyóirat szellemiségéhez nem illeszthető szöveg fordítása is. Csak a kultúrpolitikai elvárásoknak való megfelelési szándékkal magyarázhatjuk például, hogy a 171–172. számban, 1979-ben a szerb kultúra alapozó alakjának, a szerb nemzeti ébredés 19. század eleji előkészítőjének, Vuk Karadžićnak a népköltészeti gyűjtéséből közöl válogatást a folyóirat Bognár Antal szerkesztésében és fordításában, ami a kiváló szerb filológus, nyelvész, néprajzkutató jelentős munkásságának messzemenő figyelembevételével sem illik az alapvetően a kortárs irodalmi-kulturális és társadalmi folyamatokat követő-alakító folyóirat hagyományaihoz. Ugyancsak a politikai és a szélesebb társadalmi közeg elvárásainak való megfelelés jegyében szerkesztődik a Tito-emlékszám is (186., 1980. október, már Sziveri János főszerkesztése alatt) részben saját, zömében pedig fordításban megjelenő emlékező-tisztelgő szövegekkel, illetve a Stevan Doronjski vezető jugoszláv, illetve vajdasági tartományi funkcionáriusra emlékező szöveg.[99]

[98] Uo., 293.

[99] In memoriam Stevan Doronjski (1919–1981) (Részletek Stevan Doronjski elvtársnak A Kommunista Szövetség szerepe az érdekek szabad önigazgatási egyeztetésében című előadásából, amelyet 1972. III. 2-án olvasott fel az újvidéki tanácskozáson), *Új Sympo-*

A második nemzedék működésének időszakában (Danyi Magdolna főszerkesztése alatt, 1974-től 1980-ig), illetve a harmadik nemzedék rövid ideig tartó szerkesztése alatt (Sziveri János főszerkesztői működése idején, 1980 és 1983 között) kevésbé jellemző az egyes délszláv szerzői életművek rendszeres követése, egy-egy szerző leginkább egy alkalommal jelenik meg a folyóiratban, és megnő a délszláv vagy más nyelvekből fordított irodalomtudományi szövegek aránya. Olyan alkotók jelennek meg többször és reprezentatívabb mennyiségű szöveggel, akiket már az első nemzedék fölfedezett: a már említett Danijel Dragojević horvát költő Domonkos István, illetve Danyi Magdolna fordításában,[100] Boško Ivkov újvidéki prózaíró Ladik Katalin, Vicei Károly, Junger Imre, Túri Gábor fordításában,[101] szintén főleg a második nemzedék időszakában van jelen nagy számú fordítással az első nemzedék által nagyon kedvelt Slavko Mihalić horvát költő, Domonkos István és Danyi Magdolna fordításaiban.[102] Folyamatosnak mondható

sion, 195–196. szám (1981), 246. Igaz, a vajdasági szerb pártpolitikus Stevan Doronjskinak minden jel szerint szerepe volt a folyóirat 1965-ös alapításában. Vékás János idézi Végel Lászlónak a belgrádi NIN folyóiratnak adott interjújából, hogy egy újvidéki, horgászszigeti halvacsora és borozás közben dőlt el az *Új Symposion* alapításának sorsa, amire Doronjski hívatta meg a fiatal magyar irodalmárokat, Végel történetmesélése alapján nem függetlenül a korábban Miroslav Krležánál tett, panaszkodó látogatásuktól. Végel a Vékás Jánossal folytatott 1984-es beszélgetésében is megemlékezik erről az eseményről. Lásd: Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 121–122; 614., illetve jelen könyvnek *A Symposion melléklet időszaka* című fejezetének végén, a folyóirat-alapítás előkészítéséről szóló szövegrészében.

[100] Danijel Dragojević versei, Domonkos István ford., *Új Symposion,* 93. szám (1973), 582–584.; Danijel Dragojević, Danyi Magdolna ford., *Új Symposion,* 121. szám (1975), 152—155. Ugyanitt Danyi Magdolna *Gondolkodás és irónia* című könyvkritikája a horvát költő *Prirodopis* című 1974-es kötetéről.

[101] Boško Ivkov, Didergés, ford. Ladik Katalin, *Új Symposion,* 87–88. szám (1972), 343–349.; Boško Ivkov, A tengerről, ford. Vicei Károly, *Új Symposion,* 100. szám (1973), 907.; Boško Ivkov, A biliárdról; A növényekről; A sétáról, ford. Junger Imre, *Új Symposion,* 114. szám (1974), 1477–1483.; Boško Ivkov, Bánat és intelem: M. C. Mizerájáról, ford. Túri Gábor, *Új Symposion,* 163. szám (1978), 423–428.

[102] Slavko Mihalić versei, Domonkos István ford., *Új Symposion,* 91. szám (1972), 480–482.; Slavko Mihalić, ford. Böndör Pál, Danyi Magdolna, *Új Symposion,* 115. szám (1974), 1499–1504. Ugyanitt Danyi Magdolna *A fordítás margójára* című jegyzete, 1505–1506.

Vladimir Kopicl újvidéki szerb költő jelenléte is a harmadik *Symposion*-nemzedék költő-műfordítóinak, Fenyvesi Ottónak és Sziveri Jánosnak köszönhetően az 1970-es évek közepétől,[103] akárcsak a szintén újvidéki szerb költő Jovan Zivlaké, főleg Sziveri János fordításában, aki kötetben is megjelentette Zivlak-fordításait.[104] A Sziveri János-féle nemzedék tehát saját újvidéki nemzedéktársainak műveit időről időre közvetíteni igyekszik már Danyi Magdolna főszerkesztése idején is.

Györe Géza műfordítói bibliográfiájában jól követhető a kiváló szerb irodalomtudós, esszéíró és rendkívül jelentős folyóirat-szerkesztő Jovica Aćin jelenléte is az *Új Symposion*ban 1975-től kezdődően, akárcsak a lapban indult fordítók és szerkesztők későbbi munkásságában más lapoknál.[105] Györe fordításbibliográfiája azt is megmutatja, hogy egyes, az *Új Symposion*ban indult műfordítók a kedvelt szerzőiket tovább viszik más folyóiratokba, és az egykori munkatársak döntően 1991-es Magyarországra települése után számos orgánumban találkozhatunk ezeknek a szerzőknek a nevével, különösen pedig az általuk szerkesztett *Ex Symposion* és *Vár Ucca Műhely* folyóiratokban.

Voltaképpen folyamatosan jelen vannak a folyóiratban Miroslav Krleža műveinek fordításai, illetve reflexiók az életműre, és a Krleža-interjúja révén közismert Predrag Matvejević ezeknek az interjúrészleteknek a fordításával, de aztán más tárgyú munkákkal is az 1960-as évek végétől 1992-ig időről időre felbukkan a folyóirat hasábjain.[106]

Ezzel párhuzamosan megállapíthatjuk, mennyire nincs jelen az *Új Symposion*-ban a Nobel-díjas Ivo Andrić. Nemcsak nemzedéki szempontból nem kötődik a symposionistákhoz, hanem szerzői poétikája is idegen mind a hatvanas és hetvenes évek neoavantgárd meghatározottságaitól, és úgy tűnik, azokon a szerb irodalmá-

[103] Lásd *Új Symposion*, 133. szám (1976), 193–194. (Sziveri János fordítása); *Új Symposion*, 1990/9–10, 32–33. (Fenyvesi Ottó és Bozsik Péter fordításai).

[104] Lásd *Új Symposion*, 133. szám (1976), 190–191. (ford. Sziveri János); *Új Symposion*, 145. szám (1977), 321–323. (ford. Böndör Pál); *Új Symposion*, 162. szám (1978), 393–394. (ford. Vass Éva); *Új Symposion*, 181. szám (1980), 158. (ford. Sziveri János); *Új Symposion*, 1990/5–6, 14. (ford. Bozsik Péter), illetve Jovan Zivlak, *Penge. Válogatott versek*, ford. Sziveri János, Forum, Újvidék, 1984.

[105] Györe Géza, *A horvát és a szerb irodalom magyar recepciója*, i. m., 121–123.

[106] Lásd erről Györe Géza, i. m., 282–302; 334–335.

rokon keresztül sem sikerült élő kapcsolatot kialakítani vele, akik rendszeres szerzői voltak az *Új Symposion*nak. A szerb és a horvát modernizmus első hullámának alkotói közül jóval nagyobb teret kapott nemcsak Miroslav Krleža, akinek közeli kötődései a symposionistákhoz közismertek, de Miloš Crnjanski is, akinek nemcsak néhány műve jelenik meg az első és a második nemzedék szerkesztése alatt, hanem halála évében (1977) külön is megemlékeznek róla. Ez ugyanakkor a vajdasági szerb származású Crnjanski felé irányuló általános figyelem része a jugoszláviai magyar közösség részéről a *Híd* folyóiratban és más napi- és hetilapokban is.

A rövid ideig (1989 és 1991 között, a 279/280-as dupla számtól a 306/307-es dupla számig) működő Beszédes István-féle szerkesztőség megkísérelte fölvenni a kapcsolatokat a kortárs szerb irodalom jeles képviselőivel, és az aktuálisan születő szövegeket fordítani. David Albahari mellett, aki az 1980-as évek elejétől már megjelenik magyarul, és Vujicsics Marietta fordításában 1989-ben kötete is napvilágot látott az újvidéki Forumnál, olyan, akkor még kevésbé ismert szerzőket is fordítani kezdenek, mint Svetislav Basara (Beszédes István fordítása az 1990/5-6. számban, Utasi Csilla fordítása az 1991/8–9. számban), Laslo Blašković (Ladányi István fordításai a lap 1989/7–8. számában), Filip David (Hornyik Csilla fordításai az 1990/5–6.számban), Natalija Dudaš (Rajsli Emese fordításai az 1990/7–8. számban), Dragan Dumitrov (Bozsik Péter fordításai az 1990/9–10. számban), Oto Horvat–Horváth Ottó (Bozsik Péter fordítása a lap 1989/11–12. számában), Nebojša Vasović (Bozsik Péter fordításában az 1991/6–7. számban).

Az *Új Symposion* korántsem volt egységes folyóirat, sem az érvényesülő szerkesztési elképzeléseket, sem a folyóirat szerkezetét, sem a szövegeinek színvonalát tekintve. Egy-egy rövidebb periódusában sem volt az, az egyes évfolyamokon belül pedig szintén nagy változások, hullámzások érzékelhetők. Önmagában az első nemzedék által az alapítástól az első komolyabb retorziókig, 1971-ig szerkesztett mintegy hat évfolyamban még nagyobb elmozdulások láthatók, a három generáció beazonosításával jelzett nemzedékváltások pedig – a hagyomány folytonosságának kultiválása mellett – mind a folyóirat, mind a kulturális közeg radikális átalakulásairól tanúskodnak. Mindez folyamatosan formálta a kulturális azonosságról alkotott elképzeléseket és az ebben a vonatkozásban alakított gyakorlatokat, valamint a fordítások és műfordítások helyét is megváltoztatta. A délszláv nyelvekből való fordítások ebben a közegben a konkrét szöveg értékein túl a

jugoszláviai irodalmi kánon(ok)ról és a symposionisták tájékozódásairól, kapcsolódási igényeiről adnak hírt, és a kétnyelvű közegben voltaképpen nem önmaguk fordításszövegére, hanem a szerzőre és eredeti művére hívják fel a figyelmet, a fordításokat pedig nem azonosítják az eredetivel, hanem a párbeszéd lehetőségét kínálják az eredeti és fordítás között, interpretációként működnek, újra és újra emlékeztetve az olvasót az eredeti primátusára.

Az első nemzedék által megcélzott, a jugoszláviai kulturális térben való folytonos jelenlétet nemcsak a közvetlen fordítások, a délszláv irodalmi és művészeti jelenségekre reflektáló szövegek, hanem a délszláv közvetítéssel elért új kulturális jelenségek, művészeti, filozófiai és társadalomtudományi irányzatok (Salinger, Kerouac, a popkultúra, Sartre, Barthes, Marcuse, a *Tel-Quel,* Derrida és így tovább) is jelentik, és maguk a lefordított művek is gyakran ezeknek a világirodalmi és tágabb kulturális és társadalmi érdeklődésnek a hordozói, nem önmagukban álló vagy a saját nemzeti kultúrájukat képviselő műalkotások.

A FOLYÓIRAT TERE: AZ ÁTJÁRÁS, AZ ÖSSZENYITÁS ÉS A FOLYTONOSSÁG TEXTUÁLIS ÉS VIZUÁLIS ALAKZATAI

A jelen fejezet azt kívánja körüljárni, hogy a folyóirat meghatározó alkotóira jellemző neoavantgárd kísérleti szövegvilág, az esztétikai, gondolati keresések, a nemzeti kulturális határokon való átjárások gyakorlata, a saját kisebbségi kultúrán túli kulturális praxisokban való részvétel igénye hogyan reflektálódott a folyóirat arculatának alakításában, a vizuális és a textuális dimenziók viszonyában, a számokon belüli és a számokon átívelő, a befejezetlenséget, a köztesség állapotait fenntartó szövegközi viszonyokban, valamint a domináló dialogikus műfajokban – azaz a folyóirat-szerkesztés eljárásaiban, amelyek az egyes számokon belül és az egymást követő számok sorában is olyan tereket képeztek meg, amelyeket a kapcsolódások, a közlekedés, az összenyitás, a folytonosság jelei határoztak meg.

A tördelési jellemzők, a képzőművészeti alkotások és a szövegek együttműködése, a dialogikus műfajok dominanciája (esszé, kritika, folyóiratszemle, vitacikk, glossza), a folytatásos regények egymást érő sora, a kultúrák közti átjárásnak a műfordításokon, ismertetéseken, kritikákon és tanulmányokon túlmutató, a másik

kultúrában való részvételt kialakító gyakorlata, a folyóirat szellemiségének képviselete, provokáló jelenléte a nyilvánosság más tereiben (bemutatókon, vitaesteken, performance-okon, találkozókon stb.) magát a folyóiratot a szövegeken és az egyes számokon, a nyomtatott produktumokon túlmutató komplex formációvá tették.

A folyóirat vizuális arculatának meghatározó jelentőségével Thomka Beáta, Virág Zoltán, Dánél Mónika, Novák Anikó és Faragó Kornélia is foglalkoztak. Dánél Mónika a kép és a szöveg összenyíló tereinek jelentésképző potenciáljáról értekezik.[107] Thomka Beáta a verbális és a képi nyelv egyenrangúságát hangsúlyozza, illetve a tördelési és vizuális innovativitás kapcsán „az ellenkultúra és konvencióellenesség jegyei"-t emeli ki.[108] Ugyancsak ő állapította meg, hogy ha kiragadnánk egy folyóiratszámot a hatvanas évek végéről, a legszembeötlőbb tulajdonsága „a két nyelv együttese, a verbális és képi különös egyenrangúsága lenne".[109] Novák Anikó ezen túlmenően az *Új Symposion* által létrehozott hagyomány továbbéléséről beszél „a vizualitás és a textualitás egymáshoz való viszonya" tekintetében, vagyis az *Új Symposion* hatásának tulajdonítja az utódlapok, a Szabadkán szerkesztett *Symposion* posztkulturális folyóirat kifejezetten a vizuális művészetekre koncentráló jellegét vagy a veszprémi szerkesztésű *Ex Symposion* nyitottságát a vizuális kultúrára, de más vajdasági orgánumok, mint a *DNS* folyóirat „posztalfabetikus" karakterét, a *Jelfolyam* online művészeti folyóirat vagy a *kARTon* folyóirat működését is összekapcsolja ezzel a hagyománnyal.[110] Virág Zoltán az *Új Symposion*nak a délszláv kulturális környezetre való nyitottsága mellett hangsúlyozza annak „a képzőművészet, a zeneművészet, a táncművészet, a színházművészet és a filmművészet iránti elkötelezettség"-ét,[111] továbbá hogy a folyóirat „tematikus variabilitásával, fellazított tördelésével, a Benes Józsefnek, Maurits Ferencnek, Szombathy Bálintnak köszönhető leleményes formatervezésével, míves kivitelezésével, merész illusztráltságával több

[107] Dánél Mónika, A hiány plasztikus helye. Kép és szöveg megnyíló terei az *Új Symposion*ban, i. m., 44–77.
[108] Thomka Beáta, Symposion-kollázs, i. m., 131.
[109] Uo., 130.
[110] Novák Anikó, A vizualitás és textualitás viszonya a vajdasági magyar folyóiratokban, *Hungarológiai Közlemények*, 2017/3, 110–119.
[111] Virág Zoltán, A margó vándorai, i. m., 537.

évtizeden át kitartóan vonultatta fel az irodalmi és művészeti produktumok tömegét, miközben a kritika, a szépirodalom, a média, a vizuális művészetek, a zene, a képregény és más tömegműfajok támaszpontjává, kommunikációs bázisává, a nyelvek és a kultúrák átjárhatóságának mixtum compositumává erősödött."[112] Faragó Kornélia *Affinitások és koncepciók* című tanulmánya azt láttatja, hogy a vajdasági magyar képzőművészeti anyagon túl milyen tájékozódási irányok és kapcsolódási pontok érvényesülnek a lapban, főképp a délszláv térség képzőművészete felé már az első nemzedéknél, és hogyan íródik ez újra a harmadik nemzedék szerkesztői gyakorlatában.[113]

A folyóirat olyan kiadvány, amelynek a lényegéhez tartozik a folytonosság, hogy az egyes műalkotásokkal szemben maga a folyóirat nem „fejeződik be", *soha nem kész*. Mire az egyik szám megjelenik, már készülőben vannak a következők, mire az egyik évfolyamot bekötik, már készülnek a következő számai. Az *Új Symposion* nagyon tudatosan élt a médiumnak ezzel a sajátosságával. Nem egyes, külön alkotó írók befejezett műalkotásai közlésének a fóruma volt, hanem a kezdeményezéseké és a reakcióké, a publikált művek közötti tudatos egybejátszásoké, amelyben a megjelent szövegek igen jelentős része reagált a folyóiraton kívüli vagy a folyóiraton belüli publikációs előzményekre, és váltott ki magában a folyóiratban vagy azon kívül folytatást. Különösen markáns vizuális kísérletezés jellemezte az első nemzedék által szerkesztett évfolyamokat a nagy formátumú, magazinszerű lap időszakában, majd a Szombathy Bálint által vitt másfél év konceptualista időszakát 1971–1972-ben. A képméretek és a vizuális jelek mennyiségi növekedése, a képszöveg arányok eltolódása a képek javára jellemezte a harmadik nemzedék szerkesztési gyakorlatát. Egészen radikális, vizuálisan termékeny időszaka volt a lap 1983 és 1989 között időszaka, amikor a politikai természetű beavatkozás nyomán végrehajtott szerkesztőségváltást követően, saját szerzőgárda híján eleve szöveghiányban szenvedett a lap, s ugyanakkor különleges felületeivel, a folyóirat médiumában rejlő lehetőségekkel kiváló képzőművészek kísérleti terepévé válhatott.

[112] Uo., 542.

[113] Faragó Kornélia, Affinitások és koncepciók. Képzőművészeti gondolkodás az *Új Symposion*ban, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok. Szövegszervező vizualitás az Új Symposionban*, Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, 2019, 76–93.

A folyamatosan fenntartott beszédre, a vég nélküli átmenetekre, a tartós köztességre vonatkozó igény megmutatkozik az induló lap olyan tördelési megoldásaiban, mint az egyes számokon belül a szövegek oldalankénti tagolásának a feloldása a folyamatosan szedett szövegekkel, vagyis hogy az egyes új írások az induló időszakban jellemzően nem kapnak új oldalt, ellenben erősen megformált címmezőkkel dolgoznak az oldalak belső terében, ezekkel a vizuális foltokként funkcionáló címmezőkkel választva el az anyagokat. A tördeléssel való kísérletezés közben akár olyan rendhagyó megoldásokat is alkalmaznak, mint a 8. szám háromszoros címadása, vagyis hogy ugyanannak a több oldalon közölt szövegnek az új oldalakon újra feltüntetik a teljes címét.

Alkalmanként, de nem bevett gyakorlatként élnek azzal a sajátos magazinos megoldással is, hogy egyes tartalmakat kiemelnek a címlapra, mint az első évfolyam 9–10. számában, ahol a címoldalon együtt indítanak el három szöveget (eltérő tipográfiájú címekkel különítve el őket egymástól), amelyek aztán más rendben folytatódnak a belívben. A címoldalt követően, a 2–3. oldalon nem valamelyik kiemelt írás folytatódik, hanem ezektől független kritikák következnek. Ezzel a megoldással az így publikált kritikák hangsúlyos helyet kapnak, jelezve, hogy a folyóirat mennyire nagy jelentőséget tulajdonít a műfajnak. Ahogy más műfajoknak sincs állandó helye a folyóiratban, úgy a kritikák helye is folyamatosan mozog, nem követik azt a bevett folyóiratszerkesztési gyakorlatot, hogy a szépirodalmi szövegek és az elméleti vagy más, reflexív jellegű írások után, a lap végén kapjanak helyet. A címlapon indított Végel László-esszé aztán a szám 4. oldalán folytatódik, Utasi Csaba írása a 6. oldalon, Bori Imre Kassák-tanulmányának folytatása pedig a 26.-on, a szám utolsó előtti szövegeként kerül be a lapba.

Ez a típusú kiemelés ugyanakkor nem lesz rendszeres a folyóiratban. Jellemző a lap nagy formátumú első évfolyamaira, hogy mindaz, amit a szerkesztők a kéziratok elrendezésében, tördelésében és tipografizálásában egy-egy számban kitalálnak, az nem válik ismétlődő mintává, így egyedi vagy ritka megoldásként fölértékelődik, az adott szám jellemzője lesz. Az egyes, több lapszámon keresztül folytatódó szövegek, mint például a folytatásos regények vagy Bori Imre több részben közölt avantgárd-történeti tanulmányai címének tipografizálása is számról számra változik, az adott szám tervezési jellemzőinek megfelelően. A fenti, magazinosnak nevezett címoldali kiemelés például néhány szám után,

a 13.-ban visszatér ugyan, de ekkor éppenséggel három kritikát indítanak el a címlapon, Brasnyó Istvánnak a Herceg János elbeszéléseiről, Bányai Jánosnak a Nikola Milošević szerb író, irodalomtudós, filozófus egyik szerb nyelvű monográfiájáról, továbbá Gerold Lászlónak az Ács Károly szerb fordításban megjelent verseskötetéről szóló írását. Ezek a kritikák ezúttal a következő oldalakon folytatódnak, és ezeket a szám élére kiemelt kritikákat továbbiak követik, vagyis ez a 13. szám egészében kritikákkal indít, még inkább kiemelve ezt a reflexív, dialogikus műfajt. Ezeket követik Bányai János és Utasi Csaba esszéi, majd Végel László *Színvázlatok a gesztusokról* című esszésorozatának a soron következő darabja. A Végel-esszé után jön még Bori Imre újabb Kassák-tanulmánya, és csak a szám második felében, a hangsúlyosan reflexív, szekundér szövegek után következik a primér szépirodalom.

Önmagában a címlapok sora is a változatos lapszerkezetet jelzi, és a bevett minták, sablonok hiányát egészen az 1971. januári számig, amikor áttérnek az A/4-es oldalszerkezetre és egy statikusabb, rendezettebb, ugyanakkor továbbra is kreatív térhasználatot megvalósító laptervre. A változatos címlaptervezést mutatja, hogy az előző példákkal, illetve a részletesebben bemutatott 13. számmal szemben a 14–15. szám címlapja, a lapra végképp nem jellemző módon egy képzőművészeti alkotás (Paul Jenkins festményének fekete-fehér fotója) mellett a *Symposion Könyvek*re utaló hirdetést, illetve a tartalomjegyzéket és az impresszumot hozza. A 16. szám címoldala Maurits Ferenc-grafikákból áll, a 17.-ét Weöres Sándor versei töltik ki, a 18. számban pedig Bosnyák István *Vallomás a vallomásról* című esszéje indul a címlapon, amely a *Symposion*-történet egyik korai, meghatározó eseményéhez, az első főszerkesztő Bosnyák István lemondásához és „kivonulásához", vagyis a szülőföldjére, a Drávaközbe történt időleges hazaköltözéséhez kapcsolódik. A címlapon indított szöveg az ezt feldolgozó *Laskói esték* című kötetének előszava.

Az első nemzedék által szerkesztett folyóiratszámok egyedi tervezésűek, a folyóirat arculata az azonos, 34x24 cm-es lapméreten, 30x20 cm-es laptükrön belül rendkívül dinamikusan alakul, egyedi tipográfiai megoldásokkal, számról számra megújuló címtervezéssel, a szövegtér és a képtér összenyitásával, szoros együttműködésével. Sajátos köztes folyóirattér jön létre például a szerkesztők mentorának számító, az újvidéki Magyar Tanszéket alapító Sinkó Ervin halálakor (1967. már-

12

SZOKVÁNYOS MESE, ÉRDEKES ESZKÖZÖK

Jack Kerouac: the subterraneans (barlanglakók). André Deutsch, London, 1960

GLEIDITA 11. SZ.

Az *Új Symposion* 1. számának 12. oldala

cius 26.) a már kész folyóiratszám címlapja fölé helyezett Sinkó Ervin-borítóval és azon a Sinkó Ervin-munkaév bejelentésével (23. szám, 1967. március). A váratlan helyzet spontán, ámde színvonalasan kreatív megoldására jellemző, hogy az így létrehozott rendhagyó külső borító további oldalai már nem Sinkóhoz kötődnek, ugyanakkor korántsem töltelékszövegek: a borítóbelsőn Tolnai Ottó antologikus

13

nek, amelyek romboló hatásukat a jól bejegyzett, civilizált hétköznapjainkat.

Az élet part pour l'art-ista? Ginzburgen egyszer nagyon Soljan nevezte szcenográfiát vesszőzve az idea-nap közepébe hozná, mert ez tröf és mindig érdekes.

A regény befejeztével még nem ismerünk. Egyedül csak Hako sorsát láthatjuk előre, mert á megvalósíthatatlan, az igaz l'art pour l'art-ista.

Valószínűleg központi helyet kap majd Zagaraet (az első személyű, akiről el kell döntenie a kérdést: skizoid el kell-e pusztítania vagy varázsolnia, és gátlásait, tragikus potenciálját erő elvisel-e a külső sziget marad, vagy sem, vagy sem lehet az ember önmagával szemben is érvényes.

Ez hétköznapjainknak nagy etikai problémája, amelyet Solzsanak megértését akkor kell megújítania.

A jóslagalás fölösleges és nevetséges. Lapfelelős dumaszínet sem nának minden jóslattal.

A kolaun megoldás majd akkor tudjuk meg, ha frissattlunkra kerül a regény, teljes egészében.

VÉGEL László

KORUNK NEUROZISA

dr karen horney: neurotična težnost našega časa. grafični zavod, litograd 1964

Karen Horney elmélete a személyiségfejlődésünkre ma minden jelentőséggel bíró szociális irányzatból tartozik. Vélhetően Adler-személyek Sullivan és Fromm a jelentősebbek képviselői, akik ezt az irányzatot. Az utóbbi kettő a szorosabban is volt Horney-tanítványa. Egyesült Államok Horney-iskolát hoztak létre, amely ezek után ő volt a főnöke, s a hagyományos freudi pszichoanalízis módszere alapján pszichoterápiával foglalkoznak.

„Korunk neurózisa" című könyvét nemcsorban fordítottak le szerb nyelvre „Neurotična težnost našeg doba" címen. Horney első könyve volt ez, az Egyesült Államokban még 1937-ben megjelent. Azóta sok más könyvet írt.

Ebben a könyvében fejtette le neuróziselméletének alapjait, külön kiemelve Freud és a saját álláspontja közötti különbséget.

Előszavában ezt mondja: „... igyekszem hiven áttekinti a közöttünk első neurotikus ember: ... Nem foglalkozom hát a neurózisnak sem egy különlegesnek, sem valamelyik típusának, hanem mindenekelőtt közös neurotikus jellemének alkata érdekel.

A neurózis kritériuma Horney véleménye szerint az, vajon az egyén életvitelét, tevékenységét megfelelőnek-e kora és társadalma normáihoz, szükségleteihez. A normalitás koncepciója tehát változik korról korra, területek és társadalmi rétegek szerint.

Könyvének tartalmát és szemléletének lényegét Horney a „Civilizáció és neurózis" című fejezetben foglalja össze, nagyjából így mondva: A modern civilizáció ellentmondásain a nyugatiról beszélő gazdasági alapja a versenyben. Ez a harc difficil, elsősorban feszültséget hoz létre az egyének között. A rivalitás nem biológiailag meghatározott általános emberi tulajdonság, hanem a társadalmi viszonyok következménye az egyénekben. Ennek az ellentétnek feszültségének következménye félelem. Félelem személyes társainktól, ellenségektől, az emberektől, rettegés a magunk ellenségeitől, de a magunkban rejtőző bosszúvágy, az akaratlanságból fakadó félelem az egyéni versenyben és a valóságtól eltérő szerint ismétlések a reális lehetőségek, mint a skizofrénségtől.

A neurózis belső forrása Horney szerint egyrészt mindig a szorongás eszközeiben, amelyet a tudat alatti ellenségtől érzelmek idézünk elő, másrészt a szorongást ellensúlyozó reflexszerű védő mechanizmok, amelyek igen intenzív belső hatóerőkként jelentkeznek. A védő mechanizmusok a normális ember motivumaival és törekvéseivel szemben az egyénnek nem elégedettségét, boldogságát szolgálják, hanem csupán legszükségesebb biztonságérzését hivatottak helyreállítani. A védekezőnek pedig nagy ára van: a neurotikus személy partícula erőinek nagy részét az foglalja le, ezért vitalitása csökken, elégedettségre, boldogságra képtelenné válik.

A neurotikus személy ellentétes törekvéseit és az ebből származó konfliktusokat Horney a nyugati civilizációban természetes eseteknek tekinti.

A versengés és a sikerhajhászás ellentmond a humanitás és szeretet normáinak és szükségleteinek.

Ellentmondás észlelhető a társadalmi normákkal általában fokozott igények és a szükségletek kielégítésének lehetősége között.

Végül ellentmondásban van az egyén önbizalma és és ennek a gyakorlatban történő állandó cserélése.

Horney szerint neurotikus az az egyén, akit fontosak ellentmondásai és a társadalom nyomása hiányos körülmények folytán intenzívebben ér, s aki belső konfliktusait nem volt képes megoldani, vagy más jellemének elfordítása árán tehette azt. Az ilyen egyén civilizációnk átlagának — fejezi be gondolatmenetét Horney.

Elmélete reagyvoá, mivel Freud biológiai szemléletével a szociális tényezőket állítja szembe, különösen pedig mai szemmel nézve, mert a mai korról fakadó neurózist időszerűen magyarázza. Ennek a freudi szemléletnél szembenálló elméletnek vissont hátrányát jelentik a szociális tényezők és az aktuális konfliktusok túlértékelése a biológiaival szemben. Ez a hiba azonban — feltéve, hogy a könyvet Horney teljesen mesterből. Ő is, mint eddig valamennyi jelentős pszichoanalitikus abba a hibába esik, hogy a személyiséget egyetlen szempont alapján igyekszik megmagyarázni.

Hozzátehetjük még, hogy módszere, hasbár gyakorlati értéke vitathatatlan, mint minden pszichoanalitikus módszer szükségszerűen speciális. Ugyanis a fotalaalitnlak (amelyeket leszűrt ugyan a modern pszichológia fenntartás nélkül elismerő kivizsgálásnra egtakt, objektív módszer ma még nincs.

Horney könyvét, amelyet egyébként világos, szabatos és gördülékeny stílus jellemez, már csak azért is érdemes elolvasni, mert a modern ember (még az is, aki szociálizmusban él!) sokszor maguka ismerhetenne.

KÉK Erzsébet

UMJETNOST RIJECI 2.

časopis za nauku o književnosti

Az irodalomtáji tanulmányozásnak mozgó-problémaukaja nem csak keretik ismeri, mégis az elmult néhány évben a „tágrali lesoa" elméletében szakértők rögzítésében egy érvényesülése. A „Teorija književnosti" című könyvből kiderül, hogy a fiatalabb irodalomtudósok körül csoportosult horvát és szerb irodalomtudósok hasonló nézeteket képviselnek. Ebből következik, hogy a „Teorija književnosti" című könyv, amely az irodalomtudomány eddigi, saját használatára kialakított tudományos eszközkészletét rendszerével szemben nyilvánul meg. Irodalmi időnyvirakban megjelentek Ivo Frangeš: Stilistika, Stilistika studija, A. Flaker — Š. Šitlovi i razdoblja, Pogovor o metodi, Z. Konstantinović — S. Petrović: Kritika i djelo c, művek is az ún. marxista iskola. Staiger: Kayser s különösen Leo Spitzer hatása fogjuk egységes. Spitzeri módfelett izgalta a stílus, a struktúra és az irodalmi műben előforduló ingyvisztikai eltorulás, erdett tanítványait stilisztikusoknak, stilisztikai kritikát művelő ingyvisztáknak terve előre az Umjetnost riječi folyóirat-elnevezés is tartják. Franciaországban mikodásunk eredményre nemcsak akadémiai szinten folyik.

Az Umjetnost riječi 3. száma valóban az érdekes anyagú. Ivo Frangeš: Odnos poetike i pjesničkog djela című értekezésében konkluzív a mennyiségi egyenlet, igen érdekes. általánosabb jellegű esztétikai szodalatokat vet fel, mint pl. az ihletettség és a szenzibilitás egysége egy meghatározott szerzőnél, milyen mértékben lehet kapcsolni az egyes művek az életműhöz és milyen mértékben kell feltételezni annak önálló élvezhetőségét, még akkor is, ha az alkotás összefüggésbe hozható ugyanazon kötő mástk művével is.

Julije Derossi írása képviselt az elégedetlenséget és a tagadást. Örökké visszaköző kérdésként szerepel nála a műélvezet, majd megfontlan azt összes „klasszikus" irodalomtörténetnél, vállalkozik a műalkotás, a művészet definiálására: Umjetnička su djela stvarnosti bez dimenzija, bez gvukova, boja, okusa i mirisa, bez ljubavi i mržnje, ona su ravnodušnost. (128. l.) „Idealna li umjetnost bila ona što je bi uspjela da svojem realnošću ukine realnost objektivnog svijeta kao što bi idealan društvaja umjetnosti bio onaj koji bi uspio da nas oslobodi nas samih." (130. l.: Teškoće analizi umjetničkog djela) Derossi vizsgálódásnak bizonyítékából szerepel Anna Karenina este is, amikor is Tolsztoj érdemi nem adott választ, hogy a hősnő vagy sem tett-e helyesen abban, hogy elkerülje beszélgetést megszabadítani a halálhelyzettől.

Megmittetjük még Juraj Lončarević Kafka-tanulmányát, amely eddigi ismereteinket mindegy összegezi, azonban Kafka alomszerűségének struktúrális képviszerű bemutatása már új momentum számunkra.

Julije Derossi néhány fenteb tapasztalt sztodolvasási ír ződéskor Sázeb. Ő is egyetlk Derossival az elégedetlenséget illetően, és vallja, hogy igen elevenen a tüzetenen kell szerkezeti ontológiával foglalkoznunk, ha új poetikákat elmélet-ileg kellően akarjuk alapozni. Ebreb Katolétval, Grdeševićevi polemikáin cinkre amiben figyelmet érdemel.

Ebenkívül néhány kisebb jelentőségű írás egészíti ki a számot. Itt említsorban Milivoj Solarnak az interpretációról írt cikkére, valamint Slavo Pendić Csehov-értekezésére említsük meg a Književni jezik folyóirat 3. számát. Itt Kašić nemzetközi a Slovenski Filološki preálédet, Zmegač nedig Margret Dietrich: Das moderne Drama című munkájáról közöl kritikát.

RAFFAI Ferenc

EGY FILOZÓFIAI FOLYÓIRAT, MELY NEM AKAR „FILOZÓFIAI" LENNI

Praxis, 1. 2. sz.

Még indult már nálunk folyóirat igyan erőfeszítem, akkora potenciális energiával, mint a Horvát Filozófiai Társaság kétkavonkénti megjelenő orgánuma a Praxis. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az évek óta egyre jobban erősödő sajátos, jugoszláv filozófia — nem utolsósorban a „Szovjetunió" és a „Symposion" konyvsorozatot — általa kapott méltó képviselőit. Abelyeit, hogy a fiatalabb nemzedék filozófusainak sajátjaikról szólnak, megpróbálják kimutatni néhány általánosabb jellemvonását, melyet már az első két szám is tükrözhetetlenül felmutatott.

Nemcsak az először, de az eddig megjelent írások dolmaszukban is arról tanúskodnak, hogy ez a folyóirat nem akar „filozófiát" lenni a fogalmi tradicionalia értelmében. Nem tartva a nyugati filozófiai mesterházak emlőnes gyermekjátékának, amely a Tiszta Filozófia nimbusza érdekében szaznalizmusnak, nemfilozófiának keresztel az Ens minimum, Ens maximum-ról szóló A. Petrović-féle értekezésben, a „tudományokon", Praxis a gyakorlat (praxis) kategóriáját állítja tevékenysége fókuszába, azt a kategóriát, melynek szemében — mint P. Vranicki mondaná — nem az elmélet áll, mert azt a gyakorlat magába foglalja és tartalmazza, époksy.

Symposion - könyvek

domonkos istván: rátka
tolnai ottó: homorú versek
kontrapunkt (Symposion 61—63)
fehér kálmán: akvárium
bányai jános: bonyolult örömök

forum-kiadó, novi sad

Az *Új Symposion* 1. számának 13. oldala

verse az akkor elhunyt Kodály Zoltánra emlékezik, a hátsó belsőn Tolnai Ottó és Bosnyák István egy-egy szövege áll, a hátsó külső borítón pedig egy Ács József-grafika, amely összekapcsolja ezt a külső borítót a belső borítóval és a lapszámmal, amelynek képanyagát és meghatározó szövegeit Ács József vajdasági magyar képzőművész munkásságának szentelik.

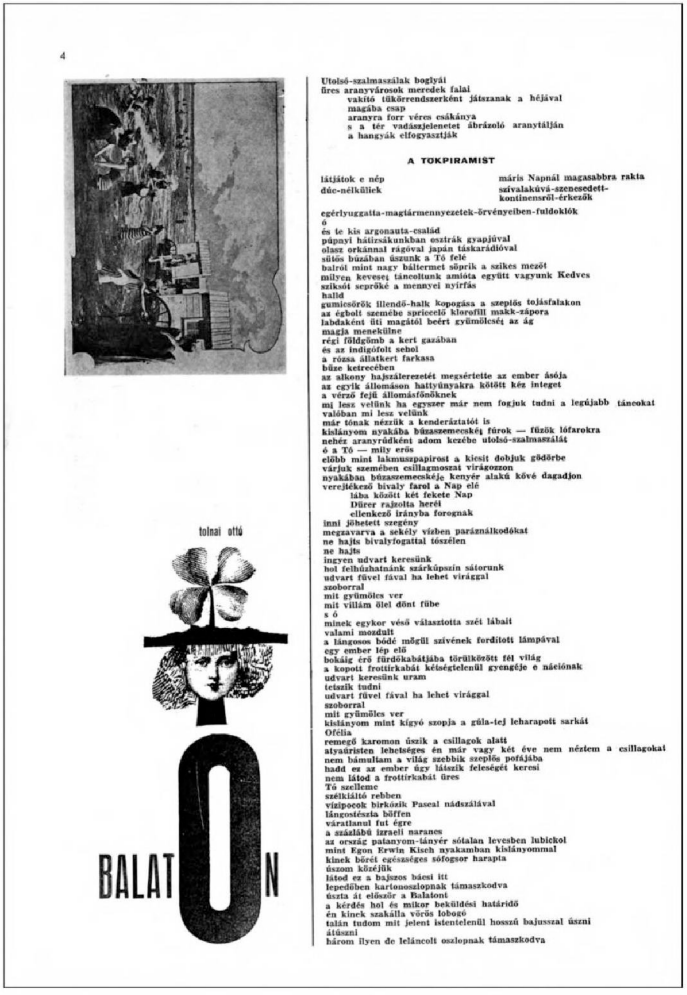

4

Utolsó-szalmaszálak boglyái
üres aranyvárosok meredek falai
vakító tükörrendszerként játszanak a héjával
magába csap
aranyra forr véres csákánya
s a tér vadászjelenetet ábrázoló aranytálján
a hangyák elfogyasztják

A TÖKPIRAMIST

látjátok e nép
dúc-nélküliek
máris Napnál magasabbra rakta
szívalakúvá-szenesedett-
kontinensről-érkezők

egérlyuggatta-magtármennyezetek-örvényeiben-fuldoklók
ó
és te kis argonauta-család
pápnyi hátizsákunkban osztrák gyapjúval
olasz orkánnal rágóval japán táskarádióval
sütős búzában úszunk a Tó felé
balról mint nagy báltermet söprik a szikes mezőt
milyen keveset táncoltunk amióta együtt vagyunk Kedves
sziksót seprőké a mennyei nyirfás
halld
gumicsörök illendő-halk kopogása a szeptős tojásfalakon
az égbolt szemébe spriccelő klorofill makk-zápora
labdaként üti magától beért gyümölcsét az ág
magja menekülne
régi földgömb a kert gazában
és az indigófolt sehol
a rózsa állatkert farkasa
bűze ketrecében
az alkony hajszálerezetét megsértette az ember ásója
az egyik állomáson hattyúnyakra kötött kéz integet
a vérző fejű állomásfőnőknek
mi lesz velünk ha egyszer már nem fogjuk tudni a legújabb táncokat
valóban mi lesz velünk
már tónak nézzük a kenderáztatót is
kislányom nyakába búzaszemecskéj fúrok — fűzök lófarokra
nehéz aranyrúdként adom kezébe utolsó-szalmaszálát
ó a Tó — mily erős
előbb mint lakmuszpapirost a kicsit dobjuk gödörbe
várjuk szemében csillagmoszat virágozzon
nyakában búzaszemecskéje kenyér alakú kővé dagadjon
verejtékező bivaly farol a Nap elé
lába között két fekete Nap
Dürer rajzolta herét
ellenkező irányba forognak
inni jöbetett szegény
megzavarva a sekély vízben paráználkodókat
ne hajts bivalyfogattal tószélen
ne hajts
ingyen udvart keresünk
hol felhűzhatnánk szárkúpszín sátorunk
udvart fűvel fával ha lehet virággal
szoborral
mit gyümölcs ver
mit villám ölel dönt fübe
s ó
minek egykor véső választotta szét lábait
valami mozdult
a lángosos bódé mögül szívének fordított lámpával
egy ember lép elő
bokáig érő fürdőkabátjába törülközött fél világ
a kopott frottírkabát kétségtelenül gyengéje e nációnak
udvart keresünk uram
tetszik tudni
udvart fűvel fával ha lehet virággal
szoborral
mit gyümölcs ver
kislányom mint kígyó szopja a gúla-tej leharapott sarkát
Ofélia
remegő karomon úszik a csillagok alatt
atyaüristen lehetséges én már vagy két éve nem néztem a csillagokat
nem bámultam a világ szebbik szeplős pofájába
hadd ez az ember úgy látszik feleségét keresi
nem látod a frottírkabát üres
Tó szelleme
szélkiáltó rebben
vízipocok birkózik Paseal nádszálával
lángostészta bőffen
váratlanul fut égre
a százlábú izraeli narancs
az ország patanyom-tányér sótalan levesben lubickol
mint Egon Erwin Kisch nyakamban kislányommal
kinek bőrét egészséges sófogsor harapta
úszom közéjük
látod ez a bajszos bácsi itt
lepedőben kartonoszlopnak támaszkodva
úszta át először a Balatont
a kérdés hol és mikor beküldési határidő
én kinek szakálla vörös lobogó
talán tudom mit jelent istentelenül hosszú bajusszal úszni
átúszni
három ilyen de leláncolt oszlopnak támaszkodva

tolnai ottó

BALATON

Az *Új Symposion* 29–30. számának 4. oldala

Szöveg és arculat közösen alakított jelentései szempontjából különösen problémagazdag a Sinkó Ervin-emlékszám (29–30., 1967. szeptember-október), amely Tolnai Ottó Brâncuşinak *A hallgatás asztala* című szoborkompozíciójáról szóló szövegével indít. Ennek a témakörnek is nagy teret szentelt Dánél Mónika a

5

SZABADSAGOT GÖRÖGORSZAGNAK
valóban mi lesz velünk
az aggokat lelkesitem a pingpongasztalnál
mintha ostyából préselték volna
úgy kapnak a labdák után
a sétahajón Miki
a japán külügyminiszter szenvedélyes amatőrkertész
persze már Franciaország is a felkelő nap országa
De Gaulle arteritisze ellenére hihetetlenül határozott
ám az én típusom továbbra is csak CHE GUEVARRA
ötvenhatban másztam ki
ó nem
szebb kalapom is volt már nekem
Homérosz tengerébe fújta a szél
maga költő és nagyon jól tudja mit jelent ez
Görögországban nyaraltunk míg nem járhattunk haza
nyaralni mégiscsak legjobb itthon
ó igen
most kint ismét a térdig érő nadrág a divat
kockás anyagokból vágott kockákból varrva
uram én jártam Dallasban én tán csak tudom ki puffantotta le
a maguk szempontjából ha nem lenne Vietnam
Vietnam ó te világrevük gyönyörű lakkos zöldje-pirosa
ki kellene találni
hahó
Peter végre kerítettem egy nyavalyás lovat
Peter reggel lovaglóóra
egyszer fenn voltunk Michiganben
és Peter hasba rúgta a pónit
don't go to Harlem in hermine and pears
kislányom kezében fűszál
első csiga-fente kardja
halott szívét átszúrta
a Napot
kagylót hoztam fel neki
kagylón kiskagylót
kiskagylón még kisebb kagylót
a kagylót bezzeg majd nem viheted haza
bűzlik a lakásban mint a hulla
pedig nem mondom jól jönne valami kis emlék
egy kis emlék és azon egy még kisebb emlék
mindennek ellenére a magyar munkás nyaralása jóval szervezettebb
mert hát nekik is vannak munkásaik
és nekünk is vannak munkásaink
a meddő Tó fölé hajoló Nárcisz
Balaton fejezetcím alatt
rendszeresen feljegyzi a szakállára tett megjegyzéseket
paradicsom
kérnék szépen egy pohár Kossuth Lajost
eljöttek hozzám szlovén barátaim
kiknél zöld kristályok a tavak
az egyik esernyőnyéllel váltotta a sebességet
a másik meg dugóba szorult
rozoga helikopter húzta ki
a pilóta nyelvével csettintett a mikrofonba
e csöpp országot
a tenger még kisebb részen érintené mint a Tó
igen tudom
csak hát a só
ó
a só
a Belső tó Balaton o-betűje
egy szelet tortát kérnék szépen
bizony a Balaton földkerekségünk legtökéletesebben ismertetett pontja
a Balaton olyan amilyen
a Balaton arany közép
igen azt a vaj-fennsíkút feslő pörkölt cukorrózsával közepén
ágra akasztott zsebrádió szól hozzám mint mesében a madár
likacsos rézlemezkéje ég
mögötte a Tó felette az ég
meghalt Kassák Lajos
kicsit recseg torkát köszörüli
repülő zavarja hullámait
kővel dobom
a vízipocok összeroppintotta Pascal nádszálát
és a viharágyú balatoni vízi életünk csendháborítója
fekete rakétát lő
csak most látom a repülő fokában is fekete fonál
egyszer az állomáson láttam egy ambivalens férfit
fekete alapon fekete fonállal hímezett egész éjszaka
katonatiszt volt
de ma már csak a gobelinnak él szegény
meghalt az utolsó gyalogos
a **WARTBURG**-találkozósok dudáik fekete labdáin könyökölnek a Tó körül
érdekes Brancusi is gyalog ment Párizsba
Brancusi a román
Brancusi aki két részre osztva kőbe véste az ember szívét
és kőbe véste mint egy frissen-köszörült késpengét a madárt
ó jajjj
ó jajjj
én nem temetni jöttem a Tóra
rágót kakaót tisztaszeszt vegyenek
tetszik tudni én csak orkánt
nem pedig gumipitypangot vetek
milyen keveset táncoltunk amióta együtt vagyunk Kedves

Az *Új Symposion* 29–30. számának 5. oldala

már idézett tanulmányában, a Brâncuși-félgömbök és az *Új Symposion*-embléma vonatkozásában. Önmagában is eruditívan elemzi a szoborkompozíciót, s megképezhető jelentéseit aktivizálja a folyóirat kommunikációs terének megközelítésében, kép és szöveg egymásba nyíló, egymást kiegészítő s ugyanakkor a rész-

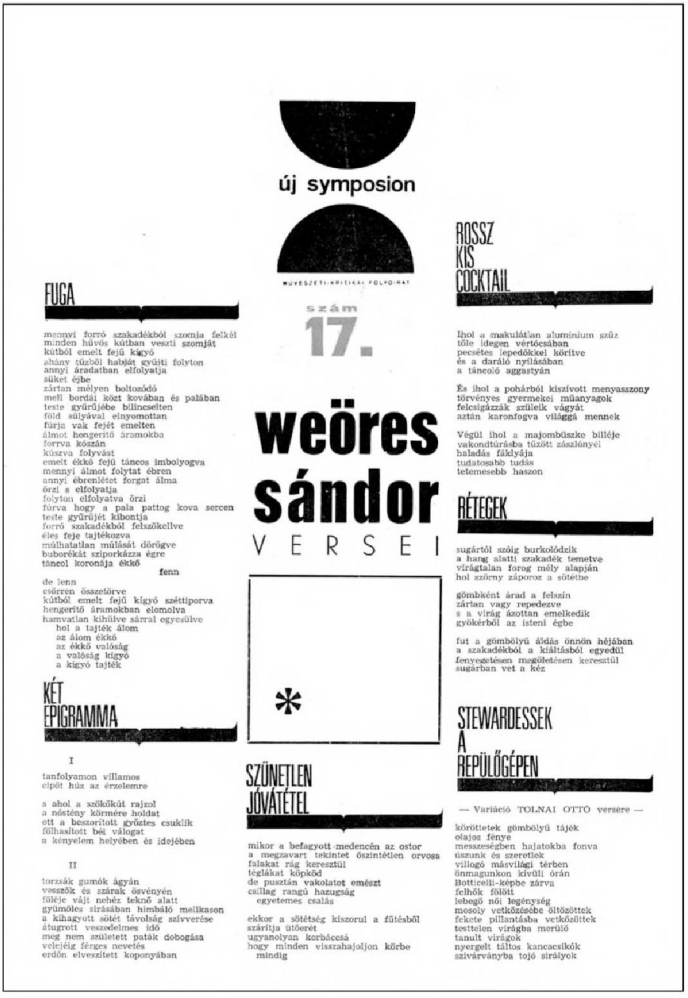

Az *Új Symposion 17.* számának címlapja

legesség, a végtelen befejezetlenség jelentéseit fenntartó tereinek értelmezésében. Értelmezését továbbvíve láthatóvá válik, hogy ez a szám milyen sok üres térrel, széles margókkal, vizuális csendekkel dolgozik: mintha *A hallgatás asztalá*nak csendjeit kívánná a lapszám arculatában újrafogalmazni. Ebben a felfogásban

21

WEÖRES SÁNDOR LEVELE

WEÖRES SÁNDOR LEVELE

VÉGEL LÁSZLÓHOZ

Kedves Kollégám,

gratulálok az EGY MAKRÓ EMLÉKIRATAIhoz. Keresnae erejével jelenítsd meg az ifjúkori célkeresés, boldogsághajszolás világát. A soha ki nem elégítő, mindig csak szomjasabbá tevő örömök, vágyak közti vergődést. Magad is átélted, nem pedig elhitelted: igazad van: ítélni könnyű, de cselekvőn-szenvedőn átélni, és kísérleties erővel megjeleníteni, ezt csinálja meg valaki! És te megtetted.

Nyelvteremtő készséged félelmetes. Hiszen ennek a makró-ifjúságnak még slang-je, argója, tolvajnyelve sincs, habareszerű, díszletlen, színtelen idiomát használ, szókincse kicsiny és kifejezéstelen. Oleso sikert arathattál volna, ha mégisesak összekaparsz néhány száz jasszkifejezést, és ezekkel művedet telehinted. Te ezt nem tetted; alakjaid, nyelv hiján, csak tátognak, mint a halak: „hát így". Verbális impotenciájuk jeszló:

„A mai világban csak egy gazdag nő valami, minden más nulla. Pontosan így mondta. Igen. — Ebbe írtó belekeveredett. Hinni muszáj, hajtogatta makacsul. — Egyszerűen ez lettem, ami vagyok. Képzeld el, az ember csak úgy eladja magát. Hogy ez mennyire borzalmas, ne is mondjam. — Az istenben is képes hinni, ha ez hasznos. Meg így." Teljes leégetség, kopárság, mondhatnám, negatív nyelv. És te ezt a hajtóirőt beszédroncsot, isten tudja honnan, mégis átvilágítod, folyton szemedélyt süt belőle, anélkül, hogy nyomorúságát envihetnéd. A dőglött mondatokból látomásthatalmú jelenetek bomlanak. Nincs „enné, khasz, sitt, szajré, melo, lóvé, kamel, csaj, oltári jó, halálí jó" stb., a magyarországi lumpenproletár-szókincs hiányzik; helyette féltudományos, jól-rosszul használt idegen terminusok akadnak: kinzod a nyelvet, és mennél inkább fuldoklik s tátogat, annál kevésbé könyörülsz rajta. Akrobatikus teljesítmény, mint láb nélkül táncolni; nyelv nélkül ordítani, hogy ceceg bele a fülem.

Makróid világa, ahogy tanulmányaidban feltárod, ellentmondásos, áthidalhatatlan. Célt keresnek, de aki valamely cél felé megindul: „áruló". Boldogságot akarnak, de ezt az akarást realizálni, próbálni: „szentis" dolog. Marad csak az apró, kispénzű örömök közti lengés-lengés, a snapsz, a könnyű sex-lárs, az autólopás, az egy helyben topogó lelkiizés, a nekibátorodás és visszakoppanás, esetleg a halál.

Persze, ez a morkó- beatnik-lelkiállapot a félmúmád életforma — a legfoszlóképnyabb örömök közti cél- és boldogság-keresés abszurditása — megvolt az én ifjúkoromban is: akkor a makró szegényebbjét vagánynak, kivagálabbját jampecnek hívták. És megvolt száz éve is, akkor a kóbor huligánnak apacs, a szalonhuligánnak arzálan volt a neve. Shakespeare és James Shirley színműveiben olvashatunk az angol Erzsébet-kori beatnikekről. Villon és cimborái: lúpikus makró-társaság. Dante és Forese Donati verses levelezése és a többi firenzei arsanyiújak! Megvolt ez majdnem mindig: a polgári életformával szembeszegülés, de ugyanazokkal az érzéki és birtoklási vágyakkal fűtve, amelyek a polgárt bizalják: sosc volt belőle más kiút, mint amit egy régi diáknóta mond: „Ez út hazámba visszavisz, filiszter leszek magam is." Tehát: beleéraadni az ellentmondásos célkeresésbe, és a megoldhatatlan problémát a következő nemzedék fiatalságára hagyni.

Az arzálan, a jampec, a makró és könnyű hölgyikéik: kilépnek az egyetemes összefüggésből, és a butik-angolyban keresik ugyanazt az összefüggést, amit faképnél hagytak. És persze fiatalkorban sokkal egészségesebb és mulatságosabb, sőt hasznosabb, mint a savanyú koráreltség és stréber kötelességtudás. Később? Az ember vagy megmarad ebben az ellentmondásos helyzetben, és örök bohém lesz, szeretől elcsúszott agg silbeder. Vagy belepusztul. felhőli magát. Vagy újra szinkronba kerül a kozmosszal. Élete, munkája, törzsalkatpitása a csillagok járását követi, a napsütéshez, esőhöz, havazáshoz igazodik. Ez nincs többé keresése célnak és boldogságnak. Tulajdonképpen nem is cselekszik többé: beidegzett munkája egyenletes eredményt terem, akár a gyümölcsfa.

Ohajt-e a gyümölcsfa hasznos lenni? Nem, mégis hasznos. Van-e célja? Nincs, de táplál. Boldog-e? Se boldog, se boldogtalan, de terem. És van-e értelme annak, hogy terem? Nincs értelme, de a gyümölcsei megeszik. Magyar kikel, új gyümölcsfa stb. S ez: a kozmosz akaratlan körforgásával akaratlan szinkronban élni: ez az üdvösség, ennél több nem adatik.

A makró tévedése, hogy azonosítja a célt, a boldogságot az élvezettel. Pedig a boldogság békés, harmonikus, de nem élvezetes; és az élvezet (pontosabban, az a testi élvezetcsoport, mely a makrót vonzza) disszharmóniát, még keresebb szomjat okoz, nárkózást és utána nyugtalanságot. Én a kozmikus harmónia egyenletes ritmusában élek, de onnan lehajlok élvezetért, disszharmóniáért, erjesztő nyugtalanságért, hogy társaimhoz, ha nem is témát, de lélegzetet kapjak felyton. Mert a tökéletes összhang üres, végtelen, unyasztalan. Boldog vagyok, esért naponfa meg kell szerecnem a boldogtalanságot, hogy ne csak tétlenül vágyorogjak a kék levegőbe.

Remélem, hogy regényedet mennét előbb könyv alakban is olvashatom. A nagy nyelvi erejű régi magyar írók, látomásos moralisták közé fogom tenni: Bornemissza Péter: Ördögi kísértetek, Nyéki Vörös Mátyás, Apor Péter, Pázmány mellé.

Weöres Sándor.

Weöres Sándor levele Végel Lászlóhoz, *Új Symposion*, 23. szám (1967), 21. oldal

jut további jelentésekhez Tolnai Ottó *Balaton* című hosszúverse a széles margókkal négy egymást követő oldalon, amely versszöveg egyébként szintén használja Brâncuşi félgömbjeit, de jól előkészítve leképezi a tihanyi Belső-tó O-formáját is,

amely betűjel oly nagy jelentőségű Tolnai költészetében az Ottó név két o-jával, két nullájával, továbbá ez a vers gyászolja el a szintén akkor meghalt avantgárd elődöket, a szabad vers apostolait, Kassákot és Füst Milánt is. A vers az O-k és Brâncuşi kettévágott gömbje mellett további gömbmotívumot is létrehoz: színre lépteti Egry Józsefet, „a Balaton festőjét", aki műanyag csövecskéből hatalmas szappanbuborékokat fú, és fölengedi őket az égre:

valami tömörülés
ki fulladt bele
két típus továbbmerészkedett matracán
fordítsátok feléjük tévéiteket
hadd nézzék a TÁNCDAL-FESZTIVÁLT
a Tó Korlátjára könyökölve
itt vannak mind a kertek gipsztörpéi
Egry csak a kulisszák ügyében jött
de meglestem
rövidke műanyagcsövet mártogatott orvosságosüvegcséibe
életében hegynyi szivárványszín pilulán rágta át magát
s égboltnyi szappanbuborékot fújt
mindannyiatoknak látni kellett volna ahogy
a nagy gömböt még egy pillanatig műanyagcsövecskéje végén mérlegelte
egyensúlyozta
majd sóhajtott
s a csövecskétől elvált a Gömb
ó jajjj
én nem temetni jöttem a Tóra

Itt tehát a Brâncuşi-féle szoborkompozíció, *A hallgatás asztala* a szám vizuális arculatának alakításában is visszatükröződik, illetve a *Balaton* című Tolnai-vers motívumai is a hallgatásra, a kiüresedésre és ezekkel részben összefüggésben a gyász motívumkörére erősítenek rá, érzékeny képzőművészeti párhuzamot hozva létre a Brâncuşi-féle súlyos, kettévágott kőgömbök és az Egry-féle szappanbuborék motívuma között. A tudatosan megképzett üres terekre további példa a számból a

Az *Új Symposion* 9–10. számának címoldala

26–27. oldalpár a bekeretezett bélyegzőlenyomattal vagy a 31. oldalon a szintén bekeretezett afroamerikai motívum. Mindkét esetben az illusztrációk kis méretezése és a köréjük rajzolt keret képezi meg az üres tereket.

A spontaneitás és a tervezés izgalmas játékai a folyóiratban az egyes kiemelten fontosnak tartott szövegek fölvezetése, folytatásos publikálása, kommentálása,

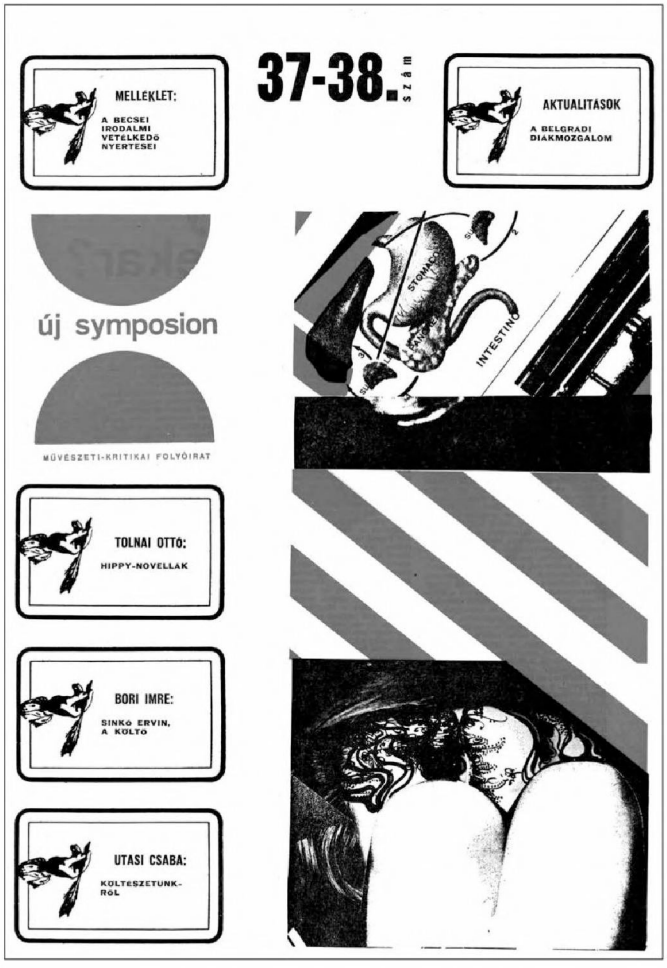

Az *Új Symposion* 37–38. számának címlapja

megvitatása. Ezek oldják az egyes számok önálló identitását, befejezettségét, erősítik a folyóirat létezésmódjának folyamatos jellegét. Egymással átfedésben több szöveg fut párhuzamosan folytatásokban a folyóiratban, egyik még be sem fejeződik, máris elkezdődik egy újabb. Az első számtól követik egymást például a folytatásos regények. Tolnai Ottó külön értekezik az első számban a regénytől megkü-

Az *Új Symposion* 75. számának 310. oldala

lönböztetett folytatásos regény jelentőségéről az *Érzelmes tolvajok* címmel indított folytatásos regénye *Prológus*ában.[114] Bori Imre az első évfolyamtól kezdve itt közli

[114] Lásd erről Bányai János, Diszkontinuitás és versbeszéd. Az *Új Symposion* homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és posztmodern felé, in Uő, *Egyre kevesebb talán. Tanul-*

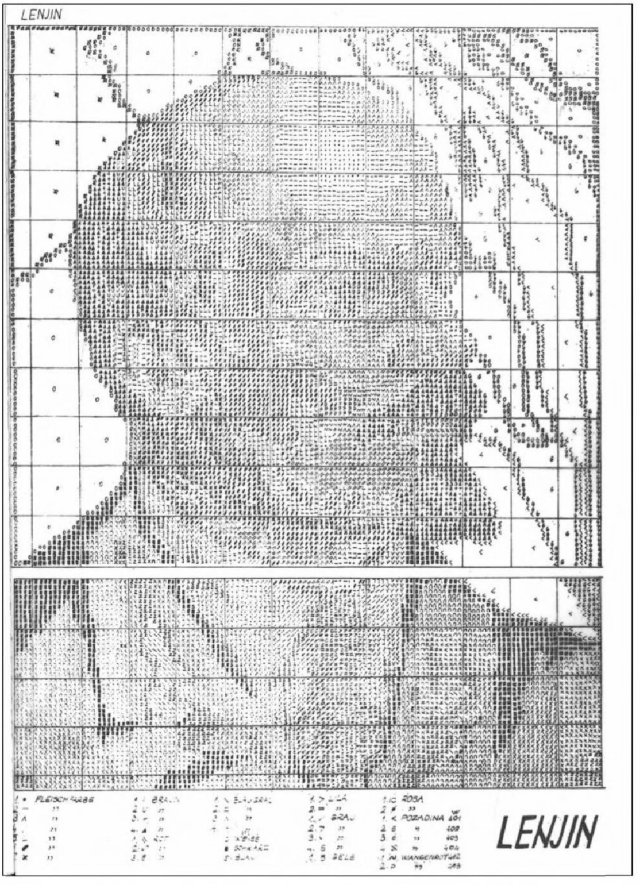

Lenin-gobelin varrásmintája az 1976. áprilisi 132., giccs tematikájú számból, a 110. és a 111. oldal közé kötött pauszpapíron

folytatásokban avantgárd-történeti tanulmányait. A folyóirat mediális adottságainak tervezett használata, illetve a médium sajátosságaiból adódó további le-

mányok, kritikák, tisztelgések, Forum, Újvidék, 2003, 27–44., főleg 29–30.; DÁNÉL Mónika, A hiány plasztikus helye, i. m., 44–45., 54–55.; illetve jelen könyv *A folytatásos regény műfaji sajátosságai és jelentősége* című fejezetét.

hetőségekkel való játék figyelhető meg Végel László *Egy makró emlékiratai* című jugoszláviai magyar beatregénye prezentációjában. A regény körül komoly viták folytak a folyóirat szerkesztőségében és azon kívül is, voltak, akik rajongtak érte, mások elmarasztalták, leginkább igénytelennek tekintett nyelvhasználatáért. A regényt először a 4. szám harangozza be azzal, hogy itt közlik az epilógusát, minden különösebb magyarázat vagy bevezető szöveg nélkül. Aztán egy kihagyott szám után a 6–7. számban kezdik el folytatásokban publikálni, és ebben hozzák Végel László *Színvázlatok a gesztusokról* című, *Cselekvő ember vagyok* alcímű írását, majd a következőben a *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* című esszéjét lázadásról és konformizmusról, aztán a 9–10. számban (a 4. regényfolytatással együtt) a *Jegyzetek az új amerikai regényhősökről – Színvázlatok a gesztusokról* című esszét a *Fogó a rozsban* címmel említett Salinger-regény hőséről, majd a 13. számban az esszé folytatását, a *Kishitűk, árulók és csavargók – Színvázlatok a gesztusokról* című szöveget Antun Šoljan horvát író *Kratki izlet (Rövid kirándulás)* és *Izdajice (Árulók)* című, úgyszintén beatregénynek tekinthető regényeinek hőseiről. Ezek a Végel-esszék paratextuális viszonyt alakítanak ki a folytatásos regénnyel, és egyértelműen bevonják a regény befogadási folyamatába a hivatkozott szépirodalmi műveket is. Ezeket a folyóirat terének alakítása szempontjából fontos kérdéseket is érinti Bányai János tanulmánya Végel László regényírásáról, amelyben a Végel-esszék és a folytatásokban íródó regény összefüggéseivel is foglalkozik. A *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* című Végel-esszét az *Új Symposion* folyóirat története szempontjából is jelzésértékűnek tekinti, kapcsolatba hozza „az ideológia és a politika terepén is zajló polémiá"-val, összefüggésbe hozva Tolnai Ottó *Az angyalok lázadása* című, a 8. szám címoldalán megjelenő versével, valamint *Érzelmes tolvajok* című folytatásos regényével, továbbá ugyancsak a 8. szám hátsó borítóján Kassák kalapos fényképének és Kassák Csuka Zoltán 1922-ben indított avantgárd folyóiratát, az *Ut*at üdvözlő levelének közlésével.[115] Bányai tanulmányának ez a része visszatekintő szerkesztői vallomásként is figyelemreméltó, és éppen azt a fo-

[115] Bányai János, Az esszé: útban az elbeszélés felé. A metlikai tölgyfáktól Wittgenstein szövőszékéig, és tovább, in Uő, *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*, i. m., 5–13, főképp 7–8.

Az *Új Symposion* 22. számának címlapja

lyóiratteret érzékelteti, amely jóval tágasabb és szerkezetében sokkal inkább hálózatosan szerveződő, semhogy kiegyenlíthető lenne a megjelent szövegek sorával.

Még tart a regény publikálása, amikor a 11. számban megjelenik Krajczár Gyula írása Végel László regényéről és Somogyi Tóth Sándornak a Magvetőnél publikált *Próféta voltál szívem* című kisregényéről, fölhíva a figyelmet a kallódó nem-

zedékeknek a művekben megfogalmazott életérzései közötti több párhuzamra. A számban egyébként ezt az írást közvetlenül követi Végel regényének negyedik folytatása. A regényről a folyóiratban és a folyóiraton kívül folyó vitákba döntő módon szól bele Weöres Sándornak a regény nyelvéért, „döglött mondataiért" lelkesedő levele, amelyet Bányai „a vajdasági magyar irodalom kultikus dokumentumá"-nak nevez. Ezt a folyóirat 23. számában közlik, amelynek Ács József képzőművészeti világához igazított (a sokkal későbbi számítógépes betűtorzításokat előlegező) címtervezése a levél hangsúlyos kiemelését is lehetővé teszi.

Kép és szöveg egymásba nyíló tereire és ezek jelentésalakító következményeire számos példát hoz Dánél Mónika hivatkozott tanulmánya, amelyek sora jóformán tetszés szerint bővíthető. Az *Új Symposion*ra visszatekintő interjúk több példával szolgálnak többek között Tolnai Ottó és Maurits Ferenc együttműködésére a lap tervezésében. Maurits interjúban adott vallomása szerint Tolnai a lap grafikai arculatának alakításában is részt vett, Papp Miklós, Baráth Ferenc és Maurits grafikusi tervezőmunkája mellett.[116] Ez az együttműködés olyan közös munkákat eredményez, mint Tolnai Ottó kézírásos betűkkel tipografizált verseinek és Maurits Ferenc kollázsainak közös keretbe foglalt megjelenése a 2. szám 18–19. oldalán, illetve hasonló együttműködésük a 3. szám 16. oldalán. Szintén egyedi tervezésű a 14–15. szám 13. oldalán Tolnai Ottó verseinek megjelenítése, amelynek összetett antropomorfizációs arculatlétesítését Dánél Mónika is elemzi, felhíva a figyelmet a szerzői név és az ettől eltávolított verscím közé épített vizuális jelegyüttes függőleges olvashatóságára.[117] (A 14–15. szám grafikai szerkesztője Baráth Ferenc.)

A 3. szám 21. oldalán Karlheinz Stockhausen *Mi a zene* című szövegének tipografizálása is túllép a tipográfiai szabályszerűségeken, például a két sorba szedett kialakítása nyomán a második sorba írt 'zene' szó Z-je lesz nagy kezdőbetűs, az egész szöveg elrendezése, bekezdésenkénti keretezése az egyes szövegrészek sorrendjének variabilitását sugallja, az „itt céltudatosan átléptük a határt" szövegrész pedig valóban átlép egy hangsúlyos léniát stb. A zenéről szóló elméleti szövegnek így erős vizuális üzenete is lesz.

[116] Böndör Pál, Maurits Ferenc, Rajsli Emese, Aztán csak csinálom, és nem tudok leállni. Rajsli Emese pétervaradi beszélgetése Böndör Pállal és Maurits Ferenccel, i. m., 19.
[117] Dánél Mónika, A hiány plasztikus helye, i. m., 61.

A szerzői nevek és címek tipografizálása külön hosszas elemzéseket indokolna. Ezek közül kiemelkednek az olyan publikációk, ahol a grafikai tervezés hozzájárul egyes szövegek összekapcsolásához. Így például a 3. szám 6. oldalán négy költő, Domonkos István, Ladik Katalin, Tolnai Ottó és Raffai Ferenc egy-egy versét közelíti egymáshoz, kapcsolja közös térbe a betűnként megtervezett címtipográfia, ily módon is hangsúlyozva a folyóirat szerzőire jellemző közös fellépést – a folyóiratban és a symposionisták más reprezentációs területein is. Ugyancsak hangsúlyos Tolnai Ottónak és Fehér Kálmánnak a 8. szám címoldalán publikált ikerverse, *Az angyalok lázadása* és az *Ikervers a panaszokhoz*. Ezeknél a közös publikációknál az egyes művek egyedi azonossága nem sérül, ugyanakkor együtt kialakítanak egy olyan közös teret, amely egyiknek sem kizárólagos sajátja, amelyben az egyes szövegek erősebb visszhangra számíthatnak. Nemcsak a számról számra változó, ugyanakkor a publikációs egységeken belül összefüggően alakított címtipográfia, hanem a felhasznált képzőművészeti anyagok is hozzájárulnak a számok arculatának alakításához. A reprodukciók mellett ebben jelentős szerepe van a folyóirat számára készült grafikáknak, elsősorban Maurits Ferenc és Baráth Ferenc tervezőszerkesztők alkotásainak, amelyek ugyanúgy folyamatosan megjelennek az újabb és újabb számokban, mint a folyóirat szerzői köréhez tartozó szövegszerzők szövegei, a közös fellépés, a *symposionos* önreprezentáció részeként.

Sajátosan nyitott, köztes kommunikációs teret hoznak létre a bemutatók, vitaestek, performance-ok, amelyek különösen a folyóirat első, valamint harmadik nemzedéke időszakában jellemzők. Ezeken a folyóirat kilép a nyomtatott térből és más művészeti ágak vagy a társadalmi cselekvések világában is aktivizálódik. A performance műfaja különösen Ladik Katalin művészeti tevékenységére jellemző. *UFO Party* című performance-ának irodalmi-képzőművészeti vetülete ugyanilyen című képversével a folyóirat 35. számának középső oldalpárján is helyet kap, egybenyitva az egyszeri eseményt a folyóirat publikációs terével.

Az *Új Symposion* és a jugoszláv képzőművészeti szcéna intenzív és nagyon tudatosan, művészeti irányok és értékek szerint alakított kapcsolatát mutatja ki Faragó Kornélia *Affinitások és koncepciók* című tanulmánya, amely a maga terjedelmi korlátai között kontextualizálja a folyóiratban publikált, a délszláv térségből való alkotókat, és láttatja kapcsolódásaikat az *Új Symposion* alkotóihoz,

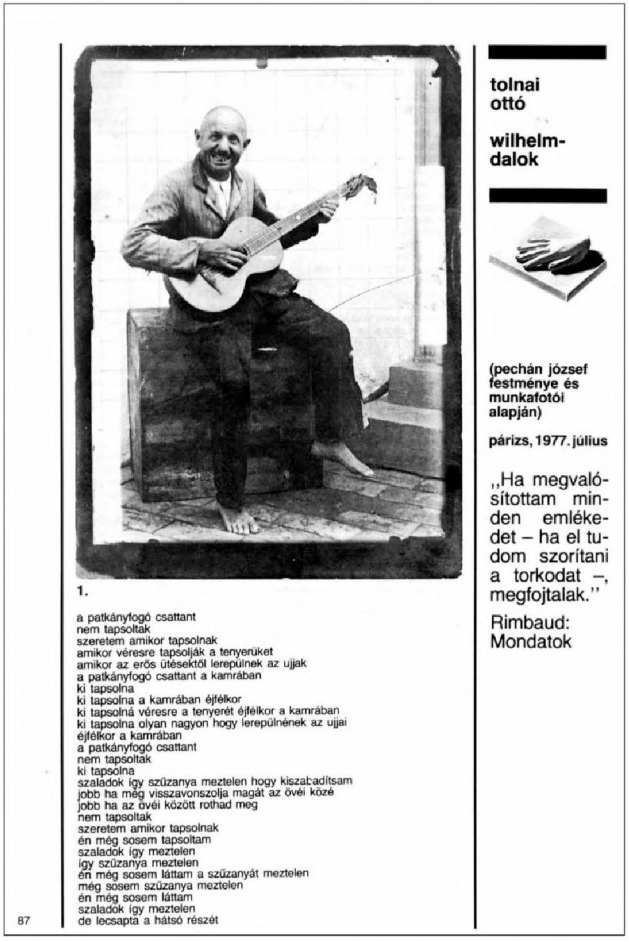

tolnai ottó

wilhelm-dalok

(pechán józsef festménye és munkafotói alapján)

párizs, 1977. július

„Ha megvalósítottam minden emlékedet – ha el tudom szorítani a torkodat –, megfojtalak."

Rimbaud: Mondatok

1.

a patkányfogó csattant
nem tapsoltak
szeretem amikor tapsolnak
amikor véresre tapsolják a tenyerüket
amikor az erős ütésektől lerepülnek az ujjak
a patkányfogó csattant a kamrában
ki tapsolna
ki tapsolna a kamrában éjfélkor
ki tapsolná véresre a tenyerét éjfélkor a kamrában
ki tapsolna olyan nagyon hogy lerepülnének az ujjai
éjfélkor a kamrában
a patkányfogó csattant
nem tapsoltak
ki tapsolna
szaladok így szüzanya meztelen hogy kiszabaditsam
jobb ha még visszavonszolja magát az övei közé
jobb ha az övei között rothad meg
nem tapsoltak
szeretem amikor tapsolnak
én még sosem tapsoltam
szaladok így meztelen
igy szüzanya meztelen
én még sosem láttam a szüzanyát meztelen
még sosem szüzanya meztelen
én még sosem láttam
szaladok igy meztelen
de lecsapta a hátsó részét

87

Az *Új Symposion* 1979. február–márciusi, 166/167. számának 87. oldala

a laphoz kötődő vajdasági magyar képzőművészek mellett a képzőművészeti kritikusként is aktív és tájékozott Tolnai Ottóhoz, a szintén igen korán képzőművészeti kritikában, esszében is érdekelt Bányai Jánoshoz, vagy a harmadik nemzedékből a vizuális művészetekben is otthonos Fenyvesi Ottóhoz és Sziveri

Jánoshoz.[118] Faragó Kornélia tanulmánya jól láttatja, hogy az irodalmi kapcsolódásokon túl a vizuális művészetekben legalább annyira megfigyelhető a folytonosság a *Symposion*-nemzedékek között, és például Sziveri vizuális művészetek iránti érdeklődésében láthatóvá teszi az első nemzedékhez tartozó alkotók hatását. Azt a folytonosságot is észleli, történetesen Leonid Šejka képzőművészeti tevékenysége iránti érdeklődés kapcsán, hogy a symposionistákat vonzották a művészetük mellett az életmódjukkal és gondolkodásukkal is felforgatónak, lázadónak számító művészek. A *Mediala* művészcsoportról megállapítja, hogy „művészeti magatartásuk mellett életformájukat és öltözködési szokásaikat illetően is kreatívan viselkedtek. Maga Šejka egy rövid ideig még börtönben is ült."[119] A gondolatot továbbvíve, összevetve a folyóirat más szerkesztői döntéseivel, az ellenkultura képviselői iránti elkötelezettséget következetesnek látja a lapban: „Az *Új Symposion* más szerkesztési gesztusaiból, például a világirodalmi alkotók közlési tendenciáiból is az látszik kirajzolódni, hogy az elkülönülő, a besorolhatatlan, a szemben álló, a politikailag kellemetlen alkotók, a kultúrpolitikai szűklátókörűség áldozatai iránt nyilvánult meg kifejezett érdeklődés. (...) Lényeges vonatkozások ezek, amennyiben jelzik, hogy a publikációs figyelmet az esztétikai színvonalon túl az ellenmagatartás jegyei, a protestancia bizonyítékai is befolyásolták. A szélesebb nyilvánosságtól elzárt, de a kortás művészet határait tágító alkotók felé orientálódtak, és jelen vannak a figyelem más indokai is: a vajdasági magyar képzőművészetre irányuló erőteljes figyelem mellett a jugoszláv képzőművészeti gesztusokból való merítési célzat és a kor szűken vett képzőművészeti kliséivel való határozott szembeszállás. Ez a folyamatosságot mutató koncepcionális mozzanat egy nagyon izgalmas alkotói hálózat kialakíthatóságát eredményezi a lapban..."[120] Faragó tanulmánya a symposionisták mély beágyazottságát mutatja ki a jugoszláviai képzőművészeti világban, amit a nemcsak a lapban közölt vizuális anyagok vagy a folyóirat dinamikus lapterve, hanem a folyóirat egyes irodalmárainak alkotói poétikái szempontjából is érde-

[118] Faragó Kornélia, Affinitások és koncepciók. Képzőművészeti gondolkodás az *Új Symposionban*, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok*, i. m., 76–93.
[119] Uo., 80.
[120] Uo., 80–81.

mes figyelembe venni. Maga Faragó Kornélia is utal kép és szöveg viszonyára Maurits Ferenc kollázsa és Tolnai Ottó egyik szövege kapcsán (kettejük ilyen jellegű együttműködésére számos példát találunk a hatvanas évek lapszámaiban),[121] akárcsak Pintér Viktória, aki Ladik Katalin *UFO Party* című szöveg- és vizuális kollázsáról írva Ladik és Maurits együttműködését és egyáltalán a vizuális alkotássá váló Ladik-szövegnek az egész lapszámot meghatározó jelenlétét elemzi ugyanebben az *Új Symposion*ra jellemző *szövegszervező vizualitás*t láttatni kívánó kötetben.[122]

A társadalmi cselekvés, a hippik ellenkultúrája, illetve a beatkultúra világához kapcsolódik az 1968. áprilisi megjelenésű 36. szám is, címoldalán Mike Sweeny *Költészet a protest után – modern song* című esszéjével, illetve a címoldali, virágmotívumos kollázzsal, a belívben a legismertebb beatdalok, a Beatles, a Simon and Garfunkel, a Rolling Stones vagy a Doors emblematikus szövegeinek fordításaival, valamint a korszak közismert beat-ikonjainak (John Lennon, George Harrison, Ringo Star, Paul McCartney, Mick Jagger, a Jefferson Airplane, illetve a beat nemzedék egyik példaképe, Maharishi jógi) fotóival. A 37–38. szám hozza Tolnai Ottó *Hippy-novellá*it, a 39–40. a jugoszláviai diáktüntetésekkel foglalkozik. Ezekben a művészetközi aktivitásokban nemcsak a korabeli kortárs beatzene válik aktívvá az irodalmi szövegben, hanem ennek az ellenkultúrának a társadalmi elkötelezettségei is visszhangoznak a folyóirat irodalmi szövegeiben, társadalomkritikai írásaiban, amit a folyóirat arculata és illusztrációs anyaga is megjelenít.

A folyóirat terének lezártságát oldják a mellékletek, illetve a *Symposion Könyvek* sorozata. Ezek a laphoz való tartozásnak a jelzései, a mellékletek a számokba fűzve, a könyvsorozat pedig a megnevezéssel, továbbá az azonos szerkesztői-szerzői körrel kapcsolódnak a folyóirathoz, ugyanakkor el is különülnek tőle, a mellékletek kiemelhetők, a *Symposion Könyvek* pedig magától értetődően külön sorozatként jelennek meg, sajátos köztes alakzatot hozva így létre, kiemelt publikációként megkülönböztetett figyelmet generálva. Ilyen az 51–52. szám *Osztrigakérdés* című melléklete vagy az 54. szám verses posztere, az 55. szám Benes József-

[121] Uo., 81.

[122] Pintér Viktória, Spontaneitás és életkollázs, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok*, i. m., 42–55.

posztere, a 61. szám Ginsberg-, illetve Páskándi Géza-verset kiemelten publikáló, poszterszerű melléklete. Ez utóbbi poszter eljátszik az előlap és hátlap eldöntetlenségével, aminek mindkét oldalon a másik oldalra mutató nyilakkal ad hangsúlyt, az épp látható képről a „hátlapon" lévő nem láthatóra irányítva a figyelmet. A nyilak megjelennek egyébként a szám belívében is, az egyes szövegekre irányulóan. A 68. szám poszterként is használható borítója, a szabadkai Bosch+Bosch csoport konkrét művészeti alkotásaival már a hetvenes évek, illetve a harmadik nemzedék időszakában többé-kevésbé rendszeressé váló képzőművészeti poszterek, mellékletek folyóirat-tervezési időszakát előlegezi, amikor a leválasztható és kihajtható ragasztott borító poszterként is kínálja magát.

A korábban többször említett Maurits Ferenc vagy Baráth Ferenc mellett a lap arculatának meghatározó alakítója a laptörténet két időszakában is Szombathy Bálint. Aktív képzőművészként és művészeti szakíróként is jelen van a lap történetében, de kísérletezőkedve és konceptualista vizuális művészeti irányultságai a laptervezésben is megnyilvánultak. Szombathyt 1971-ben, frissen érettségizett gimnazistaként hívta meg Tolnai Ottó az akkor általa főszerkesztett lap műszaki szerkesztőjének a másfél éves katonai szolgálatára távozó Maurits Ferenc helyére.[123] Az 1971. májusi 73. számot együtt tervezik Mauritscsal, a következőtől Szombathy viszi tovább a műszaki szerkesztést. Szombathy persze nem a semmiből került elő, ekkorra már nevet szerzett magának a szabadkai Bosch & Bosch képzőművészeti csoport megszervezésével, és lapszerkesztői tapasztalata is volt.[124] A lapformátum megújítása tehát még Mauritshoz és Tolnaihoz köthető

[123] Szombathy Bálint, Egyéni látószögből az *Új Symposion*ról, in Ladányi István, Pintér Viktória (szerk.), *Folyamatok, törésvonalak, elmozdulások. Előadások és tanulmányok a magyar folyóirat-kultúráról*, Sziveri János Intézet–Gondolat Kiadó, Veszprém–Budapest, 2015, 33–41., i. h.: 34.

[124] Fentebb hivatkozott visszatekintő cikkében mondja el Szombathy, hogy gimnazistaként a barátaival már végigvitt egy hasonló folyamatot, mint amit a *Symposion* és az *Új Symposion* létrehozása jelentett. A szabadkai *7 Nap* hetilap irodalmi-kritikai mellékletét szerkeszti, amiből létrejött a szabadkai *Üzenet* folyóirat, amit aztán mégsem az azt szorgalmazó fiatalok kapnak meg, hanem az idősebb nemzedék írói, akik korábban igencsak komoly ellentétekbe kerültek a symposionistákkal. Lásd erről: Szombathy Bálint, Egyéni látószögből az *Új Symposion*ról, in Ladányi István, Pintér Viktória (szerk.), *Folyama-*

1971 januárjától, amikor a nagyméretű, 34x24 cm-es oldalakat A/4-es lapméretre cserélik, és a jellemzően háromhasábos tördelés helyett áttérnek a főszöveg egyhasábos tördelésére, amely a laptükörnek mintegy háromnegyedét használja, meghagyva egy viszonylag széles margót, ahol a szerzői neveket, címeket, lábjegyzeteket helyezik el, illetve kisebb ábrákat, grafikákat, esetenként a nagyobb méretű illusztrációkat is kifuttatják ide. Az így használt térhez a lapszámok egészében ugyanakkor hozzá tartozik, hogy nagy arányban üresen maradnak a margók, így szellős, ugyanakkor rendezett képet mutat a lap. Ekkor kezdik el használni a versszövegek mellett futó léniákat, amely aztán szélesebbé válva 1983-ig jellemzi a symposionos laptervet. Ugyancsak 1971 januárjától jelenik meg az oldalszámozás elhelyezése a belső margón, gyakorlatilag a hajtásban, a hasáb alsó sorával egy szintben, ami együtt járt a felső és az alsó margó minimálisra csökkentésével. Megszüntetik tehát az oldalszámozás puszta funkcionalitását, és hangsúlyos esztétikai szerepet adnak neki. A korábbi formátum utolsó lapszáma pedig épp Szombathy Bálinték szabadkai Bosch+Bosch csoportjára irányítja a figyelmet a munkáiknak szentelt, igényesen kivitelezett, különleges minőségű papírra nyomott borítójával.

Az erről az időről szóló esszéjében Szombathy ugyanazzal a szóhasználattal él, az *Új Symposion* csodáját említve, mint Tolnai a *Symposion* indulása kapcsán: „Az *Új Symposion* maga volt a csoda számomra, ennél szebb nem történhetett velem akkoriban, mint hogy szerkeszthessem. A lap mögött voltak már a mozgalmas hatvanas évek, melyeknek folyamán Tolnai és Maurits egy minden tekintetben európai lapot alkotott meg, amely vizualitásában is hűen tükrözte azt a korszerűséget és másságot – ha úgy akarjuk, formabontó szellemiséget –, amely törzsgárdájának költészeti és prózai törekvéseiben megjelent, magasan kiválva az összmagyar lapok sorából. Tolnaiék felismerték a grafovizuális formázás jelentőségét, aminek különösen kedvezett a lap meglehetősen nagy formátuma, a terebélyes

---

tok, törésvonalak, elmozdulások. Előadások és tanulmányok a magyar folyóirat-kultúráról, Sziveri János Intézet–Gondolat Kiadó, Veszprém–Budapest, 2015, 34. Bővebben ír ugyanerről, illetve az *Új Symposion* hatásáról is középiskolai időszakának ízlésalakulására itt: Szombathy Bálint, Modernnek kell lenni, mindenestül? Szombathy Bálint szépségkutató a lap imázsáról és másról, *Ex Symposion*, 98. szám (2017), 35–38.

tükörfelület. Felismerték továbbá a folyóiratnak azt a korszerű funkcióját, hogy a könyvvel ellentétben ne csak szövegek tartálya legyen, hanem hogy vizualitásával erősítse az írásokat."[125]

Szombathy másfél éves tervezői időszaka használja a Maurits által kialakított formátumot, de azon belül nagyon markáns vizuális üzenetekkel dolgozik, amelyek ebben az időszakban dominánssá válnak a lapban. Behozza a lapba a Bosch+-Bosch képzőművészeti útkereséseit és saját művészeti és művészetelméleti tájékozódásait, és az adott keretek között, a maga vizuális érdeklődésével folytatja a folyóiratra mint nyomtatott médiumra történő rákérdezés és rámutatás symposionista hagyományát. Néhány számban megváltoztatja a belív színét és lapminőségét (rózsaszín és könnyebb papírra nyomják a lapot vagy a befűzött mellékletet), és kísérletezik a nyomtatott lapszám terének a klasszikus, a lapban elhelyezett mellékleten túli kitágításával, megváltoztatásával. A befűzött, behelyezett, poszterszerűen vagy levelezőlapként kiemelhető mellékleteken túl fényképeket ragasztanak a belívbe (pl. 82. szám, 91. oldal), vagy ugyancsak hozzáragasztják a belív egyik lapjához Sinkó Ervin naplórészletének kicsinyített és leporellószerűen meghajtogatott fotómásolatát (83. szám, 132. oldal), megcserélik a belívet és a mellékletet, vagyis a mellékletet kötik be a borítóba és a belívet fűzik be mellékletként a lapba (78. szám) stb. Maga Szombathy így emlékszik vissza: „Alkalmaztam például oldallyuggatást, fotográfiai minifüzet beragasztását, a hasonló teresítések sorából azonban számomra a legemlékezetesebb ötlet mindmáig az 1971/75. számban valósult meg, amelynek mindegyik példányába Josip Broz Tito arcmásával ellátott 5 parás névértékű postabélyeget ragasztottunk saját kezűleg. Ilyen és hasonló újításokkal kíséreltem meg kitörni a kétdimenziós hordozófelületről később, a nyolcvanas években is, amikor egy Lukács Györgyöt ábrázoló fotóról külön erre a célra kimunkált nyomdai késsel kivágattam a Lukács mögötti szobaablakot, úgy, hogy csak fa kerete maradt meg."[126] Behozza a lapba a képregényt, illetve a képregénydesignt, a konstruktivista művészetet, elméleti szövegeket is publikál, értekezik a konkrét költészetről (78. szám), a tipo-designról (80. szám), mellékletben köz-

[125] Szombathy Bálint, Egyéni látószögből az *Új Symposion*ról, i. m., 34–35.
[126] Uo., 36.

vetíti a kortárs nemzetközi művészeti törekvések tájékoztatóit stb.[127] Egy évvel a műszaki szerkesztői cserét követően, az 1972. májusi szám hátsó belső (behajtott) borítóján és egy ide beragasztott oldalpáron jelennek meg Maurits Ferencnek felismerhetően a katonai kiképzés által inspirált, ugyanakkor a későbbi Maurits-figurák irányába mutató grafikái.

Szombathy elszánt vizuális kísérletei nem válthattak ki osztatlan elragadtatást az edzettebb symposionisták részéről sem, némi iróniával jegyzi meg már idézett visszatekintésében, hogy „törekvéseimet elsősorban Tolnai támogatta. Utasi Csaba akkori felelős szerkesztő enyhén konzervatív volt a vizuális kultúra tekintetében, Végel Lászlót pedig egyáltalán nem érintette meg a képzőművészet világa".[128] Bővebben is értékelve a folyóirat arculatát az *Ex Symposion* folyóiratnak az *Új Symposion*ról szóló interjúszámában még inkább hangsúlyozza Tolnai Ottó szerepét az arculat vizuálisan korszerű alakításában: „Mert hát ne gondoljuk azt, hogy a korabeli szerkesztők egytől egyig érzékenyek voltak a korszerű vizuális kultúra iránt. Közöttük is voltak konzervatív emberek, akiket hidegen hagyott a képi-grafikai kísérletezés bármilyen szándéka. Amit elmondtam, némileg csorbítja azt az általános megítélést, melynek értelmében a lapot egyértelműen avantgárd ívásúnak idézik a mai napig. Belső művészetfelfogásában nem volt annyira egységes, mint ahogy kívülről látszik. Ez közvetetten az jelenti, hogy Tolnai jól megformálta az imázst."[129]

A katonaságtól visszatérő Maurits 1972 szeptemberétől konzervatívnak ugyan nem nevezhető, ámde nyugodtabb laptervet visz tovább a már megszokott A/4-es formátumban, következetes tipográfiával, a széles margókat főleg a lábjegyzetek, illusztrációk és egyéb vizuális jelek számára fenntartva, és jellemzően mindegyik lapszámot egy-egy délszláv vagy jugoszláviai magyar képzőművésznek a fekete-fehér lapszámokban megjeleníthető grafikai anyagával illusztrálva. Elméleti szövegeivel Szombathy továbbra is jelen van a lapban.

[127] Lásd még ugyanerről: Szombathy Bálint, Modernnek kell lenni, mindenestül?, i. m., 36–37.

[128] Szombathy Bálint, Egyéni látószögből az *Új Symposion*ról, i. m., 37.

[129] Szombathy Bálint, Modernnek kell lenni, mindenestül?, i. m., 36.

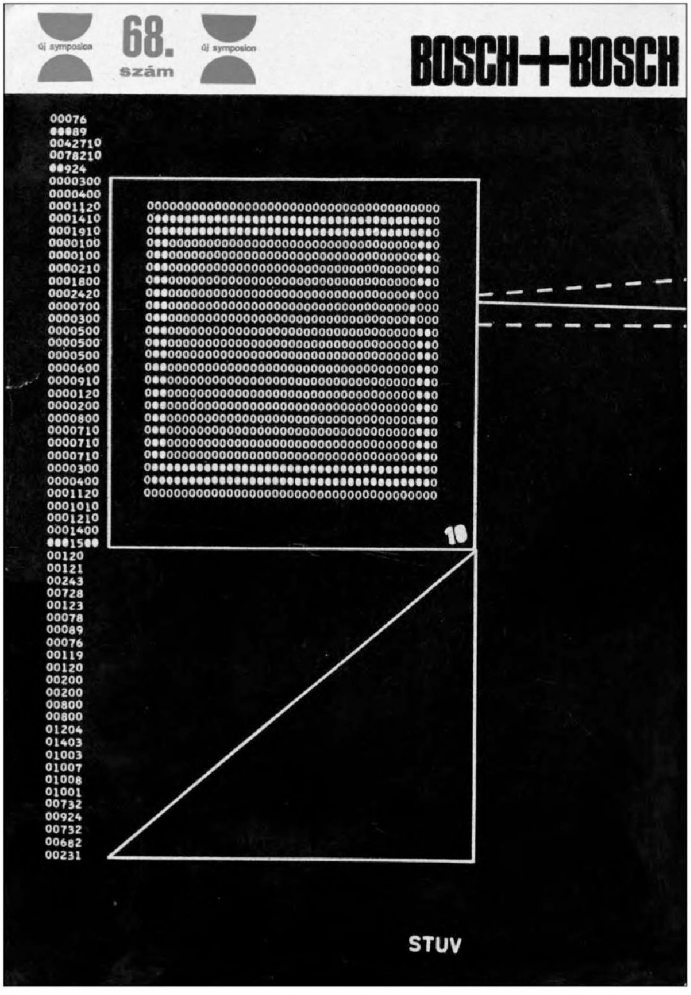

Az *Új Symposion* 68. számának címlapja

Az 1971 januárjától az 1974. február–márciusi számig vitt egyszerű, ugyanakkor markáns borító, amelyet uralt a Kapitány László által még az induláskor tervezett fejléc két szembefordított félgömbje, az 1974. áprilisi 108. számtól kétszínnyomásúra változik, a címoldalt is képzőművészeti alkotások tereként használva,

Az *Új Symposion* 1989/1–2. szám 81. oldala

a fekete mellett egy másik színnel dinamizálva a publikált grafikai munkákat. Ez a vizuális váltás a szerkesztőségváltás jelzése is egyúttal. Az első nemzedék teljes egészében átadja a lapot a húszas éveik közepén járó fiatalabb nemzedéknek, Danyi Magdolna fő- és felelős szerkesztésével. A grafikai szerkesztő továbbra is Mau-

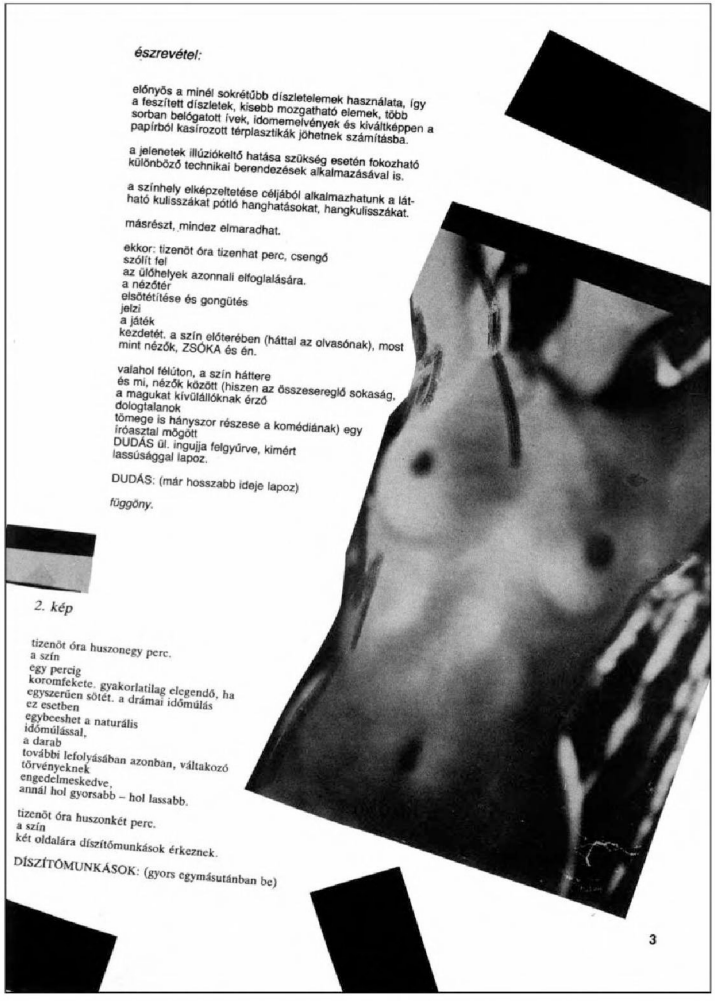

észrevétel:

előnyös a minél sokrétűbb díszletelemek használata, így a feszített díszletek, kisebb mozgatható elemek, több sorban belógatott ívek, idomemelvények és kiváltképpen a papírból kasírozott térplasztikák jöhetnek számításba.

a jelenetek illúziókeltő hatása szükség esetén fokozható különböző technikai berendezések alkalmazásával is.

a színhely elképzeltetése céljából alkalmazhatunk a látható kulisszákat pótló hanghatásokat, hangkulisszákat.

másrészt, mindez elmaradhat.

ekkor: tizenöt óra tizenhat perc, csengő
szólít fel
az ülőhelyek azonnali elfoglalására.
a nézőtér
elsötétítése és gongütés
jelzi
a játék
kezdetét. a szín előterében (háttal az olvasónak), most mint nézők, ZSÓKA és én.

valahol félúton, a szín háttere
és mi, nézők között (hiszen az összeseregló sokaság, a magukat kívülállóknak érző
dologtalanok
tömege is hányszor részese a komédiának) egy
íróasztal mögött
DUDÁS ül. ingujja felgyűrve, kimért
lassúsággal lapoz.

DUDÁS: (már hosszabb ideje lapoz)

függöny.

2. kép

tizenöt óra huszonegy perc.
a szín
egy percig
koromfekete. gyakorlatilag elegendő, ha
egyszerűen sötét. a drámai időmúlás
ez esetben
egybeeshet a naturális
időmúlással,
a darab
további lefolyásában azonban, váltakozó
törvényeknek
engedelmeskedve,
annál hol gyorsabb – hol lassabb.

tizenöt óra huszonkét perc.
a szín
két oldalára díszítőmunkások érkeznek.

DÍSZÍTŐMUNKÁSOK: (gyors egymásutánban be)

3

Az *Új Symposion* 1985/5–6. számának 3. oldala

rits Ferenc marad, aki az általa korábban kialakított rendezett tipográfiát viszi tovább, még inkább egységesítve a laptervet, hosszú távon következetesen használt tipográfiai jellemzőkkel, a címek groteszk betűivel, egyre markánsabb léniákkal, kitartva a széles margónál és a levegős laptükörnél. Szombathy Bálint így fogal-

Purger Tibor

Kísérlet *Az önigazgatás útjai*nak földerítésére*

(4 tévéműsor recenziója)

0. Bevezető

0.1. A tévékritika haza állapotáról

Akármilyen hihetetlenül hangzik vagy logikátlannak tűnik, a televíziós alkotás elmélete mind a mai napig nem született meg. Megítéléséhez így a legjobb támpontot – a tévé több évtizedes jelenléte ellenére (hazánkban is) – még mindig csak a médium egészéről írt legalaposabb általános elméleti munkák szolgáltatják (amelyekből viszont Jugoszlávia nyelvein elég kevés van), esetleg egy-egy, még ritkább, kiemelkedő kritikai tanulmány bizonyos műsorokról.

Ez az állapot egyrészt megkeseríti a gyakorló kritikusok életét, mert hiányzanak a megítéléshez szükséges biztos alapok, sőt az általánosan elfogadott álláspontokra és szaktekintélyekre való hivatkozás lehetősége is. Másrészt viszonylagos kényelmet is biztosít ez a tévéműsorok bírálójának. Mindennek egyenes következménye, hogy a tévékritikát nem tartják sem komoly szakmai tevékenységnek, sem alkotó jellegűnek, művészetnek pedig esetleg csak akkor, ha tévéjátékok elemzésével foglalkozik. Természetes dolog hát, hogy a sajtó tévékritika rovatait rendszeresen megtömik a televízió műsorában érintett minden lehető és lehetetlen témáról való hangos elmélkedéssel (ami persze csak bizonyítja a médium demokratizáló erejét), de emellett tetszőleges, ötletszerű, önkényes megállapításokkal is, amelyek legjobb esetben szerzőjük meg nem mételyezett személyes értékrendszerét tükrözik. A tévés szerzői kollektívák munkájának hozzáértő, sokoldalú, körültekintő elemzéséből van a legkevesebb.

Az „igazi" televíziós műfajok (helyszíni közvetítés, meglepetési tényező, láthatóság stb.) többségének természete folytán ebben a tevékenységben igen ritka az előzetes recenzió (ami nincs összhangban a befektetett pénz értékével, sem a potenciális közönség nagyságával). A szakvéleményező szerepét, úgy tűnik, bizonyos értelemben átveszik a szerkesztők és főszerkesztők, és csak különleges esetekben folyamodnak „pártatlan" külső szaktekintély meghallgatásához (játékfilmek vagy sorozatok programtanácsa; tudományos tanácsadó bonyolult témák esetében; illetékes személyek előzetes jó-

* Az itt közölt tanulmány eredetileg szerbhorvát nyelven készült az Újvidéki Televízió Közvélemény- és Műsorkutató Központjának megbízásából.

Az *Új Symposion* 1988/1. számának 44. oldala

maz: „Hiába került vissza Maurits a laphoz, korábbi teljesítményét már nem tudta megismételni. Egyszerűen azért, mert ehhez nem kapta meg a szabad kezet, illetve azért, mert az új szerkesztőség Tolnaiék programjához képest jóval konzervatívabb szellemiséget képviselt. A nemzedékcsere lényegében egybeesett azzal az ér-

telmiségi és politikai leszámolással, melynek értelmében a Jugoszláv Kommunista Párt taccsra tette a liberális törekvéseket."[130] Hozzátehetjük ehhez, hogy a visszafogottabb vizuális arculat nem csupán a Danyi–Bognár-szerkesztőséghez köthető, hanem voltaképpen az 1971-es laptervváltás is már egy nyugodtabb tipográfia felé törekvés állomása volt, amelyet a fiatal Szombathy radikális kísérletező kedve intenzívvé tett az általa vitt másfél évben, de a tendenciát nem tudta más irányba fordítani. A nyugodtabb lapterv összhangban van a lap kiegyensúlyozottan színvonalas, ugyanakkor rendkívüli meglepetéseket és különösebb kulturális vagy társadalmi provokációkat nem tartogató, mérsékeltebbé váló hangvételével. Továbbra is érvényesül, hogy egy-egy számot egy képzőművész munkái illusztrálják, akik ekkor már főképp a vajdasági magyar képzőművészek közül kerülnek ki, de nem mutathatók ki különösebb szinergiák a szövegek és a vizuális alkotások között.

A vizuális művészetekben is, akárcsak az irodalomban, fölerősödnek az értekező műfajok, a műkritika, az esszé és a tanulmány. Az 1977. júniusi 146. számtól befűzött mellékletben, folytatásokban jelenik meg Szombathy Bálint rendkívül alapos, jól illusztrált értekezése, *A konkrét költészet útjai*. Fenyvesi Ottó és Sziveri János képzőművészeti írásai is a képzőművészeti útkeresések iránt elkötelezett érdeklődésről tanúskodnak. Fenyvesi vizuális érzékenysége aztán az irodalmi mellett vitt, azzal egyenértékű képzőművészeti életművet is eredményezett, Sziveri esetében pedig a képzőművészeti írások önértékén túl Radics Viktória például meggyőzően mutatta ki a vizuális művészeti látásmód működését költészetében is.[131] A kortárs művészetekben rendkívül tájékozott és eruditív esszékkel és kritikákkal van jelen a folyóiratban Sebők Zoltán 1976-tól kezdődően a folyóirat 1983-as kényszerű szerkesztőségváltásáig.

Az 1980-as szerkesztőségváltás sem hoz lényeges változást a laptervben. Még Danyi Magdolna időszakában történik meg az utolsó jelentősebb tipográfiai változtatás, amikor az 1978. decemberi 164. számtól a talpas betűket teljesen kiszorítják a groteszk betűk. A Sziveri János főszerkesztésével működő szerkesztőség láthatólag nem a laptervre helyezte a hangsúlyt, nagyobb innovációs szándék nél-

[130] Uo., 36.

[131] Radics Viktória, Képrombolás Sziveri János költészetében, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok*, i. m., 94–112.

kül vitték tovább Maurits Ferenc jól bevált, rendezett, a kor elvárásainak megfelelő laptervét. A viszonylag nagy méretű groteszk betűk kevesebb szöveget jelentenek, több és nagyobb méretű képanyaggal dolgoznak, és dominánssá válik a kéthasábos tördelés – amit az értekező szövegeknél és a kritikánál használnak.

Számottevő változást a Sziveri János leváltását követő kényszerű szerkesztőségváltás hoz. A dicstelen adminisztratív beavatkozás kézirathiányhoz vezet, főleg az addig a folyóiratot meghatározó irodalomban, közéleti esszében, filozófiában. A lap a társművészetek felé fordul, és Kerekes László képzőművész rendkívül dinamikus és kreatív dizájnnal rukkol elő. Szombathy a transzavantgárd és az új képiség első jugoszláviai úttörőjeként azonosítja be Kerekest, és megállapítja, hogy a „festészetére jellemző új-vadas stílus expresszív gesztusai a lap tördelésére, kinézetére is rányomták bélyegüket, annál is inkább, hogy Kerekes a grafikai elemek nagy részét kézzel vitte a papírformára tördelt oldalakra, mintha csak vászonra dolgozott volna".[1] Kerekes kézi tördelése az általa preparált háttérre felragasztott, szabálytalan méretekre darabolt és egymástól elmozduló hasábokkal rendkívül egzaltált, ugyanakkor attraktív, önmagában izgalmas vizuális produktumokat eredményezett. Igaz, ezek nem mindig álltak összhangban a hullámzó színvonalú és rendkívül eltérő szöveganyaggal. Igen jól illettek például a kortárs képzőművészeti témákkal foglalkozó 1984/5-ös számhoz. (A szerkesztőségváltással átalakítják a lapszámozást: a korábbi folyamatos számozás csak az impresszumban marad meg, a címlapon az évszám és a hónap azonosítja a számot.) Szombathy Bálint, Ješa Denegri, Perneczky Géza vagy Hegyi Lóránd kortárs képzőművészeti tárgyú szövegei, illetve az ezeket illusztráló alkotások fényképei összeillettek a Kerekes-féle dizájnnal. Ezt a felfogást viszi aztán tovább grafikai szerkesztőként Szombathy Bálint is 1985-től, az akkori érdeklődésének megfelelően az elektrografikai megoldásokat részesítve előnyben a lapdizájnnál is, Kerekes kézzel írt címei, vad grafikai mintázatai helyett. Nála is érvényesül az egyes lapszámok minden oldalának egyedi tervezése, kézi manipulálása, amelynek során az elektrografikák által meghatározott laptükörre kézzel ragasztgatja rá a fényszedéssel készült betördelt szöveghasábok filmjét, a kerekesi laptervhez hasonlóan rendre kimozdítva a hasábokat a párhuzamosokból, kismértékben elmozdítva a hasábtengelyt, sajátosan szabálytalan,

[1] Szombathy Bálint, Egyéni látószögből az *Új Symposion*ról, i. m., 37–38.

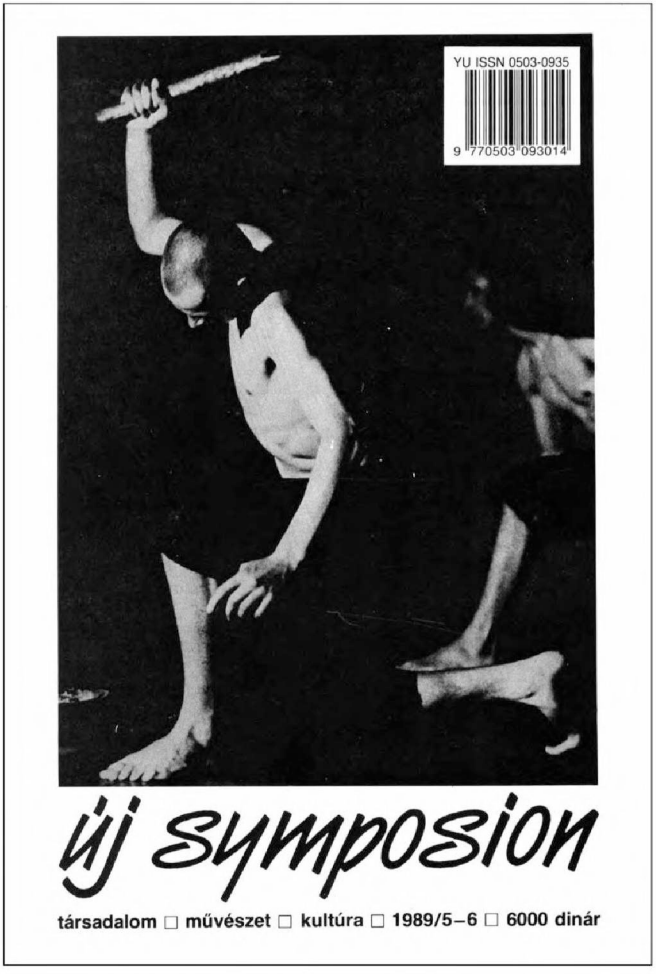

Az *Új Symposion* 1989/5–6. számának címlapja,
Dudás Szabolcs fotójával

úsztatott hasábokat hozva létre. Ez a tervezés megtöri a szöveg dominanciáját, az olvasás automatizmusait, láthatóvá teszi a tipográfiát, és így a lap vizuálisan provokálóvá válik. Ez a dizájn harmonizál a kortárs képzőművészettel, a kortárs zenével foglalkozó témákkal, és nem idegen a kortárs építészeti számoktól sem, ugyan-

akkor a legjobb esetben is (a szerkesztői vállalás szerint nyilván nem szándékolt) ironikus keretet képez a szocializmus XX. század végi állapotain és XXI. századi kilátásain töprengő tanulmányoknak. A lap becsatornázza Urbán András és társai színházi kezdeményezéseit, performance-ait, támogatja az élő eseményeket, s ezek a lapdizájnnal együtt akkor leképezik, utólag pedig erőteljesen dokumentálják és megidézik a nyolcvanas évek Jugoszláviája és Kelet-Közép-Európája társadalmi és kulturális zaklatottságait, útkereséseit, forrongásait. Ebben az időszakban kapcsolódik be a lap munkájába és veszi fel a Bada Dada művésznevét Bada Tibor, akinek költészete és képzőművészeti tevékenysége egymástól különválaszthatatlanul, egymást erősítve juttatja kifejezésre az avantgárd lázadás szellemiségét és az ennek értelmetlensége és lehetetlensége fölött érzett tehetetlenség posztmodern iróniáját. Bada Dada művészetétől is inspirálva ebben a kései symposionos közegben indul el Máriás Béla művészete, ugyancsak szöveg és kép együttes használatával. 1988-ban eredményesen csatornázza be a lap az 1970 körül született fiatalok nemzedékét, az 1988/10–11-es szám a nemzedék erős színházi érdeklődését leképező összeállítást hoz drámaszövegeikből és a performance-művészetet tárgyaló tanulmányokból, amit Szombathy Bálint grafikai szerkesztő autentikus laptervvel jelenít meg.

A Sziveri János-féle szerkesztőség rehabilitációját és a Beszédes István vezetésével új kompromisszumos, „koalíciós", többgenerációs szerkesztőség kialakulását követően, az 1989/3–4. számtól a lap dizájnja ismét visszafogottabb lesz, és a szerkesztés koncepcióját tekintve és vizuálisan is ismét a szövegekre, azok jelentésképzésére helyeződik a hangsúly. Megszűnik az oldalankénti grafikai tervezés, és egy konzervatívabb, szabályos két- vagy a kritikák, jegyzetek esetében háromhasábos elrendezéssel dolgozó lapterv lép életbe. Egy-egy lapszám ismét egy-két képzőművész munkáit mutatja be – jobb-rosszabb reprodukciókkal. Különösen a színes alkotások sérülnek a fekete-fehér fotókon, illetve a nyomdai kivitelezés során, még inkább a szövegre irányítva a tekintetet, vagyis a lap beleesik abba a hibába, amit a régi *Symposion* már melléklet korában kinőtt, tudniillik, hogy a fekete-fehér lapban nem célszerű színes festményekkel kísérletezni. A lap grafikai szerkesztője ugyan ebben az időszakban is Szombathy Bálint, de ezzel az időszakkal grafikai szerkesztőként nem tud azonosulni. „Ehhez a röpke időszakhoz már nem fűződnek kellemes emlékeim", zárja visszatekintését symposionos tervezői munkásságára. Néhány szám után a fotóra és a grafikára helyeződik a hangsúly, és

így javul az illusztrációk minősége, több, a bemutatott képzőművészek révén vizuálisan is emlékezetesnek tekinthető szám jelenik meg (feLugossy László grafikái az 1990/4-es számban; Penovác Endre grafikái az 1991/1–2-es, haiku-számban; a szocializmust és művészetét elbúcsúztató 1991/3-as szám illusztrációs anyaga). A haiku-szám esetében Penovác Endre munkái vagy a szocialista realizmust idéző reprodukciók az 1991/3-as számban vizuálisan is támogatják a szövegvilágot. A jugoszláviai háborúkkal, a szerkesztők egy részének elmenekülésével a háttérben készülő számok újabb ígéretes vizuális kísérleteket hoznak a laptervben, így Bada Dada anyaga és lapterve az 1991/12-es, 312. számban, majd Karácsonyi Attila különösen sokat ígérő laptervei az 1992-es évfolyamban azonban már rezonáló közeg és folytatás nélkül maradnak.

AZ *ÚJ SYMPOSION* MŰFAJAI

Az eddigi fejezetekben is számos alkalommal látható volt, hogy az *Új Symposion* szerkesztői a kezdetektől rendkívül műfajtudatosan írtak és szerkesztettek. A folyóiratra a műfajok bősége volt jellemző, egyes műfajokat különösen előnyben részesítettek és alkotóként is, szerkesztőként is önmagukat fejlesztve kultiváltak, különösen a folyóirat-specifikus, dialogizáló műfajokat, mint az esszé, a kritika, a vitacikk, illetve a direkt a folyóirat számára íródó folytatásos regény. A műfajtudatosság része, hogy provokatív alkotói viszonyulásuk a műfajokra is kiterjedt, megsértve, roncsolva a műfajhatárokat, kísérletezve az átmeneti műfaji formációkkal, a műfajköziséggel, a műfajokon kívüli megszólalás lehetőségével, illetve magával a folyóirattal, az irodalmi esttel, a performance-szal mint a művészetek határait sértő alakzatokkal.

Az *Új Symposion*nak voltak domináns műfajai, amelyek meghatározták a folyóiratot önmagában, illetve más folyóiratokhoz képest. Ezek a domináns műfajok az esszé, a kritika, a vitacikkek, az irodalmi és kulturális közéleti reflexiók, a tanulmányok, a folytatásos regény, a szabad vers és a vizuális költészet. Ugyancsak kiemelendők külön szövegtípusként a fordítások és műfordítások, amelyek nem külön műfaj ugyan, illetve műfaji relevanciájuk az eredeti szövegekkel együtt érvényesül, de a műfordítások jelenléte és jellemzői szintén karakterizálják a folyóiratot.

A folyóirat neve, az *Új Symposion* világos utalás Platón *Lakomá*jára – folyóiratnévként a beszélgetés, a dialógus, a vita helyeként aposztrofálja az orgánumot, ezért meghatározó műfajai is dialogikus jellegűek: valamilyen korábbi műre, eseményre, jelenségre reflektálnak, vitára hívnak vagy belső dialógust folytatnak. A folyóirat szerkesztése és tördelése, vizuális arculata is ezt az egymással érintke-

zést, súrlódást, viszonyba hozást láttatja és hozza létre. A szövegek igen gyakran nem egyszerűen lineárisan követik egymást, hanem vertikálisan vagy horizontálisan együtt indulnak az oldalon, aztán megszakadnak, más szövegekkel váltakoznak, egymásba ékelődnek, később folytatódnak. Különböző műfajok dialogizálnak így, továbbá szöveg kerül viszonyba képpel, a folyóirat vizuális jellemzőivel, a tipográfiával, a tördeléssel. Tolnai Ottó, az *Új Symposion* meghatározó szerkesztője így fogalmaz a folyóiratról mint médiumról töprengve Vékás Jánosnak adott interjújában: „Még az akadémikus folyóiratok csinálása is izgalmas, a mérték stb. Mi a mértéktelenség, a formátlan, engem legalábbis egy ilyen enformeles folyóirat izgatott, tehát egy teljes szabadság, mert még a párizsi *Magyar Műhely* is egy ultraakadémikus tördelés, minden vizuális kutatásuk is számomra ultraakadémikusnak tűnik, mivel a francia kristálytiszta törvényszerűségnek engedelmeskedik, nálunk pedig a folt, a szabálytalan, a rendetlen, a kusza, a nagyformátumban ezeknek nagyon szép példáit lehet látni, egyedülálló ebben…"[2]

Az *Új Symposion* legjellemzőbb, a szerkesztők által is leginkább hangsúlyozott műfaja az esszé volt. Elsősorban Bányai János, Bosnyák István, Tolnai Ottó, Végel László, később Losoncz Alpár és Sebők Zoltán művelték igen tudatosan ezt a műfajt, és éltek az esszé kísérleti jellegével. 1961-ben Tolnai *Első esszé* című szövegével indítják a *Symposion* mellékletet is, melynek első számaiban a meghatározó szerkesztők ebben a műfajban mutatják meg magukat. Már az első mellékletszám közli Bányai János Ács József festészetéről szóló, *A képlet* tartalma című esszéjét. Az 1965 januárjában indult folyóiratban is központi helyet foglal el a műfaj. Bányai János, Bosnyák István, Tolnai Ottó és Végel László mellett mások is művelik, és nem ritka a külső szerző és az esszéfordítás sem. Tulajdonképpen esszé az *Új Symposion* önálló folyóirat első írása is, Lukács György *Taktika és etika* című szövege, akárcsak Bosnyák István ezt követő reflexiója Bányai János *Bonyolult örömök* című kritikakötetére. Jellemző, hogy az írás végén Bosnyák az esszéműfajról elmélkedik, megállapítva Bányairól, hogy deklarált szándékai ellenére inkább tanulmányíró, mint esszéista, írásai sokkal inkább egzaktak és elméletiek, mint amilyen a valódi esszé. Az esszé a korábban nem tudottnak ered nyomába, a tájékozódás, a

[2] Vékás János, Tolnai Ottó. Interjú, in Vékás János: *Utak 2.*, i. m., 459.

keresés mozgásban levését viszi színre, így a folyóiratnak azokban az időszakaiban jut leginkább szerephez, amelyekben ez a magatartás érvényesül.

Az esszé hegemóniáját csak a folyóirat kritikarovata tudja megtörni. Szisztematikus, rendkívül tudatosan szerkesztett rovatról van szó – és a kritikaműfaj gyakran átlépi ennek határait, néhány esetben különálló szövegként, hangsúlyos helyen jelenik meg a számban. Sajátos szerkesztési és tördelési megoldás például, amikor a kritikaműfaj úgy kerül kiemelt helyzetbe, mint a 13. számban, amely címlapján három kritikát indít el, amelyek aztán a 2. és a 4. oldalon folytatódnak (miközben a 3.-on újabb kritika indul, és az 5. oldalon zárul a rovat). A kritikarovat tehát itt a lapszám elejére kerül, és esszék, tanulmányok, majd szépirodalmi szövegek követik. Ez láthatóvá teszi, hogy a folyóirat szabadon bánik a műfajok sorrendjével, nem azonos folyóirat-szerkezetet követ, hanem a publikált szövegek súlya, valamint egymáshoz való viszonya dönti el, hogyan helyezik el őket a lapban. Ez mindvégig jellemző az első nemzedék által szerkesztett folyóiratszámokra.

A kritikarovat dialogikus karakterére jellemző továbbá, hogy nemcsak könyveket, hanem folyóiratszámokat is recenzeálnak, elsősorban a délszláv térség lapjait, de írnak a *Kortárs*ról, a *Valóság*ról és más magyarországi folyóiratokról is. A folyóirat szerkesztői voltaképpen egyfajta folyamatos irodalmi figyelmet közvetítenek, nem egyszerűen a kész alkotásaik publikációs fórumaként fogják fel a folyóiratot, hanem állandó aktivitásként, jelenlétként, dialógusként. Egyes szerzői, különösen Tolnai Ottó és Végel László rendkívül termékenyek, a folyóirat a lételemük, ezen keresztül nyilvánulnak meg, és folyamatosan közvetítik az olvasmányaikat, a véleményüket, az ötleteiket és az új műveiket. Az *Új Symposion* az ő felfogásukban nem reprezentálja az irodalmi életet, hanem létrehozza, pontosabban benne, általa létesül az irodalmi élet. Jellemző, hogy az első években a folyóirat szerkesztői és állandó szerzői írják a lap legtöbb kritikáját, és ebben a reflexív műfajban is markánsan reprezentálják irodalmi értékrendjüket. Az 1970-es évektől a kritika az irodalomról megtanult és az olvasási tapasztalatok révén megszerzett szakmai tudás érvényesítési terepe lesz, és főleg az újvidéki Magyar Tanszéken iskolázott és annak irodalomtudományos igényességét és nyelvét érvényesítő fiatal szerzők képviselik.

A vita helye és terepe a lap *Centrifugális sarok*, illetve *Kontrapunkt* című rovata, apró, konfrontatív kulturális és közéleti témákról szóló jegyzetekkel. Ezen a

rovaton kívül is több vita folyik a folyóirat hasábjain. A symposionisták folyamatos konfrontációban vannak a vajdasági magyar közeggel, ennek a jegyében indul 1961-ben az *Ifjúság* hetilap *Symposion* melléklete, és ezt a sajátosságot követi az *Új Symposion* is egészen az 1971-es retorziókig, amikor betiltják a folyóirat 76. és 77. számát, majd a főszerkesztő Tolnai Ottó feltételes börtönbüntetését követően átszervezik a szerkesztőséget. A vitakultúrát a Sziveri János-féle szerkesztőség újítja fel az 1980-as évek elején, és műveli *Centripetális farok* című rovatában a szerkesztőség 1983-as leváltásáig. Ezt követően a vitákban formálódott Beszédes István vezette szerkesztőség hozza vissza a rovatot és a nyilvános vitákat *Szabadrúgás (Ló-lábjegyzetek)* című rovatában és azon kívül is.

A kifejezetten dialogikus műfajok között tűnik fel a folytatásokban közölt regény, illetve a külön műfajként megnevezett *folytatásos regény*, amely a folytatásokban közlés lehetőségeivel élve nemcsak az előzményekre épít, hanem a folytatások időközében bekövetkező eseményekre, illetve a folyóirat aktuális közegére is reagál.

Az egyes, a folyóiratot leginkább jellemző műfajokról szóló fejezeteket bevezetve megkockáztatom azt az állítást, hogy maga a folyóirat-szerkesztés is, ha nem is műfaj, de sajátos művészeti alkotótevékenység, amelynek van ars poeticája és vannak megvalósulásai. Ilyen megvalósulás a *Symposion* és az *Új Symposion* szerkesztése is, ahol az egyes szövegek közti dialógus a szövegeken túlmutató értékeket, többletjelentéseket hoz létre, és ezek révén voltaképpen máig élő anyagként tudunk viszonyulni a folyóirathoz, ami nemcsak az egyes szövegeknek, hanem velük egyenrangú módon az alkotó szerkesztésnek is köszönhető.

AZ ESSZÉ MINT A KÍSÉRLET ÉS A DIALÓGUS MŰFAJA

A *Symposion* melléklet szerkesztési gyakorlatában már jórészt megvannak azok a jegyek, amelyek később a folyóiratot is jellemzik – beleértve a leginkább dialogikus műfajoknak, az esszének, vitacikknek és a kritikának juttatott megkülönböztetett jelentőséget. A folyóirat szellemi arculatának alakításában természetesen meghatározók voltak a szépirodalmi műfajok is, akár eredetiben, akár műfordításban, továbbá a képzőművészeti anyagok és egészében a lap vizuális arculata,

de ezek hatásához, érvényesüléséhez is hozzájárultak a felsorolt műfajok a maguk közvetlen dialógust létesítő jellemzőikkel, azzal, hogy a témájuk kapcsán megszólaltatják az előzményeiket, a kifejtés módjában is dialogikusak, lényegükhöz tartozik továbbá a gondolatmenet belső polémiáinak megjelenítése, és nem tekintik magukat lezártnak, műfajilag nem tartozik hozzájuk a téma kimerítésének lehetősége, számítanak az olvasás során érvényesülő befogadói aktivitásra, az ebben folytatódó párbeszéd helyeit is beleírják szövegükbe, egészében tételezve a további dialógust.

Számos jel mutatja egészen nyilvánvalóan, hogy a folyóiratot megalapító első nemzedék nagy jelentőséget tulajdonított az esszéműfajnak. Jelzésértékű, hogy az alapító nemzedék gyakorlóterepének is tekinthető hetilapmelléklet, az *Ifjúság* hetilapban megjelenő *Symposion* első, beköszönő írása ebben a műfajban íródott, és az *Első esszé* címet viseli. A mellékletet szerkesztő Tolnai Ottó írta, aki a műfajtudatosságot a címen kívül a három mottóval is jelzi, amelyek mind a műfajra vonatkoznak:

„Szép nap lesz az, amikor a szerelemről és a halálról egy pár új és lényeges igazságot olvashatunk az esszé kis, kerek formájában." (Miodrag Pavlovics)

„Az esszét delikát elkezdeni, akár a verset, nehéz bonyolítani, akár a regény cselekményét, és még a legnehezebb befejezni, akár a drámát." (Vlatko Pavletity)

„Az esszé: magatartás." (Kerecsényi Dezső)[3]

A három mottó az ekkor huszonegy éves Tolnai Ottó tájékozódásainak irányait és távlatait is jelzi. Az első *Symposion*-nemzedék kapcsán közismert, hogy az 1950-es évek végén, az 1960-asok elején az irodalmi élet provinciális beszűkülése ellen a délszláv térségben beinduló szellemi pezsgés felé fordulnak, a műfajok, formák, beszédmódok újszerűségére vágyva. Ezzel magyarázható Tolnainak a szerb, illetve a horvát esszéírókhoz fordulása. Annál meglepőbb a mára feledésbe merült, Horváth János-tanítvány Kerecsényi Dezső idézése, az esszéíró nemzedékhez is sorolt Kerecsényi Babits-esszéjéből. A tőle vett idézet azért is fontos, mert ethosza jellemző lesz az első nemzedék alapállására az irodalom társadalmi felelősségvállalása tekintetében. Az ilyen jellegű kezdeményezéseket jellemzően az esszé műfajában teszik meg.

[3] Tolnai Ottó: Első esszé. *Képes Ifjúság, Symposion*, 1961. december 21., 8.

Tolnai „számunkra kétségtelenül legértékesebb műfaj"-nak nevezi az esszét ebben az írásában, amely bőséges idézeteivel, feltűnően sok hivatkozásával és utalásával s ezek intencióinak látható elsajátításával, a maga gondolatmenetében velük folytatott dialógussal dokumentálja szerzőjének a műfaj iránti, egyszerre extenzív és intenzív érdeklődését. Hivatkozási pontjai egyaránt világirodalmiak (Paul Valéry, Camus, Kierkegaard, Montaigne, Goethe, Oscar Wilde, Bacon, Wirginia Woolf, az *Odüsszeusz*-író Homérosz és Samuel Butler annak kapcsán, hogy az *Odüsszeuszt* író Homérosz esetleg nő lett volna), a délszláv közegből származók (Miodrag Pavlović, Vlatko Pavletić a mottóban, Radomir Konstantinović, Antun Šoljan, Draško Ređep, Tomislav Ladan, Jovan Hristić, Isidora Sekulić, Sveta Lukić) és magyar irodalmiak (a már említett Kerecsényi Dezső a mottóban, a Halász Gáborékként említett esszéíró nemzedék, a műfajt a magyar irodalomban kezdeményező Kemény Zsigmondék, továbbá Babits, Odüsszeusz kapcsán Devecseri Gábor, Rilke kapcsán Kosztolányi).

Az ihletők között kiemelt szerepük van a műfaj akkori fiatal délszláv művelőinek, akik egy évtizeddel idősebbek Tolnaiéknál, és az ő radikális újat kereső szenvedélyük a symposionisták legfőbb példája: új társadalmi viszonyokat, új művészetet, új lehetőségeket, új beszédmódokat keresnek – a modernség jegyében. Már a kétoldalas hetilapmellékletben is elkezdik közölni a számukra leginkább fontos esszéik fordításait, kritikákat írnak új köteteikről, és az induló folyóirat saját arculatának kialakításához is hozzá tartoznak ezeknek a délszláv esszéíróknak a fordításai és a rájuk való reflexió.

De a symposionisták azonosultak a magyar irodalomban az ún. esszéíró nemzedéknek nevezett szerzői kör pozíciójával, tájékozódási igényükkel, műveltséget mozgósító attitűdjükkel, az új gondolkodási keretek feltárásának, létrehozásának szándékával is. Ugyanakkor nem a meglévő műveltséget szintetizáló esszé érdekli őket elsősorban, hanem a műfaj újat kereső, kísérleti jellege. „A módszer egyenlő tényezővé válik a művel", hangsúlyozza az ifjú Tolnai az *Első esszé*ben, magát az elmélkedési folyamatot, a gondolatmenet megalkotását láttatva a műfaj lényegi jegyének, az esszének azt a sajátosságát, amely szerint nem kíván feltétlenül a végére járni feltett kérdéseinek, hanem a róluk folyó dialógus kezdeményezője, ösztönzője kíván lenni. Azt az élő vitát kívánják maguk körül látni, amit a fent hivatkozott délszláv szerzőknél látnak a voltaképpen közösnek tekintett közegükben, hiszen

a symposionisták a délszláv szellemi közeghez tartozónak is tartják magukat, és ugyanazzal a kockázatvállalással kívánják a saját kisebbségi közegüket is provokálni, mint amit az egy nemzedéknyivel idősebb délszláv pályatársaknál látnak.

Tolnainál már ebben az *Első esszé*ben is *a tengerrel* kerül kapcsolatba a gondolkodás szabadsága, az irodalomban létezés szabadsága, műveltségelemeket is aktivizálva a téma összefüggéseiben például Paul Valéryn keresztül, de ugyanitt Odüsszeuszt is idézve, és vele az esszéhez társítva az utazás képzetét, a világ bejárását, a „hol próteuszi, hol hermészi" változást, „az egyensúly, a nyugalom lázas keresésé"-t. Legfőképp azonban a parttól végtelen távolságra kerülve is a hullámokon nyugodtan megülő sirályok képét hasonlítja az irodalomban való félelem nélküli otthonossághoz.

Különös hangsúlyt kap az *Első esszé*ben egy nőiként is azonosítható, a domináns szemléletmódoktól önmagát megkülönböztetni kívánó érzékenység és figyelem, amit az *Odüsszeia* esetleges női szerzőségének teóriájával hoz be a gondolatmenetébe, hogy ennek révén szóba hozhassa a szerb irodalom nagy női utazóját és esszéíróját, a *Norvégiai levelek* esszékötet szerzőjét, Isidora Sekulićot (aki Tolnai műveiben később, a legutóbbi időskori művekig visszatérő hivatkozási pont), illetve utalhasson a „karcsú, búsan-okos szemű" Wirginia Woolfra és *Hullámok* című regényére – s ezzel az említéssel, a hullámokba veszés veszélyének/vágyának tudatos vállalásával zárja a *Symposion*-kalandot indító esszéjét. Ugyanennek az első mellékletnek a páratlan, 9. oldalán jelenik meg Bányai János Ács József festészetéről írott esszéje, megnyitva a melléklet és a lap képzőművészeti írásainak hosszú sorát, erős felütéssel jelezve az irodalmi ambíciókhoz mérhető vizuális művészeti érdeklődést, ami a lap történetének szinte mindegyik időszakát jellemezte.

Az esszé jegyében történt indulásról elmondhatjuk, hogy a műveltséggyűjtés, a gondolkodás, a problémafelvetés, a vita folytatólagos izgalmát, nyugtalanságát kívánják vele láttatni és érvényesíteni, a műfaj voltaképpen azokat a jegyeket mutatja fel a nemzedék meghatározó esszéíróinál, Tolnai Ottónál, Bányai Jánosnál és Végel Lászlónál, mint ami a folyóirat-felfogásukra is jellemző: nyitott, befejezetlen, folytatásra/újjáalakításra váró, a lezárás, befejezés elvét nem tartalmazó végtelen teret. Több markáns témakijelölésű esszé jellemzi ezt az időszakot, amelyek mindig túlmutatnak a szerzőjükön és konkrét témájukon, és a nemzedéki csoport közös megszólalásaként is figyelembe veendők, még ha a *Symposion* mellékleten és

később a folyóiraton belüli belső viták és eszmecserék műfajaként is tekinthetünk rá. Ezek a nem ritkán éles belső viták együttesen a nemzedéki csoport polifón, közös hangadásaként is értékelhetők. Kiemelhetjük Tolnai Ottó Eichmann-esszéjét a *Symposion* melléklet 1962. január 18-ai számából, Bányai János irodalmi és képzőművészeti esszéinek sorát, de az esszéfordításokat is, így Radomir Konstantinović szerb esszéista, kritikus szövegét az ógörög dráma értelmező-kommentáló kórusairól vagy akár Halász Gábor *A háború előtti Eliot* című esszéjének újraközlését a Nyugat 1939/1-es számából.

A melléklet időszakában az irodalmi kritika is részben magán viseli az esszé műfaji jegyeit, különösen az affirmatív jellegű szövegeknél, ahol a vizsgált művek bemutatása mellett, sőt néha helyett a saját vállalt értékek, irodalomfelfogás megfogalmazását, az olvasott könyv gondolatmeneteinek elsajátító jellegű folytatását olvashatjuk, míg az elemző és értelmező, netán irodalomtudományi igényű beszédmódok ritkábban jellemzik az első nemzedék kritikaírását, ez utóbbiak leginkább Bányai János és Utasi Csaba kritikai gyakorlatában érzékelhetők. A melléklet kritikáinak másik csoportját jellemző bíráló, sőt ledorongoló, megsemmisítő kritikai attitűd viszont mellőzi az esszéisztikus építkezést, ezekben a megbírált mű negatív jellemzőinek elősorolását látjuk, összefüggésként pedig legfeljebb a vajdasági magyar szellemi közeg hiányosságainak a felvázolása társul hozzájuk, amelyeket az így megbírált mű csak fölerősít.

Az esszé és a kritika lesznek tehát a *Symposion* melléklet arculatát meghatározó műfajok, és az esszé jegyében indul el 1965 januárjában az *Új Symposion* folyóirat is. Ennél nem csupán arról van szó, hogy a folyóiratot indító írások ugyanúgy esszék, ahogy néhány évvel korábban a melléklet is ezekkel köszönt be, hanem hogy az első számokban publikált esszék felmutatják a műfaj változatosságát, rendkívül tudatos szerkesztői építkezésről tanúskodva. Az első főszerkesztő Bosnyák István esszéje, Bányai János kritikakötetéről szólva reflektál is magára a műfajra. Bányai kritikaírásának újszerűségét, a strukturalista irodalomtudományra támaszkodó megalapozottságát és szakszerűségét méltatja ugyan, mégis felrója Bányainak, hogy ő maga nem felel meg a saját maga által támasztott követelménynek, amely szerint „a kritika művészet", és hogy nem valósítja meg azt az esszéisztikus beszédmódot, amit maga Bányai az egyik írásában tárgyalt szerzőnél annyira meghatározónak tart: „Bányainál, a kivételektől eltekintve, hiányzik az, amit ő Leovacnál

csodál, az ti., hogy Leovac »ügyesen, rafináltan fűzi össze a tudományos módszer előnyét a szabad közléssel«".[4] Bosnyák Istvánnak az írása tárgyával, Bányai János *Bonyolult örömök* című kötetének kérdésföltevéseivel együtt gondolkodó, a szerzőjét méltató, ugyanakkor a könyvvel polemizáló esszéje példázza az első nemzedék eszményeit az egymás között is folytatott nyílt vitáról, a közös gondolkodásról az irodalom művelésének és a közösség alakításának abban az önmaguk által intenzifikált folyamatában, amit számukra a folyóirat testesít meg.

Az induló folyóirat egész első számát meghatározza ez a műfaj, a lap szerkesztői, szerzői és a számukra fontos délszláv alkotók is jellemzően esszével mutatkoznak be, és az igazán fontos témák is ebben a műfajban fogalmazódnak meg. Így például közlik a horvát irodalomtörténetben is elsősorban esszéistaként számon tartott Tomislav Ladan *Konformizmus és nonkonformizmus* című írását. A problémakör később többször visszatér Végel László, Fehér Kálmán és mások szövegeiben, az aktuális társadalmi berendezkedéshez való cselekvő viszonyulás kérdéseinek artikulációjaként, és ezeknek az esszéknek sajátos közegét teremti meg a regényben színre vitt helyzeteivel, szereplőinek problémavilágával Végel Lászlónak az első évfolyam 6–7. számától folytatásokban közölni kezdett *Egy makró emlékiratai* című regénye. Ugyanebben az első számban Raffai Ferenc szintén csak az esszéműfaj által lehetővé tett gondolatmenettel Anatole France-on keresztül közelít Csontváry festészetéhez, és ebben a műfajban nyilvánul meg Ládi István fordításában Leonid Šejka szerb festőművész Hans Holbein híres képéről, *Jean de Dinteville és George de Selve francia követek* címmel. Tolnai Ottó is ebben a számban indítja el folytatásos regényét, az *Érzelmes tolvajok*at, prológusaként a folytatásos regényről szóló esszével.

Az esszének ez a tobzódása ugyan nem folytatódik ilyen mértékben a későbbi számokban, de meghatározó műfajként és beszédmódként folyamatosan jelen van az első nemzedék által szerkesztett *Új Symposion*ban, akárcsak a műfajra történő reflexió. A virágzó horvát és szerb esszéírásból publikált fordítások, illetve az ezek kritikai és esszéisztikus reflexiója, problémafölvetéseinek folytatódása világosan jelzik az esszé iránti fokozott érdeklődés forrásait is. A műfaj fénykora ez a délszláv térségben, a legjelentősebb kortársak művelik, akiknek

[4] Bosnyák István, Bonyolult örömök, *Új Symposion,* 1. szám (1965), 2–7., i. h.: 7.

munkásságára folyamatosan reflektálnak a fiatal vajdasági magyar szerkesztők. Tolnai Ottó *Az esszé nagykorúsítása* címmel természetesen esszében szól a folyóirat kritikarovatában Nikola Milošević szerb nyelvű, tehát nem magyar fordításban megjelent *Antropološki eseji* című 1964-es friss kötetéről.[5] A folyóirat negyedik számában aztán Utasi Csaba fordításában megjelenik a szerb esszéista *Az erkölcs kritikája Lev Sesztov műveiben* című munkája, a szöveghez fűzött lábjegyzetben kiemelve, hogy „a szerző ezt az írását a Symposion-nak küldte közlésre". Jelen vannak a folyóiratban az esszé külföldi művelői is, így a második szám hozza T. S. Eliot Ezra Pound válogatott költeményei elé írt 1928-as esszéjét Varga Zoltán, Jan Kott *Értekezés az erotikáról* című szövegét Gerold László fordításában. Karlheinz Stockhausen avantgárd zeneszerző *Egy amerikai körutazás zenei benyomásai* című esszéje Mérei Katalin fordításában jelenik meg.[6] A műfaj meghonosodását jelzi, hogy Raffai Ferenc is esszében közelít a horvát Jure Kaštelan költészetéhez,[7] majd a fiatal horvát költészethez,[8] akárcsak Végel László a szintén horvát Vlado Gotovacéhoz.[9] Bosnyák István levélesszében fordul Sinkó Ervin *Áron szerelme* című regényének hőséhez,[10] közlik Miroslav Krleža Hamlet-esszéjét[11] stb.

A példák további sorolása helyett egy szerző és egy jelenségkör kiemelt bemutatásával kívánom érzékeltetni a korábban jelzett intenzív működésmódot. Végel Lászlóról van szó, aki az első nemzedék vezető esszéistájává válik, és akiről joggal

[5] Tolnai Ottó, Az esszé nagykorúsítása, *Új Symposion*, 2. szám (1965), 14—15.
[6] *Új Symposion*, 5. szám (1965), 24–26.
[7] Raffai Ferenc, Vándorló lelkek országában. Vázlat Jure Kaštelanról, *Új Symposion*, 3. szám (1965), 7.
[8] Raffai Ferenc, Fiatal horvát költőkről I–II., *Új Symposion*, 4. szám (1965), 6–7., 5. szám (1965), 27.
[9] Végel László, A költészet veszélyes földi táplálék. Írás a dialógusokról Gotovac verseivel kapcsolatban, *Új Symposion*, 3. szám (1965), 8.
[10] Bosnyák István, Vallomás Áronnak, mintha élne, *Új Symposion*, 3. szám (1965), 13–15.
[11] Miroslav Krleža, Hamlet Vesalius Anatómiájából, *Új Symposion*, 4. szám (1965), 12–17.

állapítja meg később Bányai János, hogy voltaképpen regényei is esszéregények.[12] Mielőtt folytatásokban közölni kezdenék az első regényét, az *Egy makró emlékiratai*t a folyóirat 6–7. számától, a 4. számban esszét publikál ugyanezzel a címmel a regény főszereplőiről mint típusokról: a Makróról, vagyis a nemzedéke tagjait mintegy kerítőként a rendszernek kiszolgáltató, a körülmények között sodródó fiatalemberről és a Konszolidáltról, aki élvezi a rendszer kedvezményeit. A regény a beatirodalom első és majdhogynem egyetlen igazi megvalósulása a magyar kultúrában – a csellengő, sodródó, lázadásra képtelen fiatalságról. Végel a következő számokban, a regény megjelenése közben is folytatja az abban színre vitt problémák esszéisztikus tárgyalását. A regény első folytatását megjelentető 6–7. lapszámban ír Dobrica Ćosić *Akcija* című könyvéről *Cselekvő ember vagyok* címmel, amellyel elindítja *Színvázlatok a gesztusokról* című esszésorozatát. A cselekvés joga, kötelessége és a cselekvés vállalásával járó terhek és veszélyek Végel első regényének is alapkérdései. A következő számban megjelent *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* a konformizmus és nonkonformizmus jól ismert ellentétpárjával, a lojalitás, a változtatni akarás vagy a menekülés narratíváinak taglalásával szorosan kapcsolódik mind a regényhez, mind az előző esszéhez. Még a regény publikálásával párhuzamosan, a 9–10. szám címlapján indítva jelenik meg, szintén a *Színvázlatok a gesztusokról* esszésorozat részeként, a *Jegyzetek az új amerikai regényhősökről* című Végel-esszé, amely világosan kontextualizálja az *Egy makró emlékiratai*t Salinger *Rozsban a fogó* című regénye és a beatpróza összefüggéseiben. Eközben Végel további társadalmi, illetve társadalomtudományi témákban is megszólal, jórészt a délszláv könyvkiadás és folyóirat-publikációk által inspirálva. A Végel-regény és -esszésorozat által létrehozott témakörbe aztán bekapcsolódik a magyarországi Krajczár Imre is a *Makró* és Somogyi Tóth Sándor *Próféta voltál, szívem* című kisregényének párhuzamos olvasatával.[13] A sort Végel *Kishitűek, árulók és csavargók* című esszéje folytatja a lap 13. számában, a *Színvázlatok a gesztusokról* harmadik

[12] Bányai János, Az esszé: útban az elbeszélés felé – A metlikai tölgyfáktól Wittgenstein szövőszékéig, és tovább, in Bányai, *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*, i. m., 7–8.

[13] Krajczár Imre, Eltévedtek a csatatéren – A makró és a próféta, *Új Symposion*, 11. szám (1965), 13–16.

részeként, elsősorban Antun Šoljan *Árulók* című regényétől indíttatva – gazdagítva a *Makró* összefüggéseiben figyelembe veendő művek sorát.[14]

A regény és az esszék által fölvetett kérdésekbe kapcsolódnak be Bányai János és Fehér Kálmán esszéi a lap következő évfolyamában. Bányai *Ár ellen* című szövegében az új vajdasági regények hősein gondolkozva a csavargón mint kezdeményező regényhősön elmélkedik, aki nem hajlandó elfogadni, hogy elvegyék tőle a kezdeményezés jogát.[15] Fehér Kálmán *A konformista erkölcs és az erkölcstelen nonkonformista* című esszéje is mintha Végel regényhőséből indulna ki, és voltaképpen végigmondva a jugoszláv államszocializmus hivatalos narratíváját a felelősségteljes állampolgárról – elégtelennek minősíti az öncélú, nihilista nonkonformista magatartást.[16]

Az írásvágy és a tettvágy egymást inspiráló hatását is nyomon követhetjük a folyóiraton belül folytatott dialógusokban, amelyek önmagukban nem is feltétlenül színvonalas megszólalásokból állnak össze, a maguk folyamatában viszont egyre inkább létrehozzák az élő dialógus gyakorlatát. Erre a Végel László regénye kapcsán elindult esszéláncolaton kívül több példát sorolhatunk. Ilyenként értékelhetjük a délszláv esszéírás fordításban közzétett, inspiráló eredményeinek folytatását más témakörökben, szintén főleg Végel László részéről, de ilyenek a Fehér Kálmánnak *A személy méltósága és veresége* című, *Az önigazgatás egy időszerű problémája* alcímű esszéjére[17] reagáló Burányi Nándor-cikkek is, az *Erkölcs és megalkuvás*, majd az ennek folytatásaként olvasható *Gondolatok a cselekvés előtt* című írás, amelyek ugyan nem tudják felmutatni az esszéműfajban jellemzően aktivizálódó műveltséget, csupán a problémaérzékenység dokumentumai, mégis a folyóirat esszéinek inspiráló hatását szemléltetik.[18]

[14] Végel László, Kishitűek, árulók és csavargók, *Új Symposion*, 13. szám (1966), 10–12.
[15] Bányai János, Ár ellen, *Új Symposion*, 16. szám (1966), 2–4.
[16] Fehér Kálmán, A konformista erkölcs és az erkölcstelen nonkonformista, *Új Symposion*, 16. szám (1966), 5–7.
[17] Fehér Kálmán, A személy méltósága és veresége. Az önigazgatás egy időszerű problémája, *Új Symposion*, 6–7. szám (1965), 5–7.
[18] Burányi Nándor, Gondolatok a cselekvés előtt, *Új Symposion*, 8. szám (1965), 7., illetve 12. szám (1966), 21–23.

A második évfolyam végére csendesülnek ezek a viták – és a lázas keresések időszakát követően a szélesebb és szisztematikusabb tájékozódás jelei láthatók. A korábbi, a lapban folytatást nem kapó, zenei tárgyú fordításpublikációkat követően rendszeressé válnak Várady Tibor dzsesszesszéi, illetve az ő közvetítésével beszerzett és fordított angolszász dzsesszírások. Maga Várady fordítja David Arbus *New Thing* című esszéjét a John Coltrane-nel és Eric Dolphyval fémjelzett avantgárd útkeresésekről, az atonalitás és a ritmikai komplexitás térnyeréséről a Charlie Parker utáni amerikai dzsesszzenében.[19] Ez a műfaj iránti tartós érdeklődés bevezetése a vajdasági magyar kultúrában, összefüggésben az újvidéki művészközeg dzsesszrajongásának megtermékenyítő hatásával, amely aztán az 1979-től megrendezett Újvidéki *Dzsessznapok* regionális jelentőségű fesztiválban is megmutatkozott, a symposionisták tevékeny szervezői részvételével.

Az 1968. áprilisi megjelenésű 36. szám címoldalán indítják Mike Sweeny *Költészet a protest után – modern song* című terjedelmes esszéjét a beatkultúráról és zenei világáról, fordításban publikálva a nemzedék meghatározó dalait a Beatlestől, Simon and Garfunkeltől, a Rolling Stonestól, a Doorstól. Az összeállítás egyrészt nyit a fiatalságot érdeklő populáris kultúra felé, de nem pusztán erről van szó, hanem a beatkultúra lázadása, a hippik ellenkultúrája iránti érdeklődésről a társadalmi cselekvés adekvát formáinak keresése összefüggéseiben.

Az 1971-ben a szellemi és a politikai életben országosan beinduló szigorítások, a szólásszabadság és a kulturális élet szabadságának szűkítése az *Új Symposion*t is elérték. A szerkesztői óvatlansága miatt kapott feltételes börtönbüntetése okán Tolnai Ottónak át kell adnia a szerkesztést nála mérsékeltebb társainak, majd a szerkesztőket fiatalítás címszó alatt a vajdasági magyar kulturális élet különböző színterein helyezik el, juttatják egzisztenciához, kiszervezve kezükből a folyóiratot. Az esszé talán ezek nélkül a tendenciák nélkül is háttérbe szorult volna a folyóiratban, ám így az 1970-es évek számai a tanulmányt és a tudományos nyelven írt kritikát mutatják fel korszerű műfajként. Már a Tolnai Ottó által szerkesztett 1970-es és az 1971-es évfolyamban is csökken az esszé jelentősége, noha az első nemzedék esszéistái továbbra is használják a műfaj beszédmódját. Végel László könyvkritika helyett esszében ír Fehér Ferenc *Hazavezérlő csillagok* címmel

[19] David Arbus, New Thing, *Új Symposion,* 17. szám (1966), 2–3.

1970-ben kiadott naplójegyzeteiről, és mintha épp az esszéisztikus hangot hiányolva fogna bele Fehér könyvének ismertetésébe/olvasásába. A „teljességre törő értelmiségi szemléletet" hiányolja a vajdasági magyar kultúrából, olyan műveket, „amelyek képesek volnának arra is, hogy közvetítsenek az adott valóság és a vízió között, megszervezzék ezt a közvetítést, megszervezzék a közösség értelmiségi potenciálját".[20] Az esszé teszi lehetővé Végel számára, hogy Fehér Ferenc könyvéből kiindulva, Fehér Ferencnek a közösségre irányuló figyelme kapcsán megállapítva annak elméleti megalapozatlanságát, az elemző és szintetizáló készség hiányát, az érzelmekre apelláló és a gondolkodást mellőző megfogalmazásmódot, a provincializmus restaurációját lássa Fehér Ferenc könyvének reprezentatív kiadásában. Az 1971. decemberi szám egészében hozza a „régi" *Új Symposion*t jellemző sajátosságot, hogy néhány erőteljes esszé köré építi a lapszámot: Walter Benjamin *A történelem fogalmáról* című esszéjével indítanak; ezt követi Végel László *Totalitás, forma, utópia* című esszéje a fiatal Lukácsról; majd Gerold László színházesszéje az 5. BITEF-ről és annak radikális színházi igényeiről („A BITEF esemény: merénylet és szükségszerűség, szentségtörés és fanatizmus, gyalázás és forradalom. A Színház ellen és a Színház érdekében"); és a szám kritikai blokkjában is esszéigényű recenziót közölnek Végel Lászlótól Rudi Supeknek a humán értelmiség és a politika viszonyáról szóló könyvéről. Gerold László évente ismétlődő beszámolói a BITEF színházi fesztiválról szintén esszében kísérlik meg letapogatni az új színházi tendenciákat, alkalmilag megszólal Tolnai Ottó is régi műfajában, például amikor a korábban általuk sokat kritizált Gál László költőről ír nekrológot.[21] De a továbbra is jelen lévő tematikus blokkok középpontjában már a teória áll, az irodalomtudomány, illetve a filozófia, és a folyóiratban teret kapó új nemzedék vezető szerzői tanulmányírók lesznek: Thomka Beáta, Danyi Magdolna, Juhász Erzsébet, a Sinkó-tanulmányokkal továbbra is folyamatosan jelen lévő Bosnyák István, és terjedelmes tanulmányokkal kísérletezik a társadalomtudományoktól az irodalmi élet elemzéséig a később publicistaként ismertté váló Podolszki József is. Az 1974-ben felálló új szerkesztőség Danyi Magdolna vezetésével a továbbra is erős szépirodalmi anyag mellett az irodalomtudomány felé ösztönzi a zömmel az

[20] Végel László, Egydimenziós világ, *Új Symposion,* 70. szám (1971. február), 94–98, 94.
[21] Tolnai Ottó, Vidám végrendelet, *Új Symposion,* 121. szám (1975. május), 143–144.

Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén a strukturalizmus kutatási módszereit és a posztstrukturalista olvasásmódokat egyszerre tanuló fiatal szerzőket. Így nemcsak színvonalas irodalmi tanulmányok, hanem az igényes szakmai nyelvet használó, módszeres irodalomkritika is jellemzi ezt az időszakot – jóformán teljesen mellőzve az esszét.

Az 1980-tól 1983 tavaszáig működő Sziveri János-féle szerkesztőség időszakában továbbra is a tanulmány és kritikai műfajok dominálnak a szépirodalmi szövegek mellett. Ugyanakkor újra aktivizálódik a folyóiratban az első nemzedék meghatározó esszéistája, Végel László, mellette pedig Losoncz Alpár és Sebők Zoltán lesznek a műfaj új képviselői. A számok sorából ebből a szempontból is kiemelkedik a lap 1981. decemberi, jubiláló jellegű 200. száma, lapindító szövegeivel visszatekintve a *Symposion*-mozgalomra. Ezekben az első nemzedék néhány tagja válaszol a harmadik, Sziveri János vezette szerkesztői nemzedéknek a két évtizednyi symposionista múltra vonatkozó körkérdésére. Bosnyák István és Gerold László valóban a kérdések rendje szerint vezetik elő válaszaikat, de voltaképpen kérdésekkel tagolt szövegüket is az esszé sajátosságai jellemzik, míg Végel László és Bányai János ténylegesen is esszében tekintenek vissza a *Symposion*-múlt általuk fontosnak tartott kérdéseire. Bányai János *Ellenportré és búcsú a kritikától* című esszéje a kritikával foglalkozik, amelynek keretében kitér a nemzedéki közös fellépés és önreprezentáció problémájára is, a nemzedék erényének tartva, hogy nemzedékként felszámolta magát, mégpedig az egyénileg megírandó művek érdekében, értelmet adva ezzel az egykori közös fellépésnek.

Végel László *Homokdombok* című esszéjében nem a múlt eredményeit taglalja: mint mondja, „a *Symposion* szellemi arculatából nem azok a részletek és mozaikkockák érdekelnek, amelyek ma oly kihívóan csillognak, mint az érdemrendek, hanem az elfelejtett, mégis elemi erővel rendelkező egész, amely vereséget szenvedett". Az „egész"-re, a szellemi életet radikálisan és folyton megújítani kívánó modernista ethoszra mint a „tanult remény" kultúrájára tekint vissza, és „a józanságon túlmutató optimizmus" gyanújával ugyan, de ezeket a reményeket, legalábbis az „egész"-et el nem engedve idézi a mozgalmas kezdeteket – különösen pedig az egykori esszékben megnyilvánuló lázas kereséseket. Az egykor ellenük felhozott „gyökértelenség" vádját nem visszautasítva, hanem épphogy pontosítva s ezzel vállalva („romantikus falukép-rekonstrukciókra nem voltam képes"), a jövőre

irányuló kereséseket, „a bizonytalanság kutatását és – legalább lélekben, belülről – valamilyen bizonyosság kitapintását" látja egykori esszéizmusa jellemzőjének. „Megkockáztatom az állítást: nemzedékem esszé-kábulata inkább bizonytalanságot, keresést, nyugtalanságot, elvágyakozást, az illúziók kétértelműségét fejezte ki, mintsem szigorúan vett értelmiségi programot. S ahogyan növekedett a látszatokkal való megbékélésünk, manipuláltságunk, az establishment-nel való kiegyezésünk, úgy sorvadtak el esszéírói indulataink. Sebeinket tárták és tárnák fel az esszék", állapítja meg, nemcsak a múltra, hanem a jelenre is tekintve. Az esszé iránti dionüszoszi vonzódását hangsúlyozza, beleértve annak romboló indulatait, és a műfajban lévő belső mozgást, dialógust a lelkiismerettel hozza összefüggésbe.[22] Végel esszéje a nemzedéki (ön)kritikával együtt az esszé dicsérete, ami mellé egy utalással odaállítja néhány évvel korábbi, még a Danyi Magdolna által jegyzett időszakban megjelent *Ne hagyd magad, avantgarde!* című esszéjét, amelyben nemzedéke induláskor képviselt magatartásának és a megállapodott struktúrák elleni lázadási potenciáljának szellemében fogalmazza meg újra, hogy nem szabad feladni az egykori reményeket. Ennek a korábbi esszének az indítása épp a műfaj fénykorát és annak eltűnését idézi: „A néhai sokat ígérő esszépatakok cserepes medreiből visszahallom avantgarde költészetünk alapvető mementóját: folytatni csak úgy érdemes, ha mindig mindent újra kell kezdeni."[23]

A Végel László által kezdeményezett esszéisztikus dialógus szálait Losoncz Alpár veszi fel ugyanebben a számban, a körkérdéshez fűzött *Kommentár*ral. A kommentár műfaja a kommentált előzményekre támaszkodó, azokkal dialógust folytató és saját folytatásában érdekelt műfajként közvetlen rokonságot mutat az esszével, Losoncz kezén pedig ténylegesen is azzá válik. Nem csupán, sőt elsődlegesen nem a körkérdésre született válaszokat kommentálja, hanem fölvázolja a *Symposion*-mozgalom társadalmi és kulturális kontextusait, értelmezi az első nemzedéknek a lokális és a jugoszláviai horizonton fölmerült kérdésekre adott válaszait, méltatva a nemzedéki fellépés spontaneitását, illetve a spontaneitásnak mint értékválasztásnak a gesztusát. Megállapítja, hogy „[a] spontaneitás

[22] VÉGEL László, Homokdombok, *Új Symposion*, 200. szám (1981. december), 399–403.
[23] VÉGEL László, Ne hagyd magad, avantgarde!, *Új Symposion*, 166–167. szám (1979. február), 57–59.

mellett a szubjektivitás a nagy horderejű élmény. A symposionisták vezető műfaja az esszé és a vers, mint a szubjektivitás magára találásának leglényegesebb fragmentumai."[24] A szubjektivitás azonban nem a szubjektum önmagára irányuló figyelmét jelenti, „[a]z esszé [...] formát adott alanya politikai gondolkodásának, a szabadság korlátjaira vonatkozó ráérzéseinek, s formába öntötte a szubjektivitásnak a társadalmi szférában, a politizált társadalomban elfoglalt helyére vonatkozó rákérdezéseit; az esszé tulajdonképpen örökös kísérlet a szubjektivitás helyére vonatkozó kétségbeesés megformálására."[25] Kitér ugyanakkor a nemzedék radikális kritikai attitűdjének a kifáradására is, a támadó és védekező pozíciók megváltozására („Emlékezzünk Dutschke mondatára: hosszú menetelés az intézményeken keresztül"), továbbá azokra a hiányterületekre, amelyekre a symposionisták vakok voltak, vagy nem találtak hozzá beszédmódot: a szociológia és szociográfia tárgyainak háttérbe szorulására, a nemzetiségi lét adottságainak artikulálatlanságára, egy nem létező „új vajdasági magyar értelmiség" illuzórikus tételezésére, vagyis az azzal való szembenézés elmulasztására, menynyire „légüres csend"-ben van a saját közegében az az értékrend, amelyet az *Új Symposion* az első nemzedék időszakában képviselt. Kommentárjának végén Losoncz megállapítja a vers és az esszé műfaji szövetségének fölszámolódását az indulás időszakához képest, és a vers magára maradását a szubjektív tapasztalatok szóhoz juttatásában. Voltaképpen újra hitet tesz az esszé mellett, amely lehetővé tenné a „problémamegvilágító kérdések" feltevését és megbeszélését. Érdemes idézni ekkor megfogalmazott kérdéseit, amelyek különösen az ezt követő évek tragikus fejleményeinek tükrében sokatmondóak: „az én kérdéseim a nemzetiségi létre, a kulturális politikára, a nemzedékekre, a baloldaliságra, az adottságokra vonatkoznak; vajon tudatosítottuk-e a nemzetiségi lét specifikumait, a *Symposion* vajdasági kultúrában elfoglalt helyének a következményeit, azt, hogy mik a kritériumai egy demokratikus praxisnak, amely egyet jelent a kritikai önreflexió, a civil kurázsi, az autonóm vélemény kimondásának szabadságával; vajon átgondoltuk-e a *Symposion*-örökség leglényegesebb mozzanatait: akár azt, hogy mennyire

[24] Losoncz Alpár, Kommentár, *Új Symposion*, 200. szám (1981. december), 418–424., i. h.: 419.
[25] Uo.

szükséges egy stratégia, amely indokolná a taktikát, s amely kritériuma lenne egy erkölcsileg is releváns gyakorlatnak."[26] Losoncz esszéírói gyakorlata még bő egy évig tud folytatódni a folyóiratban, és noha ezt követően is szenvedélyesen műveli a műfajt, nem lesz körülötte olyan vajdasági magyar szellemi műhely, amellyel együtt tudnának rezegni problémafelvetései.

Hasonló lesz a helyzet Sebők Zoltán esszéírásával is, akinek képzőművészeti tárgyú kisesszéi új szemléletmódot és beszédmódot hoznak be a művészetekről szóló diskurzusba: rövid, frappáns gondolatmenetei a kérdésfelvetések, rámutatások, az ötletek és új aspektusok keletkezésének izgalmát mutatják fel, az adott téma széles perspektívájú fölvázolását, párhuzamainak, kontextusainak taglalását, ugyanakkor az elemző gondolatmenetek mellőzését, vagyis radikális távolságtartást a tudományos igényű szakmai diskurzustól. *Gondolatok a Guernica ellen* című esszéjének bevezetésében, mielőtt belefogna Picasso *Guernicá*ja művészi erényeinek bírálatába, megfogalmazza esszéírói ars poeticáját. „Azért kedvelem az esszé műfaját, mert abban nem feltétlenül az igazságot, a lényeget kell kimondani. Az esszé inkább az »alkotó mellébeszéléshez« nyújt tág teret, amin természetesen nem az igazság ki nem mondását kell érteni, hanem a lényegre való »ráhazudást«. Ezt valahogy úgy képzelem el, ahogy Eörsi István a kancsal céllövőt, aki kénytelen mellé célozni, hogy célba találjon. Igen, a lényeget nemcsak kimondani lehet – ez egyébként néha teljesen lehetetlen –, hanem »kihazudni« is. A gondolkodás jövőjét épp az esszéisztikus gondolkodásmódtól várom – az igazság »kihazudásától«, »körülhazudásától«. Mert azt tapasztalhatjuk, hogy egyrészt – mint azt a régi kínai közmondás is kimondja –, az igazság olyan hosszú, hogy nem lehet kimondani, másrészt, ma már túl unalmas is ahhoz, hogy folyton kimondására törekedjünk."[27] Ennek a hangnemnek a rezonáló közege szintén fölszámolódik hamarosan, és voltaképpen Sebők is csak időlegesen talál a későbbiek során olyan szellemi közegre, amely inspirálná ennek a műfajnak a művelésére.

[26] Losoncz, i. m., 424.

[27] Sebők Zoltán, Gondolatok a Guernica ellen, *Új Symposion*, 200. szám (1981. december), 481–482., i. h.: 481.

Az 1983-as, politikailag motivált és erőszakos szerkesztőségváltást követően az esszé eltűnik a folyóiratból.[28] A korábbi szerzők jelentős része bojkottálja a lapot, az egyes számokat változatos szakterületekről szóló összeállításokkal töltik fel (építészet, kortárs zene és képzőművészet stb.), majd az előzményekbe kevéssé beavatott legifjabb nemzedékeket juttatják szóhoz, leginkább rövid szépirodalmi műfajokban.

A folyóirat 1989-es, új szerkesztőséggel történő újraindulását követő három évben a szépirodalom, a jugoszláviai változásokat és benne a magyarság helyzetét taglaló vitacikkek, illetve az irodalomkritika dominálnak. Hagyományos értelemben vett esszék nem születnek a lap szerzőinek tollából. Kivételes esemény az 1989/5–6. számban Végel László *Levél szerb barátomhoz* című levélesszéje, amelyben széles művelődéstörténeti panorámába helyezve regisztrálja az új, nemzeti kollektivizmus elvárásait, azt, hogy „a nemzeti hovatartozást *az állami értelmiségi kulturális üzletté fejlesztette*".[29] Ennek folytatása a *Levél jugoszláviai magyar barátomhoz* című szövege, amely az előbbihez hasonlóan tágabb összefüggésekbe helyezve, de az időszak konkrét problémáira választ keresve taglalja a kisebbségi lét csapdáit.[30]

A Beszédes István vezette szerkesztőség teret ad a Sebők Zoltán által művelt esszének is, így *Királyi életjáték* című szellemes eszmefuttatásának Lenin Capri szigetén megörökített sakkjátszmája eredeti és retusált fényképeiről.[31] Ő írja az 1990/7–8. szám általa szerkesztett *Merre tart a posztmodern?* című tematikus összeállításának bevezető esszéjét, majd *Végjáték* címmel, *A dadaista Lenin* alcímmel a Lenin által kezdeményezett forradalmi változások és a dadaizmus művészeti mozgalma közti lényegi és ironikus kapcsolódási pontokat vázol föl. De ezek a gondolatok mintha már a folyóirat történetének zárószakasza körüli tágabb környezet fölszámolódásának végjátékáról is szólnának.

[28] Lásd erről: Szerbhorváth György, i. m., 313–355; Csorba Béla–Vékás János, vál., szerk.: *A kultúrtanti visszavág. A Symposion-mozgalom krónikája 1954–1993*, Csorba Béla, Újvidék, 1994.

[29] Végel László, Levél szerb barátomhoz, *Új Symposion* 1989/5—6, 2—4., i. h.: 3. (kiem. az eredetiben).

[30] Végel László, Levél jugoszláviai magyar barátomhoz, *Új Symposion*, 1990/3, 12–14.

[31] Sebők Zoltán, Királyi életjáték, *Új Symposion*, 1990/3, 16–17.

Az *Új Symposion*ban művelt esszé a közösségi, társadalmi cselekvés formájaként jutott szóhoz, és hozzájárult a vajdasági magyar értelmiség nagykorúvá válásához, saját önképének és öntudatának formálásához. A műfaj története ennek a folyamatnak a felívelését és kríziseit is megmutatja.

A KRITIKA: ÍZLÉSFORMÁLÁS ÉS SZAKMAISÁG

Az esszéhez hasonlóan a kritika is az alapító nemzedék identitásmeghatározó műfaja volt, és a későbbi laptörténet során is erőteljesen alakította a lap karakterét a műfaj és a hozzá való viszony. A *Symposion* melléklet indításakor az első nemzedék lapindító kiáltvány, megfogalmazott koncepció helyett leginkább ezzel a műfajjal jelentette be igényeit és szándékait – és jelenítette meg csoportidentitását. Lokális kompromisszumok nélküli, egyetemes esztétikai mércével mérve is érvényes műveket szerettek volna látni maguk körül, a vajdasági magyar kultúra megújulását, tágabb horizontokat, az egyetemes magyar irodalom őket megszólító alkotásainak reflexív és önreflexív elsajátításán túl a délszláv térség számukra fontos műveinek integrálását a vajdasági magyar diskurzusba. Az esszékben láttatott szemhatárok és a saját szépirodalmi kísérletekkel megmutatott alkotói szándékok az irodalmi életben is érvényesíteni kívánt következményeit a hetilapmelléklet *Ex libris* rovatában teszik nyilvánvalóvá, következetesen és kíméletlenül bírálva mindazt, amit elmaradottnak, igénytelennek és belterjesnek látnak a maguk közegében. Erre használja Tolnai Ottó az indulás évében a „kalapács" szót a kritikai gyakorlatukat elítélő reakciók kapcsán, mármint, hogy van, amikor a kalapácsra is szükség van: „Szeli István »el tud képzelni« másfajta módszert, viszonyulást is, mint a miénk. Ez, kétségtelen, fantáziájáról tanúskodik. / De sajnos, mi, szituációnkban úgy érezzük, hogy igenis igazolt, megfontolt és megválasztott eszköze, fegyvere lehet a kritikának a KALAPÁCS. (...) / A kritikus negátor, eszköze, fegyvere a KALAPÁCS. / Igen, az »erőről«, nem pedig a tisztességes szándékról, jóakaratról, stb. van szó. A problémákat, ha lehet így mondani, nem a kritika etikája, hanem a kritika »fizikája« oldja meg, viszi tovább. / Az előítéleteket, emlékműveket, gipszeszményeket csapja szét. / Az an-

tológiai, múzeumi temető, ballaszt eltisztítása, a mézeskalács-szívekre írt versek tagadása után kaphat igazán erőre egy értékes, életdús művészet."[32]

Az első kritikák még a tájékozódás, az ismeretek megszerzése lázában megfogalmazott intuitív ítéletek, de az írásuk során, a szerkesztés gyakorlatában meg a kiprovokált konfliktusokban csiszolódva az egyre karakteresebben körvonalazódó modern ízlésvilágot jelenítik meg, a szubjektív önvallomásos líra és a saját lokális értékek dicsérete helyett szellemi tágasságot, új kifejezésformákkal való kísérletezést, művészi kockázatvállalást várnak el, ezeket mutatják fel értékként, és ezek hiányát kifogásolják a bírált művekben. Könyvünknek a *Symposion* melléklettel foglalkozó fejezete épp ezért szentel jelentős teret az *Ex libris* rovatnak, hiszen enélkül nem lehet érdemben szólni az első nemzedék lapalapító időszakáról.

A nemzedéki csoportidentitás formálásán és a saját ízlésvilág deklarálásának és érvényesítésének szándékán túl már a melléklet időszakában önreflexíven viszonyulnak a kritika műfaji kritériumaihoz, keresik és alakítják a helyét az irodalom életében, illetve szisztematikus művelésére törekedve kultúraalakítóként tekintenek a műfajra. A *Symposion* melléklettel foglalkozó fejezetben kitértem a *Kontrapunkt* antológia szerkesztői által megfogalmazott szándékra, amely szerint leginkább a közeg formálása érdekében törekedtek a kritikai aktivitásra, hogy előkészítsék saját irodalmi műveik fogadtatását. Kétségtelen, hogy az induló symposionisták kritikai magatartásában erős önreprezentációs attitűd és a saját szűkös irodalmi közeg gyors átformálásának naiv reménye is benne volt. Ugyanakkor ennél hosszabb távú építkezést és kritikai tudatosságot is tetten érhetünk a műfajhoz fordulásban. Látható, hogy nemcsak szenvedélyes kritikaírók, hanem kritikaolvasók is, sőt a kritika elmélete is foglalkoztatja őket. Minden műfajhoz nagyon tudatosan (és nem ritkán a műfaj magukhoz alakításának szándékával) fordulnak, se szeri, se száma a műfajiságra is reflektáló ars poétikus megnyilatkozásoknak, mégis az esszéhez és a kritikához nyúlnak a legnagyobb tudatossággal. Ezt jelzik azok az írások is, amelyek kritikai művekről szólnak, illetve a kritikaműfajról folytatott visszatérő polémiák. A *Symposion*-mellékletről értekező Németh Ferenc számára is megkerülhetetlen kérdés a mellékletben vitt kritikai gyakorlat, így regisztrálja a symposionistáknak a kritikai gyakorlatukra vonatkozó önreflexióját és elméle-

[32] Tolnai Ottó, Informatív jegyzetek, *Symposion*, *Ifjúság*, 1962. május 1., 11.

ti érdeklődését: „A kritika vezérelve az volt, hogy »ne az írót, ne az embert, hanem a könyvét bíráljuk«, pontosabban, hogy a »nem irodalmi, nem művészi, nem esztétikai mércéket az irodalmi, művészi, esztétikai értékek felmérésénél egyszer s mindenkorra vonjuk ki a forgalomból«. (A korábbi irodalomkritika egyik legnagyobb hibájaként jelölték meg, hogy fejet hajtott »az irodalmon kívül szerzett tekintélynek, a nem irodalmi érdemeknek«.) Egyébként a kritikáról mint műfajról a melléklet többször is értekezett (*Kritika és kegyelet, A kritika határvonala, Lapok és kritikusok* stb.)."[33]

A mellékletben vitt tendencia folytatódik az induló folyóiratban, azzal, hogy a megnövekedett térrel együtt a kritikai reflexió is kiteljesedik. Az induló számokban a könyvkritika mellett folyóirat-ismertetők is megjelennek, főleg a mintaadó délszláv irodalmi és társadalomtudományi folyóiratok, elsősorban Végel László és Várady Tibor közvetítésében. Az ő érdeklődésüket jelzi, hogy a magyar folyóiratok közül például a *Valóság*ot szemlézik ebben az induló időszakban. A folyóirat kritikarovata tovább viszi a mellékletnek azt a jellemzőjét, hogy a délszláv irodalom friss, magyarra egyelőre le nem fordított alkotásaira a saját kultúra részeként reagálnak, voltaképpen magyar nyelven bekapcsolódva a jugoszláviai kulturális térség diskurzusaiba. Az első évfolyamban még csekély figyelem irányul a magyar irodalomra, a későbbi évfolyamokban viszont a szerkesztőség figyelme már szisztematikusnak nevezhető az érdeklődési körükbe eső szerzőket és jelenségeket tekintve, így írnak Weöres Sándor költészetéről (egy friss szerb–magyar kétnyelvű fordításkötet kapcsán), Horgas Béla verseskötetéről, Mészöly Miklós *Az atléta halála* című regényéről, Déry Tibor *Kiközösítő*jéről, Füst Milán drámáiról, Sánta Ferenc, Fejes Endre és mások új könyveiről. Az 1967. augusztusi 28-ai számban a szerb és a francia szürrealizmusról szóló monográfia ismertetésén túl John Updike két (egy magyar és egy szerb fordításban megjelent) könyvéről szól recenzió, és ugyanitt a romániai magyar irodalom friss termését is szemlézik, a középnemzedékből kiemelt Kányádi Sándor, Székely János és Szabó Gyula műveit – és közülük Kányádi költői érlelődésére helyezi a hangsúlyt Katona Ádám.[34] Ez a sokirányú és intenzív tájékozódás végig megmarad az első nemzedék által szerkesztett

[33] Németh Ferenc, i. m., 87.
[34] *Új Symposion*, 28. szám (1967), 28–31.

lapban. Az 1970. szeptemberi 65. számban például hat „saját nevelésű" kritikus, Podolszki József, Raffai Ferenc, Thomka Beáta, Fülöp Gábor, Végel László és Vajda Gábor recenzeálja Mándy Iván *Mi van Verával?* című, Hans Heinz Holz, Leo Kofler és Wolfgang Abendroth Lukács Györggyel folytatott beszélgetéséből készült, szarajevói kiadású, szerbhorvát nyelvű könyvét, Horgas Béla *Sétalovaglását*, Igor Zidić, Darko Kolibaš horvát költők versesköteteit, Ferdinandy Györgynek a párizsi Magyar Műhely kiadásában megjelent novelláskötetét, Major-Zala Lajos müncheni kiadású verseit, Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regényét, valamint Jean-Paul Sartre *Mi az irodalom?* című, budapesti kiadású tanulmánykötetét. A különösen széles panorámából csak a saját irodalmi termés hiányzik, de ekkorra már ezzel kapcsolatban sem lehet hiányérzetünk, mert a lapszámok folyamatosan reagálnak a vajdasági magyar kiadású könyvekre.

Bányai János révén a kortárs irodalomtudományt és esztétikát is figyelemmel kísérik (a délszláv irodalomtudományi diskurzus közvetítése mellett Bányai ír például Ungvári Tamás új könyvéről, vagy reagál Komlós Aladár kritikatörténeti munkájára.). A vajdasági magyar irodalom rendszeresnek nevezhető szemlézése is a második évfolyamtól jellemző a folyóiratra.

Önmagában a kritikarovat szerkesztői elhelyezése is beszédes. A kis terjedelmű hetilapmellékletben ennek még nem lehet jelentősége, de a folyóirattá válást követően a lap dinamikus szerkezetéhez hozzá tartozott, hogy az egyes műfajoknak nem volt benne állandó helye, hanem a leginkább karakteres, arculatot meghatározó szövegek vagy szövegblokkok kerültek a lap élére vagy más módon kiemelt helyre. Így több alkalommal a kritikai blokkal indult a folyóirat, vagy a nyitó anyagokat követően, a lap első negyedében-harmadában kapott helyet.[35] A későbbiekben, a második nemzedék által szerkesztett lapszámokban beáll a más lapokból jól ismert szépirodalom, értekezés, kritika, jegyzetek, rövid reflexiók sorrend. Az első nemzedék által vitt laza, szabálytalan folyóirat-szerkezethez hozzá tartozik ugyanakkor, hogy időről időre kimarad az *Ex libris* kritikai rovat, így már az első évfolyam első két számát követően több számból is, de a későbbi évfolyamokban szintén beállnak időnként hiátusok. Az első két szám oly figyelemreméltó, diskurzusteremtő folyó-

[35] Lásd erről jelen kötet *A folyóirat tere: az átjárás, az összenyitás és a folytonosság textuális és vizuális alakzatai* című fejezetét.

iratszemléi a 8.-ban térnek vissza – aztán lassan kikopnak a folyóiratból. Az *Ex libris* komplett rovatként pedig a 9–10. számban tér vissza, mégpedig a lap élén, a 2–3. oldalon. Innentől kezdve viszonylagos rendszerességgel jelen van a lapban, a szépirodalom mellett főleg a színházra figyelve. A 13. számban például induló anyagként jelenik meg a címoldalon egymás mellett három kritika, amelyek aztán a belívben egyenként folytatódnak.

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy az első nemzedék időszakában egyértelműen, de később is jellemzően a lap meghatározó szerzői és szerkesztői képviselik a műfajt, minőségi mércét mutatva fel. Az első nemzedékben a kritika legfontosabb művelői Bányai János, Utasi Csaba, Gerold László, Végel László, a későbbiekben Thomka Beáta, Juhász Erzsébet, Danyi Magdolna, Faragó Kornélia, de a későbbi meghatározó műfajától, műfajaitól függetlenül szinte minden induló symposionista kipróbálta magát kritikusként – így a regényíró Gion Nándor, a leginkább gyermekversköltőként ismert Fülöp Gábor vagy a költészetét a neoavantgárd, a rock-, majd a punkkultúra jegyében kibontakoztató Fenyvesi Ottó is kritikusként kezdte pályáját a lapban.

Az első *Symposion*-nemzedék a folyóiraton kívül is döntő szerepet játszik a műfaj felértékelődésében a vajdasági magyar kultúrában. Az *Új Symposion*nal párhuzamosan a *Híd* folyóirat is erős kritikarovatot vitt, részben ugyanezekkel a kritikusokkal. Ugyancsak szisztematikusan szerkesztett kritikarovata volt a *Magyar Szó* napilap *Kilátó* című kulturális mellékletének, különösen a Végel László által szerkesztett időszakában, 1971-től 1980-ig. A Sziveri János-féle szerkesztőség 1983-as fölszámolását követően pedig a *Híd* folyóirat viszi tovább a műfajt, az első Symposion-nemzedék kritikai gyakorlatában nevelődött Gerold László rovatvezetésével vállalva az új kritikusi pályák elindítását is. A *Híd*ban indult szerzők határozták meg például az 1989-ben újraformált *Új Symposion* kritikarovatát is.

A kritikai gyakorlatban az irodalmi kritikáé a főszerep, de folyamatos a kritikusi figyelem a színházra (elsősorban Gerold László közvetíti a vajdasági magyar színházi gyakorlatokon túl a belgrádi nemzetközi színházi fesztivált, a BITEF-et is), a képzőművészetre, esetenként a filmre (kezdetben, még a melléklet időszakában és a folyóirat indulásakor Vlaovics József, az első évfolyamokban több filmkritikával, esszével jelentkezik a később filmrendezőként is érvényesülő Vicsek Károly).

Az első nemzedék időszakában a folyóirat kritikarovata tovább viszi a *Symposion* mellékletnek azt a markáns jellemzőjét, hogy nemcsak a magyar fordításban megjelent délszláv művekre rezonálnak, hanem a számukra jelentőséggel bíró eredeti könyvekre is. Így a 8. szám *Ex libris* rovatának három kritikájából kettő is ilyen, bár Tomán László Dragan Jeremić tanulmánykötetéről szóló bírálata korántsem tipikus: egy középszerűnek minősített irodalomkutató középszerűként s épp ezért érdektelenként bemutatott friss könyvét bírálja, mintegy megkímélve olvasóit attól, hogy figyelmet szenteljenek neki. Annál inkább az érdemi kapcsolatok és a saját közegben is hasznosítható poétikai tanulságok jegyében született Tolnai Ottó méltató és elemző kritikája Antun Šoljan *Gartlic za čas kratiti* című, válogatott verseit tartalmazó kötetéről. Tolnai szóba is hozza kritikájában, hogy a saját befogadói közeg szempontjából fontos az a tájékozódás, amelyet a symposionisták végeznek, és írása a horvát irodalomban való otthonosságával, Šoljan költészetének nemzedéki és egyáltalán a horvát költészetben való kontextualizálásával érzékelteti is ezt, méltatva a horvát költő versnyelvi kutatásait a mitológiai elemeket mozgató klasszikus utalásoktól és emelkedett dikciótól az egyszerű, narratív nyelvhasználat, a vers és a próza határán egyensúlyozó költészet felé.[36] A személyes érdeklődés és a vajdasági magyar közegben hasznosulás reménye motiválja Bányai Jánost is, amikor *A mai esztétika irányai* című könyvismertetőjében bemutatja Milan Damjanović *Strujanja u savremenoj estetici* című, frissen megjelent monográfiáját.[37] Ugyancsak vonzó recenziós tárgy Bányai számára a háború utáni, jórészt tehát kortárs szerb költészetről szóló, Sveta Lukić által összeállított szerb kritikaválogatás, amely alkalmat ad számára arra, hogy elgondolkodjon a szerb költészet adott időszakáról, benne a költészet és a kritika viszonyáról, és következtetéseit a befogadó közegére vonatkoztatva is fontosnak tartja annyira, hogy a szerb nyelven született és jellegénél fogva magyar fordításra nem igazán alkalmas kiadványról írjon.[38] Ezeknek a tanulságoknak az érvényesítéseként is felfogható Bányainak az előző évi könyvtermést szemléző kritikai áttekintése a folyóirat

[36] Tolnai Ottó, Gartlic za čas kratiti, *Új Symposion*, 8. szám (1965), 13.
[37] *Új Symposion*, 18. szám (1966), 18–19.
[38] Bányai János, A szerb költészet a kritikában (Savremena poezija, összeállította Sveta Lukić, Nolit, Beograd, 1966.), *Új Symposion* 20–21 (1967), 25–26.

1967. évi 24–25. számában, amelyben a könyvek bemutatásán, kontextualizálásán és értékelésén túl megfogalmazza a kritika feladatait a születő könyvterméssel kapcsolatban: „Mert nemcsak az egyes költői művek megnyugtató megítéléséről van szó, ha a mulasztásokat említjük, hanem arról is, hogy az olyan kérdések kerüljenek végre napirendre, amelyek felett eddig bizonytalanul, zavartan vagy hallgatólagosan vonultunk el. E kérdések közül legfontosabbaknak tartom a következőket:

- Költészetünk fogalmának meghatározása: – mit jelent az, hogy vajdasági, mit, hogy jugoszláviai, és mit, hogy magyar? Van-e ennek a megjelölésnek a költészet elevenébe vágó jelentősége?
- Költészetünk hagyományának kivizsgálása: – mit honnan vett és mit termelt ki mint sajátos jellegét bizonyító értéket?
- Költészetünk történelmi távlatba való beállítása: – nem pusztán az irodalomtörténeti vizsgálat, hanem a létező, aktív vagy passzív költészeti problémák viszonyítása; lemaradunk? nem maradunk le?"[39]

Ugyanebben a számban Utasi Csaba is az aktuális vajdasági magyar költészetről ír jegyzetet, és noha Bányai írása több kötetet vesz számba, Utasi jegyzete, ezt megelőzően Bosnyák István tanulmányértékű kritikája és Raffai Ferenc kritikája Fehér Kálmán *Száz panasz* című kötetéről mutatja, hogy tulajdonképpen ez a kötet indítja el a közös kritikai gondolkodást a saját nemzedék szerepéről a vajdasági magyar költészet felnőtté válásában. Ez a könyv indítja el – Bányai megfogalmazásában – a *második kötetek sorát*, amit aztán Tolnai *Sirálymellcsont*ja követ még ebben az évben, majd Domonkos és Tolnai közös, *Valóban mi lesz velünk* című kötete a következőben. A *Táj és ember*ben megfogalmazott feladatoknak maga Bányai kísérel megfelelni az ugyanilyen című, a 26–27. számban megjelent esszéjében. Bányai mellőzni kívánja „az irodalom természetén kívül eső kérdések"-et, és a jugoszláviai magyar irodalom fogalmának és esetleges esztétikai jellemzőinek a körülírására törekszik. Örömmel konstatálja, hogy háttérbe szorult a vajdasági magyar irodalom kifejezés, és helyébe a jugoszláviai magyar irodalom lépett. Ezt

[39] Bányai János, Táj és ember – Az elmúlt év költői termésének néhány tanulsága, *Új Symposion* 24–25. szám (1967), 26–30.

nem amiatt tartja örvendetesnek, mert így a megnevezés a horvátországi és a szlovéniai irodalmat is magába foglalhatja, hanem amiatt, mert vajdaságiként ez az irodalom az egyetemes magyar irodalomban és a jugoszláviai irodalomban is csupán „*színfoltot*" jelentett, és a kifejezés szemléletében magán hordozta a „*kisebbségi jelleget*". A „színfolt" jelleg problematizálása a vajdasági irodalom egzotikumként való kezelését és más mércékkel való mérését rója fel ennek a szemléletnek, a „kisebbségi jelleg"-ben pedig az abban benne foglalt, a többséggel szembehelyezkedő, annak nyomásgyakorlásával szemben védekező tartalmakat látja problematikusnak. Saját nemzedéke kapcsán pedig éppen ezeket nem látja aktuálisnak, a kisebbségi hagyományok elhagyását úgy értékeli, hogy korábban nem látott erőket szabadított fel a „jugoszláviai magyar" irodalomban. Ennek az irodalomnak a kettős kötődéséről beszél, magától értetődőként kezelve az egyetemes magyar irodalomhoz tartozását, ugyanakkor a jugoszláviai jellegben „egy élő és ható művészet tartalmi és szellemi lényegét" látja. Ez utóbbi esztétikai jellemzőivel adós marad Bányai, eszmefuttatásának ugyanakkor fontos eleme, hogy az így felfogott irodalom belső erejének kibontakozását reméli tőle, a sajátos szituáltságra való önelvű, belső reakciót, amely nem kívülről történő meghatározottságok szerint tekint magára. Bányai tehát itt eltekint a sajátos helyzet létrejöttének és fennmaradásának külső meghatározottságaitól, vagyis attól, amit néhány évtized múlva majd maga is megállapít, hogy „a nemzeti kisebbségeket, elsősorban a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbséget, a történelem, szerintem a történelem rosszindulatú fintora, mások szerint a történelmi igazságtétel teremtette meg, és nem a kisebbségi helyzetbe kényszerült számos vagy kevésbé számos közösség szabad akarata és választása".[40] Vagyis eltekint attól, hogy ez a helyzet kényszerűen jött létre, és a rendelkezésre álló keretek fenntartása sem az adott „vajdasági magyar" vagy „jugoszláviai magyar" közösségen múlik. Él viszont ez a gondolkodás sajátos helyzetének azzal a lehetőségével, amit úgy fogalmaz meg értékként Bányai, hogy „érvényesíteni, létezésének feltételévé tenni azt a kulturális örökséget, amit sajátos helye, kultúrák közti helyzete, kettőssége, felkínál

[40] Bányai János, Hagyomány és modernitás konfliktusa: a kisebbségi kulturális kánon, *Hungarológiai Közlemények*, 2006. 1. szám, 7–16, i. h.: 7.

számára", ami voltaképpen a magyar mellett a jugoszláviai kultúrák örökségének az elsajátítási lehetőségét jelenti.[41]

A kritikaműfaj legtudatosabb és legkitartóbb művelője kétségkívül épp Bányai. Korai novelláit meg az 1968-as Forum-regénypályázatra beadott regényét leszámítva nem kísértette meg a szépirodalom; a szakmai nyilvánosság a modern és a kortárs magyar, valamint a kortárs szerb és horvát irodalom értelmezőjeként tartja számon, a *Symposion* melléklet és a folyóirat indulásának időszakában jellemző műfaja még az esszé, de az életmű meghatározó műfajává az irodalomkritika válik. Kevésbé az értékelő, inkább az értelmező és összefüggésteremtő kritika művelője, amelyben ambicionálja az esszéisztikus beszédmódot, alkalmazva ugyanakkor az irodalomtudományos szemléletet és a szakmai terminológiát. A novelláskötetét követő első könyve, a *Symposion Könyvek* 5. köteteként megjelent, 1964-es *Bonyolult örömök* ugyan címadásaival az esszét állítja előtérbe, ugyanakkor az eszszék egy része is a friss könyvekre reagáló, folyóiratbeli megjelenésekor a kritika funkciójának eleget tevő írás, a négy részre osztott könyv harmadik részének eszszéi pedig épp a kritika műfajával foglalkoznak, míg a negyedik rész ténylegesen is kritikákat tartalmaz. Itt közölt kritikái pedig szerb és horvát irodalomtudósok, esszéírók és kritikaírók köteteire reagálnak, vagyis épp a reflexiót teszik a reflexió tárgyává. Ezekkel a korai írásokkal és a folyóirat első évfolyamaiban közölt kritikáival, értekezéseivel, esszéivel Bányai nagyban hozzájárult az irodalmi reflexió és benne az irodalomkritika tekintélyének növeléséhez nemzedékében és a vajdasági magyar kultúrában egyáltalán. Ehhez persze kellettek az erre kifejezetten nyitott nemzedéktársak, elsősorban Végel László, Bosnyák István vagy a leginkább szintén kritikusként felismerhető Utasi Csaba, a főképp a színházkritikában érvényesülő Gerold László, de a *Symposion* mellékletről szóló fejezetünkben láthattuk, hogy a műfaj nem idegen az induló Tolnai Ottótól sem. A Magyar Tanszék fiatal oktatóiként pedig Bányai, Bosnyák, Utasi, Gerold, később Thomka Beáta kritikusok sorát nevelték ki a részben általuk is szerkesztett lapokkal együttműködve.

Bosnyák István már az induló folyóiratban kiemelt helyen, a folyóiratot elindító Lukács György-esszé után ír elemző, összefüggésekre rámutató és értékelő

[41] Bányai János, Táj és ember (2), Adalék irodalmunk fogalmának meghatározásához, *Új Symposion* 26–27. szám (1967), 19–21.

tanulmányt Bányai *Bonyolult örömök* című kötetéről[42], amely messze túlmutat a nemzedéktárs munkájának méltatásán, és Bányai kritikaelméleti és kritikai gyakorlatáról szólva voltaképpen a műfajnak tulajdonított megkülönböztetett figyelmet jelzi. Beazonosítja Bányainak az elioti verspoétika iránti elkötelezettségét, és ezt továbbviszi „az elioti »emóció nélküli« kritika" affirmálásának igényére, megállapítva, hogy „a legprecízebb emóció intellektuális, és nem pedig emotív meghatározást követel, s hogy az »emóciónak« a kritikus gyakorlatában más jelentése van, mint a költészetben".[43] Bosnyák Istvánnak ezek a megállapításai voltaképpen a symposionisták irodalomkritikai eszményének a megfogalmazásaként is értelmezhetők, amely eszményeket az első nemzedék meghatározó kritikusai tovább is örökítettek. Ugyancsak túlmutat Bányai kritikaírásán Bosnyáknak az a megállapítása, amely szerint „Bányai analízisének iránya és tárgya mindenkor a műalkotás ún. értelmi struktúrája, s ezzel a korszerű jugoszláv kritika azon irányát honosítja meg a jugoszláviai magyar irodalomban, melyet a »zágrábi iskola« képvisel a legerőteljesebben". T. S. Elioton túl Bosnyák a „zágrábi iskolára" történő utalás kibontásával nemcsak Bányait, hanem az új vajdasági magyar irodalomkritikát is összekapcsolja a kortárs strukturalista vizsgálódásokkal, a prágai iskolával, a chicagói Új Kritika irodalomtudományi kezdeményezéseivel.[44] Bosnyák írása ugyanakkor jelzi azokat a polémiákat, amelyek ugyancsak túlmutatnak kettejükön. Amikor Bányai kritikaelméleti munkáit és kritikai gyakorlatát hosszasan leírva és méltatva, írása utolsó negyedében ennek a kritikaeszménynek az erényeit és jogosultságát elismerve némileg körülményesen kijelenti, hogy „azt mondhatnám, hogy – sokkal kifejezettebben, mint ahogy ezt Bányainál jelen van – egy »ember- és életközpontúbb« kritika az ideálom, két vonatkozásban: mert a műben sohasem a művészet maga, hanem az élet érdekel",[45] akkor azokat az ütközéspontokat fogalmazza meg, amelyek körül később is folyik a vita a folyóiratban a kritika feladatairól. Ugyancsak súllyal bír a későbbi viták szempontjából, ahogy Bányait „inkább

[42] Bosnyák István, Bonyolult örömök, *Új Symposion*, 1. szám (1965), 2–7.
[43] Uo., 3.
[44] Uo., 4–5.
[45] Uo., 6.

tanulmányírónak-kritikusnak, mint esszéírónak" minősíti a tudományos nyelvhasználata miatt.

Bányai kritikaírása és a műfajra vonatkozó reflexiói a róla szóló szövegekben is visszhangot és folytatást kapnak, és rajta túlmutató összefüggésekben olvashatók. Podolszki József az 1974. áprilisi számban írt terjedelmes tanulmányt Bányai János kritikaszemléletéről és gyakorlatáról, a szám vezető anyagaként, amelyet csak a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége X. kongresszusa kapcsán közölt Predrag Vranicki-tanulmány előz meg.[46] Podolszki Bányai addigi életművének áttekintésén és átfogó jellemzésén túl a strukturalizmus eszköztárával igyekszik nyomába eredni Bányai szövegértelmezési módszereinek, még grafikonokat is rajzol a kritikai nyelv jellemzésére és a kritikusi jelentésadás érzékeltetésére. Podolszki az egész nemzedék „műközpontú" irodalomszemléletét hangsúlyozza (szemben az irodalmat instrumentalizáló valóságközpontúnak nevezett szemlélettel), és Bányai kritikaírását is méltatva kiemeli, hogy kritikusként mindig az adott műből kiindulva alakítja ki megközelítésmódját és értelmezési módszereit. Írása abból a szempontból is figyelemreméltó, hogy Podolszki később messze eltávolodik ettől a pozíciótól, és épp a valóságközpontú olvasatokat és kritikai hangot kéri számon a kritikán, és ebből a pozícióból bírálja a szépirodalmi gyakorlatokat.

Az 1970-es években Bányainál áthelyeződnek a hangsúlyok az értekező szövegekre, az *Új Symposion* jubileumi, 200. számában pedig *Ellenportré és búcsú a kritikától* címmel ír esszét. Noha a búcsút nem magára érti közvetlenül, hanem Láng Gusztáv *A jelen idő nyomában* című kritikakötetére reflektálva, a romániai magyar kritikus szakmai teljesítményét méltatva, az elismerés és tisztelet hangján szól arról a gesztusáról, hogy „a terhes tapasztalatok sorát" követően, épp a megszerzett tekintély tudatában, a saját tekintélyétől is terhelten búcsút int a kritikának. Ez a szöveg egyúttal a nemzedéki diskurzus jelentőségének elvetése, nem a *Symposion-*

[46] A JKSZ X. kongresszusa a szocialista önigazgatás elméletének térnyerése kapcsán kapott hangsúlyt és a korabeli sajtóviszonyokhoz képest is rendkívül koncentrált médiafigyelmet. Ez alól az *Új Symposion* sem vonhatta ki magát. Szerkesztői jegyzetben reagálnak az egész társadalom átalakítását célzó elképzelések kulturális vetületére, és ennek kapcsán közlik Predrag Vranickinak *A marxi tanok időszerűsége* című rövid esszéjét Garai László fordításában. *Új Symposion,* 108 (1974. április), 1233–1235.

örökség tagadása jegyében, hanem már az első nemzedék kapcsán is az egyéni teljesítményeket és az ezekből születő műalkotásokat méltatva. A kritikus mintegy visszavonja a kritika, de főleg a kritikus jelentőségét – noha nem tagadja meg a műfajt és a maga kritikusi énjét –, de a nemzedék helyett az egyéni alkotói életutak és a kritika helyett az irodalmi műalkotások primátusa mellett tesz hitet.[47]

Bányai és társai rendszeresen foglalkoznak a kritikai műfaj belső sajátosságaival, lehetőségeivel, a jó kritika követelményeinek meghatározásával egyrészt, másrészt szerepével az irodalom mint rendszer életében, illetve a saját vajdasági magyar kulturális közegben. A fiatal Bányait a kritika és a műalkotás viszonyát vizsgálva az izgatja, mennyiben alkalmas a kritika a művészet „teljes valóságának" a közvetítésére, „[m]ennyiben tudja értelmi megkötöttségét felszabadítani, feloldani, hogy eljuthasson az irodalomnak az érzelmekkel és az érzelmek jelentésével meghatározott irracionális magaslataira".48 Válaszként „a tárgyához képest önállósuló", önálló esztétikai értéket felmutató kritika szükségességéről beszél,49 „esztétikailag releváns" kritikáról, amelyben a kritikus maga is alkotóként közvetíti a saját esztétikai élményét, és hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy „teremtő kapcsolatot" tudjon létrehozni a műalkotással.50 A harmadik évfolyamhoz sorolt 20–21. számban, amelyet Kassáknak a saját formát teremtő költészetről és kritikai recepciójáról szóló esszéjével indítanak,51 ezt követő szövegként Bányai *Kritika és kritikatörténet* című tanulmányát közlik. Kiindulópontja Komlós Aladár frissen megjelent kritikatörténeti monográfiája,52 de továbblép a kortárs kritika-

[47] Bányai János, Ellenportré és búcsú a kritikától, *Új Symposion*, 200. szám (1981), 404–410.

[48] Bányai János, Szerep és fontosság. Megjegyzések a kritikáról és a hagyomány kritikájáról, in Uő, *Bonyolult örömök*, Forum, Újvidék, 1964, 145–159, i. h.: 146.

[49] Uo., 147.

[50] Uo., 152–153.

[51] A cím nélkül megjelent, a *Kedves kollégáink, barátaink!* megszólítással induló szöveg a végén közölt szerkesztői megjegyzés szerint „Elhangzott a budapesti költőtalálkozón." Talán az 1966. október 19-e és 22-e között megrendezett *A költészet napjai Budapesten* című nemzetközi költészeti találkozóról van szó.

[52] Komlós Aladár, *Gyulaitól a marxista kritikáig (A magyar irodalmi kritika hét évtizede)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

elméletek felé, és a kritika helyét, feladatait, a vele kapcsolatos elvárásokat taglalja. Hangsúlyozza például a kritika alkotójellegét, vagyis hogy a kritika, ha nem is tekinthető ugyanúgy művészetnek, mint a költemény vagy a novella létrehozása (ebben René Wellekre hivatkozik), de Komlós Aladárral vitatkozva megállapítja, hogy nem is puszta leírása, „tükrözése" az általa vizsgált, megszólított alkotásnak. A kritikának meg kell őriznie a maga alkotójellegét, nem helyezheti magát csupán a műalkotás szolgálatába, vallja Bányai.53

A lapszámokból folyamatos belső viták nyomai érhetők tetten a nemzedéki szerepvállalásról, a vajdasági magyar szellemi élet átalakításáról: Végel László radikális baloldali társadalomalakító értelmiségi szerepvállalást sürget és kér számon nemzedéktársain a Sinkó Ervin-munkaév végén, 1968-ban a főszerkesztő Bányai Jánoshoz címzett nyílt levelében kezdeményezi a háború előtti *Híd*hoz kapcsolódó saját baloldali hagyomány kutatását, felmutatását és vállalását.[54] Válaszlevelében Bányai az irodalmon túlmutató, az intellektuális társadalmi akcióra, a szellemi cselekvésre is kiterjedő kritika fontosságáról beszél. Bosnyák István ugyanitt a Sinkó Ervin-munkaévet értékelve a *Symposion*-mozgalom és a Sinkó Ervin-munkaévhez kapcsolódó symposionista kezdeményezések társadalmi hatását hiányolja, és a folyóiraton „az irodalmiságon jóval túlmutató jellegét", „mozgalom-létét" kéri számon. Az 1968-as évfolyamot záró 44. szám első két írása nemcsak a Sinkó Ervin-munkaév lezárása, hanem az ezt követő legjelentősebb kezdeményezés, a kritika-ankét bevezetése is. Bori Imre, Bálint István, Várady Tibor és Utasi Csaba válaszolnak először a körkérdésre a vajdasági magyar kritika szerepéről, feladatairól – nemcsak az irodalomkritikára vonatkoztatva, hanem a szellemi tevékenységek folyamatosan értékelése értelmében is. Bori Imre elsőként közölt írása a symposionisták önostorozásán túlmutatni szándékozva a vajdasági magyar szellemi élet autonómiájának esélyeit latolgatja, és cikkének végére az „önértékre ébredés és az önérték tudata" fontosságát teszi, előtte idézve például az *Új Látóhatár* friss, 1968. évi 4. számából a *Híd* folyóiratra vonatkozó méltatást, „mely szerint »A *Híd* szerkesztési elveiben is megnyilvánul a világ többféle magyarázatának szabad érvényesítése, sőt összefogása«", utalva itt a magyar irodalom „öt szólamának" jelenlétére a folyóiratban. Utasi

[53] Bányai János, Kritika és kritikatörténet, *Új Symposion* 20–21. szám (1967), 4–7.
[54] *Új Symposion*, 43. szám (1968), 2–3.

Csaba ugyanennek az összeállításnak a végén a súlyos hiányosságok felsorolásának a retorikáját folytatja, elsősorban az irodalomkritikával foglalkozva, de mondandóját az egész vajdasági magyar szellemi életre vonatkoztatva, tulajdonképpen a valódi szellemi élet hiányát panaszolva. A félmilliós vajdasági magyarságot eleve szűkös közegnek látja, ráadásul teljesen passzívnak minősíti, megállapítva, hogy a kritika visszhang nélkül marad mind a tágabb közeg, mind az alkotók részéről, voltaképpen a semmibe hull, következmények nélküli beszéd. A vita a következő számokban folytatódik, Bányai János például a 46. számban a kímélő, elnéző kritikát látja a legjellemzőbbnek a vajdasági magyar közegre, amely bármilyen szellemi teljesítményt örömmel fogad, tekintettel a szellemiekben szűkös körülményekre, s ezzel eleve az igénytelenség továbbéltetője lesz. Bányai hiányolja a kritériumrendszert, a kritikakoncepciók meglétét. Cikkének címéhez híven (*Akcióban lévő szó)* az irodalomkritikát is társadalmi kritikának minősíti, az irodalmi műalkotást és a róla szóló reflexiót is a társadalomra vonatkozó megszólalásként fogva fel, mindkét műfajban kritikailag reflektálva rá. Az ankétban végső soron összecsúszik a társadalomkritika és az irodalmi kritika fogalmi köre. A vita egészében azonban jól példázza azt a szellemi légkört, amelyben létrejöhetett, magát a kritikára és a kritikáról szóló vitára való igényt, de nem lehet elvonatkoztatni attól sem, hogy ezek a viták, szellemi megmérettetések már az intézményekbe egyre inkább beágyazódó vajdasági magyar értelmiségiek pozícióharcai is.

A kritikarovatban is érvényesülnek azok az egyes írásokat egymással dialógusba helyező szerkesztési elvek, amelyeket a tematikus összeállításokban, versválogatásokban, egyes műfajokat esetenként hangsúlyosan előtérbe helyező szerkesztési megoldásokban érhetünk tetten. Nemcsak az egyes, lapszámról lapszámra jelentkező kritikusok szakmai ars poeticája, ízlése és érdeklődése fűzi össze a számokat, hanem egy-egy téma több számon át történő figyelemmel kísérése, a több számon át folytatódó viták vagy a jelentősnek minősített művek több kritikus általi vizsgálata, bemutatása. Ilyen kritikai összeállítás ünnepli Koncz István *Átértékelés* című kötetét, amelyről Raffai Ferenc, Danyi Magdolna, Vajda Gábor, Bosnyák István és Utasi Csaba is ír a lap 1970. novemberi 67. számában.

Az 1970-es évek statikusabbnak és unalmasabbnak mondott lapszámainak időszakában is stabil szakmai színvonalat képvisel a kritika, a műfaj intézményesülését mutatva. A Magyar Tanszék folyamatosan biztosítja az irodalomtu-

dományi műveltséggel és szakmai nyelvvel rendelkező utánpótlást, és az intuitív kritika ellenében követelménnyé válik az irodalomtudományosan releváns szakmai szempontok érvényesítése. Ez voltaképpen máig jellemző szakmai igényességet követel meg a vajdasági magyar folyóirat-kritikában. Ennek következtében háttérbe szorul az esszéisztikus beszédmód, ugyanakkor taníthatóvá és tanulhatóvá lesz az a szakmai minimum, ami az érvényes kritikusi megszólaláshoz szükséges.

Az 1971-es évfolyamban mindössze öt kritika jelenik meg, miközben virágzik a *Centrifugális sarok* a kisebb-nagyobb társadalmi, főleg a közvetlen környezetet érintő visszásságok pellengérre állításával, nagy számú társadalomtudományi, kevesebb irodalomtudományi tanulmány jelenik meg, és dominál a saját szerzői körből származó szépirodalom. Az első nemzedék kritikusként induló szerzői vagy eltávolodtak a műfajtól, vagy az Ács Károly, Bori Imre, Major Nándor és Vukovics Géza által szerkesztett *Híd*ba írják kritikáikat. A *Híd* 1971-es évfolyama rendszeresen megjelenő *Szemle* rovatának például aktív kritikusa Bányai János és Varga Zoltán, mindketten szinte mindegyik számban jelen vannak egy vagy több kritikával vagy Bányai esetében tanulmánnyal. Az *Új Symposion* előtt az új kritikusnemzedék elindításának a feladata áll. Az 1972-es évfolyam első két számában már nyolc, az egész évfolyamban tizenhét kritika számolható össze, igaz, ezek néhány számra koncentrálódnak, és ez a gyakorlat fennmarad a következő években is. Eközben lesznek a lap rendszeres kritikusai Danyi Magdolna, Juhász Erzsébet, Podolszki József, rövid ideig Garai László, miközben Gerold László vagy Végel László is tovább művelik a műfajt a maguk színházi, illetve filozófiai és társadalomtudományi területén. A kritikaműfaj viszonylagos háttérbe szorulásának problémája megjelenik a szerkesztői kezdeményezésekben is. 1972 végén a Forum Könyvkiadó megalapítja a rövid életű Kritikusok Díját, amelynek díjazottjait és az odaítélés folyamatának dokumentumait az *Új Symposion* közli. A díj ugyan a kritikák tárgyát, vagyis a kritikusok által legtöbbre értékelt könyveket díjazza, ugyanakkor ösztönzi is a róluk szóló kritikák születését. A díjat egyébként Bányai János *A szó fegyelme* című tanulmánykötete és Domonkos István *Áthúzott versek* című verseskötete kapta – tulajdonképpen nyugtázva a tíz évvel korábban elindult *Symposion*-mozgalom eredményeit mind az irodalomról szóló szakmai beszéd, mind a szépirodalom területén.

A kritikusi figyelem a korábbi spontánnak látszó reagálásokon túl a Danyi Magdolna által vitt, 1974 áprilisától kezdődő időszakban szerveződik újra rendszeressé, minden korábbinál szisztematikusabbá. Körvonalazódik egy új állandó kritikusgárda és kialakulnak az egyes szerzők érdeklődési körei. Látható Danyi Magdolna érdeklődése a magyar költészet, Juhász Erzsébeté a magyar próza iránt, Podolszki Józsefé pedig minden iránt, rendszeresen műveli a kritikát a szerkesztő Bognár Antal vagy a költő Böndör Pál, továbbá Brunner Emília, majd a harmadik nemzedékből Fenyvesi Ottó, Balázs Attila, Csányi Erzsébet, Faragó Kornélia, Szűgyi Zoltán, Túri Gábor és mások. Továbbra is aktív kritikus az *Új Symposion*ban is Thomka Beáta, Gerold László, Végel László, Bosnyák István és Vajda Gábor. Kritikai összeállítás üdvözli az első nemzedék jelentős kritikusának, Utasi Csabának a *Tíz év után* című kötetét,[55] amely a szerző egy évtizedes kritikai munkásságának összegzése. Danyi Magdolna és Podolszki József ír róla kritikát, Bosnyák István kritikaként közölt szövege pedig tanulmányértékű reagálás a nemzedéktárs munkájára, elhelyezve Utasi könyvét a nemzedék szellemi összefüggéseiben, hármas tagadást azonosítva be Utasi kritikusi tevékenységében: a helyi értékeket kritikátlanul támogató, a *Kalangya* folyóirat hagyományához kötött irodalmi gyakorlat, a szocrealista, balos pártosság elvárásainak, továbbá az „egyedi mikrokozmoszokba" zárkózó, „privatisztikus" alkotói magatartások tagadását – és a sinkói tradíció vállalását.[56] Vajda Gábor[57] és Utasi Csaba[58] kritikája méltatja Végel László költészeti tanulmányainak, vagyis hat vajdasági magyar költőről írott és az *Új Symposion*ban közreadott szövegeinek kötetté formált kiadását. Látható, hogy a rendszeres kritikusi figyelem előterében a saját vajdasági magyar irodalmi produkció áll, ugyanakkor továbbra is látókörükben vannak a délszláv térség irodalmi és irodalomtudományi fejleményei, mégpedig az első nemzedék időszakához képest tulaj-

[55] Utasi Csaba, *Tíz év után*, Forum, Újvidék, 1974. (Symposion Könyvek 40.)

[56] Danyi Magdolna, Nyílt kritikusság; Podolszki József, A kritika kihívásai; Bosnyák István, Nemzedéki kritikus, egyéni arcéllel, *Új Symposion,* 119. szám (1975. március), 83; 84–85; 85–92.

[57] Végel László, *A vers kihívása*, Forum, Újvidék, 1975. (Symposion Könyvek 44.)

[58] Vajda Gábor, Az irodalomszociológiától a vers világáig; Utasi Csaba, A szintézis felé, *Új Symposion,* 121. szám (1975. május), 162–164; 164–166.

donképpen rendszeresebben és átfogóbban, rövid időre még a folyóirat-szemlézés is visszatér a lapba, de már nem egész számokat követnek, hanem az alkotói kör szempontjaiból fontos szövegeket vagy összeállításokat közvetítik. Az 1976. januári számban például a széles merítésű kritikarovatot Juhász Erzsébet folyóirat-szemléje zárja, aki először a *Filológiai Közlöny* 1975. évi 1. számából Király Gyula prózapoétikai tanulmányának tanulságait foglalja össze, majd a szarajevói *Izraz* folyóirat 1976. januári számából Bahtyinnak az *Adalék a szó esztétikájához* című tanulmányát szemlézi. Az 1976. május 133. számban Polyák Márta a *Literatúra* 1975. évi 1. számát mutatja be, az MTA Irodalomelméleti Osztálya tudományos ülésszakának közölt anyagát, Balázs Attila pedig a zágrábi *Forum* folyóirat 1976. április–májusi, az amerikai „post-modernista" prózával foglalkozó számát. Az 1976. augusztusi 136. számban Csányi Erzsébet viszi tovább a folyóiratszemlét, és a *Mozgó Világ* első négy számáról ír, éles szemmel észlelve a folyóirat érdeklődését, a symposionistákhoz közel álló legfőbb irányvonalait. A második symposionista nemzedék folyóirat- és irodalomfelfogása is tükröződik a kritikában, hiányolja például a nagyobb, átfogó tanulmányokat: „A megjelenő szépirodalom újabb dimenziókat nyer az olvasó tudatában, ha elemzés követi. Ezt bizonyítja Radnóti Sándor értékes tanulmánya Benkő Attila költészetéről. De sajnos ez az egyetlen ilyen jelenség az eddigi számokban."[59] Rajta vannak tehát mind a magyarországi, mind a jugoszláviai új fejleményeken, és kifejezetten figyelnek az irodalomtudományi és az elméleti újdonságokra. Ez a szisztematikus kritikai figyelem a Danyi-időszak végéhez közeledve kifulladni látszik, a korábbi kritikusok egyre inkább nagyobb lélegzetű tanulmányokban nyilvánulnak meg, mint Csányi Erzsébet és Faragó Kornélia, vagy a szépirodalom felé fordulnak, mint Juhász Erzsébet, Balázs Attila, Fenyvesi Ottó és Sziveri János. Fenyvesi és Sziveri érdeklődési körében megmaradt a képzőművészetről szóló írás, de inkább az esszé, mintsem a képzőművészeti kritika műfajában. Ugyancsak az esszé lesz Sebők Zoltán és Losoncz Alpár kedvelt műfaja is. És noha az 1978. januári számban közölt 1978. évi munkatervben a legnagyobb terjedelemben a jugoszláviai magyar irodalommal és művelődési élettel kapcsolatos kritikai vállalások szerepelnek, azt ígérve, hogy „[e]

[59] Csányi Erzsébet, A Mozgó Világ első négy számáról, *Új Symposion*, 136. szám (1976. augusztus), 291–292.

gyetlen jelentősebb könyv, egyetlen jelentősebb megmozdulás sem kerülheti el a figyelmünket", ez a rendszeres figyelem elmarad, csökken a kritikai reflexió terjedelme, sőt a szintén vállalt elvi-elméleti kérdések tárgyalása sem jellemző. Nem mintha bárki is hiányolhatna bármit is például az olyan számokból, mint mindjárt a következő, 1978. február–márciusi 154–155., a kortárs prózáról szóló tematikus összeállításból, amely Balázs Attila első regényéből, a *Cuniculus*ból közölt részlettel indítva Domonkos István, Nádas Péter, Mészöly Miklós, Végel László, Borislav Pekić, Danilo Kiš, Albert Camus, Tolnai Ottó és Bognár Antal szépprózai szövegével folytatva, majd Thomka Beáta, Juhász Erzsébet, Taras Kermanuer és Beretka Ferenc kortárs prózáról szóló tanulmányával, végül Bálint Sándor Borislav Pekićről, Csorba Béla Mészöly *Filmj*éről és Kovács Attila Konrád György két regényéről szóló kritikájával zárja a számot, aktuális, érdemi és inspiráló áttekintést adva a megújulóban lévő magyar prózáról, annak közép-európai dimenzióit és világirodalmi kapcsolódásait is láttatva. Ugyanakkor a most méltatott számban is ott van Beretka Ferenc írása a kortárs jugoszláviai magyar próza új fejleményeiről, az 1978. júniusi 158. számban pedig Danyi Magdolna, Utasi Csaba, Végel László és Csányi Erzsébet átfogóan értekezik a kortárs vajdasági magyar költészet újdonságairól. A 159–160. szám a vizuális kultúra kortárs fejleményeit állítja fókuszba Sziveri, Fenyvesi, Szombathy, Sebők esszéivel és olyan magyarországi szerzőkkel, mint Beke László vagy Mészöly Miklós. Vagyis láthatólag eltűnik a kritikának az a mozgalmi jellege, amely az első nemzedék működését jellemezte, de legalábbis hangsúlyos elvárásként végig jelen volt és az 1970-es évek folyóirat-elvárásaira is kisugárzott. Ehelyett megnő a tematikus összeállítások és az irodalomtudományos megközelítések jelentősége – a folyamatosan termelődő szépirodalmi anyag mellett.

A Danyi Magdolna-féle időszak irodalom- és művészetkritikájának folytatása lesz a Sziveri János főszerkesztésével vitt folyóirat kritikai gyakorlata. A Sziveri-szerkesztőség zöme ott van már a Danyi főszerkesztésével működő lapban, szépirodalmi műfajokkal, esszével, kritikával. Jellemző viszont, hogy többen közülük már a Danyi-időszakban kezdenek hátat fordítani a kritikának, a fiatalok, az irodalomba belépők műfajaként fogva fel a műfajt, új kritikusok viszont ez alatt a három év alatt nemigen nevelődnek ki. Csányi Erzsébet, Radics Viktória, Faragó Kornélia, Beretka Ferenc, Fekete J. József és még néhányan jelentkeznek

egy-egy szöveggel, korántsem rendszeresen. Erre a helyzetre reagál a szerkesztőség az 1981. májusi, 193. számban, amikor hat pályakezdő, még középiskolás kritikustól közölnek írást, Szíveri János főszerkesztő bevezető jegyzetével. Szíveri megállapítja a műfaj vajdasági válságát, ugyanakkor biztató jelnek veszi, hogy a középiskolások óbecsei művészeti vetélkedőjén épp a kritikaműfaj bizonyult a legerősebbnek. Jellemző, hogy ezekből a pályakezdő kritikusokból a lap egyet sem tud a pályán tartani, a kezdeményezésnek nem lesz érdemi folytatása. Rendszeres kritikai munkának nem látszik nyoma, a személyes érdeklődések és elkötelezettségek viszont tetten érhetők. A lap eddigre elhagyja a rovatrendszert, terjedelme és a szövegek mennyisége jelentős mértékben csökken a hatvanas évekhez, de még a hetvenes évek elejéhez képest is. Nem ritka az olyan szám, amelyből teljesen kimarad a műfaj vagy egyetlen, szinte véletlenszerűnek látszó kritika szerepel benne. Erősebbek viszont a lap magyarországi kapcsolódásai, így figyelemre méltó Kardos András budapesti filozófus kritikája a kolozsvári Bretter György új könyvéről,[60] aki egyébként is régóta ott van a symposionisták érdeklődési körében, akárcsak Radnóti Sándor, aki az ezt követő számban Losoncz Alpár kritikájának alanya, önmagában is nagy jelentőségű Pilinszky-monográfiájával.[61] Az írás szomorú aktualitása, hogy ebben a számban emlékeznek meg a május 27-én elhunyt költőről. A régi, koncepciózus kritikai összeállításokat idézi az 1982. január–februári számban megjelent két kritika Szíveri János *Hidegpróba* című kötetéről Mák Ferenc és Losoncz Alpár tollából,[62] vagy a *Jézus menyasszonya* című Hajnóczy Péter-regénynek szentelt két kritika P. Nagy Istvántól és Kalapáti Ferenctől.[63]

[60] Kardos András, Az űr fenomenológiája. Bretter György: Párbeszéd a vágyakkal. Magvető, Budapest, 1979. *Új Symposion,* 194. szám (1981. június), 206–209.

[61] Losoncz Alpár, Misztika – művészet – líra. Radnóti Sándor: A szenvedő misztikus (Misztika és líra összefüggése). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. *Új Symposion,* 195–196. szám (1981. július–augusztus), 280–281.

[62] Mák Ferenc, Hideg máglyák. Szíveri János: Hidegpróba, Symposion Könyvek 58., Forum, Újvidék, 1981. *Új Symposion,* 201–202. szám (1982. január–február), 24–27.; Losoncz Alpár, „Költészetről". Szíveri János: Hidegpróba, Forum, 1981. *Új Symposion,* 201–202. szám (1982. január–február), 28–30.

[63] P. Nagy István, Az erőszakkiélések művészete. Hajnóczy Péter: Jézus menyasszonya. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. *Új Symposion,* 205. szám (1982. május), 191.;

Mindenesetre megállapítható, hogy nem az irodalomkritika és a műkritika ebben az időszakban a lap erőssége. A symposionista aktivizmus sokkal inkább jelen van a *Centripetális farok* vitarovatában, illetve az olyan társadalmi és politikai témákra történő reagálásokban, mint az 1981-es lengyelországi események, 1956. negyedszázados évfordulója, Eörsi István Lukács György-interjúja és egyáltalán a szocializmus válságjelenségeinek folyamatos láttatása, pellengérre állítása. Ugyanakkor a műfaj és a hetvenes években indult kritikusok, irodalomtudósok lassan középnemzedékké váló tagjai révén folytatólagosan jelen van a lapban, és a Magyar Tanszék újabb nemzedékeiből is bevonható és kinevelhető egy-egy hallgató.

A Sziveri-szerkesztőség leváltása többek között a kritikai élet alakulásának folytatólagosságát is felborítja, a lap megszűnik a Magyar Tanszékről kikerülő fiatalok kritikusi nevelődésének helye lenni. Az új szerkesztőség ugyan igényt tartana a fiatal munkatársakra, de az átalakulás erőszakos, politikailag motivált, botrányos körülményei távol tartják a tájékozottabb – tehát kritikaírásra alkalmas – fiatalokat az újonnan formálódó laptól, és nincs is a szerkesztőségben olyan irodalmár, aki alkalmas lenne a kritikarovat szervezésére, rendszeres kritikai munka irányítására s egyáltalán a szövegek megítélésére. Miközben hullámzó színvonalú irodalmi műveket még csak-csak be tudnak szerezni, de rendszeres, színvonalas kritikai rovatot nem tudnak működtetni. Jellemző, hogy ezt a hiányt érzékelve és korrigálni szándékozva találja ki a Purger Tibor-féle szerkesztőség 1985-ben, hogy a november–decemberi összevont lapszámban, Fekete J. József szerkesztésében más lapokból összegyűjtik a Forum Könyvkiadó aktuális évi könyvtermésére (és néhány szlovéniai magyar könyvről) szóló kritikákat, vagyis a *Symposion*-hagyománnyal ellentétben a saját kritikai arculat és folyamatos kritikai jelenlét helyett voltaképpen év végi kritikaantológiával helyettesítenek két lapszámot. Ez meredeken ellentmond az induló nemzedék élő és folyamatos dialógust tételező folyóirat-elképzelésének, amely koncepciónak meghatározó eleme volt a kritika. Az anomáliákat mutatja, hogy ez az 1985/11–12. lapszám 1986. május 16-ai keltezéssel (!) reagál az az évi Sinkó-díjra, elhatárolódva a Sziveri-féle szerkesztőség Benjáminjaként induló, 1985-ben saját kötethez jutó P. Nagy István Sinkó-díjától,

---

Kalapáti Ferenc, Nekrológ élőkre és holtakra. Hajnóczy Péter: Jézus menyasszonya. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. *Új Symposion,* 205. szám (1982. május), 205.

mivel a szerkesztőség szerint „irodalompolitikai érveket nem kellőképpen mérlegelve és az esztétikai mércéket megkerülve született döntés" a díjról. A kis szerkesztői üzenet jelzi tehát, hogy a lapszám féléves késéssel jelenik meg, és hogy tartanak az előző szerkesztőséghez kötődő szerzőktől, vagyis attól, hogy a Sinkó-díj átadásakor a díjazott netalán szót emel majd az akkor már három éve menesztett szerkesztőség mellett.[64] Mindenesetre a Forum Könyvkiadó könyveit bemutató összeállítás élén közlik a legújabb költészetre nem kimondottan fogékony irodalomtörténésznek, Dér Zoltánnak a szabadkai *7 Nap* hetilapban megjelent kritikáját a Sinkó-díjas P. Nagy *Alkalmatlan évszak* című kötetéről. A kritika a címének megfelelően *(Meddő vadászat)* a kritikus épp semmilyen értéket nem talál az akkor huszonnégy éves költő első kötetében, és teljesen haszontalannak tartja a kiadását. Az előző évi kritikatermés válogatása nem közli ugyanakkor a *Híd* kritikusának, Toldi Évának ugyanerről a könyvről szóló elemző, a pályakezdő költő jellemzőit bemutató és értékeit kereső, kritikusi nyelvében is sokkal igényesebb reflexióját.[65] Saját kritikai reflexió ebben az időszakban csak akkortól jelenik meg az *Új Symposion*ban, amikor a megbízott főszerkesztő megnyeri lapszerkesztőnek a horvátországi Baranyából származó és a pécsi egyetemi tanulmányait követően Újvidéken a helyét kereső Kontra Ferencet. Kontrának a legfiatalabbak felé forduló szervezőmunkája révén kerülnek a laphoz középiskolás vagy onnan épphogy kikerült kritikusok, akik kevés szakmai tudással, iskolás szinten, de újra művelni kezdik a lapban a műfajt.

A szélesebb irodalmi közeget aktivizáló és a Magyar Tanszék frissen végzett vagy még tanuló hallgatóit újra bevonó rendszeres kritikarovat a Beszédes István főszerkesztésével megjelenő lapban alakul ki újra, és működik mintegy két évig, folytatva azt a tendenciát, amely az 1970-es évektől jellemző volt az *Új Symposion*ra és a *Híd*ra,

[64] A Sinkó-díj azért kerülhetett ily módon a szerkesztőségi figyelem terébe, mert az 1984. évi Sinkó-díj 1985. május 21-ei átadásán a díjazott Kalapáti Ferenc a díjat megköszönő beszédében kiállt a Sziveri János vezette szerkesztőség mellett. Az erősen kontrollált sajtónyilvánosság közegében a lap nem szeretett volna megkockáztatni még egy hasonló díjátadót. Lásd erről: Csorba Béla, Ha a szakszervezet szerezne egy disznót, és meg lehetne venni a felét. Följegyzések bornírt ügyekről, In Fenyvesi Ottó, Losoncz Alpár (összeáll.): *Ex évkönyv 1990*, Forum, Újvidék, 1990, 177–198, i. h.: 194–197.

[65] Toldi Éva, Biztató bemutatkozás, 1985, *Híd*, 1985. július–augusztus, 1055–1057.

hogy a saját kiadványok mellett az egyetemes magyar irodalomra is kitekintenek. Ezt az érdeklődést, valamint a kritikaműfaj megbecsültségét jelzi például, hogy Harkai Vass Éva alapos áttekintést ad a folyóirat régi szerzőjének, Radnóti Sándornak a *Mi az, hogy beszélgetés* című 1988-as bírálatkötetéről, reflektálva magára a műfajra is.

A színházművészetben erőteljes érdeklődést mutatnak a délszláv térség előadásai iránt. Ez hagyományosan is jellemző volt a folyóiratra, párhuzamosan a vajdasági magyar színházművészeti kísérletekkel, ebben az időszakban pedig már a laphoz kötődő fiatal színházcsináló nemzedék, Urbán Andrásék markáns pályakezdése együtt mozog a délszláv térség színházi útkereséseivel. A már háborús évként számon tartott 1991-es évfolyamtól viszont láthatólag nincs erő a kritikai élet szisztematikus működtetéséhez. A kritikaműfaj új művelőinek nevelődési helyeként majd csak az ezredforduló után, 2009-ben formálódik a *Híd* folyóirat körül a Híd Kör, a folyóirat és a vajdasági magyar irodalom utánpótlásának működési kereteként, támogató környezeteként.

A TUDOMÁNYOSSÁG HELYE

A kritikáról szóló fejezet is láttatja, hogy a lap munkatársai között az erős irodalmi-művészeti elkötelezettségűek mellett már az induláskor ott vannak az elméleti és tudományos beállítottságú szerkesztők, nem beszélve a társadalomelméleti és társadalomkritikai érdeklődéssel és egyúttal irodalmi ambíciókkal rendelkező, leginkább az esszéműfajban érdekelt Végel Lászlóról, vagy az igazán költőként affirmálódott, de valójában erősen teoretikus irányultságú Tolnai Ottóról. A különféle érdeklődések és habitusok egymást támogatva, egyensúlyban jutnak érvényre az induló lapban, és változó hangsúlyokkal ugyan, de az 1983-as kényszerű szerkesztőségváltásig követik és elsajátítják a szépirodalomban, a művészetekben és a teóriában főképp Európában és Észak-Amerikában érvényesülő gyors változásokat.

Az induló lapban a tudományos beszédmódok elsősorban a délszláv és a nyugat-európai baloldali társadalomtudományi kutatások és elméleti megközelítések közvetítésében vannak jelen, az irodalomtudományosság pedig szinte kizárólag Bányai János tanulmányaiban és esszéiben. Bányai szövegei tulajdonképpen iga-

zolják Bosnyák Istvánnak az előző fejezetben bemutatott kritikája megállapításait, és szerzőjük tudományos fogékonyságát mutatják. A második évfolyamban megjelent *Az alakítás vonzásában* című tanulmány Robert Weimann-nak az északamerikai Új Kritikáról szóló könyvére reflektálva a költői és a prózai nyelv jelentőségéről, a nyelvnek „a *költészetté alakító* szerepéről" értekezik, megállapítva, hogy „a nyelv „úgy viselkedik, mint az író álláspontját leghívebben felmutató közeg".[66] Ezt a költői nyelvre és egyáltalán az irodalmi műalkotás megalkotottságára figyelő szemléletet viszi tovább Bányai az irodalomkutatásaiban és egyetemi oktatóként is, amelynek eredményei az 1970-es évek lapszámaiban induló fiatalok irodalomszemléletében érhetők tetten.

Az első évfolyamokban tehát a tudományosságban a társadalomtudományokon van a hangsúly. Az első lapszám ebből a szempontból is jellemzően a Lukács-esszét és Bosnyák István Bányai kritikai gyakorlatáról szóló esszéjét követően főleg társadalomtudományi esszéket és tanulmányokat közöl, Tomislav Ladan később többször hivatkozott vitaindító, *Konformizmus és nonkonformizmus* című esszéjét, Váradi Tibor *Erkölcs és igazságosság mint korrektív a szocialista jogban* című tanulmányát, Dušan Lopandić *A fogyasztás növekedésének okai és kísérői* című gazdaságtudományi elemzését, és a kevés szépirodalmi szöveget követően a lap kritikai blokkjában is a társadalomtudományi érdeklődés érvényesül. Ezek az arányok ugyan a későbbiekben változnak, és a szépirodalmi anyagok nagyobb hangsúlyt kapnak a lap karakterének alakításában, de az esszé mellett a tanulmányok is jelzik a lap első évfolyamainak társadalomtudományi és társadalomkritikai hangsúlyait. Ezek jelentős része a délszláv közegből készült fordítás, de az 1968-as csehországi események kapcsán például két folytatásban közlik Karel Kosik *Jelenlegi politikai válságunk* című tanulmányát (a megjelenés helyére, a *Literárni listy*re hivatkozva, ugyanakkor a fordító nevének jelzése nélkül).[67] A második folytatást követően Végel László tanulmánya mutatja be a cseh marxista filozófus probléma-

[66] Bányai János, Az alakítás vonzásában, *Új Symposion* 13. szám (1966), 6–9.
[67] Karel Kosík, Jelenlegi politikai válságunk, *Új Symposion* 39–40.szám (1968), 29–32.; 41. szám (1968), 3–5.; 42. szám (1968), 1–2.

fölvetéseit az 1967-ben magyar fordításban is megjelent, *A konkrét dialektikája* című könyvére reagálva.[68]

Dávid András *Nemzetiségi iskolarendszerünk színe és fonákja*[69] címmel közöl elemzést a kérdés néhány problematikus vonatkozásáról, a területi (és nem tannyelvi) alapon szerveződő iskolákról, az anyanyelvi oktatást minden tantárgynál biztosító tanárok hiányáról, illetve a szerbhorvát nyelv tanulásának „fetisizálásáról", vagyis az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó ismeretszerzés fölé helyezésének tabusított problémájáról. Az iskolarendszer és anyanyelvhasználat problémájával, illetve az anyanyelvhasználat társadalmi és politikai kérdéseivel később is több jegyzet és tanulmány foglalkozik. Ágoston Mihály *Nyelvi egyenjogúság: többnyelvűség* címmel az iskolai nyelvhasználat problémáiról ír, az anyanyelven való tanulás jogának tényleges megvalósítási lehetőségeiről, számba véve a tanulók, a szülők és a tanárok jogait, a velük kapcsolatos közösségi elvárásokat és szabályokat, döntéseik lehetséges következményeit.[70] A nyelvész Ágoston Mihály által fölvetett problémákat taglalja a politika szemszögéből a jogász és a politikaelmélet és gyakorlata iránt érdeklődő Ágoston András *Mi hiányzik a nyelvi egyenjogúság megvalósításáról szóló törvény téziseiből?* címmel.[71]

Ugyancsak a vajdasági magyar közösség jövőjét, értelmiségi jövőképét kutatja Gerold László kérdőíves szociológiai vizsgálata, amelyet első generációs jövendő értelmiségiek körében folytatott. Eredményeit a lap három folytatásban, az 1970. évi 61., 62. és a 63–64. számokban közli.

A széleskörű társadalmi filozófiai és politikai érdeklődés az első betiltásig megmarad a lapban, így a 68-as lendület még az 1970. áprilisi 60. szám *Mit jelent ma forradalminak lenni* című mellékletében is beazonosítható, amelyben Vajda Gábor, Székely László, Ágoston András, Tóth Ferenc, Tolnai Ottó, Biacsi Antal

[68] Karel Kosík, *A konkrét dialektikája*, Gondolat, Budapest, 1967.

[69] Dávid András, Nemzetiségi iskolarendszerünk színe és fonákja, *Új Symposion* 39–40. szám (1968), 37–39.

[70] Ágoston Mihály, Nyelvi egyenjogúság: többnyelvűség, *Új Symposion* 50. szám (1969), 21–23.

[71] Ágoston András, Mi hiányzik a nyelvi egyenjogúság megvalósításáról szóló törvény téziseiből?, *Új Symposion* 56. szám (1969), 6–7.

tanulmányai és esszéi, valamint Tóth Ferenc versei olvashatók. A szerzők érdeklődése fenntartja a lapra korábban is jellemző újbalos jelleget, annak provokatívan kérdező, számonkérő, tetemre hívó jellemzőivel. Ennek jegyében állt össze a 74. szám (1971. június), szintén a baloldaliság aktualitásáról szóló tematikus száma.

Egyes, a magyar kisebbségi közösséget érintő társadalmi kérdések kutatása az 1970-es évektől nem jellemző a lapban. Figyelemre méltó ugyanakkor Kovács Teréz hat részben, 1975 októberétől 1978 decemberéig publikált tanulmánya, *A vajdasági magyar fiatalok életmódjának szociológiai felmérése.*[72] A fiatal szociológus első szakmai publikációi közé tartozó sorozat szinte lefedi a folyóirat Danyi Magdolna által szerkesztett időszakát, komoly vállalás a folyóirat részéről, és ha nem is módosítja, de önmagában is árnyalja a folyóirat erről az időszakáról kialakult képet. Szerbhorváth György szociológiai szempontból ugyan elvitatja a munka jelentőségét, megállapítva, hogy „ez ma már sem módszertanilag nem állja meg a helyét, sem a kisebbségi létre vonatkozó aspektusokkal nem foglalkozik".[73] Ugyanakkor a nagy terjedelmű és három évfolyamon végighúzódó kutatási beszámoló mégiscsak a vajdasági magyar fiatalok életmódjának számos, sok tekintetben speciális aspektusára irányítja a figyelmet, hangsúllyal a címbe foglalt kifejezések mindegyik elemén. Ha igaznak is fogadjuk el Szerbhorváth bő három évtized múltán tett és a történeti perspektívát mellőző kritikáját, hogy „Kovács lényegében azt állapítja meg, amihez felmérés sem igen kell – eszerint kevesen vesznek részt a politikai életben, az egyetemi hallgatókat főként a presztízs, valamint a kognitív (ismereti) s csak nagyon kevéssé az esztétikai (művészi) értékek vállalása helyezi kedvezőbb megvilágításba, míg a többieket (parasztok, munkások, munkanélküliek) főképp az anyagiak érdeklik, és általában jellemző rájuk az elzárkózás, az eseményektől való távolmaradás", azt mégsem lehet elvitatni a ta-

[72] Kovács Teréz, A vajdasági magyar fiatalok életmódjának szociológiai felmérése: 1. Bevezetés, *Új Symposion,* 126. szám (1975. október), 336–341.; 2. Az egyetemi hallgatók életmódja, *Új Symposion,* 127–128. szám (1975. november–december), 375–386.; 3. A parasztfiatalok életmódja, *Új Symposion,* 139. szám (1976. november), 351–417.; 4. A munkanélküli fiatalok életmódja, *Új Symposion,* 152. szám (1977. december), 534–541.; 5. A munkásfiatalok életmódja, *Új Symposion,* 163. szám (1978. november), 437–449.; 6. Befejezés, *Új Symposion,* 164. szám (1978. december), 459–464.

[73] Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, i. m., 295.

nulmánytól, hogy esetleg magától értetődő megállapításai mégiscsak kutatási alapozást kaptak, és ha utólag módszertanilag problematikusnak[74] is lehet minősíteni ezeket a kutatásokat, a kutatói figyelem ugyanakkor kap egy olyan, több tekintetben korhoz kötött szakmai keretezést, amely lehetővé teszi a vajdasági magyar fiatalok életmódjáról szóló beszédet. A publikálás a maga idejében önmagában önreflexiós felületet jelentett, ma pedig egy azóta jórészt fölszámolódott, már akkor is ennek a peremén álló, rurális meghatározottságú világba nyújt betekintést: például a vajdasági magyar fiatalok döntő többségének a közügyektől való elzárkózásával, a magánszférába történő bezárkózásával kapcsolatban, de egyáltalán azzal is, hogy a nagy arányban iskolázatlan, a mezőgazdaságban maradt, jelentős arányban munkanélküli fiatalokra – egyáltalán arra, hogy vannak – fény vetül. Az *Új Symposion* munkatársi köreinek érdeklődése mindegyik időszakában alapvetően a saját értelmiségi világának megformálására irányul, önképzését, önmaga, a vajdasági magyar értelmiség létesítését tekinti legfőbb feladatának, saját absztrakt közösségével kapcsolatban a maga értelmiségi szerepvállalásait fogalmazza meg, meghatározóan művészet- és azon belül is irodalomcentrikus, és csak ritkán fordít ilyen széles körű figyelmet a tágabb társadalmi közegére, mint ez a tanulmánysorozat teszi – minden korhoz kötött ideológiai és elméleti keretével együtt. Különösen érdekes az 1976. novemberi 139. szám, amely Kovács Teréz sorozatából is a legérdekesebbet, a parasztfiatalokkal foglalkozó terjedelmes kutatási beszámolót hozza induló anyagként, ezt pedig Sebők Zoltánnak a kanizsai Elit cipőgyár munkásfiataljainak életmódjára irányuló vizsgálata követ.[75]

Korán, már a lap 5. számában megjelenik egy Juhász Ferencről szóló tanulmánnyal a korábbi nemzedékhez tartozó, a folyóirattal sajátos társutas viszonyt létrehozó Bori Imre – és az első nemzedék által szerkesztett lapszámok legtermékenyebb, arculatformáló irodalomtudósa lesz. A lap 8. számában jelenik meg Bori első Kassák-tanulmánya, a *Kassák Lajos-problémák*, amely nemcsak Kassák-kutatásait vezeti be, hanem az avantgárddal foglalkozó tanulmányait is.[76] A következő

[74] Uo.

[75] Sebők Zoltán, A munkásfiatalok életmódja. A kanizsai „Elit" cipőgyár fiataljainak életmódja, *Új Symposion* 139. szám (1976. november), 418–422.

[76] Bori Imre, Kassák Lajos-problémák, *Új Symposion* 8. szám (1965), 26–27.

lapszám egyik, a címoldalon induló, kiemelt szövege lesz a folytatás, *Kassák, a lírikus* címmel.[77] A sorozat a következő számokban is folytatódik,[78] előkészítve Bori Imre Körner Évával közösen írt Kassák-könyvét.[79]

Bori Imrének az *Új Symposion*hoz fűződő, mindkét fél szempontjából produktív viszonya különösen figyelemre méltó. Az *Új Symposion* működésével párhuzamosan fordul Bori Kassák irodalmi tevékenysége és a magyar avantgárd irodalomnak a magyar irodalomtörténeti diskurzusokban árnyékban maradt, kevéssé értékelt hagyománya felé, mintegy felmutatva azokat az irodalmi-művészeti előzményeket, amelyeket a symposionisták tevékenységének magyar előzményeként azonosít. Miközben a symposionisták – különösen Tolnai Ottó – többször vitába keverednek Borival kortárs irodalmi témákban, elvitatva kompetenciáit, Bori Imre ignorálja ezeket a provokációkat, és nem hagyja magát eltávolítani az általa kétségkívül értékként felismert nemzedéki kezdeményezéstől és folyóirattól. Az *Új Symposion* és az avantgárd irodalom reprezentációja, a folyóirat avantgárd olvasatai szempontjából nem minden tanulság nélküli Bori Imre kissé nyers és szerkesztetlen, kórházi ágyán adott utolsó interjújának gondolatmenete, amely mintha az *Új Symposion* megjelenéséhez kapcsolódó hagyományválasztásként in-

[77] Bori Imre, Kassák Lajos költészete, *Új Symposion* 9–10. szám (1965), 26–27.

[78] Bori Imre, Kassák Lajos, a lírikus. Lírai formanyelv, háborús költészet, *Új Symposion* 11. szám (1965), 6–8.; A teljesedő idők – változó világok jegyében, 12. szám (1966), 16–18.; Kassák Lajos eposzai, 13. szám (1966), 12–14.; Örvények és képek, 14–15. szám (1966), 18–21.

[79] Bori Imre, Körner Éva, *Kassák irodalma és festészete*, Magvető, Budapest, 1967. Az előkészületekről, Borinak Kassákkal alakuló személyes kapcsolatáról, a könyv kiadásának botrányos történetéről tanúskodik Bori és Kassák 1965-1967-ig folytatott levelezése, amely Kassák halálát, majd a Kassák-könyv megjelenését követően még Kassáknéval is folytatódik. Lásd erről: *A címzett: Bori Imre, Válogatás a Bori Imrének írt levelekből (1951–1989)*, Válogatta és közreadta Bori Imre jogörökösei nevében Ózer Ágnes, Összeállította, a leveleket sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Berényi Emőke, Ferencz-Fehér Dorottya, Herédi Károly és Mikuska Judit, Forum, Újvidék, 2019.; továbbá: Penovác Sára, Interperszonális viszonylatok (A Bori–Kassák-levelezés hangsúlyos szöveghelyei), *Híd*, 2017. április, 69–76. A Kassákkal való személyes kapcsolatáról és a kiadás körülményeiről Bori Imre is írt: Bori Imre, Vacsora a Szilágyi Erzsébet fasorban, *Híd*, 2001. április, 297–302.

terpretálná egykori avantgárd-kutatásait.[80] Kassák magyarországi recepciójából kiindulva mondja 2004-ben az interjúkészítő Franyó Zsuzsának: „Kassák sem éppen a barátilag kezelt írók közé tartozott. Szerették volna, ha nem létezett volna Kassák. De hát létezett, és sok mindent írt, és én elkezdtem az *Új Symposion*ban közölni azért, hogy a symposionisták törekvései mögé egy kis irodalomtörténeti hátteret is adjunk, és biztatást, hogy amit akarnak, abban van valami fantázia. Elkezdtem egy Kassák-tanulmányt írni az *Új Symposion*ba folytatásokban. Ezt maga Kassák elolvasta, és felujjongott, hogy végre valaki meg is értette azt, amit ő akar és csinál, és amikor a születésnapjára a Magvető emlékkönyvet készített, akkor Kassák azt mondta, hogy tőlem rendeljék meg az irodalmának az ismertetését."[81] Ha fenntartásokkal is kezeljük a saját, több évtizeddel korábbi indíttatásokat értelmező nyilatkozatot, az talán nem vonható kétségbe, hogy Bori a maga nemzedékét követő symposionista generáció fellépésére is figyelemmel, a vajdasági magyar irodalom ezáltal átformálódó értékrendjére reagálva és azt alakítani kívánva választja ki, illetve hozza létre és formálja tovább kutatási témáit. Úgy tűnik, hogy Bori voltaképpen azonnal felmérte a *Symposion* hetilapmelléklet és a belőle kinövő *Új Symposion* folyóirat jelentőségét, a nemzedéki fellépés erejét, tapasztalta Sinkó Ervin kiállását az idősebb nemzedékek által támadott symposionisták mellett, és működésüket beillesztette a vajdasági, illetve az általa képviselt felfogás szerint a jugoszláviai magyar irodalom modernista narratívájába. Ezt a szemléletet érvényesíti aztán az általa írt irodalomtankönyvekben is.[82]

A tipográfiájában is a témát idéző 22. szám induló szövegként kezdi el közölni Bori Imre *A magyar avantgarde történetéből* című sorozatát, az első részt

[80] Bányai János használja a kisebbségi helyzetbe került közösségek identitásformálásának kérdésköre kapcsán a hagyományválasztás esélye kifejezést. Lásd erről: Hagyomány és modernitás konfliktusa: a kisebbségi kulturális kánon. [Plenáris előadás]. In Jankovics József, Nyerges Judit (szerk.): *Irodalom, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 23–26.) elhangzott előadások*. Budapest, 2010, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. http://mek.oszk.hu/08100/08170/html/#1 (Letöltés ideje: 2019. szeptember 26.)

[81] A szabadabb szemlélet jegyében. Bori Imre utolsó interjúja. Készítette: Franyó Zsuzsa. In *Híd*, 2004/7, 890–893. 893.

[82] Lásd erről könyvünk Ízlésformálás, irodalmi kánon című zárófejezetét.

Futurizmus és futuristák a magyar irodalomban címmel. A következő számok hozzák a téma monografikus feldolgozását láttató folytatásokat, bőséges illusztrációs anyaggal, igazodva a folyóirat vizuális elkötelezettségeihez és egyúttal reagálva avantgárd összművészeti jellegére is, néhány számban pedig ezek kísérőjeként tematikus összeállítások erősítik a tanulmányokat.

Bori avantgárd-tanulmányaival párhuzamosan kezdi publikálni Bányai János Füst Milán-kutatásainak eredményeit. Az 1967. augusztusi 28-ai számban jelenik meg a *Füst Milán költői szemlélete* című tanulmánya, amely a kötött formaelemek és felismerhető ritmusképletek ellenére Füst Milán verseinek szabad vers jellegét és egyedi formaeszményét hangsúlyozza.[83] Az 1969. márciusi 47. számban pedig a konkrét versről értekezik Bányai, a sausseure-i nyelvszemléletből kiindulva, és onnan eljutva a költészetben szabadjára engedett szóig, elhelyezve a symposionista költői gyakorlatokat is a neoavantgárd nemzetközi összefüggéseiben: „A költészet e két pólus: a nyelvi adottságok és a nyelvi lehetőségek közötti feszültségben létezik, ez a feszültség adja meg a jellegét és ez a feszültség teszi állandóvá; nem hiszem, hogy ennél a feszültségnél fontosabb volna a valóság és a valóság kifejezése közötti feszültség."[84] A konkrét versről megállapítja, hogy a nyelvben lévő lehetőségek olyan egyéni kihasználása, amely egészen nagy feszültséget hoz létre a közösségi nyelvi gyakorlatokhoz képest, és voltaképpen épp ennek a feszültségnek a megteremtését célozza.

Az 1970-es évek elejére kikristályosodnak az első nemzedék tagjainak értelmiségi profiljai, és nyilvánvalóvá lesz, hogy kik futnak be karriert az intézményekben, kik lépnek tudományos értelmiségi pályára, és kik azok, akik szépirodalmi művek alkotóiként lesznek jelen a jugoszláviai magyar irodalomban. Bányai János az egyetemi pálya és intézményszervezői karrier mellett egyre inkább tanulmányíróként érvényesül, és háttérbe szorul nála a kritikaműfaj. Bosnyák István az egyetemi pálya mellett a *Symposion*-mozgalom legalaposabb dokumentátora és interpretálója, de főképp Sinkó Ervin életművének kutatója, amely kutatásokat az 1970-es években a korábbinál is nagyobb intenzitással és módszerességgel végzi, és eredményeit főképp az *Új Symposion*ban adja közre. Utasi Csaba fő műfaja a

[83] Bányai János, Füst Milán költői szemlélete, *Új Symposion* 28. szám (1967), 2–5.
[84] Bányai János, A konkrét vers, *Új Symposion* 47. szám (1967), 13–16.

kritika marad, ugyanakkor megkerülhetetlen monográfiát ír a vajdasági magyar irodalom alapozó folyóiratáról, a Szenteleky Kornél által alapított *Kalangyá*ról.[85] Kutatásainak eredményeit az *Új Symposion*ban is közli.[86] Végel László szerteágazó életművéből a jelen fejezetben különösen érdekes irodalomértelmezői, különösen pedig versértelmezői tevékenysége. Az induló évfolyamokban is megjelennek értelmező jellegű írásai, például folyamatosan követi Koncz István költészetének alakulását,[87] vagy méltányos, az alkotói szempontokra is figyelő, ugyanakkor nemzedékének költészeti horizontjait és elvárásait továbbra is fenntartó, tanulmány értékű kritikát ír Gál László 1968-as, *Szó a szélben* című kötetéről.[88] Az 1970-es évek első felében szisztematikus figyelmet fordít a kortárs jugoszláviai magyar költészet legfontosabb alkotóira: Fehér Ferencre,[89] Gál Lászlóra,[90] Pap Józsefre, Domonkos Istvánra,[91] Fehér Kálmánra.[92]

A publikált szövegeket összekapcsoló, egymással dialógusba hozó symposionista szerkesztési gyakorlat elméleti és tudományos szövegek együtt publikálásában is megmutatkozik. Így közlik az 1969. szeptemberi 53. lapszámot indító szövegekként Voigt Vilmos *Lévi-Strauss strukturalizmusa az etnológia és filozófia között* című tanulmányát Roland Barthes *Brecht, Marx és a történelem* című esszéjével, a folytatásban pedig Petőfi S. János *Kompozíció és „jelentés"* című strukturalista műalkotás-elemzéseivel. Ugyancsak dialógusban vannak egymással az 1970. októberi

[85] Utasi Csaba, *Irodalmunk és a Kalangya*, Forum, Újvidék, 1984.

[86] Utasi Csaba, Lélekvesztő a „vajdasági nembánomság nagy óceánján", A Kalangya irodalompolitikájáról, *Új Symposion*, 95. szám (1973. március), 695–702.

[87] Végel László, Koncz István arcképe, *Új Symposion*, 29–30. szám (1967), 23.; Koncz István költészete, *Új Symposion*, 54. (1969), 3–7.

[88] Végel László, Szó: hamu vagy parázs, *Új Symposion*, 42. (1968), 8–9.

[89] Végel László, Egydimenziós világ, *Új Symposion*, 70. (1971. február), 94–98.

[90] Végel László, A szocializált vallomások költészete, *Új Symposion*, 104. (1973. december), 1117–1124.

[91] Végel László, Két költő, Tartózkodó tömörség (Pap József); A metafizikától a bele nem egyezés eposzáig (Domonkos István), *Új Symposion*, 105. (1974. január), 1157–1162; 1163––1169.

[92] Végel László, Indulat és elkötelezettség, *Új Symposion*, 106–107. (1974. február–március), 1199–1204.

66. szám induló szövegei: Ernst Bloch *Az értelmiség és politika* című tanulmánya, *Hölderlin-reflexiók* című esszéje és Jürgen Habermas *A marxista Schelling* című tanulmánya. Ennél is nyilvánvalóbban kapcsolódnak a következő szám elején Lukács György nagyszabású Szolzsenyicin-tanulmánya, Vajda Gábor Szolzsenyicin Nobel-díját üdvözlő jegyzete és Végel László *A teljességről van szó* című esszéje Lukács Szolzsenyicin-tanulmányáról.

A tudományos tájékozódás irányait és fókuszálását jelzi a *Tel Quel* folyóiratra irányuló érdeklődésük a hatvanas évek végétől, amely az 1970-es évekre a kortárs irodalomtudományban való otthonossággá érik, elsősorban Thomka Beáta rendszeres figyelme és közvetítő tevékenysége révén. A *Tel Quel* csoportnak „nyugati polgári irodalomkoncepció lerombolása"-ként[93] beazonosított tevékenysége harmonizál azzal az irodalmi érdeklődéssel, amely el szeretne szakadni a primér tematikus kötöttségektől, a lokális közösségi elvárásoktól, illetve olyan irodalomvizsgálati eszközöket és irányokat keres, amelyek túllépnek ezeken a tematikus kötöttségeken, a tartalom és forma megkülönböztetésén alapuló formaleíráson és tartalomismertetésen, és a nyelvi jelre és jelentéseire, a nyelvi műalkotás struktúráinak feltárására figyelnek. A *Tel Quel*ről írja Thomka Beáta, de alapvetően az *Új Symposion* fiatal irodalomtudósai körére is jellemzően, hogy olyan tudományos rendszerességgel megalapozott, szövegközpontú irodalomszemlélet és elméleti koncepció megalkotásában érdekeltek, „mely az általános nyelvészetet, a szemantikát, a marxizmust, a pszichoanalízist veszi bázisul (Marx-magyarázásában Althusserre hivatkozik), az irodalomban az orosz formalizmus eredményeit, Dante, Sade, Joyce, Lautréamont, Ponge, Kafka, Bataille, Artaud műveinek pozitív hagyományát emeli ki (és használja fel), módszerben a strukturalista analízis eljárásait követi".[94] Az 1971. januári számban megjelent tanulmányában Thomka hivatkozik Foucault gondolkodástörténeti munkáira, az írásaktus kapcsán Derridára és Philippe Sollersre, az intertextualitás fogalmát magyarázva Kristevára, majd bevezető tanulmányát követően egy Foucault- és két Philippe Sollers-tanulmány fordításával teszi teljesebbé a francia irodalomtudományosság aktuális irányainak bemutatását. Egy évvel később újabb terjedelmes Kristeva-tanulmányt publikálnak, a

[93] Thomka Beáta, Továbbírás, *Új Symposion* 69. szám (1971), 1–5., i. h.: 1.
[94] Uo.

fordító nevének feltüntetése nélkül, Thomka Beáta Kristeváról szóló jegyzetével.[95] *A szöveg strukturációjának problémái* című tanulmány meghatározó a szövegről mint diskurzusról szóló felfogás és az intertextualitás fogalmának bevezetésében. Kristeva 1968-as előadásának aktualitását és az 1972-es *Új Symposion*-publikáció jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy ugyanez a Kristeva-tanulmány negyedszázaddal később új fordításban megjelenik a *Helikon* irodalomtudományi szemle *Intertextualitás*-számában.[96]

Ez a figyelem nem csupán néhány irodalomtudományi érdeklődésű fiatalra jellemző, a lapban tetten érhető az az igény, hogy miközben a meghatározó alkotók folyamatosan keresik az új, autentikus művészi megszólalás lehetőségeit, aközben az irodalomtudomány ezeket az alkotásokat interpretálni tudó új szakmai beszédmódokat alakítson ki. Mindebben ott van a korszerűség igénye, a hazai és a nemzetközi művészeti és tudományos trendekbe való bekapcsolódás szándéka, a törekvés, hogy részesei legyenek mindazoknak a művészi, szakmai és társadalmi változásoknak, útkereséseknek, amelyeket látnak maguk körül, amiről olvasnak és amit tapasztalnak az utazásaik során. A folyóiratban érzékelhetők a munkatársak nyelvismereti korlátai, így a világnyelveken jobban tájékozódók, mint Várady Tibor vagy Thomka Beáta kifejezetten terheltek ezekkel a közvetítői feladatokkal. A jogász Várady angol fordításai és olvasmányaira épülő esszéi egészen különböző területekről származó tudást közvetítenek a folyóirat indulásától fogva, a szerkesztőséghez később csatlakozó, egy nemzedékkel fiatalabb Thomka pedig elsősorban a francia irodalomtudomány eredményeit közvetíti rendkívül intenzíven. Mindez összeér a délszláv nyelvű fordítások és eredeti szövegek, valamint az ekkor már gyarapodó magyar irodalomtudományi fordítások (elsősorban az orosz formalizmus, a cseh strukturalizmus, de részben a „nyugati" irodalomtudományosság eredményeinek közvetítése) olvasásában és a közvetített ismeretek szintetizálásában és alkalmazásában. A folyamat akkor teljesedik ki igazán, amikor a magyaror-

[95] Julia Kristeva, A szöveg strukturációjának problémái, *Új Symposion*, 82. szám (1972. február), 54–63.

[96] Julia Kristeva: A szövegstrukturálás problémája. Ford. Kovács Tímea. *Helikon* 1996/1–2., 14–22.

szági irodalomtudományosságban elnyomják a hasonló tájékozódási igényeket.[97] A következő, 1971. februári 70. szám felét egy Martin Heidegger-blokk teszi ki, a 71–72. számot pedig egészében a divat populáris kulturális jelenségének szentelik, elsősorban saját eredeti szövegekkel, beépítve közéjük Roland Barthes, Emil Cioran, Eduard Fuchs és Rastko Močnik esszéit. A 74. szám szintén elméleti meghatározottságú, feltehetően Végel László szerkesztésében (az ő bevezető tanulmányával) a baloldaliság aktuális kérdéseivel foglalkozik.

Az 1960-as évek legvégén és az 1970-esek legelején jellemző ez a gyakorlat, hogy szinte mindegyik szám hoz egy-egy meghatározó elméleti szöveget vagy egész összeállítást, amelyek közvetlenül vagy áttételesen kapcsolatba kerülnek a saját eredeti írásokkal, támogatják, átkontextualizálják őket, még a laposabb szövegeket is megemelik, bevonják a maguk értelmezői közegébe, folyamatosan fenntartva a lapban a kíváncsiságot az újra, vagyis a megújulás, a folyamatos újragondolás lehetőségét. Az első nemzedék működése révén az 1970-es évek elejére kialakul egy bővülő gondolkodói és az önfejlesztésre kész értelmezői kör, akik láthatólag tettrekészen várják az új kihívásokat. Így például amikor az 1971. májusi 73. szám versmellékletében, más versek társaságában megjelenik Domonkos István *Kormányeltörésben* című költeménye, már ebben a számban értelmezői szövegekkel reagál rá Utasi Csaba, Gerold László és Thomka Beáta, és még Fekete Elvira *Kassák Lajos Máglyák énekelnek* című, strukturalista elemzést végigvivő dolgozata is megemelkedik ebben a közegben.

Ezen a téren is megnyilvánul a tájékozódások és a saját útkeresések változatossága, amit a próza- és verspoétikák vagy a kritikusi ízlések sokféleségében tapasztalhatunk. Ebben a közegben formálódott a neoavantgárd kísérleti alkotóművészeti tevékenységi formák keresése közben Szombathy Bálint művészetteoretikusi énje, amely számos hosszabb-rövidebb ismertetőt, az avantgárd hagyományait bemutató irodalom- és művészettörténeti tanulmányt, művészetkritikai vagy elméleti szöveget követően elvezetett *A konkrét költészet útjai* című, az avantgárd előzményeket és a kortárs változatokat végigkövető, rendkívül értékes tanulmánysorozatához,

[97] Lásd erről: Bezeczky Gábor, Befejezetlen történet: a magyar strukturalizmus rövid tündöklése, 1969: Megjelenik Hankiss Elemér *A népdaltól az abszurd drámáig* című tanulmánykötete, in Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 583–598.

amelynek füzeteit külön kartonborítóval, mellékletként hozta a folyóirat az 1977. évi júniusi 146., július–augusztusi 147–148. és szeptemberi 149. számában. A tanulmány évtizedekkel később, 2005-ös, könyv formában történő megjelenésekor[98] is élénk érdeklődést váltott ki, előtte és azóta is hivatkozási alapként szolgál.[99]

Az újabb, a folyóiratba beépülő nemzedékekből több műfajban, lírában és prózában, de értekezőként is rendkívül produktív a következő nemzedékhez sorolható, 1946-os születésű Podolszki József, aki terjedelmes tanulmányokban foglalkozik a folyóirat szerkesztőinek munkásságával[100], magával a folyóirat történetével,[101] de a vietnámi háború amerikai társadalmi és kultúrtörténeti vonatkozásairól is bőségesen értekezik[102]. A rendkívül ambiciózus Podolszki végül nem jut meghatározó szerkesztői szerephez a folyóiratban, noha 1972 januárjától a szerkesztőség tagja lesz, 1974 áprilisában, amikor egy jelentős fiatalítás után az első nemzedék végképp átadja a stafétát a fiatalabb munkatársaknak, és Danyi Magdolna viszi tovább a lapot főszerkesztőként, Bognár Antal pedig szerkesztőként, Podolszki kikerül a szerkesztőségből, és egyre inkább újságíróként érvényesül. A lapnak ugyanakkor továbbra is rendszeres munkatársa marad egészen a Sziveri-féle szerkesztőség színrelépéséig.

[98] Szombathy Bálint, *A konkrét költészet útjai*, Képírás füzetek, Kaposvár, 2005.

[99] Sz. Molnár Szilvia, Vizuális költészet vagy képvers? A képvers-értés szempontjai a magyar irodalomtörténet-írásban, *Iskolakultúra*, 2001/10. szám,26–38.; L. Simon László, Konkrét költészet - konkrét vers, in Uő, *Hidak a Dunán, Esszék, tanulmányok*, Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 65–141.; H. Nagy Péter, A konkrét keret, *Iskolakultúra*, 2005/12, 137–143.

[100] Podolszki kismonográfiányi terjedelmű tanulmányban elemzi Bányai János kritikusi munkásságát, szemléletét és értelmezői módszereit, még ábrákkal és grafikonokkal is szemlélteti, hogyan fér hozzá Bányai a vers értelméhez, és hogyan közvetíti eredményeit: Podolszki József, A nyitott esztétikai világkép, Adalékok Bányai János kritikaszemléletéhez és módszereihez, *Új Symposion*, 108. szám (1974. április), 1236–1246.

[101] Podolszki József, Vidékiesség, jugoszlávság, európaiság – harc az autonóm irodalomért, Előtanulmány a Symposionról, *Új Symposion*, 117–118. szám (1975. január–február), 1–23.

[102] Podolszki József, Ha majd kitör a béke (1.), *Új Symposion*, 87–88. szám (1972. július–augusztus), 300–316.; Uő, Ha majd kitör a béke (1.), *Új Symposion*, 90. szám (1972. október), 444–457.

Sziveriékkel később folyamatosan polemikus a viszonya, „avantgarde vadhajtásoknak" minősíti műveiket, akkor is számonkéri rajtuk, hogy nem foglalkoznak a „társadalom helyzetével", a „valósággal", amikor a nemzedék körül már épp amiatt fogyatkozik a levegő, mert túlságosan is közéletivé teszik a folyóiratot.[103]

Podolszkinak szinte ellentéte a nála négy évvel fiatalabb Danyi Magdolna, aki szikár költészetet művel, koncentrált kritikákat ír és a szövegimmanens vizsgálatokban érdekelt, pontos és kimért irodalomtudományi munkákat publikál a folyóiratban, nagyon fiatalon a folyóirat közelébe kerül, és noha korábban nem tagja a szerkesztőségnek, 1974 áprilisától ő jegyzi főszerkesztőként a lapot. Podolszki fél számot kitevő *Ha majd kitör a béke* című, a vietnámi háború és az ellene szegülő tiltakozások amerikai társadalmi vonatkozásokat elemző értekezésének első és majdnem ugyanolyan hosszú második része között jelenik meg Danyi Magdolna huszadannyi hosszúságú, máig érvényes kis tanulmánya Domonkos István költői nyelvéről, *A nullponton formálódó konkrét költői nyelv* címmel.[104] Terjedelmében és ambícióiban is figyelemre méltó József Attila *A kozmosz éneke* című szonettkoszorújának gondolati, ritmikai és költői nyelvi sajátosságait elemző tanulmánya,[105] de ugyancsak ambiciózus az első általa főszerkesztett számban közölt, Fehér Ferenc költészetéről szóló tanulmánya is.[106]

Jól nyomon követhető a lapból a prózaíróként ugyancsak jelentős Juhász Erzsébet kutatói énjének alakulása, a folyamatosan megjelenő kritikák mellett átfogó tanulmányokat közöl a délszláv modernség jelentős prózaíróiról, Miloš

[103] Lásd pl. Radics Viktória jegyzetét: Üdvözlőlap a valóságirodalom atyjához címezve, *Új Symposion*, 212. szám (1982. december), 510.

[104] Danyi Magdolna, A nullponton formálódó költői nyelv, *Új Symposion*, 95. szám (1973. március), 703–711.

[105] Danyi Magdolna, József Attila: A kozmosz éneke, *Új Symposion*, 89. szám (1972. szeptember), 414–416.

[106] Danyi Magdolna, Valóság és költészet. Jegyzet Fehér Ferenc költészetéről, *Új Symposion*, 108. szám (1974. április), 1252–1255.

Crnjanskiról,[107] Ivo Andrićról,[108] Meša Selimovićról,[109] Vladan Desnicáról[110] vagy a Krležáról összeállított tematikus számban a voltaképpen saját szerzőnek számító horvát klasszikusról.[111] Juhász Erzsébet Kosztolányi-tanulmányával indít az 1976. szeptemberi 137. szám a *Nero, a véres költőről*, *Negatívban hagyott látomás a világról* címmel.[112] Juhász Erzsébet regényírása szempontjából sem mellőzhető szöveg, miközben jó példája annak, mennyire igényes irodalomolvasás jellemezte a második nemzedéknek a Tanszéken képzett hallgatóit. Juhász Erzsébet elsősorban regényíróként affirmálódott a későbbiekben, de az *Új Symposion*ban kifejtett kritikusi és tanulmányírói munkásságából rendkívül képzett irodalomtudóst és a művek egyediségére figyelő kritikust ismerhetünk meg. (A kép a *Híd* folyóiratban, illetve az egyetemi keretek között szerkesztett *Hungarológiai Közlemények*ben és a *Tanulmányok*ban megjelent publikációkkal teljesedik ki.)

Megállapítható, hogy Thomka Beáta, Danyi Magdolna, Juhász Erzsébet, akárcsak később Csányi Erzsébet, Faragó Kornélia vagy Vass Éva (Harkai Vass Éva) a Magyar Tanszék és az *Új Symposion* által nyílt perspektívák révén nevelődtek irodalomkritikussá, teoretikussá, irodalomtudóssá.

Csányi Erzsébet ugyan verseket publikál először az 1974. novemberi 115. számban, de az 1976. áprilisi 132., a giccsről szóló tematikus számban *A mese és a giccs* címmel ír kis dolgozatot,[113] az 1976. augusztusi 136. számban pedig a *Mozgó*

[107] Juhász Erzsébet, A hiperboreusoknál, Miloš Crnjanski prózájáról, *Új Symposion*, 92. szám (1972. december), 529–533.

[108] Juhász Erzsébet, Ivo Andrić prózájáról, *Új Symposion*, 94. szám (1973. február), 629–533.

[109] Juhász Erzsébet, A győzedelmes írás, Meša Selimović Derviséről, *Új Symposion*, 96. szám (1973. április), 748–754.

[110] Juhász Erzsébet, Apoteózis, Vladan Desnica prózájáról, *Új Symposion*, 105. szám (1974. január), 1193–1198.

[111] Juhász Erzsébet, Létélmény-variációk Krležánál, *Új Symposion*, 104. szám (1973. december), 1083–1094.

[112] Juhász Erzsébet, Negatívban hagyott látomás a világról. Kosztolányi Dezső: Nero, a véres költő című regényéről, *Új Symposion*, 137. szám (1976. szeptember), 293–300.

[113] Csányi Erzsébet, A mese és a giccs, *Új Symposion*, 132. szám (1976. április), 142.

Világ első négy számáról értő folyóirat-ismertetőt,[114] az 1976. decemberi Sinkó Ervin-összeállításban pedig az *Aegidius útra kelése* című Sinkó-regényről tanulmányt.[115] Faragó Kornélia első publikációja, Karinthy *A cirkusz* című novellájának motívumstruktúrájáról szóló tanulmánya a lap 1976. áprilisi 133. számában jelenik meg,[116] az 1976. szeptemberi 137. számban pedig a Szirmai Károly-víziók kibomlásának módozatairól értekezik – fegyelmezetten használt narratológiai eszköztárral.[117] Ugyanezekben a számokban indul Vass Éva szakmai olvasói pályája is, először az 1976. májusi 133. számban jelenik meg kritikája Vass István költészetéről,[118] majd Kiss Anna friss verseskötetére reagáló, de a kritikaműfajon túlmutató elemzését az 1976. októberi 138. számban, hogy aztán az 1976. decemberi számtól már szinte folyamatos legyen a jelenléte kritikusként vagy tanulmányíróként, ritkábban költőként. Ők hárman aztán nemcsak az *Új Symposion* meghatározó szerzői, hanem a Magyar Tanszék vezető oktatói és a vajdasági magyar kultúra befolyásos alakítói lettek a következő évtizedekben.

A többek által negatív összefüggésben emlegetett strukturalista tanulmányokat[119] valóban megtaláljuk az 1970-es évek évfolyamaiban, már Utasi Csaba főszerkesztése és Tolnai Ottó szerkesztése időszakában is, főleg Danyi Magdolna egyes szövegei, Fekete Elvira és Bognár Antal tanulmányai sorolhatók ide, illetve egy-egy olyan első publikáció, mint Faragó Kornélia fenti, feltehetőleg egyetemi dolgozatból kinőtt Karinthy-elemzése, de erről korántsem beszélhetünk dominánsként tendenciaként. Kétségtelen, hogy az új szerkesztőség 1974-es bemutatkozása igencsak tudományosra sikeredett. A Danyi Magdolna által jegyzett első szám ta-

[114] Csányi Erzsébet, A Mozgó Világ első négy számáról, *Új Symposion*, 136. szám (1976. augusztus), 291–292.

[115] Csányi Erzsébet, Az aktivitás és passzivitás halálraítéltjei, *Új Symposion*, 140. szám (1976. december), 449–451.

[116] Faragó Kornélia, Karinthy Frigyes *A cirkusz* című novellájának motívumstruktúrája, *Új Symposion*, 133. szám (1976. május), 180–182.

[117] Faragó Kornélia, A Szirmai-víziók kibomlásának módozatai, *Új Symposion*, 137. szám (1976. szeptember), 303–305.

[118] Vass Éva, Költői összegzés (Vass István: Önarckép a hetvenes évekből, Szépirodalmi, Budapest, 1974.), *Új Symposion*, 133. szám (1976. május), 204–206.

[119] Lásd a 160. lábjegyzetet.

nulmánydominanciáját, amelyben Predrag Vranickinak *A marxi tanok időszerűsége* című és Podolszki Józsefnek az ezt követő terjedelmes, Bányai János kritikaírásáról szóló tanulmányát további négy tanulmány követi (Juhász Erzsébet Gion Nándor prózájáról, Danyi Magdolna Fehér Ferenc költészetéről, Schmidt Júlia *Umberto Eco szemiológiai módszeréről*, Bognár Antal József Attila szabad verseiről ír), ráadásként két könyvkritikával, csak a szám legvégén publikált négy vers próbálja ellensúlyozni (köztük Domonkos István *Tessék engem megdicsérni* címmel közreadott gyermekvers-összeállítása). Ezek az arányok a következő számokban csak lassan módosulnak, a 110. számban például egyáltalán nincs szépirodalmi szöveg, és csak a Jancsó Miklóssal készített beszélgetés nem tudományos karakterű. Az 1974. július–augusztusi 111–112. szám idézi meg a régi számok tematikus projekt jellegét, jellemzően az első nemzedék alkotóival: Tolnai Ottó *A tűzálló esernyő* című drámája köré szerveződnek a konkrét drámaszöveghez, illetve a drámához és a színházhoz kapcsolódó írások. De a lap erős tudományos, főképp irodalomtudományos karaktere megmarad, jól nyomon követhetők Thomka Beáta, Juhász Erzsébet tájékozódásai, illetve a fiatalabb „tanszékesek" bekapcsolódása az egyetemi képzés és az *Új Symposion* körül folyó értelmiségnevelésbe. Thomka Beáta Hamvas Béla világa, a mítosz és az irodalom kapcsolata irányába is tájékozódik, és az ő figyelmét jelzik az olyan fordítások is, mint Vladeta Jerotić *A pszichoanalízis és a mítosz* vagy Kvetoslav Chvatik *A művészet és társadalom viszonyának strukturális elemzése*, az első Juhász Erzsébet, a második Thomka fordításában, kiegészítve a belgrádi *Delo* folyóiratról és *Argumenti* című könyvsorozatáról szóló jegyzetével, amely tudományos tájékozódásainak egyik inspirációja.[120] A 113. és a 114. szám fenti publikációit a 115.-ben Thomkának a mítosszal kapcsolatos további tanulmánya követi, folytatásában Kerényi Károlynak a *Válasz* folyóirat

[120] Thomka Beáta, Áttörés a mítosz felé, Bevezetés Hamvas Béla műveinek olvasásához, *Új Symposion*, 113. szám (1974. szeptember), 1410–1420.; Vladeta Jerotić, A pszichoanalízis és a mítosz, *Új Symposion*, 114. szám (1974. október), 1457–1460.; Kvetoslav Chvatik, A művészet és társadalom viszonyának strukturális értelmezése, *Új Symposion*, 114. szám (1974. október), 1461–1462., Thomka Beáta, Szellemi konfrontációk, A Delo kiadványairól, *Új Symposion*, 114. szám (1974. október), 1463–1464.

első évfolyamából újraközölt *Olympiai töredék*ével,[121] majd Muharem Pervićnek, a *Delo* főszerkesztőjének *A tradíció: történelem és jelenlét* című írásával, amely a hagyományhoz való dialogikus viszony szükségességére figyelmeztet, hogy a hagyományokra hivatkozás ne jelentse az egyedi beolvasztását valamilyen „általános emberi"-be vagy „nemzeti szellem"-be.

Eközben a Danyi Magdolna-féle időszakban a tudományosságban is erőteljesen érvényesülnek a korábban megalapozott magyarországi szakmai kapcsolatok. Ezek nem nagyon széles körűek, ugyanakkor intenzívek és tartósak. Számos egyszeri vagy néhány alkalomra kiterjedő publikáció mellett visszatérő szerző például Radnóti Sándor vagy Balassa Péter. Radnóti Sándor tanulmány és esszé műfajokban a Sziveri-szerkesztőség leváltásáig jelen van a lapban.[122] Balassa Péter szintén visszatérő szerző, itt közli például a Mészöly-olvasatokban meghatározó elemzéseit.[123]

És miközben az *Új Symposion*ra figyelünk, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ezzel az időszakkal párhuzamosan, 1976-tól 1984-ig Bányai János szerkeszti a *Híd* folyóiratot, megújult (de voltaképpen továbbra is hagyományos) arculattal, a publikációk szerkezetében pedig a symposionos gyakorlathoz hasonló irodalmi és tudományos profillal, döntően az első symposionista nemzedékre építve, igen jó kapcsolatot ápolva az erre az ízlésvilágra nyitott magyarországi és más határon túli magyar értelmiségiekkel. Az első *Symposion*-nemzedék ugyan továbbra is megjelenik az *Új Symposion*ban, de a *Híd* lesz a fő publikációs tere, és az az irodalomtudományi megújulás, amely a *Symposion*-nemzedékhez köthető, a *Híd*ban és a Magyar Tanszék, valamint a Hungarológiai Intézet folyóirataiban, a *Tanulmányok*ban és a *Hungarológiai Közlemények*ben is nyomon követhető.

[121] *Válasz*, 1934. 1. évf., 209–211.

[122] Radnóti Sándor, Előadás a budapesti fiatal művészek klubjában, *Új Symposion*, 157. szám (1978. május), 187–230.; Radnóti Sándor, „Tisztelt közönség, kulcsot te találj", *Új Symposion*, 168. szám (1979. április), 147–152.; illetve 169–170. szám (1979. május–június), 195–202.; Radnóti Sándor, A szem, *Új Symposion*, 171–172. szám (1979. július–augusztus), 275–277.; Radnóti Sándor, A frusztrált férfi mitológiái (Federico Fellini A nők városa), *Új Symposion*, 205. szám (1982. május), 170–174.

[123] Balassa Péter: „Egy regény mint gobelin" In: *Új Symposion*, 1982/9, 341–343. o., Balassa Péter, „erlösung dem erlöser", Töredékek Wagner Parsifaljához, *Új -Symposion*, 215. szám (1983. március), 107–112.

A SZABAD VERS KULTUSZA

A lírai műfajok hagyományosan a folyóiratok magasra értékelt műfajai, ugyanakkor folyóiratszerkesztőként itt lehet találkozni a legtöbb lelkes s egyúttal működvelő, értékes folytatást nem ígérő próbálkozással. Az *Új Symposion* esetében a vers az arculatadó műfajok közé tartozik. Az esszében és kritikában deklarált új irodalom iránti igény a saját szépirodalmi alkotások közül a költészetben nyilvánul meg először a legmarkánsabban, mégpedig a folyóirat meghatározó szerkesztői és alkotói által kultivált szabad vers dominanciájában. A szabad vers magától értetődő lírai megnyilvánulási forma lesz, vizuális jellemzőivel is hozzájárul a folyóirat arculatához, és a folyóirat műszaki szerkesztői vizuális eszközökkel is támogatják megjelenését a folyóiratban.

A mellékletet indító *Első esszé*ben a tenger az ismeretlen, az előre nem látható változások metaforája, a művészi tevékenység pedig ennek a kiszámíthatatlanságnak a vállalása, az előre nem tudottnak a kutatása. Ezeknek a kutatásoknak a legfontosabb formája lesz a vers, mégpedig a verselési gyakorlatokban és az ars poeticákban tetten érhető tudatossággal. A vers elsősorban a szabad verset jelenti, kiemelt jelentőségű változata pedig az avantgárd hosszú vers lesz.

Az *Új Symposion* jubileumi, 200. számában a lap örökségével számot vető fiatal Losoncz Alpár az esszé és a vers műfajáról mint a szubjektivitásnak hangot adó és a spontaneitás érvényesülését lehetővé tévő, tehát nem mintakövető, hanem a saját tapasztalatokat és helyzetérzékelést szóhoz juttató műfajokról gondolkodik. Az 1961-es indulás kapcsán a nemzedéki fellépés spontaneitását méltatja, értékválasztásként tudatosítva azt. A spontaneitás mellett a szubjektivitást tartja „nagy horderejű élmény"-nek, és ebben látja az esszé meg a vers mint vezető műfajok jelentőségét, „a szubjektivitás magára találásának leglényegesebb fragmentumai"-ként nevezve meg őket."[124] Az induláshoz képest a későbbi időszakról Losoncz megállapítja, hogy fölszámolódott a vers és az esszé műfaji szövetsége, és a vers magára maradt a szubjektív tapasztalatok szóhoz juttatásában. A Losoncz által láttatott igény a szubjektum tapasztalatainak szóhoz juttatására különös jelentő-

[124] Losoncz Alpár, Kommentár, *Új Symposion*, 200. szám (1981. december), 418–424., i. h.: 419.

séggel bír a tágabb és szűkebb társadalmi közeg ideológiai kötöttségeit és ehhez kapcsolódó ízlésbéli korlátait, valamint hatalmi reflexeit figyelembe véve. A költészet lesz a nem preformált megszólalásmódok, irodalmi kísérletek legfőbb terepe.

A vers, a versben létezés jelentőségéről és szabadságáról szól Tolnai Ottó *Doreen 2.* című, *ars poetica helyett* alcímmel is hangsúlyossá tett költeménye már a *Symposion* melléklet 1963. február 7-ei számában.[125] A versszöveg terjedelmével való, első olvasatban esetleg frivolnak ható játék előbb a szerelemről (és annak szabadságáról) szóló beszéddé alakul, hogy aztán a világ szűkösségével szemben a vers a tágasság helyeként azonosítódjon: „igaz különben sincs sose kedvem / abbahagyni a verset / hogy legalább a versben / nyújtózkodhassak / 186 centimnek kicsi / ez a szoba / alacsonyak ezek az utcák / meg a takaróm is rövid". A zárlatban pedig olyan térként tudatosul a vers, amelyben a lírai én elnyerheti a maga teljes azonosságát: „hajótöröttként akarok hánykolódni / rajta és lassan alásüllyedni / úgy hogy észre se vegyem mikor / fulladok bele / minden versbe bele akarok fulladni / bele akarok fulladni / bele akarok fulladni / bele akarok fulladni minden versbe." Szintén még a melléklet első évfolyamában jelenik meg Domonkos István kisesszéje, *A vers fetisizálása*. Domonkos publikálja ebben az időszakban a legtöbb verset a *Symposion*ban, és műfordítóként is a legaktívabb. Paradoxonokban gazdag esszéjében a verset győzelemnek minősíti, a kétely győzelmének, és a versbeli létezés magasztalása pedig mindig visszahurkolódik a testben, a test révén megtapasztalható élet konkrétumaiba. A vers egyik metaforája nála is a víz lesz: „A vers totális: önmagát, értelmét veszíti el, ha elemezzük; magyarázni annyi, mint megsemmisíteni. A vers elemzése rombolás, mert a vers tó, melyben halként csak jelenléted lehet; szem: fényállását kormoddal csak csökkentheted."[126]

A szabad vers lehetőségeinek elsajátításában kezdetben minden bizonnyal meghatározóak, legalábbis felszabadító erejűek lehettek a délszláv minták. A symposionisták első kritikái, esszéi, műfordításai – azon túl, hogy megsemmisítő kritikával fordulnak a vajdasági magyar költészet kanonizált alkotóinak kötetei

[125] A korai publikáció jelentőségéről, a Domonkos István *Kontrapunkt* és Ladik Katalin *Az androgyn* című versével való együtt publikálás esemény jellegéről lásd *A Symposion melléklet* című fejezetet.

[126] Domonkos István, A vers fetisizálása, *Ifjúság, Symposion*, 1962. május 31., 9.

felé – a kortárs horvát és szerb költészet aktuális fejleményeihez kapcsolódnak. A horvát és a szerb költészetnek az ún. második modernségként tárgyalt alkotói, Vasko Popa, Antun Šoljan, Ivan Slamnig, Predrag Nastasijević, Branko Miljković, Vera Blagojević, Branislav Petrović, Miodrag Pavlović, Milivoj Slaviček, Slavko Mihalić, Vesna Parun stb. sorban megjelennek a mellékletben, illetve később a folyóiratban. A róluk szóló kritikák, esszék értő és esztétikai felfogásukat elsajátító olvasóként láttatja a symposionistákat. Tolnai Ottó, Domonkos István, Bányai János vagy Raffai Ferenc a saját kulturális közegeként láttatja azt, amelyben az eredeti versek születtek, vagyis nem kívülről, egy másik kultúra felől olvassák ezeket a szövegeket. Ehhez hasonló bensőséges viszony a későbbi nemzedékekből talán csak Fenyvesi Ottónál érhető tetten, főleg a nemzedéktársai által szerkesztett *Quorum* horvát folyóirat költőihez, illetve a kortárs szlovén művészeti jelenségekhez való viszonyában.

Branislav Petrović *Vers, avagy hogyan is íródik a vers* című félhosszú szabad verse a *Symposion* melléklet 1962. június 28-ai számában jelenik meg, Domonkos István fordításában. A fordítás egyszerre olvasható Domonkos korábban született verseinek folytatásaként, de legalább annyira Domonkos későbbi félhosszú költeményeinek előzményeként, amelyek jellemzően reflektálnak a nyelvre, nyelvi meghatározottságukra és a maguk megalkotottságára. Branislav Petrović verse is megjeleníti a vers létrejöttének folyamatát, a vers keletkezésének játékát, és kérdőre vonja a vers és a világ viszonyát. „Lassan lassan barátom megmutatom / hogyan is íródik a vers! / Hát, / tegyük fel, aludtál, / ébredezel, ni-ni a föld a városokkal, folyókkal / szívedbe költözik, / szívedben elfoglalt helyét drágán fizeti. / MADARAK REPÜLNEK A LÉGBEN / KISERKEN A FŰ / AZ EMBEREK VIZET ISZNAK / ELJÖTT A REGGELI IDEJE" – kezdődik Domonkos fordítása, amely szövegként színre viszi a keletkezés folyamatát, a verzállal szedett születő versváltozatokat, a szöveg–világ viszonyban pedig az események világának egyediségére irányítja a figyelmet, és lírai énje ennek az egyediségnek a létrehozását várja a verstől: „MADARAK RÖPÜLNEK A LÉGBE, HA VAN LÉG / HA VANNAK MADARAK / FÖLDBŐL SERKENNEK A FÜVEK, HA VAN FÖLD / HA VANNAK FÜVEK / VIZET ISZNAK AZ EMBEREK, HA VAN VÍZ / HA VANNAK EMBEREK / ELJÖTT A REGGELI IDEJE. // Ez igen, ez már vers / kezdetnek nagyon is jó, / csak az ügyes tolvaj hiányzik, hogy ellopná / mi felesleges belőle, hiányzik / a beográdi

tavasz, hogy önállósítaná versünket. / De a versben a levegőt megmagyarázni a levegőt, / megvilágítani a szép földet, / de a versben értelmet ad az ember a víznek, / kalapot venni a légnek, / nőnek bemutatni a földet, / egy vers után meginni az embert, / úszni tanítani a vizet! / A reggeli ideje alatt kötelezően fényképezkedni!" Noha maga a fordítás helyenként nehézkesnek hat, az eredeti és a fordítás közti megtermékenyítő kapcsolatot világosan mutatja, ráirányítva a figyelmet Domonkos költészetének kortárs délszláv kontextusaira. A vers mellé állíthatjuk például Domonkosnak az *Egy virágzás elé* című költeményét, de valójában téves irány lenne efféle konkrét hatásokat keresni, hiszen Domonkos ekkor már megírta költészetének olyan antologikus darabjait, mint a *Tisza* című verse[127] vagy első kötetének címadó hosszúversét, a *Rátkát*. A *Rátka* egyébként, talán terjedelmi okokból, talán a *Híd* folyóirat presztízse miatt is, nem a *Symposion* mellékletben jelent meg, hanem a *Híd* 1962. márciusi számában, ugyanakkor a *Symposion* is azonnal reagált az eseményre március 22-ei számában. A verspublikáció eseményszerűségét és egyúttal a szabad versért és az újszerű költői beszédmód elfogadásáért folytatott symposionista küzdelmet mutatja, hogy a vers értékeit felismerve a *Híd* szerkesztői publikálják a szöveget, de előtte (a szerző nevének közlése nélkül) megküldik előzetes bírálatra a nagy tekintélyű irodalomtudós, egyetemi oktató Szeli Istvánnak, aki értékesnek minősíti a szöveget, felismeri a lírai beszédmód intenzitását, ugyanakkor épp a formával és a költői nyelvvel támadnak gondjai: nem tetszik neki a központozás elhagyása, és választékosabb nyelvi formákat kér számon a költőn.[128]

Az 1962. szeptember 6-ai számban közlik Nyéki Lajos *Kötött ritmus – szabad ritmus* című esszéjét, amely a szabad verset és minden egyes vers egyedi ritmusképzését veszi védelmébe. A szöveg eredetileg az induló párizsi *Magyar Műhely*-ben jelent meg, és a symposionistáknak kapóra jött a saját verselési gyakorlatuk védelmében ez a nyugati magyar emigrációs irodalomból érkező érvelés.[129] A *Ma-*

[127] *Ifjúság, Symposion*, 1962. május 1., 10.

[128] Lásd erről könyvünk *A Symposion melléklet időszaka* című fejezetét, illetve Toldi Éva ott hivatkozott cikkét.

[129] A mellékletben lábjegyzetben közlik, hogy „A Párizsban megjelent Magyar műhelyből." Lásd: Nyéki Lajos, Kötött ritmus – szabad ritmus, *Magyar Műhely*, 1962/1, 31–37.

gyar Műhely révén nemcsak a délszláv irodalmi gyakorlatból kapnak támogatást újító elképzeléseikhez, hanem a magyar irodalom felől is. Nyéki Lajos cikke pedig azzal zárul, hogy „[h]a nem számolunk a teljesen dezorganizált, teljesen »szabálytalan« ritmus létével, ha nem tudjuk megérteni, hogy a rendszerességnek ezer és ezer fokozata van a szigorúan feszes, izoritmikus táncritmusoktól a megtorpanó, az értelemmel, a kifejezéssel küszködő, az idegesen, szeszélyesen váltakozó, vagy éppen nehézkes léptekkel botladozó prózaritmusig, verselméletünk tökéletlen marad. Nyilvánvaló, hogy ilyen alapállásból nem közeledhetünk a megértés reményével olyan költőkhöz, mint Kassák, Füst Milán, Juhász Ferenc vagy Bikich Gábor."[130]

A symposionisták tehát a magyar irodalomból is igen hamar felismerik a hozzájuk közel álló értékeket és kortárs alkotásmódokat. Kezdik felfedezni maguknak Budapestet: Bosnyák István irodalmi riportsorozatban számol be magyarországi, főleg budapesti tartózkodásáról,[131] Végel László kisprózákkal reagálja le tapasztalatait.[132] Bosnyák örömmel nyugtázza a magyarországi „olvadás" jeleit, és optimistán (talán némi kincstári optimizmussal) tekint a *Symposion* szerepére: „Rád gondoltam, *Symposion*. S a provinciális légkörünket kitartóan robbantgató összes többi »eretneki« erőre. Az itteni »olvadás« a mi számunkra is felbecsülhetetlen értékű lesz nemsokára: a hazai, jugoszláv progresszív eszmeáramlat mellett lesz egy másik is, melynek termékenyítő hatását közvetlenül, az anyanyelvre való átültetés nélkül felhasználhatjuk s fel is kell használnunk: a hungáriai, sőt, közvetve, a kelet-európai."[133]

Az egykorú magyarországi magyar irodalomból először a már kanonizált szerzők költészete kerül látókörükbe, és az irodalomtörténeti tárgyú esszék mellett Illyés Gyula, Somlyó György és Weöres Sándor költészetével foglalkoznak, és ezeknél a szerzőknél legfeljebb másodközlés szerepel a mellékletben. A folyóirattá váló

[130] Nyéki Lajos, Kötött ritmus – szabad ritmus, *Ifjúság, Symposion*, 1962. szeptember 6., 10.
[131] Bosnyák István, Tizennégy nap Hungáriában. Magyarországi útijegyzetek (1–2–3), *Ifjúság, Symposion*, 1962. szeptember 6., 20., október 4.
[132] Végel László, Csavargások és jegyzetek, *Ifjúság, Symposion*, 1962. szeptember 13., 9.
[133] Bosnyák István, Tizennégy nap Hungáriában. Magyarországi útijegyzetek (3), *Ifjúság, Symposion*, 1962. október 4., 8.

Új Symposion vezeti be azt a gyakorlatot, hogy nem jugoszláviai magyar szerzőket is közölnek.

Az új jugoszláviai magyar költészetet ünnepli a melléklet 1963. október 17-ei száma, amelyben Bányai János, Végel László és Gion Nándor értelmezi és méltatja Domonkos István és Tolnai Ottó költészetét a *Symposion Könyvek* első két kötete, a *Rátka* és a *Homorú versek* megjelenése kapcsán. A költészet és a költői nyelv megújítására irányuló kísérletek értelmezése, valamint a kritikai reflexió együtt mozog a lapban, és ez az intenzív aktivitás rövid idő alatt újraírja a költői szóhoz való viszonyt. Már a mellékletben a szabad vers jegyében teljesedik ki nemcsak Domonkos István, Ladik Katalin és Tolnai Ottó költészete, hanem a belgrádi jogásznövendék Fehér Kálmáné is, illetve a műfordítóként is termékeny és a kötött versformákat is kultiváló Brasnyó Istváné. De Brasnyó igazi költészeti megszólalási formája is a szabad vers lesz. A költészethez való intenzív és ugyanakkor felszabadító viszony teszi lehetővé már a mellékletben és aztán a folyóiratban is számos fiatal költő, Utasi Mária, Jung Károly, Torok Csaba, Vicei Károly és mások megszólalását.

Már a kéthetente hat oldalon megjelenő melléklet időszakában is dominálnak a terjedelmesebb értekező műfajok, a folyóirattá alakulást követően végképp ezek uralják a lapot, és a szépirodalomban is olyan helyigényes műfajokra irányul erősebb figyelem, mint a folytatásos regény. A folyamatosan megjelenített költői gyakorlatok mellett, amelyek hónapról hónapra alakítják az irodalmi mezőt, az időről időre összeálló, föltehetően egy-egy spontán kialakuló csomósodási pont köré szervezett versblokkok, költészeti mellékletek teszik láthatóbbá a költészetet a nagyméretű szövegtömbök között.

A *Symposion*-mellékletről szóló fejezetben ismertetett Tolnai–Ladik–Domonkos közös verspublikációhoz hasonló, egymás jelentőségét is erősítő versösszeállítások szinte minden évfolyamban olvashatók. Így a folyóirat 8. száma a címoldalán párban hozza Tolnai Ottó *Az angyalok lázadása* és Fehér Kálmán *Ikervers a Panaszokhoz* című verseit, majd a második oldalon ismét egy-egy Tolnai- és Fehér Kálmán-verssel folytatódik a lap, ezt követi két Ezra Pound-vers Fehér Kálmán fordításában, majd Jung Károly, Utasi Mária, ismét Ezra Pound (ezúttal Várady Tibor fordításában), aztán Brasnyó István, Kertész László, Tomaž Šalamun (Várady Tibor fordításában), hogy végül az akkor mindössze tizenhét éves Bordás Győző verse zárja az összeállítást.

A nagyméretű laptükörben több oldalon, több szerzőt egyszerre bemutató versösszeállítások erőteljesebben irányítják az olvasói figyelmet a költői szóra, a költői nyelvek változatosságát és az újonnan fellépő szerzők bőségét mutatják fel. Ez különösen a saját szerzők, a fiatal vajdasági magyar költészet esetében érvényesül, de a délszláv költészeti összeállítások is erőt sugallnak, a láttatott költői teljesítményeket befogadni és vele irodalmi párbeszédet folytatni tudó kultúra erejét. Erős versblokk jelenik meg a 20–21. dupla számban, amelyet Domonkos Istvánnak Nelly Sachs Nobel-díját ünneplő esszéje indít, bevezetve Domonkos Nelly Sachs-fordításait. Az esszé és a versválogatás megvilágítja, miért reagál a díjakra nem különösebben érzékeny Domonkos és az *Új Symposion* erre az eseményre. Domonkos a költői megszólalás erejének visszatérését méltatja, az eredeti és a műfordítás nyelvi problémáján keresztül is megvilágítva a szavak átütő erejét: „Nelly Sachs költészetével először a *Nagyvilág* hasábjain találkoztam. Első pillanatra feltűnt a költő fordításon is átütő hangja – ereje, melynek mágneses terében az idegen szavak is ugyanazt a célt szolgálták önfeláldozóan, mint az eltávolított eredetiek: a vágyódást, a halálérzést, a csendet s a melankóliát – mely úgy itatódott a magyar szavakba, oly ellenállhatatlanul és mégis szerényen, mint valami természeti jelenség, mint pára vagy köd, mint a láz vagy alkony az aggok szervezetébe."[134] Jellemző, hogy ezt az elemi erőt a versválogatás élére állított *Sós nyelvek* című vers hogyan kívánja összeérinteni az idézetben is szóba hozott természeti jelenségek erejével: „A tenger sós nyelvei / betegségünk gyöngyeit nyalogatják – / A rózsa: a láthatárban, / nem porból, / éjből, / születésedbe hanyatlik – / Itt a homokon / feketesége / időbe göngyölt rejtjel / mint a haj a halálban / nő tovább –".[135] Domonkos Nelly Sachs-fordításait Ladik Katalin *Ólomöntés* című verse, Raffai Ferenc hét költeménye, Jung Károly két verse, Brasnyó István *10 vers* című összeállítása és Tolnai Ottó *Tiszavirág* című poémája követi három, a lap mérete által is támogatott, látványos, karakteresen tördelt oldalpáron.

A nemzedék meghatározó szerzőinek költői tájékozódását és ízlését mutatja a 22. szám Ezra Pound-összeállítása, Ezra Pound *Folytonosan a tömegnek prédi-*

[134] Domonkos István, Nelly Sachs, a Nobel-díj és egyebek, *Új Symposion* 20–21. szám (1966), 16.

[135] Nelly Sachs versei, Domonkos István fordításai, *Új Symposion* 20–21. szám (1966), 17.

kálni című esszéjével, majd Antun Šoljan és Mike Sweeney esszéjével a költőről, Ezra Pound néhány versének fordításával, végül Károlyi Amy fordítói megjegyzésével. Ugyanez a szám kezdi hozni Bori Imre avantgárd-tanulmányainak sorozatát, amely az Ezra Pound-blokkal és a szám egyéb szépirodalmi anyagával együtt érzékelhetővé teszi Tolnai Ottó kritikájának olvasási horizontját Fehér Ferenc új verseskötetéről, amelyben a költő számos értékének és érdemének elismerésével együtt megmutatja, hogy mit is értenek a symposionisták a provincializmus korlátai alatt. Az elmélyült és voltaképpen méltányos írás a hiányokkal együtt mutatja meg, mikor áll a vajdasági magyar irodalomban egyébként nagyra értékelt Fehér Ferenc költészete közel a Tolnai által elképzelt vajdasági magyar költészet eszményéhez: „Talán csak a fiatal vajdasági költőknek sikerült először igazán meghódítaniuk a magyar költészet számára a tengert, ők otthon vannak a tengeren. Régi vágyam egy ilyen antológia szerkesztése. [...] Fehértől a *Tengerparti dél* című verset választanám: A guggoló fügefák / fogócskát játszottak / a cesztán fék sikoltott / a barba Đorđe vörösbora / átömlött a Napba."

Bori tanulmánysorozata láthatólag megnyitja a szerkesztők figyelmét a Bori által tárgyalt magyar avantgárd hagyományra, így a 23. számban a tanulmány második részével együtt hoznak egy válogatást *A magyar futurista jellegű lírából* címmel. A 26–27. számban pedig *A magyar expresszionizmus* című IV. részt követően a jugoszláviai magyar expresszionista lírából közölnek szemelvényeket, először idézve meg azt a hagyományt, amely aztán szintén Bori Imre kutatásai révén válik a vajdasági magyar irodalom vállalt hagyományává. Ugyanígy járnak el a szürrealizmusról szóló folytatásnál, amit követően Déry Tibor szürrealista költészetéből adnak válogatást.

Ebben az időszakban erősödnek fel a lap kapcsolatai a publikációs nyilvánosságból kiszorított magyarországi neoavantgárd alkotókkal. A magyarországi neoavantgárd és az *Új Symposion* kapcsolatát kutató Kürti Emese említi a lap titkári teendőit intéző Jung Károly kapcsolatkereső levelét: „A lap politikájában 1967-ben következett be erőteljes nyitás a magyarországi neoavantgárd szerzők felé. Addig inkább – Bori Imre tanulmányainak köszönhetően – a Vajdaságban jelen lévő kassáki konstruktivista tradíciót és baloldali örökséget tartották éberen. A nyitás jegyében és az *Új Symposion* szerkesztősége nevében Jung Károly titkár 1967. január 27-én figyelemfelhívó leveleket küldött szét a budapesti értelmiség körei-

ben."[136] Kürti Emese idézi Tolnai 1967-es útinaplóját ennek az együttműködésnek a másik dokumentumaként: „A Hungáriában fiatal, hogy úgy mondjam egészen fiatal magyar költők után szimatolok. Egyszerűen és elsősorban azért, mert szörnyen kíváncsi vagyok a velem egyidős és tőlem fiatalabb magyarországi verselőkre. A folyóiratokban hiába kutat utánuk az ember, pedig mindig éreztem, létezni kell egyfajta költészetnek, amit annyira hiányolok, nem csak itt, nálunk is. Minél jobban éreztem hiányukat, annál jobban meggyőződtem létezésükről. Néhánnyal, több mint valószínű, épp a tehetségtelenebbekkel, már volt kapcsolatunk. A kávéházban utánuk érdeklődöm, éppen az ő asztalukhoz lépek.

Kezdet címen folyóiratot szándékoznak indítani. Állítólag Kassák el is vállalta volna a folyóirat szerkesztését. Persze a dolog valahogy, valahol, mint ahogy az lenni szokott, elakadt, megfeneklett."[137]

A lap teret biztosít az avantgárd jegyében történő útkereséseknek. Tolnait nem az avantgárdhoz mint mozgalomhoz vagy valamilyen irányzathoz való tartozás izgatja, ezért sem fogalmaz konkrétabban, hanem a másféleséget, az új hangokat hiányolja. Tolnai szabadon kezeli nemcsak a műfajok, hanem a művészeti ágak kereteit, így a vers vagy a költészet fogalmát is, és a művészetek mint megnyilatkozási formák sokfélesége, szabadsága foglalkoztatja ekkoriban. „Ifjúságunk életének miért olyan kevés a megnyilatkozási formája?!", teszi fel a kérdést Útinaplójában. Az előzmények nélküli, még saját mintaszerű formáját meg nem talált művészeti formák izgatják, ez nyilvánul meg a folyóiratról alkotott és a költészettel kapcsolatos elképzeléseiben is. A új magyar költők után „szimatolva" ezért figyel föl a Hungária kávéházban találkozó fiatalokra, mert épp ilyen új megnyilatkozási formákat keresnek. Kürti Emese a Tolnainak Bori Imrével folytatott vitáját, pontosabban *Néhány megjegyzés*[ét] *Bori Imre a legújabb magyar líráról című írásához*[138] összekapcsolja Tolnainak az új, neoavantgárd paradigmaváltás felé történő megnyílásával: „Tolnai a kiterjesztett költészetfogalomból levezetett happeninggel azonosította az új generáció megjelenését, és 1968-as vitaírásában már épp azért marasztalta

[136] Kürti Emese, UFO Party. Az *Új Symposion* folyóirat szerepe a magyarországi neoavantgárdban, i. m., 26.
[137] Tolnai Ottó, Útinapló, folytatásokban, *Híd*, 1967. június, 520–537., i. h.: 531–532.
[138] *Új Symposion*, 34. szám (1968), 12–13.

el Bori Imrét, mert nem figyelt föl a neoavantgárd fordulatra az irodalomban. Maga is generációváltó szerzőként azzal vádolta Borit, hogy a babitsi hagyomány normájának »áldozatul esve« nem vette észre a költészeti paradigmaváltást a fiatal magyarországi költőknél. A paradigmaváltást pedig épp az első magyarországi happening, *Az ebéd* megrendezésével kapcsolta össze, melynek leírását szövegének mellékleteként közölte."[139] Ennek a vitacikknek az előzményeit egyébként épp a budapesti útinapló mutatja, amelyben Tolnai épp ott említi Borit, ahol az említett fiatalokkal Kassáknál történő látogatásáról beszámol. Amikor Kassák Tolnaival szót váltva Bori Imre „hihetetlen szorgalmán csodálkozik", „[m]ajd ismét a fiatalokkal beszélget", Tolnai a naplójában mintegy a felőle a fiatalok felé visszaforduló Kassák jelenlétében töpreng el Bori tanulmányírói módszerein, hatékonyságán, és „kritikusi rekvizitáriumának végtelen gazdagság"-án. Meglehetős iróniával Bori professzionalizmusát a hivatásos „kasszanyitogató"-éhoz hasonlítja, és nem kevés iróniával megállapítja, hogy „[e]z az ember egyszerűen megtalálta a modern vers kulcsát. Elemző szenvedélye elől egy vers sem menekülhet, sorban megtöri a verseket, akár a diót. Eddig a modern versek érthetetlensége, megközelíthetetlensége miatt panaszkodtunk, most viszont Bori tanulmányáradatában azon kapjuk magunkat, az ellenkezője miatt." Végig dicsérve ugyan Bori módszerességét, elemzéseinek tökéletességét, megjegyzi, hogy most már olyan kritikára vágyna, amely „*lenni hagyja* a verset". Itt mutatkozik meg Tolnai irányzatellenessége is, vagyis az előre megszabott minták, keretek, prekoncepciók elvetésének igénye. A kézikönyvekből megismert izmusok helyett a festmények esetében például a festék friss illatát kell szagolni.[140] Itt s aztán az *Új Symposion*ban közölt *Néhány megjegyzés*ben is tulajdonképpen az anyag mélyebb, prekoncepciók nélküli ismeretét kéri számon, az új költői kezdeményezéseknek az irodalomtörténész előzetes ismereteit mellőző megtapasztalását. Aztán az új költészeti tendenciákra példaként Szentjóby Tamás és Altorjay Gábor és társai által megvalósított happeninget idézi meg.

Szentjóby, Altorjay és a magyar neoavantgárd más reprezentánsai, Balaskó Jenő, Erdély Miklós, Hajas Tibor vagy Beke László például időről időre megjelennek a lapban, amely a publikáció puszta lehetőségén túl a művekkel párbeszéd-

[139] Kürti Emese, UFO Party, i. m., 28.
[140] Tolnai Ottó, Útinapló,i. m., 533.

képes vizuális környezetet is biztosít.[141] Ez különösen Szombathy Bálint műszaki szerkesztése idején felel meg a neoavantgárd radikálisan kísérletező elvárásainak, a nyomtatás kétdimenziós realitásait vagy a nyomtatott oldal és az újságlap terét is újrafogalmazva. A vizuális költészet, a happenning és a performance útkereséseiben pedig különösen Ladik Katalin munkássága találkozik a magyarországi neoavantgárd legradikálisabb képviselőinek kísérleteivel. Tolnai Ottó vagy Domonkos István költői kísérletei alapvetően megmaradnak a szövegversnél, ennek a kereteit tágítják, homogenitását roncsolják, megszakítva az értelemképzés linearitását, automatizmusait.

A különösen fontos költemények ugyanakkor kezdettől fogva gondosan tervezett arculatot kapnak, és köréjük épült szövegek is erősítik jelenlétüket és összetettebbé, problematikussá teszik jelentéseiket. A 33. számban így jelenik meg Tolnai Ottó *Guevara* című poémája, párban Domonkos István *Kislányom: Görögország* című költeményével. Mindkettő tördelése hangsúlyos, és dialógusba lép a szövegekkel. Főleg a Tolnai-versnél érvényesül ez, hiszen maga a szövegszerkezet is kimozdul a neoavantgárd vizuális költemény felé, így a köré épült képanyag szervesül azzal a szöveggel, amit a később megjelent *Valóban mi lesz velünk* című Tolnai–Domonkos-kötetből ezek nélkül a vizuális elemek nélkül ismerhetünk. A később a kötetben is dialogizáló két verset pedig Tomaž Šalamun szlovén költő versei követik a folyóiratban, Konc József és Báti Konc Zsuzsa fordításában, Konc József jegyzetével. A három anyag együtt publikálása erős szerkesztői szándékokat mutat: a három költő összetartozását, szövegeik együtt munkálkodását létesítik, összhangban azokkal a szellemi elképzelésekkel, amelyekről Bányai értekezett a jugoszláviai magyar irodalom fogalmát magyarázva. Hasonló találkozást hoz létre a folyóirat 47. száma, ismét Konc József jegyzete és fordítása révén közvetítve Šalamun *Mici projektum* című munkáját, amelyre Tolnai *Tomaž Šalamun* című

[141] Kürti Emese ennek kapcsán kitér arra, mennyire nem volt elégedett Szentjóby verseinek vizuális megjelenésével, illetve Balaskó Jenővel együtt hogyan keveslik a magyarországi avantgárd alkotások jelenlétét a folyóiratban. Lásd erről: Kürti Emese, i. m., 31–32. Az *Új Symposion* azonban láthatólag fenn kívánja tartani jugoszláviai magyar identitását, és a lap elsősorban a saját alkotói kör több irányba tájékozódó, sokoldalú orgánuma és inspirációs közege kíván maradni.

versével kapcsolódik rá. „Tolnai költészetében a költőtárs hatása, példája nem rejtett és áttételes poétikai modellekben nyilvánul meg, hanem olyan ironikus, blaszfémikus, játékos lavinát indít el például a *Tomaž Šalamun* című versben, melyben a szlovén költő név szerint jelenik meg, a vajdasági magyar költő a szlovén nyelv hangzásvilágából indul ki, a Tomaž Šalamun név különös csengését beágyazza a magyar nyelvi közegbe, a szlovén költő figuráját pedig valósággal meghempergeti a saját vajdasági tapasztalatvilágában – számtalan szálat gombolyítva a két nyelv, a két régió köré" – fogalmaz Csányi Erzsébet Tolnai versének szövegközi és kultúraközi viszonyairól.[142]

Értékes és revelatív, az informativitáson messze túlmutató az *Amerikai költők* című hatoldalas összeállítás az 58. számban, több műfordító közös munkája, amely e. e. cummingstól Charles Bukowskin vagy Lawrence Ferlinghettin át Bob Dylanig számos amerikai költő szabad versét közli, a költői útkeresések és kísérletek számos változatát felmutatva.

A lapba befűzött mellékletekkel történő próbálkozások izgalmas változata az 51–52. számban megjelent *Osztriga-kérdés* című 20 oldalas, külön tartalomjegyzékkel ellátott költészeti melléklet 28 fiatal vajdasági költő (köztük egy újvidéki szerb költő, Vujica Rešin Tucić) verseivel, valamint Végel László esszéjével Vujica Rešin Tucić költészetéről. Az összeállítás a fiatal vajdasági magyar költészet erejét, a megszólalás bátorságát és szabadságát mutatja, a symposionista kezdeményezés ösztönző erejét. Hasonlóan meglepő az 54. szám mellékleteként egyetlen fiatal költő, Kiss Jovák Ferenc verseinek vizuális elemekkel attraktívvá tett, poszterként történő publikálása.

Különösen értékes az 1971. májusi, 73. szám versmelléklete, Domonkos István, Fehér Kálmán, Danyi Magdolna, Koncz István, Tolnai Ottó, Ladik Katalin, Szombathy Bálint és Fülöp Gábor verseivel. A kiváló költőkből álló névsoron és színvonalas verseiken túl igazán Domonkos *Kormányeltörésben* című poémája teszi eseményjellegűvé ennek az összeállításnak a megjelenését. A mellékletet magába foglaló szám a lapot indító három értelmező szöveggel, Utasi Csaba, Gerold

[142] Csányi Erzsébet, Tomaž Šalamun és Tolnai Ottó, Ironikus lírai ikonok, *Hungarológiai Közlemények*, 2017/3, 90–99., i. h.: 91.

László és Thomka Beáta írásával reagál a *Kormányeltörésben* megjelenésére, ezzel is mutatva, hogy a szerkesztők felismerték a költemény korszakos jelentőségét.[143]

A lap 1972. júniusi 86. száma pedig egészében versantológiaként olvasható, az *Új Symposion* költőinek legújabb verseit egyben mutatja fel, híven a lapszerkesztők korábban is érvényesülő gyakorlatához, hogy időről időre egy-egy műfajra vagy problémakörre irányítják a figyelmet tematikus számaikkal. A szokatlan tördelésű, az A/4-es méretű lapokra fekvő formátumban, három hasábba tördelt oldalakon a két szélső hasábban Koncz István, Brasnyó István, Domonkos István, Podolszki József, Tolnai Ottó, Danyi Magdolna, Utasi Csaba, Fehér Kálmán és Szombathy Bálint versei olvashatók, a középső hasábban Bányai János előszavával, amely a *Symposion*-nemzedék lírájáról megállapítja, hogy egészében fedi a jugoszláviai magyar költészet egy évtizedének fontos költői termését. Bányai kijelentése erősnek hat, de ha az eltelt évtizedek perspektívájából szemügyre vesszük a korszak költői produkcióit, illetve a létrejött művek és alkotóik utóéletét, lényegében igazat kell adnunk neki. Ugyancsak a költészetnek szentelik a teljes 97–98., 1973. május–júniusi számot.

Számos további, a beérkezett anyagok és a szerkesztői figyelem találkozását jelző csomósodási pont azonosítható az évfolyamokban, így még Tolnai Ottó szerkesztői időszakában az 1972. novemberi szám első felének költészeti anyaga: Böndör Pál már beérett költészetének hat oldala, Sziveri János első verspublikációi, Domonkos István Slavko Mihalić-fordításai, majd kiváló összeállítás William Carlos Willams verseiből Kodolányi Gyula fordításában, szemelvényekkel J. Hillis Miller William Carlos Williams-esszéjéből.

Nem kevésbé látványosak az olyan szerzői portrék sem, mint Tolnai Ottó *Gerilla-dalok* című versciklusának vizuálisan is erős megjelenítése, a szerző arcképének a dokumentatív-illusztratív jellegen túlmutató használatával, a versekkel termékeny dialógust kialakító, emblematikus metszetekkel és grafikákkal – és a római számokkal számozott, ötven darab kis verssel, három igényesen kivitele-

[143] Utasi Csaba, Kormányeltörésben, Lucidus könyvégetések után, *Új Symposion*, 73. szám (1971. május), 189–190.; Gerold László, Verseltörésben, „A vers totális" (Domonkos István), uott, 191.; Thomka Beáta, A szöveg csendje, uott, 192–193.

zett oldalpáron.[144] Ugyancsak jól felismerhető arcot teremt a költő Déry Tibornak a szabad verseit közlő 35. szám, Déry *Az új versről* című bevezető esszéjével. Ez Bori avantgárd-sorozata *A magyar szürrealizmusról* szóló tanulmányának második folytatását követi, kiegészítve-illusztrálva azt.

Mindezek az itt kiemelt verspublikációk, szerzői portrék, összeállítások rengeteg kevésbé jelentős, esetenként súlytalan publikáció közegében jelentek meg, de egészében egy alakulási folyamatot reprezentálnak, amelyben a fentebb példaként említett és hasonló példákkal bővíthető csomósodási pontok, egy-egy számban egymásra találó szövegek párbeszédei, a folyóirat áramlásában a folyamatosan megjelenő és időről időre különösen értékes, tartalmas, újszerű alkotások olyan inspiratív közeget hoztak létre, amelyből egy évtized alatt karakteres szerzői opusok, önálló, felismerhető versnyelvek jöttek létre, olyan teljesítményekkel, mint Domonkos *Kormányeltörésben* című költeménye vagy Tolnai *Gerilladalok* című kompozíciója.

Brasnyó István a melléklettől állandó szerzője a lapnak, fordításaival és kritikáival, de költői kibontakozásának is ez a helyszíne. A symposionisták által meghonosított szabad vers teszi lehetővé a költészetére jellemző nyelvi áradást, burjánzást, amely a nyelv általi világteremtés lázát demonstrálja.[145] Szinte minden számban jelen van verssel, rendkívüli intenzitással építi költészetét, és nyelvi kreativitása műfordításaiban is megmutatkozik.[146] Ez a közeg indítja el Jung Károly vagy Böndör Pál költészetét is még a hatvanas években először a szabad vers, majd a kötött formák és klasszicizáló vagy ironizáló költői beszédmódok felé, és

[144] Tolnai Ottó, Gerilladalok, *Új Symposion* 19. szám (1966), 8–13.

[145] Lásd pl.: Brasnyó István versei, *Új Symposion* 11 (1965), 19–20. vagy Brasnyó István, Hét költemény, *Új Symposion* 14–15. szám (1966), 4–6. Ugyanebben a számban *Öt horvát költő* címmel Ivan Slamnig, Jure Kaštelan, Milivoj Slaviček, Slavko Mihalić és Vesna Parun versei is az ő fordításában olvashatók, és ezek is jól mutatják, hogyan hasznosulnak fordításaiban költői nyelvi tapasztalatai, ugyanakkor nyomon következő, hogyan fejlődik költői nyelve, nyelvalakítói bátorsága nem egyszerűen a horvát inspirációk, hanem a műfordítás nyelvi kihívásai révén is.

[146] Lásd pl. Leonid Šejka orosz származású szerb festőművész *Lerakat* című költői erejű szövegének fordítását a lap 12. (1966) számának 10. oldalán.

számos fiatalt inspirál nem egyszerűen a versírásra, hanem saját eredeti poétikák formálására a következő évtizedekben.

Az a folyamat, amit az első nemzedék meghatározó költői elindítottak a versnyelv lehetőségeinek kutatásában, a versbeszéd felszabadításában, ez nem csupán a szabad vers változatainak sokféleségét eredményezte, hanem a saját poétikák alakításának, a költői útkeresések bátorságának a kultuszát is megteremtette. Nyilván nem lehet mindent közvetlenül levezetni az *Új Symposion*-hagyományból, de elképzelni is nehéz az *Új Symposion* folyamatosan megújuló költői teljesítményei nélkül azt a változatosságot, amit például Danyi Magdolna, Fenyvesi Ottó, Sziveri János, Szűgyi Zoltán, Harkai-Vass Éva, később P. Nagy István, majd Bozsik Péter vagy Beszédes István vagy ezt követően Szegedi Szabó Béla, Danyi Zoltán, Orcsik Roland stb. egymástól igencsak eltérő, saját önelvű poétikákat létrehozó költészete képvisel. A megtermékenyítő közeg alakításában az *Új Symposion*nal párhuzamosan természetesen meghatározó szerepe van a *Híd* folyóiratnak, a Forum kiadóházi hátterének és a művészeti nyilvánosság más lehetőségeinek – amelyet egyre inkább az első symposionista nemzedék cselekvési tereként ismerhetünk fel.

Ennyire azért mégsem egyszerű és lineáris a symposionista szabad vers története. Az 1970-es években nyilvánvalóvá lesz, hogy a szabad vers önmagában nem biztosítja a vers szabadságát, hogy ha költői lázadás tárgya nem újul meg, ha a lírai nyelv automatizálódik, ha költői beszédmódok megfelelnek az elvárásoknak, akkor nem következik be a költészet eseménye, legfeljebb az újabb publikációt lehet ünnepelni a megszokott keretek között. Az 1970-es évek elejétől valóban tanúi lehetünk az *Új Symposion* válságának, noha a lap színvonalas, elméleti tájékozódásai újszerűek, irodalmi és irodalomkritikai reprodukciós képessége megbízható, de a lapszámok megjelenésének eseményjellege, provokativitása eltűnik. Domonkos István *Kormányeltörésben* című poémáját követően, hosszan érlelt, ugyanakkor radikális művészi gesztussal gyakorlatilag abbahagyja a költői beszédet. Kitartott némasága az 1971-et követő időszak legradikálisabb költői gesztusa. Tolnai Ottó szerkesztőként marginalizálódik, a verssel folytatott kísérletei költői műhelyében folytatódnak, és a *Világpor*, a *Gyökérrágó* önmagukban is jelentős kötetein át az 1970-es évek közepétől íródó, először az *Új Symposion*ban publikált[147]

[147] *Új Symposion,* 166/167. szám (1979. február–március), 87–100.

*Wilhelm-dalok*kal, majd az 1980-as évek második felében írt *Árvacsáth*-versekkel újraformázzák ezt a költészetet. Ladik Katalin szintén egyéni útjait járja, meglehetős alkotói elszigeteltségben, a pályatársak tényleges reflexiói nélkül.

Az első nemzedék lázadó gesztusai, a hagyomány ellenében az új kezdést létesítő beszédének áradása után az 1970-es években kibontakozó jelentősebb életművek egyénileg keresnek autentikus utakat. Böndör Pál költői tehetsége a kötött formák, a szikár nyelv, a gondosan megválogatott szavak és szűkre szabott mondatok gúzsában látja a vállalható lírai beszéd lehetőségét. Leginkább Böndör költészetéhez közelítve, de voltaképpen magára és nemzedéktársaira is vonatkoztatva írja Danyi Magdolna, érzékelve a szükségszerű távolodást az első nemzedék által létrehozott költői hagyománytól, hogy „a világnak ebben a rendszerként meg-nem-ragadhatóságában, mikor is mindenről, ami rendnek mutatja magát, minden pillanatban kiderülhet, hogy csupán konvenció – a költőt a megismerés szándéka kényszerű természetességgel fordítja a szubjektum bizonyosságainak a feltérképezése felé. A költői beszéd vállaltan magánbeszéddé lesz, nem azért, mintha megtagadná a tapasztalások nyelvi megoszthatóságát, hanem mert nem tud olyan rendről, konvencióról, amit hierarchikusan a maga szubjektivitása fölé helyezhetne, aminek a szolgálatába szegődhetne. Innen e költészetek befelé fordultsága, nyelvi fegyelmezettsége, miközben szigorúságuk a szó iránt, mely sejtet és szuggerál, de a szubjektív megnevezendőt a beszéd mélystruktúrájában felejti – a hallgatás közelébe juttatja őket. Egyaránt a hallgatás határán, a hallgatás ellenében alakul például Böndör Pál, Veszteg Ferenc és Sziveri János költői világa, habár az egymástól eltérő beszédmodellek legfeljebb érintkezési pontokat tudnak felmutatni, de azonosságokat már nem."[148] Jellemző továbbá, hogy a hetvenes években indult költői nemzedékek már sokkal erősebb (akár hatás-)kapcsolatba kerülnek a magyar líra kortárs fejleményeivel, például Nemes Nagy Ágnes vagy Tandori Dezső költészetével, mint indulásakor az első nemzedék. Ugyanakkor továbbra is nyitva a szemhatáruk a délszláv térség irodalmi-művészeti horizontjai felé. Ennek nyomai érhetők tetten például Fenyvesi Ottónak a kortárs képzőművészet és zene, a populáris kultúra, a rock és a punk által inspirált költészetében.

[148] Danyi Magdolna, Gondolatok költészetünkről, *Új Symposion*, 158. szám (1978. június), 267–268. i. h. 268.

Az első nemzedék mozgalmi perspektívájából ugyanakkor mindez a mintaszerű építkezés, a rutinos értelmiségi pályaalakítás biztonságának látszik – és a hatalommal, az establishmenttel kötött kompromisszumnak. Az évtized végén, az 1979. február–márciusi 166–167., különösen erős költészeti szám élén áll Végel László *Ne hagyd magad, avantgarde!* című esszéje, amely saját nemzedékén az eszmények elárulását, a következő nemzedéken pedig a megalkuvó alkalmazkodást kéri számon: „Tántorgó avantgardunk őszikéi rímelnek a kipusztított Futaki utcai platánfák rozsdaszínű leveleivel; az irodalmi füvészkert őrei kényelmesen és magabiztosan sétálgatnak a gyepágyak között. A zöld lugasok alatt időnként ünnepi koncert: percre ki van számítva minden, a rendezőség elégedett, nem történik meglepetés és baleset.

És ha mégis? Akkor szokatlan tapsvihar kerekedik és túlharsogja az Ismeretlent. Az megijed a zajtól, szó-szárnyait kifeszítené, mondani akarna még valamit, de a múltak értékei ellenállhatatlan erővel sodorják az örökkévalóság felé; ő még riadtan emlékezne vissza valami megbotránkoztatóra; tiltakozni akarna: nem azért jött, hogy az örökkévalóság funkcionáriusa legyen – de már nem szabadulhat; barátságos kezek figyelmeztetik, mielőtt kisodródna a szemhatárból. Csak valahol a dohos régiókban veszi észre, hogy ezek a kezek megszelídítették."[149] Utasi Csabára hivatkozva a jövőbe vetett hitet és a versbe vetett hitet kéri számon a költőtársakon: „Hit a versben: a szavak nyugtalansága, a szavak összeférhetetlensége, a szavak spontán kétértelműsége, a szavak lázadása a vers ellen, a vers lázadása a szavak ellen, a költő lázadása a vers ellen; az egymást kiegészítő ellentmondások hosszú folyamata." Bírálja azokat, akik természetes fejlődésként mutatják fel az ifjúkori avantgárd lázadás és ennek érett kori józan megtagadása folyamatosságát. Rámutat arra, hogy az avantgárd hagyományellenesség is kiüresedhet, amennyiben egy már korábban támadott és kiüresített hagyományt támad; az avantgárd is lehet terméketlen és marginális, ha „azt a szerepet vállalja, amit előzőleg kiszabtak rá: a technikai jellegű kísérletezést, a steril világképet, az értékmentes világlátást"; sőt giccsessé is válhat, amikor a „nosztalgiapermet bearanyozza öngyötrő, megmerevített kísérleteit". De Végel szövege nem

[149] Végel László, Ne hagyd magad, avantgarde!, *Új Symposion*, 166–167. szám (1979. február–március), 57–59., i. h.: 57.

kíván megmaradni a vádnál, nemzedéke keserű önostorozásánál, hanem címének megfelelően felrázó pamflet kíván lenni, Sziveri János, Fenyvesi Ottó, Csorba Béla új nemzedékében bizakodva: „ne hagyd magad, avantgarde, mert jönnek mindig újak, akik kérdezni tudják: »Tán okosan hátrálni a szó-mágiákba az ártatlanság sunyi szellem-pénzein?« (Csorba Béla); akik kilépnek az irodalmi nagyvállalatokból és új szavak robbanóanyagával, az ész kiszámíthatatlan kalandjaival, a termelőmód és az életmód megújuló stílusparancsaival közelítenek feléd, hogy mindenki lássa, nemcsak az albérleti szobák titkos múzsája vagy te, hanem a kor amfiteátrumának hangos vitapartnere is."[150] Az albérleti szobák egyéni, halk szavú poézise helyett a nyilvánosság előtti közös, felrázó akciókra buzdítja tehát Szíveriék nemzedékét, nyilván nem függetlenül ennek a nemzedéknek az ekkorra már megformálódott szándékaitól.

Sziveri ekkorra meddőnek minősíti saját korai próbálkozásait az avantgárd szabad verssel, és kötött formákkal meg parodisztikus beszédmódokkal próbálkozik, eltökélten keresve a nyelvi, költői és politikai határsértés lehetőségeit – jóllehet a főszerkesztése idejében írott verseinek beszédmódja még csak keresi azt a hangot és azt a rímes, szótagszámláló, magát a költői formát is parodizáló versmodellt, amit leváltását követően kialakít. Fenyvesi Ottó főleg a punkkultúra szabadszájú szókimondása, a dolgok néven nevezése felé mozdul el a hetvenes évek végére, Sinkó-díjjal jutalmazott első kötetének – Végel szavaival szólva – „technikai jellegű kísérletezései" után. Csorba Béla úgyszintén a forma- és beszédmód-paródia eszközeivel provokálja a beállt irodalmi közízlést. Igazi avantgárd gesztusaik mégsem ebben realizálódnak, hanem azokban a politikai határokat sértő, kockázatokat vállaló szerkesztői döntésekben, amelyek közül a vers szabadságát érintők voltaképpen az olyan publikációs döntések voltak, mint a romániai rezsim által üldözött Szőcs Géza melletti kiállás Zalán Tibor versének közlésével, vagy Tolnai Ottó *Orfeusz új lantja* című, a költői szó szabadságáért megszólaló költeményének megjelentetése.[151] Ki gondolta volna mégis, hogy próféciának bizonyul Böndör

[150] Uo., 59.

[151] A problémakört alaposan körbejárja Szerbhorváth György, i. m., 313–355.; illetve bőségesen dokumentálja Csorba Béla és Vékás János, *A kultúrtanti visszavág* című, *A Symposion-mozgalom krónikája* alcímű munkája.

Pálnak a Végel László föntebb idézett esszéjével kezdődő, Tolnai *Wilhelm-dalok* című nagy költői vállalkozását is tartalmazó 1979. február–márciusi számban közölt, *Hatalom* című és a hatalom ellentmondásos voltát kifigurázó, játékos kis verse: „Fél óra, annyi sem, negyed óra / leforgása alatt / ötször vágódott a labda / az ablakhoz. / Szerencsére a rozsdás, szakadozott drótháló / éppen annyit tompított / az ütéseken: nem törött el az ablaküveg mégsem. / Ahogy ilyenkor lenni szokott / elzavartam… persze hányszor engem – ugyanígy / és most hívjam vissza a labdázó gyerekeket? / Álljak közébük? – dehogy kellek én nekik. // Csupán reménykedhetem, hogy megbocsátanak."[152]

A FOLYTATÁSOS REGÉNY MŰFAJI SAJÁTOSSÁGAI ÉS JELENTŐSÉGE

A folyóirat első szerkesztői nemzedékére jellemző műfaji érzékenység – a műfaji sajátosságok problematizálása, a műfaji határok feszegetése, a műfajköziség jelensége, az előnyben részesített és tudatosan használt és alakított műfajok, a műfaji jegyek jelentésteremtővé alakítása, a kifejezetten dialogikus műfajok preferálása – a regényhez való viszonyulásban is megmutatkozik. Így a folytatásokban közölt regények mellett különös jelentőségre tesz szert a külön műfajként megnevezett *folytatásos regény*. A regényműfajra jellemző dialogikusságon és polifónián túl a folytatásos regény mediális sajátosságait is kiaknázzák: a befejezetlenséget egyfelől, a már publikált részek megváltoztathatatlanságát másfelől, továbbá a folyóiraton belüli szövegközi viszonyok szükségszerű létrejöttét, lehetőségeit, illetve ezen túlmenően a folyamatosan készülő szöveg kitettségét a mediális és kulturális tér aktualitásainak, változásainak.

A folytatásos regénynek tulajdonított jelentőséget mutatja, hogy maguk a szerkesztők kísérleteznek vele az első számtól kezdve, egymással átfedésben is közlik a regények, kisregények, hosszú elbeszélések folytatásait. A folytatásokban közlés nem a folyóirat terjedelmi meghatározottságaiból adódó szükségként kerül szóba, hanem a mű létmódját alakító publikációs formaként. Az első szám 22. oldalán, a *Műhely*

[152] *Új Symposion*, 166–167. szám (1979. február–március), 76.

rovatot jelző középkori embléma alatt, amely a scriptor Szókratészt és a háta mögül súgó Platónt jeleníti meg, mintegy a *Lakomát* megidézve, indul Tolnai Ottó *Érzelmes tolvajok* című regénye. Ennek Kanizsán, 1964. december 9-én keltezett *Prológus*ában, magáról az írásról, az alkotásról szóló első sorok után Tolnai a folytatásos regény műfajáról ír: „Először is legfontosabb *különbséget tenni*. Különbséget tenni például a műfajok között. Azt hiszem, mindannyian egyeznek velem, hogy a regény és a *folytatásos regény* két külön műfaj, s hogy e kettőnek kevés köze van egymáshoz. Azt hiszem, abban is gyorsan megegyezhetünk, hogy a folytatásos regény a legnehezebb műfajok egyike. Mindezt nem a levegőből vesszük. (Végre Jugoszláviában is reneszánszukat élik a folytatásos műfajok.) Tapasztalt regényírók figyelmeztettek rá."[153]

Ezután Krleža *Zászlók* című, folytatásokban készült, ennek jegyeit tudatosan használó regényének példájára hivatkozva az egyes folytatásokra háruló terheket hozza szóba („Az írónak túl sokat kell produkálnia az egyes folytatásokban"), s ehhez képest azt ígéri, a megfogalmazás alapján talán már készen álló első néhány folytatásra utalva, hogy ezekben arra törekszik, hogy „alant röpüljön". Majd, szóba hozva a folytatásos regény látszólag előnyös gyakorlati vonatkozásait, tudniillik, hogy így már menet közben érkezik a honorárium, majd ennek másik szempontú megfogalmazását, hogy a szegény regényíró eleve folytatásos regény írására kényszerül, mert nincs ideje kivárni a kész regényért járó tiszteletdíjat, végtére is eljut a műfaj szövegalakítási lehetőségeinek leglényegesebbikéhez. Ez pedig Tolnai szerint nem az, hogy a regény vége nyitott, szabadon alakítható (ez voltaképpen az olvasó szempontjából a fontosabb); hanem az, hogy az eleje kötött, rögzült, immár megváltoztathatatlan. Erre a lehetőségre utalhat a már kész folytatások „eltűnésének" a veszélye is: „És különben is fönnáll a veszély, hogy amíg az író elkészíti azt a bizonyos következő folytatást, addig az előző eltűnik, elfogy", de még inkább a gondolatnak a szövés metaforikájával élő befejezése: „Valóban, szinte elképzelhetetlen úgy dolgozni egy szövegen, hogy annak egyik vége, sarka le van vágva, ki van kötve: *kész*."[154] Bányai János az *Új Symposion*nak az avantgárdhoz, a neoavantgárdhoz és a posztmodernhez való viszonyáról értekezve posztmodern jellegű önreflexióként értékeli Tolnai regényének az ilyen vonatkozásait, és az *Érzelmes tol-*

[153] Tolnai Ottó, Érzelmes tolvajok I. *Új Symposion*, 1. szám (1965), 22.
[154] Uo., 22.

*vajok*nak a műfajhoz való viszonyát úgy interpretálja, „hogy a folytatásos regény a hagyományos regény ellenpontja, mert önmagát mint idegen szöveget tételezi, ami ki van kötve, tehát csak idézetként viszonyulhat az elkövetkező folytatáshoz, vagy éppen a folytatás megírásának körülményeihez".[155]

Tolnai a folytatásos regény írásának folyamatát is beleírja szövegébe. Nemcsak a paratextusként értékelhető *Prológus*ban hozza szóba az aktuális írást, hanem a főszövegben is jelzi a folytatásokban íródás sajátosságait. Ily módon fikcionalizálja, és azonosítva az első személyű elbeszélővel, színre lépteti a szerzőt. Már az első folytatásban, egy szállodai ingyen szobácska kapcsán, amely az írás bizonytalan státusú helyszíne, szóba hozza a folytatásokban keletkezés sajátosságát. A tisztázatlan okok folytán ingyenesen juttatott szállodai szoba mint íráshelyszín nem kap különösebb magyarázatot, leginkább az irodalmi szöveg keletkezési körülményeinek és a szerző bizonytalan egzisztenciájának a jelzése (nem mellesleg Domonkos István néhány évvel később született, *A kitömött madár* című regényének is az egyik kiemelt motívuma a hasonlóan megmagyarázhatatlan módon juttatott, bizonytalan kimenetelű íráslehetőség egy tengerparti szállodai szobában). A hotelszobácskáról megtudjuk még, hogy afféle tervezési figyelmetlenség, nagyvonalúság következményeként jött létre az új, modern szállodában, még esetlegesebbé téve az íráshelyszínt és az írás körülményeit. Az így megjelenített szálloda magára az induló folyóiratra vonatkozó sajátos reflexióként is figyelembe vehető: „Egy kicsit még szokatlanok az új, modern szállodák vakbelei. A régi szállodák kamrái, pincéi, padlásai szimpatikusak, természetesek. Egy világ onirique-umát őrzik. De az új hotelok építésénél, az egyszerű vonalú márványlépcsők, hallok között is kimarad egy-két kis sarok. Éppen itt, az egyik ilyen vakbélpáholyban kezdtem el írni könyvemet. Az egyik éjjel, ahogy az *első folytatáson* [kiem. az eredetiben, L. I.], dolgoztam, valami zúgást hallottam. A *szentlélek* egy hatalmas, zöld ventillátor képében forogni kezdett a fejem fölött."[156]

A regény második folytatásának első elbeszélői közlése szintén a folytatás jellegre reagál, és belső polémiát folytat a későbbi folytatások lehetőségeiről és a foly-

[155] Bányai János, Diszkontuitás és versbeszéd. Az *Új Symposion* homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és posztmodern felé, in uő, *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*, i. m., 27–44, i. h.: 29.
[156] Tolnai, I. m., 24.

tatásos regény által az olvasóval fenntartott kapcsolatról: „Utolsó mondatommal azt a nagy szőke lányt jeleztem, de most úgy gondolom, egy kicsit mégis idejekorán, hiszen olyan keveset szóltam Bőregérről: pedig ő már halott. Halott: nem tudom mi fán terem ez, talán éppen ezért akartam ilyen gyorsan átlépni. És ki tudja, különben is, lesz-e még idő gondolni rá. Azt hiszem, könyvemben később sem lesz számára tér. Még az első rész freskóján sem.

Igaz, ő már ezért a pár sorért is nagyon hálás lenne. Én pedig, tudvalevőleg csak ilyesmikért írok.

(A lányoknak viszket, ha írnak róluk. Nekünk, fiatal íróknak meg nagyon kedves, ha a lányok vakaróznak.

Szeretném, ha írásaim poloskás szobák lennének; az olvasó pedig gyertyával vadászó kislány.)"[157]

A folytatásos regény műfaji párhuzamaként, illetve a műfajra, a műfajiságra vonatkozó metajelzésként vehető figyelembe az *Érzelmes tolvajok* második folytatásában műfajként megnevezett sürgöny, amelyet a haikunál is rövidebbnek és kötöttebbnek nevez a regény főszereplő elbeszélője. Ezt követően a folytatásos sürgönyküldés aktusát, szövegét és az olvasás műveletét írja le, amelynek során egyre kevesebb szó egyre több jelentés hordozója lesz. A szerb nyelvű sürgönysor a különböző városokból egy lánynak küldött sürgönyök „írói-olvasói" helyzetére épül, és a „TRAŽIM TE – NEMA TE / MÓZES"[158] alapszöveget először a következő városból küldött „NI OVDE TE NEMA / M."[159] sürgöny, majd a soron következő városokból folyamatosan küldött „NI OVDE"[160] szövegek követik. Az írásaktusban látszólag egyre inkább kiüresedő szöveg az olvasatban egyre inkább telítődik a hiány jelentéseivel. A szöveg műfajával és a műfajiság, műfajköziség lehetőségeivel való további játék, hogy ez a szövegrész a folytatásos regényen belül a színjáték párbeszédes formáját veszi fel.

A Tolnai-regény nyitott szerkezetű, anekdotikus és esszéisztikus elemekből építkező szövegét a csellengő hősök azonossága tartja össze, legfőképp pedig az elbeszélő-főhős írónak a műben színre vitt találkozások, események, művészeti

[157] Tolnai Ottó, Érzelmes tolvajok II. *Új Symposion*, 2. szám (1965), 21.
[158] Kereslek – Nem vagy itt. Mózes.
[159] Itt sem vagy. M.
[160] Itt sem.

alkotások befogadása révén létesülő identitása. A regényvilágban beazonosíthatók Tolnai írásművészetének később kiteljesedő motívumai, a tenger és a képzőművészet találkozása, a nagyvilági keresések, a csellengő, el nem köteleződő figurák, a galeri, a lézengő ritterek, a kétes egzisztenciák gyülekezete, akik ott vannak a *Wilhelm-dalok* narratív építkezésű versvilágában,[161] és a kései Tolnai-próza infaustusaiban teljesednek ki.[162] A regény reagál a műben színre kerülő fiatal nemzedék aktuális jugoszláviai tapasztalataira, folyamatosan beleírja a maga keletkezési idejének jeleit. Többször utal például a jugoszláviai közösségi emlékezetben mély nyomokat hagyó szkopjei földrengésre, az 1965 augusztusában szerkesztett 8. számban megjelent utolsó – de a regényt le nem záró – folytatásban például a földrengés második évfordulójáról beszél aktuális időpontként. (A földrengés időpontja 1963. július 23-a, vagyis a folytatás keletkezésének ideje, legalábbis a szöveg fikciója szerint, a nyomtatott szám megjelenését közvetlenül megelőző időszak.) A Tolnai-féle folytatásos regény tehát kifejezetten nyitott olyan vonatkozások beépítésére, amelyek az előző folytatás idején még nem létezhettek, színre víve, játékba hozva a váratlanságot, a tervezetlent és tervezhetetlent – szemben a kész könyvként forgalomba kerülő regény rögzített szövegével. Tolnai számára a folyóiratban közölt folytatásos regény a zárt kompozíciójú műegész képzetével szemben az olvasóval folyamatosan nyitott dialógusban lévő, előre nem látható fordulatokkal számoló, dekomponált mű létesítésének alkalma, és annak a művészetfelfogásnak a jegyében értékelhető, amelyet Umberto Eco tudatosított a nyitott mű poétikájáról 1962-ben megjelentetett munkájával. Még ha az ifjú Tolnai játékai a szöveggel és az olvasóval láthatólag még nem az akkor már igencsak formálódó olvasóközpontú irodalomértelmezések jegyében fogantak is – az eszményi olvasót gyertyával vadászó viszketeg kislánynak tételezve.

Az *Érzelmes tolvajok* a folyóirat 5. számáig jelenik meg folyamatosan, itt, a *„(Folytatása következik)"* jelzés ellenére megszakad, és a Végel László regényét

[161] Tolnai Ottó, *Wilhelm-dalok*. Jelenkor, Pécs, 1992.

[162] Ld. pl. Tolnai Ottó, *A pompeji szerelmesek. Fejezetek az Infaustusból*, Alexandra, Pécs, 2007. [Szignatúra Könyvek], Tolnai Ottó, *Szeréremékszerek. A két steril pohár. Regény Misu és társai, avagy az iratmegőrzők sorrendje*, Jelenkor, Budapest, 2018.; Tolnai Ottó, *Szeréremékszerek 2. Az úr pantallója. Kávézások Czipriánnal*, Jelenkor, Budapest, 2020.

indító 6–7. számban nincs folytatása, a 8. számban viszont megjelenik a *Levél a szigetről. Ötödik levél* című Tolnai-szöveg, végén a „(Részlet az *Érzelmes tolvajok*ból.)" megjegyzéssel, a lehetséges folytatás jelzése nélkül. Az *Érzelmes tolvajok* csak ebben a folyóiratban publikált változatban létezik, és a regény szerkezetéből, továbbá a publikálás sajátosságaiból nem derül ki, hogy „befejezettnek" tekinthető-e. Véleményem szerint a mozaikos, hiátusokkal dolgozó és a mű végén is nyitott szerkezet, továbbá sajátos elhelyezése a folyóirat terében egy, a folyóiratra mint sajátos médiumra tervezett regénypoétika megvalósulásaként értékelhető, és a regény voltaképpen együtt olvasandó a körülötte publikált szövegekkel, többek között együttműködik a többi folytatásos, illetve folytatásokban közölt regénnyel is.

Ugyancsak az induló folyóirat első számában, a Tolnai-regény után közvetlenül, vagyis a *Műhely* rovatban jelenik meg Gobby Fehér Gyula *Néhány szó a novi sad-i kenyérről* című regényének első folytatása, amelyet további két folytatás követ a 2. és a 3. számban, majd megszakad a regény közlése. A regény *Kenyér* címmel 1966-ban megjelenik könyv alakban a *Symposion Könyvek* sorozatában,[163] és a folyóirat 26–27. (1967) dupla számában Gion Nándor és Gerold László írnak róla alapos kritikákat.[164] (Abban a számban egyébként, amelynek címoldalán megjelenik Gion Nándor *Kétéltűek a barlangban* című, folytatásokban közölt regényének első része.)

Még nem ér véget a Tolnai-regény publikálása, amikor az 1965. június–júliusi 6. számban indul Végel László regénye, az *Egy makró emlékiratai*, később, még a *Makró*val átfedésben Gion Nándor *Ahasvérus* című novellaciklusa, majd a 26–27. számtól Gion folytatásokban közölt regénye, a *Kétéltűek a barlangban*.

Végel László regényének már a címe is a műfaj kérdésére irányítja a figyelmet. A címet ugyan nem tekinthetjük közvetlenül érvényesíthető műfaji meghatározásnak, inkább a fikcióhoz tartozó, semmint azt kívülről kommentáló szövegként tekinthetünk rá. A könyvbéli kiadásai nyomán kialakult recepció egyértelműen

[163] Gobby Fehér Gyula, *Kenyér*. Forum, Újvidék, 1966. [Symposion Könyvek 10.]

[164] Gion Nándor, Túlméretezett tisztelet. *Új Symposion*, 26–27. szám (1967), 31–32.; Gerold László, Kafkai arányok, lényegesen leegyszerűsítve. *Új Symposion*, 26–27. szám (1967), 32–33.

regényként, a folyóiratbéli publikáció során olvasható paratextusok kisregényként határozzák meg a művet, miközben a címében emlékirat szerepel. A mű szövegelemei inkább felelnek meg a följegyzés és a napló műfajnak, hiszen keltezett, a napi eseményekre folyamatosan reagáló, az aktuális följegyzések jövőjéről, egyáltalán azok lehetséges folytatásáról nem tudó egységekre tagolódik. A följegyzések egy regényhős följegyzései, naplószerű keletkezésük a fikció része, a színre vitt eseményvilágot csak a főhős első személyű, személyes elbeszélése közvetíti.

Ez a naplójelleg a mű publikált változatai közül a legerőteljesebben a folyóiratban nyolc folytatásban megjelent első változatban érvényesül, ahol a publikáció sajátosságai a keletkezés ismeretlen ideig tartó folyamatosságát, ugyanakkor megszakítottságait is megképezik. A folytatásokban megjelenő mű primér olvasatát, az egykori lehetséges befogadói élményeket nyilván nem lehet reprodukálni, feltárhatók viszont azok a kontextusok, amelyekben a mű eljutott az olvasóihoz, azok a szellemi mozgások, reakciók, amelyek a folyóirat terében a regény körül kialakultak, továbbá megvizsgálható az *Egy makró emlékiratai* publikált változatainak alakulástörténete. A regény eleddig négy kiadásban, három változatban jelent meg magyarul. Az első, folyóiratbéli közlések után 1967-ben könyv formában is napvilágot lát az újvidéki Forum Könyvkiadónál, 1993-ban és 2009-ben pedig a pécsi Jelenkor Kiadó publikálja a regényt.

A folyóirat publikációs tere magától értetődően működik együtt a regénnyel. A folyóirat terébe kerülve a mű kapcsolatba kerül más szövegekkel, fölerősítve a maga naplószerűségét, továbbá aktuális újvidéki, vajdasági és jugoszláviai kulturális beágyazottságát.

Még az *Új Symposion* 6. (1965) számában publikált első folytatást megelőzően, a 4. számban megjelenik *Egy makró emlékiratai* címmel, zárójelbe tett *(epilógus)* alcímmel (és szerkesztői hiba folytán lefelejtett szerzői névvel) Végel László esszéje a makró figurájáról, a csellengő, a meglévő körülményeihez képest valami mást akaró, de lázadásra, lényegi változtatásra képtelen fiatalról, aki nem tud beilleszkedni a szülők konformista világába, de formátlan nonkonformizmusa és cselekvési vágya nem realizálódik tényleges cselekvésben. A nyolc folytatás publikálása folyamán is megjelennek olyan egyéb Végel-írások, amelyek dialogizálnak a regénnyel, illetve a róla beindult irodalmi közbeszéddel. Ilyen a 8. számban (a 3. regényfolytatással párhuzamosan) a *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* című esz-

szé lázadásról és konformizmusról, illetve a 9–10. számban (a 4. regényfolytatással együtt) a *Jegyzetek az új amerikai regényhősökről – Színvázlatok a gesztusokról* című esszé a *Fogó a rozsban* címmel említett Salinger-regény hőséről, majd a 13. számban az esszé folytatása, a *Kishitűk, árulók és csavargók. Színvázlatok a gesztusokról* Antun Šoljan horvát regényíró *Kratki izlet (Rövid kirándulás)* és *Izdajice (Árulók)* című regényeinek hőseiről. Ezek a Végel-esszék paratextuális viszonyt alakítanak ki a folytatásos regénnyel, és egyértelműen bevonják a regény befogadási folyamatába a hivatkozott szépirodalmi műveket is.

Tanúságtételként is fontos ebből a szempontból Bányai János *Az esszé: útban az elbeszélés felé – A metlikai tölgyfáktól Wittgenstein szövőszékéig, és tovább* című tanulmánya, amelyben Végel *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* esszéjét az *Új Symposion* folyóirat története szempontjából is fontosnak, jelzésértékűnek tekinti: „Az esszében Végel a folytatások írásának, ezzel együtt (korai) regényírásának szituációját írja le. Írói szándékáról és céljairól számol be, kitüntetett szerepet szánva az esztétika ellenében az etikának, a társadalomra és a közösségre irányultságnak, mégha ez a közösség a világban céltalanul helyet kereső fiatal lázadók közössége is csupán. Amiről a makró emlékiratai szólnak. A regény és az esszé tehát szorosan egybetartoznak. Az esszé a regény folytatásaival kavart vitához szól hozzá. Más szóval, azt mondja, amit a regény közvetlenül nem mondhat el. Ezáltal azonban az ideológia és a politika terepén is zajló polémia nem csendesül, inkább felerősödik. Az addig irodalom- és világszemléletében egységesnek vélt nemzedéket, az első Symposion-nemzedéket is megosztja, de a nemzedéki összetartozás érzését nem bontja meg. Ezt bizonyítja Tolnai Ottó *Az angyalok lázadása* című, ugyancsak a 8. szám címoldalán megjelenő, szürrealista képek sorozatából formált verse. Ennek a belső polémiának valamivel távolabbi jele a folyóiratszám hátlapján Kassák fényképének közlése, és egyik, 1922-ben Bécsben kelt levele az akkori *Út* című vajdasági avantgárd folyóirat »embereinek«. De ugyanitt olvasható Tolnai Ottó *Érzelmes tolvajok* című szintén folytatásos regényének a Végelével korrespondeáló fejezete. Végel »az irodalom, amely nem akar irodalom lenni« Sinkó Ervin sokszor hangoztatott gondolatát követi az esszében, anélkül, hogy hivatkozna rá, minthacsak azt mondaná, hogy az *Egy makró emlékiratai* »nem akar« regény lenni, sokkal inkább egy nemzedék, egy korszak, egy közérzet időszerűségének dokumentuma. A Tolnai-regény, de főként a Tolnai-vers ezzel szemben a feketén

csillogó szürrealista képek sorozatával az »irodalom, amely irodalom akar lenni«, később esztétizmusnak csúfolt, sőt esztétizmusba fajult álláspontját képviseli."[165] A konkrét vitáról szóló folyóirat-történeti megállapításokon túl az idézet azokra a szövegösszefüggésekre mutat rá, amelyeknek a folytatás regény szövege csak csomópontja, amelyek a regényszövegből bomlanak ki vagy abba hurkolódnak bele. Figyelemre méltó Bányainak az a Végel-regények során végigtekintő megfigyelése is, hogy itt *még* külön áll az esszé a regénytől, míg a későbbi regényeiben *egyre inkább* beleíródik az alapműbe, hogy a *Wittgenstein szövőszékében* vagy az *Exterritórium*ban már az esszényelv kerüljön előtérbe: „Az 1965-ös esszé a regényre vonatkozik, a születőben lévő regény helyzetét írja le, de még nem része a regénynek, nem íródik bele, megértéséhez sem tartozik közvetlenül hozzá, külön áll, és különállásában az író akkori önmegnevezésének dokumentuma. Évtizedek múlva, a kilencvenes évekre azonban az esszé beszüremlik a regénybe, majd amikor az íróember léte a balkáni háborúban közvetlenül veszélybe kerül, be is helyettesíti a regényt: az esszényelv uralja az elbeszélést, az esszé műfaja narratív alakot ölt, és – Juhász Erzsébet példája is jól mutatja – nemcsak Végel László munkáiban. Ennek az áthelyeződésnek meggyőző példája a *Wittgenstein szövőszéke*, amely a szerző műfaji meghatározása szerint 1991–1992-es »esszénapló«. Majd a későbbi *Exterritórium* című háborús »esszéregény«."[166] Vagyis Bányai voltaképpen a regényhez tartozóként olvassa Végelnek a regénnyel párhuzamosan publikált esszéjét.

A folyóiratban publikált regényszöveggel úgyszintén sajátosan szoros paratextuális viszonyban van Végelnek a *Jegyzetek az új amerikai regényhősökről – Színvázlatok a gesztusokról* című esszéje Salinger *Fogó a rozsban* címmel említett regényének hőséről,[167] ahol mind a témaválasztás, mind a kifejtésben a főhős Holden Caulfield tekintetére, megítélésének problematikusságára, a lázadásig el nem jutó kamasz státusára koncentráló gondolatmenet voltaképpen az *Egy makró emlékiratai* főhősének beszédmódját, világhoz való viszonyát értelmezi. A „látás spon-

[165] BÁNYAI János, Az esszé: útban az elbeszélés felé. A metlikai tölgyfáktól Wittgenstein szövőszékéig, és tovább, in BÁNYAI, *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*, i. m., 7–8.

[166] Uott, 8.

[167] *Új Symposion* 9–10 (1965), 1–4.

taneitását" és a rendszerezés, továbbá a cél hiányát méltatja Salinger regényében: „Lázadása nem politikai, nem vallási, tehát nem parciális, hanem egész létével, esszenciájával lázad a valóság egyes kategóriái ellen, amelyeket nem tudott rendszerezni."[168]

A Salinger-regényt kontextusba helyező esszé után, a folyóirat 13. számában következik ennek folytatása, a *Kishitűek, árulók és csavargók – Színvázlatok a gesztusokról,* amelyben Antun Šoljan horvát regényíró *Kratki izlet (Rövid kirándulás)* és *Izdajice (Árulók)* című regényeiről ír. Mindaz, amit ebben problematizál, a konszolidáltak és a nonkonformisták szembenállásának témája, a csavargás cél nélkülisége és a célkeresés vállalásának értékviszonylagossága, egyáltalán Végelnek a Šoljan-regény kérdéshorizontjához való viszonya szorosan hozzárendelik ezt az esszét a *Makró*hoz.[169]

Közben már a 11. számban, vagyis a 4. folytatással párhuzamosan jelenik meg Krajczár Imre esszéje az addig publikált *Makró*-folytatásokról, illetve Somogyi-Tóth Sándornak a Magvető Könyvkiadónál megjelent, *Próféta voltál, szívem* című regényéről. Az esszé közvetlenül a regény aktuális folytatása előtt jelenik meg, és a „létező szocializmus" ellentmondásainak viszonylatában olvassa a két regényt.[170]

Az utolsó folytatást közlő 16. lapszámban, Maurits Ferenc *Született 1945-ben* című grafikasorozatával együtt Bányai János *Ár ellen* című esszéje a vajdasági magyar regényről, benne a csavargó figurájáról, aztán Fehér Kálmán esszéje *A konformista erkölcs és az erkölcstelen konformista* címmel ugyancsak a Végel-regény alapkérdéseivel foglalkozik. A grafikák a címoldalon indulnak, a 2. oldalon Bányai esszéje, folytatásában, az 5.-től Fehér Kálmán szövege, a 8. oldaltól pedig a regény 8. folytatása következik – vagyis a szerkesztés is a szövegek egymásba fonódását jelzi, illetve mozdítja elő. A folyóiratra jellemző párhuzamos publikációkkal való játék ugyanebben a számban az is, ahogy a *Makró* szövege közé ékelve, vele párhuzamosan megy Gion Nándor esszéje *Félelemből származó humor* címmel Thomas

[168] Uott, 4.
[169] *Új Symposion* 13. (1966), 10–12.
[170] Krajczár Imre, Eltévedtek a csatatéren. A makró és a próféta, *Új Symposion* 11. (1965), 13–16.

Mannról, majd Brasnyó Istvánnak az önéletrajzról szóló szövege, az *Éberség és válasz – Játék a tudatról.*

A figyelmünkre érdemes továbbá az egyes folytatásos regények világának egymásra nyílása. Különösen Tolnai *Érzelmes tolvajok*ja és Végel *Egy makró emlékiratai* regénye szövődhet egymásba az olvasatban, ahogy erre Bányai János is utal föntebb idézett tanulmányában. A párhuzamosan publikált folytatások a folyóirat terében különösen közel kerülnek egymáshoz, a 8. számban a Tolnai-regényrészlet után következik a *Makró*, a 17. oldal egyharmadánál, léniával elválasztva. A folyóirat rendkívül tudatos tördelését látva, ahol esetenként három szöveget is futtatnak egymásba fonódva az oldalpárokon, kifejezetten szándékosnak láthatjuk a két regény ilyen közelítését.

A kirakatok nézegetése, Végel regényének emblematikus kezdőmotívuma jelen van Tolnai regényében is, ahogy egyébként ott van a későbbi Tolnai-művekben (például az áruháznovellákban) vagy a folyóirat szintén meghatározó szerzőjénél, Domonkos Istvánnál is. Domonkosnál a Forum Könyvkiadó 1968-as regénypályázatára írott műve, *A kitömött madár* címadó motívuma szintén egy kirakathoz, mégpedig egy temetkezési vállalkozás kirakatához kapcsolódik[171]. Tolnai *Érzelmes tolvajok* regényében a csellengés, a semmittevés egyik formájaként kerül egy felsorolásba: „Elpiszkolódtam és megtaláltam az egyensúlyt. Csak be kellett ülnöm az ágyba és nézni, hogy szorgoskodik Ortopéd. De az utcákon is tudtam már sétálni. Néha egész nap a kirakatokat, a francia olvasóterem képeit tanulmányoztam."[172] A kirakatok nézegetése az urbánus életérzés jelzéseként, a generáció magára maradottságát kifejező csellengés motívumaként, de olyan művészeti formák, illetve eljárások megidézéseként is figyelembe vehető, mint a képkockákból és rövid szekvenciákból álló képregény; a montázs, a kollázs, a találomra vagy tervezetten egymáshoz rendelt szövegelemek, a rögtönzés filmművészeti, képzőművészeti,

[171] Domonkos István, *A kitömött madár.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, [1969]. Értelmezését lásd: Mikola Gyöngyi, Menekülés és csapda, *Ex Symposion*, 10–12. szám (1994), 54–57., Ladányi István, „Álom, ébrenlét, élet, halál". Élet és elbeszélés, test és írás Domonkos István *A kitömött madár* című regényében, in uő, *Eresszai észrevételek*, zEtna, Zenta, 2013, 180–202.

[172] Tolnai Ottó, Érzelmes tolvajok II., *Új Symposion*, 3. szám (1965), 23.

irodalmi, zeneművészeti technikája. A rövid történetszekvenciákból történő elliptikus építkezés Tolnai és Végel folytatásos regényeinek is sajátja, illetve a lazán, de mégis egymáshoz kapcsolódó elemek magának a folyóiratnak a szerkezetét is megidézik – hovatovább fölvetve a folyóirat irodalmi-művészeti műfajként való befogadásának lehetőségét.

A Végel-regény nyelve a vajdasági magyar urbánus szleng stilizált változata. Az elbeszélő nyelve a környezet nyelve (a szerb) által kontaminált, az elbeszélni kívántakkal sajátos küzdelmet folytató, a nyelvet a keresés, az omladozás, a foldozás, az elnémulás vagy a töltelékszavakkal színre vitt elhallgatás, a beszédképtelenség, továbbá az elbeszélői igyekezet és érdektelenség dinamikus mozgásában mutatja fel.

A keletkező regényt már a folyóiratbéli publikálás folyamán támadások érik, a folyóirat köréhez tartozó Utasi Csaba vagy az idősebb nemzedékhez tartozó, a szerkesztőkkel egyébként is folyamatosan polemizáló viszonyt folytató Tomán László is nyelvi igénytelenséggel vádolja Végelt. Utasi Csaba, méltányolva ugyan Végel magyarázatát, miszerint tudatos nyelvteremtésről van szó, kettejük vitájában ragaszkodik ahhoz a meglátásához, hogy Végel regénye a „jugoszláviai magyar nyelv" romlásának, szürkülésének egyik *irodalmi példája,* hiányolja a „nyelvi egyensúly"-t, tetszhalottnak minősíti Végel nyelvérzékét, és értetlenkedik Weöres lelkes reakcióján, az *Új Symposion*ban publikált Weöres-levél mellett említést téve egy „nem írásban érkezett" Weöres-üzenetről is, aki óvja a könyvkiadást előkészítő kiadót a folyóiratban megjelent szöveg lektorálásától, „mert azzal hímporát ráznánk le, közönséges ponyvává nyomorítanánk".[173] A rontott, hiányos, töredezett nyelv jelentéstelítettségére kevéssé fogékony Tomán szerint az a nyelv nem létezik, amelyet Végel használ, vagyis konkrét szociolektust, egy sajátos nyelvi realizmust kér rajta számon.

A regény dekomponált, alulstilizált, rontott nyelvének persze vannak értően elfogadó olvasatai is a folyóirat körén belül és azon kívül is. A szerkesztőség részéről erős jelzés a publikálás hangsúlyos reprezentativitása (a publikáció előkészítése az *Epilógus* előzetes közlésével, az első folytatás címoldali indítása, a regénycím látvá-

[173] Utasi Csaba: Hínárban, in Uő, *Tíz év után. Esszék, kritikák, tanulmányok*, Forum, Újvidék, 1974, 198–210. [Symposion Könyvek 40.] Első megjelenése: *Új Symposion*, 34. szám (1968), 3–5.

nyos tipográfiája és a regényhez kapcsolódó szövegek nagy száma a folyóiratban). Utasi Csaba 1967 végén, a könyvben megjelent regényről szólva visszaemlékezik ezekre az elsődleges reakciókra. A folyóiratban történő folytatásos publikálást itt recepciós nehézségként azonosítja: „Abban az időben, amikor az *Új Symposion* folytatásokban közölte a *Makrót*, az olvasók zöme, természetesen én is, kételkedve fogadta a regényt, s nem látott benne egyebet zagyva, összecsapott, különcködő »stószolásnál«, mely elemi nyelvi hibáktól, funkciótlan szóismétlődésektől terhes, s mindemellett a regény alapvető műfaji sajátságait is nélkülözi, még cselekménye sincs: egyszóval, nem tudtuk és nem tudtam komolyra venni a makró handabandázását, annál inkább nem, mert a folyóirat rendszertelen megjelenése folytán a részletek közti kapcsolat elmosódott, a mű egésze a makró-világ meg-megismétlődő idétlen gesztusaira forgácsolódott. Nem csoda hát, ha készületlenül ért Weöres Sándor Végel Lászlóhoz írt levele, mely költői rajongással az egekbe emeli a regényt, Bornemisza Péter, Nyéki Vörös Mátyás, Pázmány művei mellé, miközben nem győz csodálkozni szerzőnk *félelmetes nyelvteremtő erején.*"[174] Ezen túl is komoly publicitást kap a symposionisták részéről Weöres Sándor spontán reakciója, amely a regény „zseniálisan döglött mondatairól" beszél; Weöres Végelnek írt levelét látványos címmegoldással publikálja a folyóirat.[175]

Bányai az 1993-as kiadásnak felrója, hogy megfésülte ezt a nyelvet, hozzáigazította a magyarországi kiadói elvárásokhoz: „Kihagyta belőle azokat a nyelvi jeleket, amikről itt beszéltünk, és meghatározók, mert megkülönböztető nyelvi jelek voltak, ezekről beszélt Weöres Sándor nevezetes levelében. Ez a levél különben a vajdasági magyar irodalom kultikus dokumentuma. De éppen ezen deviáns nyelvi jelek miatt, erről sem kell megfeledkezni, Végel nyelvét mostanáig szankcionálják, akik nem értették meg, hogy a deviancia nyelve teremtette meg a makró világát, nem a makró a deviáns nyelvet. Nem Végel beszél rosszul magyarul, hanem a makró világát teremti meg a regényt formáló nyelv. Nem árt, ha felidézzük a *Kormányeltörésben* versteremtő beszédmódját."[176]

[174] Utasi, i. m., 198–199.

[175] Weöres Sándor levele Végel Lászlóhoz, *Új Symposion*, 23. szám (1967), 21.

[176] Elek Tibor, A „határon túli magyar irodalom" integrációjának kérdései – Bányai János, Bertha Zoltán, Elek Tibor, Kántor Lajos, Szakolczay Lajos, Tőzsér Árpád kerekasztal-be-

A folyóiratbéli publikáció megfésülése egyébként már az 1967-es újvidéki könyvbéli kiadásnál megkezdődött, vagyis a könyvben kiadott változat kimozdul a magyar irodalmi nyelvi norma felé. Leginkább a mondatok szintjén változik a regény, illetve megnő a szövegterjedelem, a szlenges és nyelvhiányos nyelv viszont jórészt megmarad. Ezen túl a könyvbéli kiadás természetszerűleg a regényszöveg befejezettségét mutatja, a folyóiratbéli publikációnak a folytatások felé nyitott formájához képest kevésbé működik együtt a szöveg keletkezésben lévő, befejezetlen, önmaga hiányos létesülését hangsúlyozó jellegével.

Az 1993-as pécsi kiadás hajt végre aztán radikális nyelvi változtatásokat – ráadásul ez már Esterházy Péter *Függő*jének *Makró*-idézései után történik.[177] Erről írja Faragó Kornélia, hogy „lényegesnek tűnő szövegelemeket tekint redundánsnak és hagy el, világos szerepkörű szemantikai és affektív információkat töröl ki, ugyanakkor viszont fontos ellipsziseket szüntet meg, hovatovább egyénítő erejű lokalizmusokat irt ki, bámulatos következetességgel"[178]; „[a]rra viszont jó ez a verzió, hogy különböző nyelvhelyességi és jóformáltsági módosításaival pontosan kijelölje az olvasás számára azokat a mozzanatokat, amelyeknek hangsúlyos a szerepük az 1967-es kiadás nyelvi autentikusságának, sajátos szövegformálási technikájának kialakításában, és hogy ezáltal feltegyen egy sor kérdést."[179]

Fölmerülhet, hogy egyáltalán ugyanaz a mű-e a négy publikált változat, komolyan vehető-e az a kérdés, hogy melyik az „igazi" *Makró*, illetve érvényesíthető-e ennél a filológiai problémánál az *ultima manus* elve. Az így fölmerülő kérdések

---

szélgetése. Elhangzott a Károlyi Palota Kulturális Központban 2001. március 13-án. A beszélgetést vezette és a szöveget gondozta: Elek Tibor. In: *Vízumköteles irodalom? Internetes konferencia az UngParty honlapján.* 2003. (http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/kerekasz.htm) (A letöltés ideje: 2019. június 18.)

[177] Ezt példásan feltárja Esterházy regényének a *Matúra Klasszikusok* sorozatban megjelent feldolgozása: *Függő – bevezetés a szépirodalomba.* Teljes, gondozott szöveg. A kötetet szerkesztette, a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Jankovics József. Ikon Kiadó, Budapest, 1993. [*Matúra Klasszikusok.* Sorozatszerkesztő: Szörényi László.]

[178] Faragó Kornélia, Interpretációs ösvények kereszteződésében, in Virág Zoltán (szerk.), *Végel-symposion. Tanulmányok Végel László műveiről*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2005, 30–39.; 31.

[179] Uo., 31.

alapján azt legalábbis megállapíthatjuk, hogy a mű textuális önazonossága problematikus,[180] és Faragó Kornélia szavaival „[a] folyóiratközlés és környezete, majd a könyv formájú megjelenés módosult szövege s később a három regény, az *Egy makró emlékiratai*, az *Áttüntetések* és az *Eckhardt gyűrűje* együttes megjelenésével (Jelenkor, Pécs – Forum, Újvidék, 1993) újonnan megnyíló horizontok, az újraolvasásban egymásra mutatnak."[181]

Az első változat harmonizál azokkal a sajátosságokkal, amelyek az *Új Symposion* 1960-as években megjelent évfolyamait jellemzik: a vegyes kulturális környezetbe ágyazott, a délszláv kultúrák felé nyitott, abból részesülő, abban részt vevő magatartással. Urbánus szlengje egy mozgásban lévő, sérülékeny és sérült nyelv, amely él a hiba, a szabálytalanság, az elnémulás, a dadogás szemantikájával, és ez meghatározó az elbeszélő-főhős identitásának létesítésében.

A regény, a maga korára és a folyóiratra is jellemző kísérleti jellegű alkotásként, a regényműfajjal kísérletezve játékba hozza a napló, a följegyzés, az emlékirat, a vallomás műfajait, valamint ráirányítja a figyelmet a folytatásos regény sajátos, a könyvben publikálthoz képest a befogadásban mindenképp érvényesülő lehetőségeire a könyvként publikált, „befejezett" művekhez képest. A folytatásos regénynek a folyóirat sajátos publikációs terében való megjelenése és a nyolc folytatás, valamint az előzetesen megjelentetett epilógus dialogizálása az *Új Symposion* 1965-ös és 1966-os évfolyamának más írásaival, szerkesztési aktivitásával rendkívül szerteágazó szövegközi viszonyokat hoz létre, az *Egy makró emlékiratai* regény azonosságára is rákérdez, és szövegváltozatokban való létére irányítja a figyelmet.

VITAMŰFAJOK

A folyóirat arculatának formálásában, az egész vajdasági magyar közeg kultúrájának megújítására törekvő tevékenységében természetesen rendkívül jelentősek voltak a szépirodalmi műfajok, a kritika, az esszé, továbbá meghatározó volt a képzőművészet és egészében a lap vizuális arculata, de ezek hatásához, érvényesüléséhez is hozzájá-

[180] Uo., 32.
[181] Uo., 30.

rultak a vitaműfajok a maguk közvetlen dialógust létesítő jellemzőikkel. A vitaműfajok ugyanis mindig valamilyen megelőző társadalmi, irodalmi, művészeti eseményre reagálnak, vagyis a műfajból adódóan szóba hozzák és értelmezik ezt az eseményt, közvetlen kapcsolatot teremtenek, dialógusba lépnek a kulturális térrel. Lényegükhöz tartozik a polemikus beszédmód, és ahogy ezekben a polémiákban nyitottak a szóba hozott előzmények felé, ugyanígy tételezik a maguk folytatását, számítanak a vitában megszólítottak és az önmaguktól bekapcsolódó vitapartnerek aktivitására. Az így kiprovokált aktivitás az egész folyóiratot a figyelem homlokterébe helyezi.

Különösen két időszakban teljesedett ki aktívan a vitakultúra a folyóiratban, és kezdeményként megjelent egy harmadikban is. Az alapító nemzedék által szerkesztett időszakban, a hetilapmelléklet indításától az 1970-es évek elején bekövetkezett szerkesztőség-átalakításokig az egész folyóiratban folytatott intenzív viták mellett *Centrifugális sarok* címmel külön rovatot is fenntartottak a vitaműfajok számára. Az 1980-ban felállt, Sziveri János által vezetett szerkesztőség pedig újra intenzifikálta a vitacikk, jegyzet, nyílt levél, válaszlevél műfajokat, továbbá *Centripetális farok* címen felújította a korábbi rovatot is, és 1983-as leváltásáig a vitaműfajokat ide koncentrálva működtette. A rovatcím újabb változata nemcsak egyszerűen utalt az előzményekre, hanem tovább erősítette és voltaképpen elvárásként is jelölte annak vitriolos szellemességét. Ezt a hagyományt aztán egy harmadik időszakban, rövid időre felújította a Beszédes István által 1989 őszére újraformált szerkesztőség, *Szabadrúgás (Ló-lábjegyzetek)* rovatcímmel, valamint ezen a rovaton kívül is kezdeményezett vitákat a jugoszláviai és a jugoszláviai magyar tranzíciós folyamatok által megnyithatóvá vált témakörökben.

A symposionisták a vitáikat már a folyóirat alapítása előtt megindították. Először az irodalomkritika műfajában provokáltak vitákat még a folyóirat elődjében, az *Ifjúság* hetilap *Symposion* című mellékletében. A kétoldalas melléklet rendszeresen közölt rövid terjedelmű és vitriolos stílusú irodalomkritikákat, amelyekben a kritikus figyelme egy-egy műre irányult ugyan, de valójában az elévültnek minősített vajdasági magyar irodalmi ízlés és irodalomfelfogás ellen hadakoztak egészében, és új irodalmat, új működésmódokat – és voltaképpen maguknak teret – követeltek. Az állóvíz felkavarásának igényével függhet össze az a vita, amelyik az újvidéki Ifjúsági Tribün magyar szerkesztősége által szervezett élő fórumon, *A jugoszláviai entellektüel ma* című vitaesteken folyt, és amelynek előadásait és

hozzászólásait publikálja a lapmelléklet.[182] Ez a vita voltaképpen az értelmiségi szerepkörök újrafogalmazásáról szól egy olyan közösségben, amely a két világháború között kezdte egyáltalán megfogalmazni magát közösségként és kezdte kitermelni identitásformáló értelmiségét, amely értelmiség a második világháború következtében, a zsidóság deportálásával, a német származású lakosság jelentős részének elmenekülésével vagy eltávolításával, valamint a saját helyzetét bizonytalannak érző magyar értelmiség igen jelentős részének elmenekülésével nagyrészt fölszámolódott. Az 1945 utáni másfél évtized is meglehetősen zaklatott időszak a vajdasági magyarság életében, a korábbi háborús szembenállás, a hatalomváltást követően az ellene irányuló, nemzeti alapú bosszú sokáig terhelik a közösséget, és más következmények mellett befolyásolják az értelmiségivé válás feltételeit is, majd a gyorsan változó ideológiai elvárások, az anyaországhoz fűződő problematikus kapcsolatok, a kisebbség Jugoszlávián belüli helyzete, a belső ideológiai viták, illetve az ezek révén lefolytatott hatalmi harcok átideologizálták az irodalmi életet, erős represszív mechanizmusokat működtettek és statikussá tették a kultúrát, előíró jellegű ideológiai és esztétikai követelményekkel, értelmiségi szerepkörökkel. A sztálini Szovjetunióval és a keleti blokkal történt szakítást, valamint az ezt követő belső leszámolásokat, átrendeződést követően viszont az 1950-es években egész Jugoszláviában megindul egy liberalizációs folyamat, amely kitart az 1960-as évek végéig. Ezek következményei az 1950-es évek végére beszűrődnek a vajdasági magyar közösségbe is. Többek között ennek következménye lesz a vajdasági magyar sajtó továbbra is ellenőrzött, ugyanakkor értelmiségi életpályákat lehetővé tevő fejlesztése, a Forum magyar kiadóház létesítése, magyar tanszék alapítása az Újvidéki Egyetemen, a magyar nyelvű tankönyvfejlesztések lehetőségeinek bővítése az anyanyelv és irodalom, valamint részlegesen a történelem területén stb. Az Ifjúsági Tribünön folyó viták tehát igen akut problémákról szólnak, és a pályájukat kezdő fiatalok ezek kellős közepében találják magukat. Tájékozottak lévén a délszláv térség szellemi mozgásaiban, az ott formálódó fiatal értelmiség mintájára a maguk értelmiségi pozícióját függetleníteni kívánják az ideológiai elvárásoktól, és jogot formálnak a saját szűkebb kisebbségi közegen kívüli hazai és külföldi tájékozódásra és szellemi jelenlétre, voltaképpen olyan modern értelmiségi szerepkör for-

[182] Lásd erről bővebben *A Symposion melléklet időszaka* című fejezetet.

málásának lehetőségére, amely Jugoszláviának a szocialista modernizmus szellemében történő, előzmények nélküli létesítésének megfelelően a vajdasági magyar közösség kultúrájának is radikális megújítását célozza. A „modernnek kell lenni mindenestül" rimbaud-i ethosza ez, amelynek kereteit a hasonló útkeresésekben lévő jugoszláviai közeg lehetővé teszi. Az új szerepeket és lehetőségeket kereső fiatal értelmiségiek maguk mögött tudják a befolyásos, magyar származású, de a kisebbségi magyar közegen kívül, Zágrábban élő Sinkó Ervin szellemi és politikai támogatását.

Az ideológiai elvárásoktól való függetlenedés szándéka nem jelent elfordulást a társadalmi kérdésektől, sőt kifejezetten elkötelezettek – a korabeli szóhasználattal élve a rendszer belső logikátlanságainak, elmélet és gyakorlat eltéréseinek bírálatában, az anomáliák kijavításában. A meglévő keretekbe történő *konformista* beilleszkedés helyett a *nonkonformista* kiállás és vita, az ezzel járó konfrontáció eszményét vallják, persze nem egységesen, belső vitáktól sem mentesen. A konformizmus és nonkonformizmus szembenállásának narratívája a kor jugoszláviai sajtónyelvében szintén a modernizmus folyamatos megújulási igénye jegyében fogalmazódik meg, szembeállítva a pozíciójukban elkényelmesedő hatalmi elitet a mindig megújulásra törekvőkkel. A folyóirattá formálódó *Új Symposion* első száma közli Tomislav Ladan horvát irodalmár, teoretikus *Konformizmus és nonkonformizmus* című esszéjét, amely az irodalom és a művészetek területén elutasítja az előzetes és a művészeteken kívüli elvárások kultúráját, és a „szellem szabad játéká"-ra tart igényt.[183] A kifejezéspár aztán gyakran előkerül a folyóirat első évfolyamaiban, többnyire az irodalmon túlmutatóan a társadalmi cselekvés kötelességének megfogalmazásaként, így például Végel László írásaiban és a folytatásokban publikált *Egy makró emlékiratai* című regényének kritikai fogadtatásában, amelynek cselekménye szintén leképezi ezt a narratívát.[184] Ugyanebben az értelemben használja Fehér Kálmán is *A konformista erkölcs és az erkölcstelen konformista* című esszéjében a lap 16. számában, ugyancsak a Végel-regény alapkérdéseivel foglalkozva. Viták tehát esszéműfajban is folynak, és ezekben többnyire nem is

[183] Tomislav Ladan, Konformizmus és nonkonformizmus, *Új Symposion*, 1. szám (1965), 14–15.

[184] Lásd erről az előző, *A folytatásos regény műfaji sajátosságai és jelentősége* című fejezetet.

közvetlenül egymás megállapításait vitatják, hanem a témakörhöz tartozó elképzelések és gondolatok kibontása és ütköztetése jegyében szólnak hozzá a hatvanas évek egyik meghatározó társadalmi vitatémájához.

Ugyancsak esszében és vitacikkekben csatlakozik a folyóirat más jugoszláviai, köztük jugoszláviai magyar sajtótermékekben folyó vitához, amely egy olasz nyelven megjelentetett jugoszláviai költészeti antológia körül bontakozott ki. A vita kiindulópontja, hogy szerepelhetnek-e ebben az antológiában jugoszláviai kisebbségi költők. Ezzel párhuzamosan hasonló problémát generálnak a budapesti kiadású magyar költészeti antológiák, versválogatások, az ekkoriban megjelent *Hét évszázad magyar versei* című reprezentatív kötet, valamint a *Mai magyar költők antológiája*. A symposionisták közül Fehér Kálmán kapcsolódik be először a vitába, és amellett érvel, hogy jugoszláviai magyar íróként mind a jugoszláviai irodalmi produkciót, mind az egyetemes magyar irodalmat reprezentáló gyűjteményekben ott a helyük azoknak a kisebbségi közegben született műveknek, amelyek minősége ezt indokolja – szemben az olasz nyelvű jugoszláv antológia szempontjaival, amely csak a szerbhorvát nyelven született irodalomból válogat, a jugoszláviai nemzeti kisebbségek nyelvén születő irodalmakat az adott kisebbség nemzeti irodalmához tartozónak tekinti. Fehér Kálmán ugyanilyen hangsúllyal bírálja a frissen megjelent *Hét évszázad magyar versei* antológia szerkesztői koncepcióját, amely mellőzi a nem magyarországi magyar nyelvű irodalmakat. Ugyancsak zokon veszi a *Mai magyar költők antológiája* szerkesztési gyakorlatát, amelybe bekerül ugyan néhány romániai és csehszlovákiai magyar költő, jugoszláviai magyar viszont nem érdemesül erre.[185]

Nem ritkák a több lapszámon is végigvonuló, irodalmi-művészeti kérdésekről folytatott érdemi szakmai viták, illetve az sem, hogy közlik egy-egy megbírált szerző válaszcikkét a róla írt kritikára. Ilyen a Gerold László kritikus és Danilo Kiš szerb író és műfordító között lefolyt, nem mellesleg kétnyelvű pengeváltás, amelynek során a szerb író éles hangú levélben reagál Gerold László fordításkritikájára. Gerold ugyanis egyhangúnak ítéli meg Danilo Kiš Ady-fordításait, amelyben el-

[185] Fehér Kálmán, A keserű „kedvcsináló" antológia, *Új Symposion*, 18. szám (1966), 28. Fehér Kálmán, Sok bába közt elvész a gyerek, *Új Symposion*, 19. szám (1966), 19–21.

sikkad Ady költészetének nyelvi változatossága.[186] Ahogy a mindkét nyelvet értő olvasóközönségre számítva nem fordítják le Kiš levelét magyarra,[187] úgy Gerold magyar nyelvű válasza is magától értetődően kétnyelvű, maga is csak szerbül idézi Kiš levelének vitatott részeit. Gerold fenntartja korábbi kritikájában megfogalmazott véleményét, és további érvekkel igyekszik alátámasztani fenntartásait.[188]

A kisebbségi nyelvhasználat szempontjából is figyelemre méltó vita folyik az irodalmi műalkotásban használható nyelvről, amely voltaképpen a preskriptív és az irodalmi alkotástól nyelvi példamutatást elváró nyelvművelői szempontokat ütközteti az irodalmi műalkotás nyelvi-poétikai szabadsága szempontjaival. A vita Végel László *Egy makró emlékiratai* című regénye kapcsán csúcsosodik ki, de más művek esetében is fölmerül az irodalmi nyelv szabadságának kérdése.

A folyóiratot záró *Centrifugális sarok* rövid írásai a vajdasági magyar sajtó hibáira, közéleti események vitatható sajátosságaira, irodalmi és kulturális rendezvények valamilyen szóvá teendő hiányosságára reagálnak, többnyire ironikus vagy szarkasztikus hangnemben, esetenként vitát is generálva, előszeretettel közölve a támadó cikkekre adott reakciókat, hozzátéve a szerkesztőségi válaszokat. A rovat rendszertelenül jelenik meg, az első két szám után például majd csak a jó egy év múlva, a 18. számban tér vissza, akkor viszont igencsak érzékeny témára reagál. Utasi Csaba a zágrábi *Telegram* című lapban közölt filmes beszámolóra hivatkozik, amely a Karlovy Vary-i filmfesztiválon díjazott Cseres Tibor–Kovács András-féle *Hideg napok* erényeként a nemzeti bűnösség beismerését emeli ki. Utasi külön szóvá teszi azt a hosszan tartó csendet, amely ezt a *Telegram*ban megjelent írást követte, vagyis hogy senki nem kérte rajta számon a kollektív bűnösség embertelen gondolatát.[189]

A vélemények ütköztetésének helye a folyóirat *Kontrapunkt* rovata is, amely úgyszintén a symposionistáknak azt a szemléletét tükrözi, hogy a társadalmi élet

[186] Gerold László, Fordításainkról (II.). Vasko Popa: Kéreg, Adi: Pesme, *Új Symposion*, 2. sz. (1965), 13–14.

[187] Danilo Kiš, Pro domo sua. Povodom članka L. Gerolda Fordításainkról II., *Új Symposion*, 4. sz. (1965), 18–19.

[188] Gerold László, Pro domo nostra, *Új Symposion*, 4. sz. (1965), 19.

[189] Utasi Csaba, A nemzeti bűnről, *Új Symposion*, 18. szám (1966), 28.

elengedhetetlen része a közösséget érintő kérdésekben a viták nyilvános lefolytatása. Maga a rovat ugyanakkor nem olyan parázs viták helyszíne, mint a *Centrifugális sarok*, a rovatcím által jelölt sajátosság abban valósul meg, hogy szerzői a társadalmi nyilvánosságban, így más sajtótermékekben vagy a közbeszédben folyó témafölvetésekhez szólnak hozzá polemikus, a nézeteket ütköztető hangnemben. Ebben a rovatban közlik például Rehák László befolyásos kommunista funkcionárius és egyetemi tanár kisebbségpolitikai tárgyú szövegét,[190] Bosnyák István cikkét a folyóiratok társadalmi szerepéről[191] vagy Tolnai Ottó jegyzetét az utca gyermeknyelvében visszaszoruló magyar nyelvhasználatról.[192] Gerold László azt a jelenséget teszi szóvá ugyanebben a rovatban megjelent vitajegyzetében, hogy a szerb színművekben és filmekben rendre előkerül a magyar nő mint a könnyűvérű, könnyen megkapható préda sztereotípiája.[193] Bosnyák István pedig arról elmélkedik Tito elnöknek a görög királyhoz küldött üdvözlő távirata kapcsán, hogy az „aktív koegzisztencia" jegyében miért van szükség ilyen barátságos gesztusokra a tömeggyilkos diktátorokkal szemben.[194] A *Kontrapunkt* rovat témái tehát igen változatosak, ugyanakkor láthatólag súlyosabbak, mint a *Centrifugális sarok*ban fölvetett és kipellengérezett jelenségek. A folyóirat utolsó lapjain helyet kapó *Centrifugális sarok* lényege a fölvetéseken túl éppen a pellengér, a vitriolos stílus. A *Kontrapunkt* nem pellengérre kíván állítani, hanem érdeminek tartott kérdésekhez kíván hozzászólni, színvonalas vitapartnerekkel számolva, és egyenrangú, egyaránt érdekelt félként kíván részt venni az egész jugoszláv társadalmat illető kérdések megvitatásában, kifejezetten nem szorítkozva tehát a kisebbségi érdekeltségű problémakörökre. Ezek persze a délszláv államban nem mindig különválaszthatók, a „nemzeteink és nemzetiségeink" formula következetes használata a közéleti zsargonban az 1960-as évektől politikai szándékot és a realitásokkal való számot vetést láttatják

[190] Rehák László, Nemzeti érdek, regionális érdek és nemzeti kisebbségek, *Új Symposion*, 23. szám (1967), 24–25.

[191] Bosnyák István, Folyóirat-funkció és az *Új Symposion*, *Új Symposion*, 23. szám (1967), 25.

[192] Tolnai Ottó, Üveggolyó, *Új Symposion*, 23. szám (1967), 27.

[193] Gerold László, Pletyka és irodalom, *Új Symposion*, 28. szám (1967), 24.

[194] Bosnyák István, Koegzisztencia, taktika és etika, *Új Symposion*, 28. szám (1967), 26–27.

a jugoszláv államalakulatban, amely nemcsak több nemzetet egyesített köztársaságok szövetségeként, hanem számolnia kellett a Szerbiához tartozó két autonóm tartományában és ezeken kívül is jelentős kisebbségekkel és a hozzájuk kapcsolódó történelmi terhekkel és jelenkori feszültségekkel. Az elfojtások korábbi időszaka után az 1960-as években fokozatosan tágultak az ezekről való beszéd lehetőségeinek keretei is, és ebbe a folyamatba kapcsolódott be tevőlegesen az *Új Symposion* is.

A folyóirat 29–30. számában, a Sinkó Ervin halálát követően meghirdetett Sinkó Ervin-munkaév problémafelvetései a Sinkó-életmű, illetve a Sinkó életében és alkotóművészetében meghatározó problémává váló társadalmi és politikai jelenségek mellett kifejezetten a vajdasági magyar közösség sorskérdéseit nevesítik: „a jugoszláviai magyar közművelődés (iskolák, könyvtárak, kultúregyesületek mai helyzete; a magyar – technikai és humán – értelmiség Jugoszláviában; a jugoszláviai magyar köznyelv állapota; a magyar nyelv és irodalom tanítása iskoláinkban; a kétnyelvűség problematikája; a falu-szociográfia újraélesztésének szükségessége", illetve az irodalom tárgykörében: a „provincializmus az irodalomban; »kisebbségi« irodalom tegnap és ma; a jugoszláviai magyar irodalom jelene és távlatai" állnak az emlékév helyett meghirdetett munkaév felhívásában.[195] A kérdéseket esszékben, tanulmányokban tárgyaló megszólalásokon túl szorgalmazzák a „rövidebb írásokat, valamint egy-egy cikkünket kiegészítő hozzászólást, vitacikket stb."[196] A Sinkó-munkaév keretében problémafeltáró és javaslatokat megfogalmazó vitaindító cikket közölnek a jugoszláviai magyar könyvkiadásról Utasi Csaba tollából, amelyre Bogdánfi Sándor ír sértett és Juhász Géza a könyvkiadás gyakorlati szempontjait védő válaszcikket.[197] Az emlékév írásai kitérnek az irodalmi kánon problémáira, fölvetik a műfaji hierarchia kérdést, az irodalomkritika szerepét, foglalkoznak a költészet helyzetével.[198]

[195] A Sinkó Ervin-munkaév elé. *Új Symposion*, 29–30. sz. (1967), 3.
[196] *Új Symposion* 34. sz. (1968), 27.
[197] Utasi Csaba, Könyvkiadásunkról, *Új Symposion*, 41. szám (1968), 29–31.; Bogdánfi Sándor, Ellenvélemény könyvkiadásunkról, *Új Symposion*, 43. szám (1968), 28–29.; Juhász Géza, Alkotói integritás – szerkesztői kompetencia, *Új Symposion*, 43. szám (1968), 30–31.
[198] Utasi Csaba, Költészetünkről, *Új Symposion*, 37–38. szám (1968), 26.

Nem az emlékév írásai között, de ugyanebben az évfolyamban és témakörben közöl esszét Bányai János először *Az esztétizmus* címmel a lap 34., majd *Kritériumok és irodalmi standard* címmel a lap 35. számában. Az elsőben felidézi a nemzedék identitását formáló korai konfrontációkat: „Nemzedékem indulásakor szembetalálta magát a jugoszláviai magyar irodalom állapotával, egy megkövesedett, feltartóztató szellemi élettel, melynek alig voltak nyílt céljai, következésképpen csak lappangásáról, rejtjelekről lehetett beszélni. Nemzedékem, ha mást nem is tett, legalább felrázta és természetesen kihívta maga ellen ennek az álláspontnak a hordozóit."[199] Ezután felrója, hogy ezeket a vitákat nem vitték végig, így nem tisztázódtak a fogalmak, a viták személyes szinten folytak le, és a félreértések nyomán hamis képzetek gyökeresedtek meg: „Nemzedékem szemléletéből nem tűnt ki az, hogy ez az alapvetően esztétikai álláspont nem puszta esztétizmus. Vagyis hogy nem hiányzik belőle a nyerseség, a világgal szembeni aktív magatartás."[200] Ennek következményeként ez az irodalmi közfelfogásba tévesen bekerült felfogás magatartásként is hódítani kezdett a fiatalabb nemzedékeknél, „akik a légüres tért emelik piedesztálra".[201] A következő számban közölt esszéje tulajdonképpen ennek folytatása, és az irodalomkritikáról és benne az irodalmi gyakorlatok alapján létrehozott kritériumok és mércék hiányáról beszél.[202]

A kifejezetten a vitákra ösztönző emlékévet követően, amelyben többször is szóba került a kritika műfaja, szervezi meg a folyóirat az ún. „kritikaankétot", amelyben a vajdasági magyar irodalmi és műkritika problémáiról, de egyáltalán a kritikai diskurzusok, a „társadalmi kritika" lehetőségeiről indítanak vitát. A beérkezett írások valóban túlmutatnak az irodalomkritikán, és társadalomkritikai kérdéseket is fölvetnek. Várady Tibor jogász pedig a vajdasági magyar társadalomtudományok művelésének jóformán a teljes hiányára mutat rá.[203] A vita súlya

[199] Bányai János, Az esztétizmusról, *Új Symposion*, 34. szám (1968), 2.
[200] Uo.
[201] Uo.
[202] Bányai János, Kritériumok és irodalmi standard, *Új Symposion*, 35. szám (1968), 2–3.
[203] Várady Tibor, Vajdasági magyar társadalomtudomány? Vázlat, *Új Symposion*, 44. szám (1968), 7.

lényegében áthelyeződik az irodalomkritikáról a közös kérdésekről folyó kritikai közbeszéd problémáira.

A Sinkó Ervin-munkaév írásai több vetületben is megpróbálnak számot vetni a vajdasági magyarság státusának, jövőt alakító lehetőségeinek kérdéseivel. A Löbl Árpád néven is ismert (valamint további álneveken is publikáló) történész, egyetemi tanár, régi munkásmozgalmi aktivista Lőrinc Péter előbb a nemzetiségi kérdésről és az újonnan alakult Vajdasági Történettudományi Intézetről ír, voltaképpen a nemzeti szempontú történetírást meghaladni kívánó marxista történettudományt méltatva,[204] majd az iskolai kétnyelvűségről értekezik, az oktatás kétnyelvűségéről, illetve a diákok között használt kommunikáció nyelvéről, meglehetős nyíltsággal felvetve az ehhez kapcsolódó problémákat, előítéleteket, például hogy a szerb szülők egy része tiltja a gyerekeinek, hogy magyar nyelven vegyenek részt az órai munkában, vagy hogy a magyar gyerekek kényszerként élik meg az iskolában a szerb nyelvű kommunikációt. Lőrinc Péter idealista elképzelései a magyar és a szerb nyelvnek a környezet nyelveként történő kölcsönös tanítását vetítik elő, amely az 1970-es és 1980-as években – meglehetősen felemás eredményekkel – megvalósult a két- vagy többnyelvű vajdasági településeken.[205] Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának történész oktatójaként és kutatójaként Lőrinc Péter egyébként szorgalmazza a nemzeti kisebbségek nemzeti történelmének beemelését az egyetemi képzésbe, hogy az egyetemen végzett tanárok a nemzetiségi diákoknak a saját nemzetük történetét is tanítani tudják. Eredményként azt könyvelheti el, hogy ha a történelem szakosok számára nem is, de a magyar szakosoknak az 1967/1968-as tanévtől tanítják a magyar nemzet történetét.[206] (Ennek egyébként maga Lőrinc a tanára egészen nyugdíjazásáig.) Szembetűnő, hogy az 1968-as Sinkó-emlékév legtöbb írása a magyar nyelvű oktatás problémáihoz kapcsolódik.

Az esszé vitaműfajok közé sorolhatóságát erősíti Bányai János *Ötágú síp vagy zenekar?* már címében is polemikus esszéje, amely a Magyar Írók Szövetségének

[204] Lőrinc Péter, A nemzetiségi kérdés és új tudományos intézeteink, *Új Symposion* 36. szám (1968), 27–28.

[205] Lőrinc Péter, Kétnyelvűség az iskolában, *Új Symposion*, 37–38. szám (1968), 27.

[206] Lőrinc Péter, Két lépés meg a harmadik, *Új Symposion*, 42. szám (1968), 28.

a szomszédos országokban kialakult magyar nyelvű irodalmakról szóló vitájához szól hozzá az *Élet és Irodalom*ban megjelent tudósítás alapján. Ebben az „egységes magyar irodalom" terminust és azt vitatja, hogy a nemzetiségi irodalmak ennek „szerves" részei lennének, továbbá az olyan megfogalmazásokat kifogásolja, hogy ezek az irodalmak igényt tartanak arra, hogy a hazaiakkal azonos mércével mérjék őket. Bányainak nem az azonos mércével van gondja, hanem a patronáló hangnemmel és voltaképpen azzal, hogy szerinte nem problémátlan, ideológiai tényezőktől mentes az a „hazai" mérce. Bányai szerint nem csak a „táptalaj", hanem a „művészi kifejezési forma" is lehet különbség a nemzetiségi irodalmak esetében, sőt a hagyományválasztás szabadságának jogát is fenntartja a kisebbségek esetében. A föntebb hivatkozott írások, mint Utasi Csaba *Költészetünkről* című vitacikke vagy Lőrinc Péternek a kétnyelvű oktatás problémáiról szóló szövege mellett ez az 1968 májusára keltezett 37–38. szám egyébként is perzselő vitákkal van tele: reagál a belgrádi és újvidéki egyetemista-megmozdulásokra, a szám elején még higgadtan támogatva a diákok követeléseit, a szám végén közölt, Bosnyák Istvánnak a lapzártához kapcsolt szerkesztői jegyzetében pedig a jugoszláv sajtó pálfordulását bírálja és teszi nevetség tárgyává, nevezetesen azt, ahogy egészen addig elítéli a diákmozgalmakat, amíg Tito államelnök elhíresült beszédében nem áll az egyetemisták követeléseinek az élére, maga is szorgalmazva mindazt, amit a diákok követelnek, okafogyottá nyilvánítva így a lázadást. Az elvszerű kiállást, a saját véleményformálást szorgalmazó fiatal szerkesztők még nem sejtik, hogy egy liberalizációs folyamat végén vannak, hogy a diákmozgalmak elcsitulása, különösen pedig az 1970–1971-es ún. „horvát tavasz", vagyis a szélesebb nemzeti jogköröket, a horvát nyelv önálló státusát megfogalmazó követelések letörése és szankcionálása után az egész jugoszláviai sajtóban megkezdődnek a szigorítások, betiltások, leváltások, amelyek 1971-ben az *Új Symposion*t is elérik.

Az 1960-as évek végére láthatóan megnőtt a vitaműfajok jelentősége és a megszólaltatott témák sokfélesége. A viták messze túllépnek az irodalmi élet keretein, és a nemzeti kisebbségi létezés, az anyanyelvű kultúrateremtés és nyelvhasználat számos problémáját érintik. Ismét virágzik a korábban el-eltűnő *Centrifugális sarok* rovat, lokális, jugoszláviai és nemzetközi témákkal.

Ehhez képest különösen szembetűnő, hogy az 1971-es lapszámbetiltások után majd egy évtizedre elapad a vitakultúra a folyóiratban. Sok szempontból a folyó-

irat továbbra is kiérdemli a progresszív jelzőt, színvonalas és sokszínű, kísérletező irodalmi termést közöl, továbbra is jelen vannak a lapban magyarországi szerzők, fordításban hozzák a friss irodalom- és kultúratudományi szövegeket, érvényre jut a folyóirat kritikáiban és tanulmányaiban az irodalomtudományos nyelvhasználat, hasznosítva a strukturalizmus és bizonyos mértékben a posztstrukturalista kezdeményezések eredményeit. De ezek a szó szoros értelmében vett közlemények – vitának ebben az időszakban helye nincs.

Jellemző, hogy amikor valamilyen ártatlan – értsd: nem politikai – kérdésről vita robbanna ki, a szerkesztőség azt is gyorsan lezárja. Szerbhorváth György az *Új Symposion* társadalomtörténeti megközelítését adó monografiájában érzékletes megjelenítését adja ennek a szerkesztőségpolitikának. Először idéz Danyi Magdolnának a főszerkesztői tevékenységére vonatkozó összefoglalásából: „Az én stratégiám az volt, hogy dolgozni lehessen; meggyőzni a politikusokat arról, hogy az *Új Symposion* nem oppozicionista, igenis az önigazgatás szellemét akarja megvalósítani, humanista értelmiségi kreativitással."[207] Ezután megállapítja, hogy „a fennálló rendszernek még az immanens kritikájáról sincs itt szó, de általában is lemondanak a vitázásról."[208] Ennek illusztrálására idézi az 1975-ben, a 120. és a 121. számban Domonkos István verseskötetének szerkesztéséről kialakulni kezdő vitát, ami az első nemzedék két tagja, Bosnyák István és Utasi Csaba között indult volna el, de amit a szerkesztőség rövidre zár, önkritikát gyakorolva, hogy egyáltalán megjelentették a vitaindítóként szolgáló cikket. Ugyancsak Szerbhorváth György állapítja meg, összevetve a szerkesztőség 1978-as munkatervét a folyóiratban publikált írásokkal, hogy a szocialista önigazgatás jelszavainak megfelelően a munkaterv szorgalmazza a közvetlen állásfoglalásokat, szervezett akciókat, a határozott kommentárokat, polemikus írásokat, feladatul adva önmagának, hogy „serkentenie kell a publicisztikát", „[a] publicisztika, a kommentár, a polemikus írások azonban mindaddig kimaradnak a lapból, amíg Sziveriék át nem veszik a lap szerkesztését."[209]

[207] Idézi Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma*, i. m., 284.
[208] Uo.
[209] Uo., 285.

Az 1980. márciusi számtól bekövetkezett szerkesztőségváltás, amikor Danyi Magdolna költőnőtől, szövegnyelvésztől a Sziveri János költő által vezetett szerkesztőség veszi át a folyóiratot, *Centripetális farok* címmel az 1981. áprilisi 192. számtól visszahozzák a vitarovatot, és a folyóirat más terein is újra megjelenik a vita, a szerkesztők valóban serkentik a polemikus írások születését, többek között épp a saját ilyen jellegű írásaikkal, de helyet biztosítva a velük vitázóknak is. Ezek fő mozgatója a társadalmi kérdésekben elkötelezetten aktív Csorba Béla, aki előszeretettel szemlézi a lapokban a rendszer tisztségviselőinek vonalas megnyilatkozásait, főleg kultúrpolitikai ügyekben. Az 1970-es évek közepén bevezetett, erősen ideológiai indíttatású oktatási reform hatásairól szóló vita kapcsán, *Gógék, magógék – vagy tán demagógék?* című cikkében a kontraproduktív oktatási reform bírálóit ledorongoló pártfunkcionárius frázisait teszi nevetség tárgyává, megállapítva, hogy „[a] frázisok valójában azért olyan életképesek, mert helyettesítik a gondolkodást".[210] Ugyancsak aktív szerzője a vitarovatnak Radics Viktória, aki rendre a sajtó és a művészet szabadsága elleni adminisztratív lépéseket teszi szóvá. Így az 1981-es, egyébként több évtizedes hagyományú újvidéki *Sterija Játékok* színházi fesztivál óvatos szervezőbizottságát, egyébként javakorabeli férfiakat, köztük Major Nándor magyar írót, egykori *Híd*-főszerkesztőt, ekkoriban tartományi és országos szinten is rendkívül befolyásos politikust kultúrtantiknak nevezi amiatt, mert a közönséget óvni kívánva a zavarba ejtő és felzaklató színházi élményektől, távol tartják a fesztiváltól a jugoszláv színházi berkekben leginkább izgalmasnak bizonyult előadásokat.[211]

A *Centripetális farok* rovat a kisesszé, a jegyzet, a kommentár, a levél és válaszlevél mellett bökversekkel, versparódiákkal is élénkíti a szövegviszonyokat.

A rovat és az egész folyóirat egészen a szerkesztőség 1983. áprilisi 216. számot követő leváltásáig élénk vitákat folytatott és provokált az aktuális és lokális kérdésektől, helyi hatalmi túlkapásoktól kezdve a jugoszláviai történésekre reagáló cikkeken át az olyan világpolitikai jelentőségű mozgásokig, mint az 1981-es lengyelországi események és következményeik.

[210] Csorba Béla, Gógék, magógék – vagy tán demagógék? *Új Symposion,* 192. szám (1981), hátsó belső borító.

[211] Radics Viktória: Színház a színházban. *Új Symposion,* 210. sz. (1982), 399.

Az ezt követő hat évben a folyóirathoz korábban nem kötődő, megbízható főszerkesztővel és körültekintően összeállított szerkesztőséggel működött a lap – és számos kiváló számot szerkesztettek például a modern építészetről, a kortárs zenéről, a képregényről, a kortárs képzőművészetről, helyet biztosítottak a legfiatalabbak költői és drámaírói, színházművészeti törekvéseinek, partitúrákat publikálva a kísérleti zenének, a neoavantgárd és posztavangárd képzőművészeti törekvéseknek, de a vitaműfajokat messze elkerülik.

A kulturális és közéleti témákról folytatott viták hagyományát a meglehetősen ellentmondásos jugoszláviai rendszerváltozás folyamata tette ismét lehetővé, amikor rehabilitálták a Sziveri-féle szerkesztőséget, és egy új, az alkotók szélesebb körének támogatását élvező főszerkesztőt neveztek ki, Beszédes Istvánt. Az általa 1989 őszére újraformált szerkesztőség elindította a *Szabadrúgás (Ló-lábjegyzetek)* vitarovatát a korábbról ismert műfajokkal, és a rovaton kívül is kezdeményezett vitákat a jugoszláviai és bizonyos mértékben jugoszláviai magyar rendszerváltás által megnyithatóvá vált témakörökben. A vajdasági magyarság jövője szempontjából különösen fontos kezdeményezés volt a *Merre tovább?* címmel indított körkérdés és vita, amely az állapotfelmérést, a rendelkezésre álló szellemi potenciál mozgósítását és konkrét változtatási javaslatok nyilvánosságra hozatalát és megvitatását célozza.[212] A felhívásra érkezett, meglehetősen eltérő műfajú és színvonalú válaszokat az 1990/1–2. számtól közlik. Ezekben érdemi vita nem alakul ki, a megszólalók nem reagálnak egymás fölvetéseire, és néhány kivételtől eltekintve az igazán befolyásos vajdasági magyar értelmiségiek nem vesznek részt benne. Pedig ezek az értelmiségiek jórészt a folyóiratot alapító, a vitakultúrát meghonosító első nemzedék tagjai. Közülük csupán a pozícióktól magát távol tartó Végel László közöl figyelemre méltó szöveget, *Levél jugoszláviai magyar barátomhoz* címmel, amelyben a kisebbségiséget európai távlatokba helyezi, és a kisebbségiséget feladatként fogalmazza meg: „A kisebbségi ember méltóságát nem a konvenconális, állítólag sokat sejtető tájkultusszal, nem az önelégült bezárkózással, nem a tudatos politikával kifejlesztett szellemi sterilitással, hanem az általános emberi értékek melletti szívós kiállással, a kockázattal, a szellemi ellenzékiség erejével lehet visz-

[212] Merre tovább? *Új Symposion*, 1989/9, 2.

szahódítani".[213] De ebben az időszakban Végel gondolataira már nem rezonál a közeg, és a *Merre tovább?* felhívással kezdeményezett vita is elhalkul. A közösségi ügyekről, a kisebbségi önszerveződés kérdéseiről a folyóirat viszonylag szűk nyilvánosságán kívül is szó eshet már ekkor. A *Magyar Szó* napilap ebben az időszakban Csorba Zoltán főszerkesztésével a fénykorát éli, 1990-től megjelenik a *Napló* című magánalapítású, független hetilap, 1990. március 31-én pedig megalakul a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, cselekvési teret kínálva sokaknak, akik korábban az anyanyelvű kultúra különböző területein voltaképpen a kisebbségi politika lehetséges formáit művelték.

[213] Végel László, Levél jugoszláviai magyar barátomhoz, *Új Symposion,* 1990/3, 12–14.

HATÁSOK, UTÓÉLET, BEFEJEZÉS

NEMZEDÉKI IDENTITÁSFORMÁLÁS, ÉRTELMISÉGI ÉLETUTAK

A *Symposion* melléklet, illetve a folyóirat első szerkesztői nemzedékének fellépése hosszú távon meghatározta a folyóirat karakterét, működésmódját, és az irodalom helyét, szerepét, működésmódját illetően is mintaadó hagyománynak bizonyult. Maga a nemzedéki fellépés és konfrontáció narratívája, a neoavantgárd „nonkonformista", establishment-ellenes attitűdje, a fiatalság kultusza és az „új" modernista fölértékelődése tartós nyomot hagyott a vajdasági magyar kultúrában. Ebbe a hatvanas években kialakult hagyományba igyekeztek bekapcsolódni a hetvenes évek „óloméveinek" fiataljai, és ezeket az eszményeket kéri számon nemzedéktársain és a tőlük a lapot megöröklőkön az 1979. február–márciusi 166–167. számban Végel László a *Ne hagyd magad, avantgarde!* című esszéjében. A Végel által megfogalmazott magatartást aktualizálja Sziveri János szerkesztői nemzedéke, amikor tágítani kívánják a művészi szabadság és a közbeszéd, a nyilvánosság előtti megszólalás kereteit. Az *Új Symposion*ról szóló esszékötetének bevezetőjében a harmadik *Symposion*-nemzedékhez tartozó Losoncz Alpár, amikor a modernség folyóiratainak szerepvállalásáról beszél, akkor voltaképpen a symposionista eszményeket foglalja össze: „Társadalmi érzékenységgel léptek fel, mítoszokat romboltak, felvilágosító tevékenységet végeztek, fontos volt számukra a szabadelvűség, értelmezték a valóságot, életben tartották a reflexiót, szembesültek a feltorlódó ellentmondásokkal, tették ezt néha offenzív módon, megkérdőjelezve a fennálló világot. Azt sugallták, hogy másképpen is lehetséges megszervezni az életet, tehát gondolkozzunk el a bennünket meghatározó kényszerekről."[1] Voltaképpen ez ért véget a Sziveri-nemzedék leváltásával, vagyis nem csupán fogantatása miatt prob-

[1] Losoncz Alpár, *A hatalom(nélküliség) horizontja*, i. m., 7.

lematikus az ezt követő szerkesztőség helyzete, hanem amiatt is, mert minden művészi értéke és innovativitása ellenére ez a symposionista attitűd hiányzik az ezt követő időszak *Új Symposion*jából. Ezért mondhatja azt Losoncz Alpár, hogy az *Új Symposion* története 1983-ban véget ér.[2] Ennek a symposionista mítosznak az erejét jelzi, hogy akkor és ott is feltör, hivatkozási vagy számonkérési alap lesz, amikor az első nemzedék eltérő utakat bejáró tagjai vagy a különböző nemzedékekhez tartozók szembekerülnek egymással.

Az első nemzedék fellépése, hatékony érdekérvényesítése és gyors térfoglalása radikálisan átformálta a vajdasági magyar kultúrát. Nagy mértékben élt azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a különutas jugoszláviai szocializmus lehetővé tett. Utólag nem modellezhető, hogyan alakult volna ennek a kisebbségi kultúrának a története e nélkül a közösségi fellépés, a folyóiraton végzett közös munka nélkül, hogyan integrálta volna fiataljait a korabeli vajdasági magyar intézményrendszer, milyen lett volna ez az integráló közeg a nélkül a szembenállás nélkül, amelyet az induló *Symposion* létrehozott. Mennyiben létesítették azt az intézményrendszert, amelynek irányítói lettek, és mennyiben voltak „produktumai" ennek a jugoszlávai magyarságnak lehetővé tett intézményrendszernek? Az mindenesetre nagyobb kockázat nélkül állítható, hogy fellépésük és tevékenységük az őket megelőző nemzedékek cselekvési és gondolkodási kereteit is befolyásolta, akárcsak a *Symposion*on kívül maradó generációs társakét. A vajdasági magyar kultúra diszkurzusában domináns szólamot képeztek.

Az első nemzedék a törések, betiltások, bírósági ítéletek, belső konfliktusok, kiválások ellenére, ezekkel együtt az 1974. február–márciusi 106–107. számig, tehát kilenc éven keresztül együtt szerkeszti a lapot. A melléklet indításakor kizárólagos publikációs felületnek tekintik a *Symposion*t, és noha ezt az ifjonti fogadalmat fokozatosan mindenki feladja, és Bányai János már 1963-tól, Fehér Kálmán pedig 1964-től a *Híd* folyóirat szerkesztői is lesznek, elindulva az egyéni karrierépítés útján, de az indulás egysége, az egymásra találás élménye minden későbbi nézeteltérés ellenére hosszú távon fenntartotta az alapító nemzedék tagjaiban az egymáshoz tartozás tudatát.

[2] Uo., 43.

Noha a nem nyilvános kulturális közbeszédben lehetett tudni törésvonalakról, ellentétekről, vetélkedésekről, ezek alig jutnak el a nyilvánosság előtti összeütközésekig. A nemzedéki csoportosuláson belüli feszültségek, törésvonalak láttatását a folyóirat történetéről írók közül leginkább Vékás János szorgalmazza a nemzedék irodalmi működésével foglalkozva az *Utak 2.* kötet interjúiban és a beszélgetések elé írt portrékban, illetve főként a korabeli magánlevelezéseket használva érzékelteti ezeket a *Magyarok a Vajdaságban* című „kronológiája" bejegyzéseiben. Jellemző, hogy a Vékással folytatott 1988-as beszélgetésében Tolnai egy ideig taglalja vele ezeket a kérdéseket, de közben is érzékeltetni próbálja, hogy hogyan fértek meg egymás mellett, illetve egészítették ki egymást az eltérő habitusok és affinitások, végül pedig megkérdőjelezi a nemzedéken belüli egykori törésvonalak megidézésének és részletezésének értelmét, legalábbis elhárítja, hogy ebben részt vállaljon: „Még mindig érzem ennek a nemzedéknek az egységét, mint fantomfájdalmat. Ez a generáció természetrajzához tartozik. Vagy fantomfájdalom, vagy nosztalgia, de valóságosan is valahol a legnagyobb ellentétek és ellentétes pozíciókra kerülés ellenére is bizonyos dolgokra egyformán reagálunk. Az is az igazsághoz tartozik, hogy azért tudok így nézni a dologra, mert nagyon kevés dolgot tudok, ami negatívat rólam mondtak a hátam mögött. Én nem kutattam ezeket, és igyekeztem az ilyen dolgok fölött átsiklani, úgyhogy nem sok tüske maradt bennem. Nem hogy nem sok, hanem nagyon kevés. Tulajdonképpen semmilyen tüske nem maradt bennem ezekből a konfliktusokból, egyedül az, amit elmondtam, hogy sajnálom, és nagy bűnnek tartom a Symposion-mozgalom szétszakítását és a folyóiratnak a kisiklatását, a semmire siklatását. Ezt nagy problémának tartom, és itt biztos vannak objektív bűnök, felelősségek, amiből biztos rám is hárul sok minden, és másokra is, de ezeket nem személyes kis rivalitásokban, ellentétekben, emberi konfliktusokban látom. Domonkosnak is végig az a legnagyobb problémája, hogy a baráti szálak, a baráti viszonyok megmaradjanak közöttünk, ezért retteg, és ezt relatíve nekem is sikerült megőrizni. Mindenkivel jó barátságban vagyok, noha tudom, hogy különböző hibákat követtünk el, amelyekért felelősség terhel bennünket, illetve valahogy megoszlik ez a dolog. Bár lehet normális is, hogy ide futott ki a dolog, mert nem mehet végtelenségig valami. [...] Van egy pillanatban egy mozgalom és egy ideális barátság, nagyszámú emberről van szó, és normális, hogy az utána ide fejlődik, úgyhogy ezt nem is muszáj emberileg mint katasztrófát

felfogni, egyedül a folyóirat és a jugoszláviai magyar kultúra szempontjából nagy probléma ez, mert egy csodálatos laboratórium volt, ahol ezekkel a folyóiratokkal, az *Üzenet*tel, a *Híd*dal és a *Symposion*nal, sőt a *Létünk*et is ide kell sorolni, egy csodálatos szellemi élet történhetett volna meg, ha egy pillanatban a politika nem teszi rá könyörtelenül a kezét."[3]

Ezek a feszültségek valóban nem tét nélküliek, de messzemenő következtetések levonására önmagukban nem alkalmasak. A személyes ambíciók megjelenése és ütközése óhatatlanul jelen van az ilyen generációs kezdeményezéseknél, ahogy a külső és belső konfliktusok eltérő kezelése is. Az, hogy a csoport egyes tagjai az egyéni és közös művészi alkotómunkát, mások az intézményekben történő karrierépítést és ezeknek az intézményeknek a működtetését részesítik előnyben, úgyszintén nem elkerülhető fejlemény. Ami leginkább kudarcnak tekinthető a lapalapító nemzedék esetében, az az, hogy (föltehetően a politikai környezet befolyása alatt – amelynek egyre inkább alakító tényezői lettek maguk is) mennyire gyanakvók és türelmetlenek lesznek az intézményekbe betagozódott egykori symposionisták az intézményeken kívüli vagy azok perifériáján zajló szellemi tevékenységekkel kapcsolatban, és mennyire nem vállalják azokat a kockázatokat, amelyek együtt járnak az ilyen nehezebben ellenőrizhető kezdeményezésekkel. Nem szétszálazható ma már, hogy egy-egy óvatos vagy tiltó döntésnél, a pártaktívák és kiadói tanácsok preventíven felügyelő vagy korrekciókat követelő jelenléténél hol húzódtak a határok a már elért eredmények, a létrehozott intézményrendszer, a viszonylagos kulturális önállóság védelme és a saját hatalom féltése, a szakmai irigység, netán egyszerűen a másik nagyobb bátorsága és ebből következő nagyobb szabadsága miatti féltékenység között. Azóta sem tudható biztosan, hogy az *Új Symposion* –Tolnai szavaival szólva – „semmire kisiklatásáról", vagyis a Szíveri János-féle harmadik nemzedék leváltásáról és ellehetetlenítéséről hol, milyen szinten születtek döntések a hivatalos kiadói tanácsi döntésen felül vagy kívül,[4]

[3] Vékás János, *Utak 2.*, i. m., 490–491.

[4] A *Mozgó Világ* folyóirat ugyanekkor és hasonló módon történt megrendszabályozása kapcsán már az eseményekkel egyidejűleg fölmerült, hogy a két szocialista ország hatalmi apparátusának együttműködése is szerepet játszott az ügyben. Több forrás említi a magyar külügy beavatkozását. Sz. Molnár Szilvia Révész Sándor sajtótörténeti munkájából idézi:

de az első nemzedék több tagjának részvételét ebben az akcióban viszonylag jól dokumentálja Csorba Béla és Vékás János *A kultúrtanti visszavág* című dokumentumgyűjteménye.

Ugyanakkor látható, hogy a nemzedéktagok végig közös örökségként beszélnek az 1960-as évek *Symposion*járól. A legutóbbi időkben, az ezredfordulót követően Maurits Ferenc képzőművész, a folyóirat vizuális arculatát a leghosszabb ideig alakító műszaki szerkesztő egy-egy rajzos füzetet szentel fogyatkozóban lévő nemzedéktársainak, ezek egy részét publikálva, ugyanakkor különleges, sajátos formátumú, egy példányban létező, egyszerre tisztelgő és kultikus jellegű képzőművészeti köteteket hozva így létre. A Tolnai által a hasonló irodalmi és művészeti ízlésről megfogalmazott „bizonyos dolgokra egyformán reagálunk" közössége mutatkozik meg ugyancsak a Maurits képzőművészetének jelentősége körüli egyetértésben például a *Proiectum Maurits* című kiadványban.[5] Végel László és Tolnai Ottó interjúk, esszék, szépprózai munkák sorában idézik a folyóirat hozzájuk kötődő első időszakát, Bányai János pedig újra a kritika felé fordulva az

„A *Mozgó Világ*gal párhuzamosan léptek föl a magyar ellenzékieknek legális publikálási lehetőséget biztosító másik magyar folyóirat, a vajdasági *Új Symposion* ellen. A két akció nem, legalábbis nem teljesen független egymástól. Az APO [MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya] tájékoztatójából tudjuk, hogy a legális és illegális nyilvánosság közötti éles határvonal fontosságát hangsúlyozó *Mozgó*-állásfoglalás budapesti forgalmazásával egy időben Roska István külügyminiszter-helyettes bepanaszolta az *Új Symposion*t a jugoszláv nagykövetségen, amiért magyarországi ellenzéki szerzőket publikál. Ez a feljelentés is hozzájárult, hogy a Sziveri János által vezetett szerkesztőséget szétrobbantották. Egyben arra is példa, hogy nemcsak Budapestnek kellett számolnia Prága, Moszkva, Berlin stb. haragjával, de néhol Budapest haragjával is számolni kellett." Révész Sándor, *Acél és korunk*, Sík, Budapest, 1997, 325., idézi Sz. Molnár Szilvia, A Magyar Műhely találkozókról, *Magyar Műhely*, 2013/4, 22-49., i. h.: 42. Forrásmegjelölés nélkül állítja ugyanezt Horváth Attila: „A pártvezetés a *Mozgó Világ*gal párhuzamosan lépett fel a magyar ellenzékieknek legális publikálási lehetőséget biztosító folyóirat, a vajdasági *Új Symposion* ellen. Roska István külügyminiszter-helyettes tett feljelentést a jugoszláv nagykövetségen. Ennek hatására a Sziveri János által vezetett szerkesztőséget feloszlatták." Horváth Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013, 90.

[5] Kollár Árpád, Orcsik Roland (szerk.), *Proiectum Maurits*, Univ Kiadó, Szeged, 2010. / szatírIKON könyvek IV./

egész pályaívekre tekintettel újra írni kezdett nemzedéktársai újabb műveiről.[6] A symposionista örökség súlyával és kultuszával való különleges szembesülés élményét kínálta 2013 nyarán, amikor a Svédországba költözött Domonkos István költő legutóbb hazalátogatott a Vajdaságba, és vállalta a nyilvános fellépést a kishegyesi Dombos Fest összművészeti fesztiválon, akkor egy délután körbefutott a meglepetésvendég híre, és az irodalmi tábor sátra alatt együtt voltak az első nemzedékből Bányai János, Gerold László, Maurits Ferenc, Tolnai Ottó és jó néhányan a későbbi symposionisták közül.[7]

Egy folyóirat minőségének mutatója, hogy szerzői milyen arányban maradnak a pályán, hány egyszer-kétszer publikáló szerzőjük van, akik később lemorzsolódnak, eltávolodnak az irodalmi élettől. Az *Új Symposion* nagy számú szerzőnek adott lehetőséget, kifejezetten kockázatvállalók voltak ilyen szempontból is, de a melléklet és a folyóirat alapító szerkesztői az egyetlen Raffai Ferencet leszámítva a vajdasági magyar kultúra meghatározó alakítói lettek a későbbi évtizedekben: szerzőként, szerkesztőként, irodalomtudósként, kritikusként, különböző kulturális intézmények vezetőiként. A melléklet és a folyóirat szerkesztőinek és szerzőinek jelentős része az újvidéki Magyar Tanszék hallgatója volt, de más hasonló intézmény nem lévén, ez természetesnek is tekinthető. Hangsúlyosabb, fordított irányú összefüggés, hogy a Tanszék irodalmár oktatói az alapító Sinkó Ervint és az 1920-as években született Szeli Istvánt és Bori Imrét követően már a symposionisták közül kerülnek ki.

[6] Lásd pl. Bányai Gerold Lászlóról, Maurits Ferencről, Tolnai Ottóról és Végel Lászlóról szóló írásait itt: Bányai János, *Kisebbségi magyaróra: Tanulmányok, kritikák*, Forum, Újvidék, 1996; 133–138; 139–146; 185–187; 188–191.

[7] Lásd erről: *A kaparászó bőgős: Beszélgetés a dombosi szalmabálákon Domonkos Istvánnal.* Magyar Szó Online, 2013. július 30. https://www.magyarszo.rs/hu/2040/kultura_irodalom-/99351/A-kapar%C3%A1sz%C3%B3-b%C5%91g%C5%91s.htm (A letöltés ideje: 2021. szeptember 26.); *Domonkos István a Domboson.* Vajdasági Rádió és Televízió, 2013. július 13. http://rtv.rs/hu/vajdas%C3%A1g/domonkos-istv%C3%A1n-a-domboson_407190.html (A letöltés ideje: 2021. szeptember 26.); *Dombosi történetek – remix, avagy irodalom minden mennyiségben.* Híd Online, http://www.hid.rs/tortenesek.php?page=745 (A letöltés ideje: 2021. szeptember 26.); Domonkos István, Orcsik Roland, A gyönyörű világot választottam: Domonkos Istvánnal Orcsik Roland beszélget, *Híd*, 2015/9–10, 41–57.

Bányai János munkássága a Magyar Tanszék oktatójaként, a magyar irodalmi modernség kutatójaként, a késő modern és a posztmodern költészet értelmezőjeként teljesedik ki, egyetemi oktatói pályája mellett 1967 és 1969 között az *Új Symposion* főszerkesztője, 1976 és 1984 között a *Híd* főszerkesztője, 1984 és 1987 között a Forum Könyvkiadó felelős szerkesztője, végül 1987 és 1991 között a nyomdát és számos lapszerkesztőséget is magába foglaló Forum Kiadóház vezérigazgatói pozícióját is betölti. Később a Magyar Tanszék vezetője is lesz, sőt egy időben a Sava Babić által a Belgrádi Egyetemen alapított Hungarológia Tanszéket is vezeti. Symposionista múltjából Bányai végig őrzi nyelvközpontú irodalomszemléletét, illetve irodalomkritikusi identitását, időskorában is heti penzumként ír a legújabb magyar és szerb irodalmi művekről.

A Tanszék oktatója lesz az *Új Symposion* első fő- és felelős szerkesztője, Bosnyák István 1967-től 2001-es nyugdíjaztatásáig, aki Sinkó Ervin életművének elhivatott kutatójaként, a *Symposion*-örökség dokumentátoraként és haláláig értelmezőjeként hűséges ehhez a hagyományhoz.[8] 1981 és 1983 között az egyetemi tanszéket is magába foglaló Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének igazgatója.

A jogász végzettségű Fehér Kálmán egykori főszerkesztő és perspektivikusan induló költő nem tett szert jelentősebb ismertségre az egyetemes magyar irodalomban, költői tehetségét csak részben tudja kibontakoztatni, ugyanakkor irodalomszervezőként, több szerkesztőség vezetőjeként évtizedekig szürke eminenciása a vajdasági magyar irodalomnak. Bányai mellett talán ő tölt be legtöbb kulturális-közéleti tisztséget, 1975-től 1982-ig főszerkesztőként és igazgatóként vezeti a Forum Könyvkiadót, 1982 és 1986 között a kiadóház vezérigazgatója, még a szocialista államalakulat bangladeshi nagyköveteként is szolgált 1986-tól 1991-

[8] A folyóirat történetének kutatásakor megkerülhetetlenek Bosnyák István munkái: *Szóakció (Adalékok irodalmunk szellemrajzához)*, Forum, Újvidék, 1980; *Szóakció II. (Adalékok egy nemzedéki szellemiség rajzához)*, Forum, Újvidék, 1982; *Politikai Symposion a Délvidéken 1.: Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 2003; *Politikai Symposion a Délvidéken* 2.: Egy ellenzéki magyar nemzedék világ-képe, 1961–1965; Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 2006.

ig. Ezután a Forum Kiadóház vezérigazgató-helyettese, majd a Forum nyomda igazgatója.

Gerold László az *Új Symposion*ban válik színikritikussá, és 1971-től kezdődő egyetemi oktatói működésében is a színháztudományt képviseli a leghitelesebben, lévén ennek elhivatott kutatója és a magyar meg a jugoszláviai színházi élet jó ismerője. 1983 és 1991 között a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék vezetője, 1986 és 2003 között vezeti a *Híd* kritikai rovatát, 2005 és 2008 között a folyóirat főszerkesztője. Több szakmai monográfia, kritikakötet, továbbá a *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)* és a *Vajdasági magyar irodalmi lexikon (1918–2014)* szerzője.

A szerkesztőséghez később csatlakozó, ugyanakkor kezdettől fogva a folyóirat szerzőjeként számon tartott Gion Nándor regényíróként szerzett ismertséget az egész magyar nyelvterületen, ugyanakkor ő is több vezetői munkakört ellátott a vajdasági magyar kultúrában. Többek között meghatározó időszakban, 1983-tól 1985-ig az Újvidéki Színház igazgatója volt, 1985-től Magyarországra településéig, 1993-ig pedig az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének vezetője.

Tolnai Ottó a *Symposion* mellékletben és az *Új Symposion* folyóiratban épp aktuálisan betöltött tisztségeitől függetlenül a lap vezéregyénisége, az egyéni kreativitásokat és eltérő ambíciókat hatékonyan érvényre juttató műhelyszerű működés legfőbb motorja. Az 1971-es betiltásokat és feltételes börtönbüntetését követően ugyan elmozdítják akkor betöltött fő- és felelős szerkesztői tisztségéből, de szerkesztői minőségben tovább viszi a lapot Utasi Csaba felelős szerkesztő mellett az 1974. február–márciusi számig. Ezután nem tölt be tisztségeket, az Újvidéki Rádió kulturális szerkesztőjeként biztosítja megélhetését, egyedül a civil kezdeményezésként Veszprémben elindított *Ex Symposion* folyóirat főszerkesztését vállalja egy évtizednyi időre. Ugyanakkor a vajdasági magyar irodalom legnagyobb súlyú szépirodalmi életművét hozta létre, költőként, próza- és drámaíróként egyaránt jelentős, képzőművészeti esszéi is szépirodalmi értékűek és a vizuális művészetek szempontjából is relevánsak. Kossuth-díjas (2007), és 2001-től tagja a Digitális Irodalmi Akadémiának. Végel Lászlóval együtt az egykori Jugoszlávia utódállamaiban is elismert író, akit magyar íróként és a posztjugoszláv irodalmi térség egyik legjelentősebb alkotójaként is számon tartanak.

A Tanszék oktatója, egyetemi tanára lesz Utasi Csaba is, a vajdasági magyar irodalom történetének kutatója és megbecsült irodalomkritikus. Karriertörténete

kevésbé adatgazdag, kiadóházi szerkesztőként dolgozik 1972-ig, majd egyetemi oktatóként folytatja pályáját. 1972 és 1973 között volt az *Új Symposion* felelős szerkesztője Tolnai Ottó bírósági ítéletét és leváltását követően. 1983 és 1987 között az újvidéki Hungarológiai Intézet igazgatói tisztségét tölti be.

Várady Tibor, az első folyóiratszámok Észak-Amerikát megjárt dzsessz-szakértője, aki 1969 és 1971 közt volt az *Új Symposion* felelős szerkesztője, valódi karriert a jogtudományi pályán futott be. A Harvardon doktorált nemzetközi jogászként, több egyetem oktatója lett, a CEU professor emeritusa, aki a háborúkkal sújtott tranzíciós időkben, 1992 júliusától 1992 decemberéig Jugoszlávia igazságügyminiszteri tisztségét is betölti az USA-ból hazatelepült üzletember, Milan Panić kormányában. Máig őrzi symposionos örökségét, tartja a kapcsolatot még megmaradt nemzedéktársaival, és részt vesz a *Symposion*-történet kommentálásában.

Végel László regény- és drámaíróként, esszéíróként, kritikusként is letette a névjegyét. Drámáit szerte az ex-jugoszláv térségben játsszák, regényeit a délszláv nyelveken túl németre és más nyelvekre is fordítják, magyar kritikai fogadtatása is számottevő, Kossuth-díjas (2009) – és a *Symposion*-hagyomány folyamatos kommentálója, aki az első nemzedéken az 1970-es évek közepétől kezdve számon kéri egykori eszményeiket. Karrierszempontból az újvidéki *Magyar Szó* napilap heti kulturális mellékletének, a *Kilátó*nak a szerkesztése vehető számba (1971–1980), illetve 1994 és 2002 között a jugoszláviai Soros Alapítvány újvidéki irodavezetőjeként tevékenykedett.

A Svédországba kivándorolt Domonkos István költői hangja jórészt elnémult, bár még a kétezres években is jelennek meg új versei, de igazából életművének első másfél évtizede foglalkoztatja azóta is a magyar költészet olvasóit és kutatóit – különösen jelentős *Kormányeltörésben* című költeményének szakmai és olvasói visszhangja. Az ő elhallgatásokkal terhes „karriertörténete", tartós értékei ellenére a vajdasági magyar kultúra veszteségeként is számba vehető.

A folyóiratot alapító első szerkesztőség tagjai közül egyedül a költőként, műfordítóként és főleg irodalomértelmezőként ígéretes Raffai Ferenc tűnik el az irodalmi színtérről, és vidéki magyartanárként tevékenykedik, abbahagyva az írást.

A hatvanas évek végén csatlakozó Thomka Beáta tájékozódási kereteit az egyetemi tanulmányok mellett szintén az *Új Symposion*ban eltöltött évek határozták meg, hogy aztán előbb az újvidéki Magyar Tanszék oktatójaként, majd a Pécsi Tu-

dományegyetem professzoraként, doktori iskolájának vezetőjeként az egyik legnagyobb hatású kortárs magyar irodalomtudóssá váljon.

Az úgyszintén fiatalabb, a második nemzedékhez sorolt Böndör Pálról, Juhász Erzsébetről vagy Danyi Magdolnáról, illetve a harmadik nemzedék szerkesztőiről, Sziveri Jánosról, Fenyvesi Ottóról, Losoncz Alpárról, Balázs Attiláról, Csorba Béláról, Faragó Kornéliáról, Csányi Erzsébetről ugyancsak a *Symposion*-hagyomány örököseként és továbbörökítőjeként beszélhetünk. Ők már jelentősen megváltozott körülmények között indították el pályájukat, de már a jugoszláviai térségi keretek beszűkülése, a többi magyar nyelvű irodalmi közeggel való kapcsolatok fölélénkülése és az egyetemes magyar irodalom és kultúra eszményének kiteljesedése időszakában.

Az első nemzedék szakmai érvényesülésének történetéhez hozzá tartozik, hogy a részben általuk is kialakított kulturális struktúrát és értékrendjét határozottan védelmezték, és ennek veszélyeztetéseként értékelték a harmadik nemzedék közéleti kérdéseket is érintő radikalitását. Mindenesetre az első nemzedék több tagja is részt vett a harmadik nemzedéket ért retorziókban vagy felismerhető ezek mögött, miközben Tolnai Ottó vagy Végel László láthatólag szolidarizálnak a Sziveri János-féle szerkesztőséggel. Ez az esemény tehát az első nemzedék történetében csak kifejezettebbé tette az egyébként is meglévő törésvonalat. A legradikálisabb Végel László és Tolnai Ottó alkotóként ugyan jelen vannak, de nincsenek semmilyen hatással az irodalmi közélet kérdéseire. Bányai János, Fehér Kálmán, Gion Nándor ugyanakkor befolyásos vezetők, a Tanszéken oktató nemzedéktársak kevésbé aktívak, ugyanakkor ők is veszélyesnek látják a Sziveri-féle nemzedék radikalitását.[9]

[9] A politikával érintkező konfliktusokra és a föntebb vázolt törésvonalakra koncentrál Csorba Béla és Vékás János már többször hivatkozott dokumentumgyűjteménye, amely a legnagyobb terjedelemben a Sziveri János vezette szerkesztőség leváltásának történetét tárgyalja. Lásd: Csorba Béla, Vékás János (szerk.), *A kultúrtanti visszavág*, i. m. Szintén a társadalomtörténeti meghatározottságokra és a lapnak a jugoszláviai, valamint a vajdasági (magyar) politikai színtéren történő manőverezése áll Szerbhorváth György *Symposion*-monográfiájának fókuszában is: Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, i. m.

A karriertörténetek természetszerű része a jugoszláviai szocialista rendszer változó kereteihez történő alkalmazkodás, illetve a Jugoszláv Kommunisták Szövetségében való, legalább passzív szerepvállalás. Az első nemzedék több tagja is kifejezetten aktív baloldali elkötelezettségű, és szerepet vállal a munkahelyi vagy az ezen túlmutató, területi szerveződésű pártéletben. Ennek a feltételnek még a harmadik nemzedék néhány tagja is igyekezett megfelelni, akár a társadalmi folyamatok alakításának reményével, akár az irodalmi befolyásszerzés, adott esetben a főszerkesztői pozíció megszerzése érdekében.[10] Ugyanakkor a már meglévő párttagság elvesztése akár egzisztenciális fenyegetettséget is jelentett, így a párton belüli létmód komoly fegyelmező erőnek bizonyult.[11]

Az *Új Symposion* az első és a második nemzedék időszakában, az 1960-as és az 1970-es években, nem önmagában természetesen, de a vajdasági magyar értelmiségiek egyik leghatékonyabb nevelődési helye. Ehhez hozzá tartozik nyilván, hogy eleve az ambiciózusabb fiatalok csatlakoznak szerzőként, majd egy informális (a szerkesztőségen belüli aktivitásokból és a szerkesztőségen kívüli befolyásszerzésből összeadódó) kiválasztódási folyamat révén szerkesztőként is a folyóirathoz. A folyamat a harmadik nemzedék leváltásával és az ennek nyomán kialakult ötéves bojkottal tört meg. Ez többeknek a szakmai karrierjét megtöri, publikációs lehetőségeit leszűkíti, és a kialakult helyzetben az újonnan fellépő nemzedékek bekapcsolódása az irodalmi életbe, főképp pedig önelvű, saját értékrendet kiala-

[10] Lásd Sziveri Fenyvesi Ottónak írt, 1979. január 17-i, Gospićból küldött levelét. A sorkatonai szolgálatát töltő Sziveri többek között arról is beszámol Fenyvesinek, hogy a parancsnoka javaslatára hamarosan párttag lesz. „Tehát úgymond készen fogok állni a Sympo számára", értelmezi a szándékát. Sziveri János, Levelek egy baráthoz. Sziveri János levelei Fenyvesi Ottóhoz, *Tiszatáj Online*, 2014. február 21. https://tiszatajonline.hu/irodalom/levelek-egy-barathoz/ (A letöltés időpontja: 2021. december 29.)

[11] Erről tanúskodik Csorba Béla 1983. november 23-ai naplórészlete, aki párttagként az egyetemi intézeti pártbizottság ülésének számonkérő koreográfiáját kifejezetten egzisztenciális fenyegetésként élte meg, és a még szükséges, ugyanakkor a számára is vállalható önkritikus magatartás mértékét mérlegeli, nehogy kizárják a pártból, és ennek következtében esetleg munka nélkül maradjon – noha semmilyen funkciót nem töltött be, minősítés nélküli oktatóként, magyar nyelvi lektorként dolgozott, és kollégái közül többen úgyszintén nem voltak párttagok. Lásd: *A kultúrtanti visszavág*, i. m., 107.

kító nemzedéki csoportosulássá formálódása is ellehetetlenült. Aki az informális tájékozódásai nyomán a Sziveri-nemzedékkel szolidaritást vállalva nem publikál a leváltásukat követően újraindított folyóiratban, az voltaképpen a saját pályakezdését is kérdésessé teszi. Aki információk hiányában vagy saját megfontolásból csatlakozik a Purger Tibor vezette szerkesztőséghez, arra pedig a *Symposion*-szellemiséggel össze nem egyeztethető kollaboráció árnyéka vetül. A Sziveri-szerkesztőség 1989-es rehabilitálása körül kialakult rossz emlékű vitákban az 1983-as hatalmi beavatkozás miatti bojkottot vállalók és az akkori beavatkozás korrekcióját szorgalmazók kerülnek szembe az időközben verbuvált, az 1980-as évek végén indult, alig húszéves fiatalokból álló nemzedékkel. De ezeknek a fejleményeknek már a vajdasági magyar irodalom jövője vagy az egyéni pályák alakulása szempontjából nemigen volt hatása. 1990-től visszafordíthatatlanná vált Jugoszlávia felbomlása, ezzel párhuzamosan felgyorsultak a kelet-európai tranzíciós folyamatok, amelyek a magyar kisebbség helyzetét is döntően megváltoztatták, és ezek együtt a vajdasági magyar kulturális keretek zsugorodásához, más szempontból pedig a magyarországi perspektívák megnyílásához és fölértékelődéséhez vezettek.

REGIONÁLIS KÁNON: IRODALOMTANKÖNYVI BEKEZDÉSEK

Az előző fejezet elején, arról szólva, hogy az első nemzedék fellépése, hatékony érdekérvényesítése és gyors térfoglalása mennyire átformálta a vajdasági magyar kultúrát, szóba hoztam annak nehézségeit is, hogy a nyilvánvalóan látható értelmiségi térfoglaláson túl mennyire nehéz felbecsülni ennek a hatásnak a mértékét. Az *Új Symposion*ról szólva gyakran megfogalmazódik, hogy végig egy szűk, ráadásul döntően irodalomközpontú fiatal értelmiségi csoportosulás folyóirata volt, és hatása alig jutott túl az újvidéki értelmiség és a magyar szakos egyetemi hallgatók világán. Még ha így is lenne, viszonylag kis és ebben az időszakban alapvetően egy értelmiségi központ köré szerveződő kulturális közegről lévén szó, hatásnak végtére is ez sem lenne kevés. Figyelembe veendő továbbá, hogy értelmiségi visszhangja, sőt folyamatokat befolyásoló jellege kimutatható az egész magyar kultúrában. Az *Ifjúság* hetilapban megjelent *Symposion* melléklet jóformán a teljes vajdasági ma-

gyar középiskolás korosztályt elérte, és a hozzá életkorban közel álló alkotói kör erőteljes fellépése bekerült a látókörükbe. Ehhez képest a folyóirattá válást követően csökkent a folyóirat hatóköre, noha az előfizetők gyűjtésének legfőbb terepe itt is középiskolai hálózat volt. De az *Új Symposion* hatása nem csak a folyóirat konkrét példányain keresztül jutott el a diáksághoz. Föntebb már megkockáztattam az állítást, hogy az első nemzedék fellépése és gyors térnyerése az őket megelőző nemzedékek cselekvési és gondolkodási kereteire is hatással volt. Ebben a zárófejezetben ennek a hatásnak a legszélesebb terére szeretnék rámutatni: arra, hogyan jelent meg az *Új Symposion* (és a *Híd*) értékrendje a vajdasági magyar irodalom-tankönyvek irodalomszemléletében és hogyan érvényesült a folyóiratokban formálódó irodalmi kánon a középiskolai tankönyvekben. Ez a hatás nem választható külön a symposionistáknál korábban indult nemzedék tevékenységétől, akik alkotóként, irodalomtudósként, tanárként hozzájárultak a vajdasági magyar irodalom modernizálódásához. Az 1960 és 1990 közötti időszak jugoszláviai magyar közoktatásának többek által írt középiskolai irodalom-tankönyveit tekintem át a regionális irodalmi kánon alakítása és reprezentációja szempontjaiból, elsősorban az irodalmi modernség és az avantgárd reprezentációját, a vajdasági magyar irodalom önreprezentációját, továbbá a határon túli magyar irodalmak megjelenítését állítva előtérbe. A jelzett időszak a vajdasági magyar irodalomoktatásban is mélyreható szemléletbéli és az irodalmi kánont érintő változásokat hozott, és ezek a változások érvényesítik a közoktatásban az *Új Symposion* folyóiratban és a folyóirat működése révén is megújuló irodalomszemléletet, másrészt ezek a középiskolai oktatásban viszonylag gyorsan végbemenő változások ebben a négyszázezres kisebbségi közösségben, a középiskolákból kikerülő nemzedékek révén a modernségre, továbbá az irodalom, valamint az irodalomtudományosság folyamatos megújulására fogékony utánpótlást adtak a vajdasági magyar irodalomnak.

A vizsgált időszak első felében a vajdasági magyar középiskolások háromféle iskolatípusban tanulhattak: négyéves gimnáziumban, négyéves szakközépiskolában (technikumban) vagy hároméves szakmunkásképző iskolában.[12] Az

[12] Tóth Lajos, A József Attila Tudományegyetem egységes kísérletének a vajdasági iskolareform szemszögéből való összehasonlító vizsgálata, *Létünk*, 1982/6, 1045–1067, i. h.: 1046.

1975/1976-os tanévtől, országos reform keretében fokozatosan kezdik átszervezni a középiskolai oktatást, az általános iskolát követően további két általános középiskolai évet vezetve be a rendszerbe, amit egységesen két szakközépiskolai év követ. Mindezt a Jugoszláv Kommunista Szövetség 1974-es, X. kongresszusának a nevelés és az oktatás megújításával kapcsolatos állásfoglalásainak megfelelően, az oktatás duális jellegének megszüntetésére törekedve. A cél az elitképzés fölszámolása, a felsőfokú tanulmányokra felkészítő gimnáziumok és a termelőmunkában való részvételt lehetővé tévő szakiskolai, illetve szakmunkásképzés különválasztásának megszüntetése.[13] A két általános középiskolai évet követő egységes szakközépiskolai képzés minden érdeklődési területet megpróbál lefedni. A humán érdeklődésű és később jellemzően bölcsészettudományi felsőfokú tanulmányokat megcélzó diákok így a négyéves gimnáziumi tanulmányok helyett kétéves általános középiskolai, majd kulturológus technikusi, fordítótechnikusi és más hasonló nevű szakirányú középiskolai képzésben vehetnek részt.[14]

Az *Új Symposion* működése által lefedett időszak első felében, a fentebb említett iskolareformig a vajdasági magyar irodalomtankönyvek *Az irodalom élete*, a szöveggyűjtemények pedig *Az irodalom könyve* címmel jelennek meg, az 1980-as évek közepétől lesznek használatosak az *Irodalom*, az *Irodalom és művészetek*, illetve az *Olvasókönyv poétikai fogalmakkal* cím alatt futó tankönyvek, szöveggyűjtemények. A tankönyvek kiadója 1965-től kezdődően az ekkor alapított újvidéki Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, amely az autonóm tartomány öt hivatalos nyelvén, szerbhorvátul, illetve horvátszerbül, valamint magyar, román, ruszin és

[13] „A szakirányú oktatás (szakmai képzés) egész szervezeti felépítését és tartalmát úgy kell megalapozni, hogy a szakirányú oktatás egyes fázisainak befejezése után az oktatással felölelt személyek közvetlenül bekapcsolódhassanak (a megfelelő foglalkozási ágakban) a munkába, vagy a rugalmasan szervezett oktatási rendszerben folytathassák tanulmányaikat munkavégzés mellett. Egyetlenegy iskolatípus vagy oktatási forma sem készítheti elő a fiatalokat kizárólag csak a felsőszintű továbbtanulásra. Mindegyik középfokú iskola egyidejűleg képesít a munkára és a permanens továbbképzésre is." Tóth Lajos, i. m., 1047.

[14] Tóth Lajos, i. m. Az 1982-es cikk, minden óvatossága ellenére meglehetősen részletesen feltárja a megreformált iskolarendszerből adódó problémákat. Lásd továbbá: Csorba Béla: A lábadozástól az elsorvadásig. A vajdasági magyar iskolaügy a második világháború után. In *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*, 1994. 5. évf. 1. sz., 96–117.

szlovák nyelven jelentetett meg tankönyveket. A különböző tantárgyak magyar nyelvű tankönyveinek jelentős része szerbhorvát nyelvű munkák fordítása, de a zenei nevelés, illetve az anyanyelvi és az irodalmi tankönyvek eredeti, a magyar anyanyelvű diákok számára készült kiadványként jelentek meg. Ezeken kívül a történelem-tankönyveknek voltak a magyar nemzet történetét külön tárgyaló, vajdasági magyar történészek, történelemtanárok által jegyzett fejezetei. A középiskolai irodalomtankönyvek és szöveggyűjtemények meghatározó szerzői Szeli István és Bori Imre voltak. Mellettük egy-egy szakiskolai vagy szakközépiskolai tankönyv esetében jelenik meg szerzőként Sátai Pál, Tőke István, Vajda József, Borús Rózsa, Bosnyák István, Süli Izabella, Erdélyi László. Az iskolareformot követően kiadott egységes középiskolai irodalomtankönyvek esetében Bori Imre és Szeli István mellett Bosnyák István, Gerold László és Thomka Beáta az 1987-ben kiadott *Olvasókönyv poétikai fogalmakkal a középfokú oktatás és nevelés I. osztálya számára* révén jut tankönyvszerzői megbízatáshoz.

A jelzett időszakban a vajdasági magyar irodalomtankönyvekről általánosságban elmondható, hogy irodalomtudományos igényesség és az irodalomtörténeti kutatások új eredményeire, valamint a kortárs irodalmi fejleményekre irányuló figyelem jellemzi őket. Ezek nem írják felül az irodalomtörténeti korszakolás szerinti elrendezést és az alapvetően szerzőközpontú tárgyalásmódot, de a művészeti és irodalmi korszakokkal, írói életrajzokkal és életművekkel operáló narratívák mellett és helyett teret kap a műfajokra, poétikai jellemzőkre, a műértelmezésre, a magyar irodalom nemzetközi összefüggéseire figyelő, a világirodalmi folyamatokat is közvetítő, komparatív irodalomszemlélet. A jugoszláviai magyar közegben a tankönyvírók által is művelt délszláv–magyar összehasonlító irodalomtudományi és művelődéstörténeti kutatások eredményei és a történelmi együttélést reprezentáló irodalmi művek, műfordítások kiemelt figyelmet kapnak, az egyetemes magyar irodalomra jellemző kapcsolatrendszerhez képest a regionális kánonban felülreprezentálva ezeket a kapcsolatokat.

Figyelemre méltó szakmai megfontolásokat mutatnak azok a Szeli István által szerkesztett I. osztályos irodalomtankönyvek és szöveggyűjtemények, amelyeket az 1960-as és 1970-es években, az 1975/1976-os tanévben elindított, „értelmiségellenes" oktatási reform előtt adtak ki. Ezek nem irodalomtörténeti ismeretek korszakok szerinti átadásával vezetik be az elsős gimnazistákat az irodalomba, hanem

az irodalom fogalmát, műfajait járják körül, a műértelmezéshez használt legfontosabb fogalmakkal ismertetnek meg, az irodalmiság változatos formáit, az emberi kultúrában betöltött változó szerepeit mutatják be a különböző korszakokban. Szeli István *Az irodalom könyve* című, a középiskolák I. osztálya számára készült 1967-es szöveggyűjteménye elsősorban a műfajokra koncentrál, és ezeken keresztül a kezdetektől a kortárs jelenségekig átfogó képet kíván adni a különböző korok és kultúrák irodalmiságáról az antikvitástól a jelenkorig, a magyar népköltészettől a kortárs amerikai regényig. Ez az esztétikai kategóriákban gondolkozó és műközpontú szemléletmód korszerűnek mondható. A szöveggyűjtemény műrészletekkel olyan új határműfajokat is bemutat, mint a rádiós hangjáték, a tévédráma és a filmforgatókönyv (Fred von Hoerschelmann *Esperanza* című hangjátéka, Fejes Endre *A mocorgó* című filmforgatókönyve, valamint Fedor Ágnes és Kovács Judit *Menekülés a börtönbe* című tévéjátéka). Az első évfolyamos vajdasági magyar középiskolások 1967-ben megtalálhatták a tankönyvükben Simone de Beauvoir *Egy jó családból való úrilány emlékei* című önéletrajzi prózájának, Camus *Pestis*ének vagy Friedrich Dürrenmatt *Az öreg hölgy látogatása* című drámájának részletét, ez utóbbit még egy korábbi fordításban, *A milliomosnő látogatása* címmel. A szöveggyűjteményt az 1975-ös új, *Az irodalom élete* című, a tankönyv és a szöveggyűjtemény funkciót ötvöző tankönyv bevezetéséig tartalmában változatlan új kiadásokban jelenteti meg a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, akárcsak a szöveggyűjteményt kiegészítő, szintén Szeli István által jegyzett tankönyvet.

A tankönyvet a szöveggyűjteménynek megfelelő szemlélet jellemzi. Az irodalom fogalmát körüljáró irodalomtudományi bevezetésen, verstanon, műfajelméleten keresztül ismerteti meg a középiskolába belépő tanulókat az irodalom szakmai, irodalmi szempontok szerinti megközelítésével, vagyis az I. középiskolai osztálynál a tankönyv mellőzi az irodalomtörténetet, ehelyett az irodalommal és a társművészetekkel kapcsolatos szemléletformálást végez, és irodalomtudományos ismeretek bővítését teszi lehetővé. Az új kulturális jelenségekre való nyitottságnak persze vannak határai: a könyv aktuális didaktikai céljait mutatja, hogy Szeli István külön figyelmet fordít a giccs jelenségének a tisztázására – és teszi ezt az 1960-as évektől egyre inkább teret hódító populáris kultúra (a tankönyv megfogalmazásai szerint kifejezetten a slágerek és „a füzetes szerelmi regények") ellenében, nem óvakodva ezek stigmatizálásától sem. Az elsősorban délszláv–ma-

gyar kulturális kapcsolatok történetével, a vajdasági magyar kultúra történetével és előtörténetével foglalkozó, klasszikus műveltségű és ízlésvilágú irodalomtörténész Szeli István nem tartozott a magas irodalom és a populáris kultúra közötti átjárások iránt érdeklődő irodalmárok közé, és óvatossága talán az *Új Symposion* által kínált tartalmak egy részére is vonatkozik. Az *Új Symposion* folyóirat nemcsak a kísérleti irodalmi és művészeti jelenségekre volt nyitott, hanem – különösen az 1960-as évek végén – a beatzene és protest songok jelentőségét is tematikus összeállítással ismerte el, és a későbbiekben is jellemző volt rá az ún. magas és a populáris kultúra közti határok átjárása, illetve a törekvés ezeknek a határoknak a fölszámolására.

Az irodalomtörténeti korszakok és a meghatározó szerzők szerinti áttekintés ebben az időszakban a második évfolyam tankönyveivel kezdődik, és a harmadik évfolyammal voltaképpen le is zárul. Így a negyedik évfolyam tankönyvei az 1960-as évek második felétől megjelent kiadásoktól kezdődően a második világháború utáni (tehát kortárs) magyar és világirodalommal, valamint a jugoszláviai magyar irodalommal foglalkozhattak, vagyis lehetőséget kínáltak a legújabb irodalmi jelenségek megismeréséhez.

A Bori Imre–Szeli István szerzőpáros által írt tankönyvek nyelve, különösen a Bori Imrének tulajdonítható fejezetek beszédmódja esszéisztikus irodalmi értekező nyelv: az 1970-es, *Az irodalom élete* III. osztályos gimnáziumi tankönyv modernségfejezete például nagyszabású esszé az európai és a magyar modern irodalomról, amely számos átjárást mutat Bori ekkoriban íródó és az *Új Symposion*-ban, valamint hamarosan könyveiben is publikált tanulmányaival.[15] A könyvek irodalomtudományos értekező nyelve néha bizonyára gondot okozott a középiskolások egy részének – az irodalmi-művészeti ambíciókkal rendelkezőknek viszont lehetőséget adott betekinteni az irodalom szakmai világába. A Bori Imre által írt tankönyvfejezetek tudatosan nyitnak az élő irodalmi és irodalomtudományi gyakorlatok felé. Így a jelzett tankönyv Ady-fejezete voltaképpen Ady-értekezés, ahogy tanulmány jellegű a Móricz Zsigmond-fejezet is. Az avantgárd kanonikus

[15] Bori Imre – Körner Éva, *Kassák irodalma és festészete*. Budapest, 1967, Magvető; Bori Imre, *A szecessziótól a dadáig*. Újvidék, 1969, Forum; Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, Újvidék, 1970, Forum; Bori Imre, *Az avantgarde apostolai*, Újvidék, 1971, Forum.

fölértékelésére jellemző, hogy nagy, a Babitsnak szentelt terjedelemhez közelítő mértékben értekezik Kassák Lajosról, és szintén bőségesen Füst Milánról. Kassák mellett külön fejezet foglalkozik a magyar avantgárd irodalom változataival, benne Barta Sándorral, a fiatal Déryvel és a „szürrealista alapokról indult" ifjú Illyés Gyulával. Ezzel párhuzamosan *Az irodalom könyve* szöveggyűjtemény egymást követő kiadásai ugyancsak magukon viselik Bori Imre irodalomtörténeti kutatásainak nyomait, követik annak változásait. Míg *Az irodalom könyve* – a középiskolák III. osztálya számára 1964-es kiadásában például Kassák két verssel (*Júliusi földeken, Mesteremberek*) és a *Kiáltvány a művészetért* szövegével van jelen, addig a korábban említett tankönyvvel párhuzamos 1970-es szöveggyűjteményben már a változatlan világirodalmi anyag mellett Kassák hat verse szerepel, köztük *A ló meghal, a madarak kiröpülnek* vagy a *70.* a számozott versekből, emellett öt verssel Füst Milán, illetőleg a kizárólag az avantgárd kánonban számon tartott Barta Sándor egy verse, Déry Tibor avantgárd korszakának versei és Illyéstől is egy szürrealista ihletettségű költemény. Vagyis Bori Imre *Az irodalom élete* tankönyvsorozatában megjelent könyvei, illetve a Szeli Istvánnal közösen írt tankönyvek általa írt fejezetei az aktuális és az akkori magyar irodalomtörténeti kutatásokban úttörő, az avantgárd fölértékelését szorgalmazó tanulmányainak eredményeit azonnal közvetítették. Különösen szembetűnő ez a magyar irodalmi avantgárdnak szentelt, aránylag nagy terjedelemnél, a későbbi kiadások bővülő Kassák-reprezentációjánál és Déry Tibor, valamint Illyés Gyula avantgárd korszakának tankönyvi megjelenítésénél. Bori Kassák-tanulmányai az *Új Symposion* 1965-ös és 1966-os évfolyamaiban jelennek meg, amelynek nyomán aztán, a korabeli könyvkiadási tempóhoz képest viszonylag gyorsan, 1967-ben megjelenik Körner Évával közösen írt Kassák-monográfiája.

Bori Imre modernség- és avantgárd-kutatásai szemléletükben hatással voltak azokra az általa írt, főképp világirodalmi tankönyvfejezetekre is, amelyekben saját kutatásokat nem végzett. Ezek a tankönyvek a jugoszláviai magyar irodalom markáns önreprezentációját is adják, párhuzamosan azzal az új vajdasági magyar irodalmi értékrendet létesítő folyamattal, amely az 1959-ben alapított Magyar Tanszék, a hatvanas évek elején indult symposionista nemzedék, a hatvanas évektől megújult *Híd* folyóirat és néhány további fórum tevékenységében mutatkozott meg, és amely Bori Imrének a jugoszláviai magyar irodalom narratíváját létesítő

tanulmánykötetében, monográfiáiban is érvényesül, leginkább *Az irodalmunk évszázadai*ban, majd *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* megújuló kiadásaiban.[16]

Bori utólag az *Új Symposion* megjelenéséhez kapcsolódó hagyományválasztásként interpretálta egykori avantgárdkutatásait, előzményt és „biztatást" adva tevékenységükhöz.[17]

Még ha leegyszerűsítőnek is látszik Bori visszatekintése a több évtizeddel korábbi motivációira, a korábbi érdeklődéséhez képest a hatvanas évek közepén irányváltást tapasztalhatunk irodalomtörténészi munkásságában, és úgy látszik, hogy a maga nemzedékét követő symposionista generáció fellépésére is figyelemmel, a vajdasági magyar irodalom átformálódó értékrendjére reagálva és azt alakítani kívánva választja ki, illetve hozza létre és formálja tovább kutatási témáit. Az *Új Symposion*t pedig beilleszti az általa jugoszláviai magyar irodalomként identifikált szintetizáló konstrukcióba. Már a Szeli Istvánnal közösen írt, *Az irodalom élete* tankönyv negyedikes gimnazistáknak szóló 1967-es kiadásában a jugoszláviai magyar irodalomnak egy modernisztikus fejlődéselvet érvényesítő és az *Új Symposion* megjelenésével mintegy beteljesülő képét adják: „A hatvanas évektől ismét jelentős fordulat áll elő az irodalmi életben, amelynek legfőbb külső jegyei a könyvkiadás igen nagy mérvű fellendülése, az irodalom erőteljes differenciálódása, a fiatal írók feltűnése, az addigi irodalmi orgánumok alkalmazkodása az új helyzethez (a napi- és hetilapok irodalmi mellékleteinek rendszeresebbé válása), majd az újszerű esztétikai felfogás térhódításának legfontosabb jeleként az *Új Symposion* c. folyóirat megjelenése. A belső változások még szembetűnőbb jelei az ún. »tájirodalommal« és a provincializmussal való gyökeres szakítás óhaja, a szellemi horizontok kitágulása az egyetemes jugoszláv

[16] Bori Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945*, Forum, Újvidék, 1968; Bori Imre, *Irodalmi hagyományaink. Kilenc évszázad írásaiból*, Forum, Újvidék, 1971; Bori Imre, *Fejezetek irodalmunk természetrajzából*, Forum, Újvidék, 1973; Bori Imre, *Márciusi zsoltár. A jugoszláviai magyar avantgarde költészet*, Forum, Újvidék, 1973; Bori Imre, *Irodalmunk évszázadai*, Forum, Újvidék, 1975; Bori Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Forum, Újvidék, 1982.

[17] Lásd erről Franyó Zsuzsa korábban már idézett interjúját Bori Imrével: A szabadabb szemlélet jegyében. Bori Imre utolsó interjúja, készítette: Franyó Zsuzsa, i. m., 893.

és az európai irodalom felé, a társadalmi és szellemi folyamatok magas irodalmi síkon való igényes kifejezése, a modern magyar irodalom rokontörekvéseinek megértő befogadása, s az ezekből adódó gondolati, művészi, formai következmények levonása és vállalása."[18]

Ebben az 1967-es tankönyvben már külön bekezdést kap a symposionisták közül az 1939-es születésű Bányai János és az 1940-es Fehér Kálmán. A szintén 1940-es Tolnai Ottó, Domonkos István, az 1943-as Brasnyó István már csak a további fiatal tehetségek felsorolásában szerepel, és hogy nem csak a korosztályok szerinti különbségről, hanem kanonizációs gesztusról van szó, azt jelzi, hogy ebben a felsorolásban ott van az 1937-es Koncz István is. A tankönyvírók ízlésének, értékrendjének feltehetőleg sokkal inkább megfelelt ekkor a visszafogottabb, a modernizmus hagyományaira építő és intellektualizáló Bányai János vagy Fehér Kálmán, mintsem a Bori Imrével is komoly vitákba bonyolódó, poétikájának alakításában pedig a szélsőséges kísérletekre is vállalkozó Tolnai Ottó. Az új nemzedék gyors kanonizálásához hozzá tartozik, hogy a tankönyv igényes, fényes műnyomó papíron befűzött fekete-fehér illusztrációs anyaga az *Új Symposion* folyóirat, továbbá a *Symposion Könyvek* sorozat egy-egy példányának fényképeit is közli, illusztrálva a legújabb irodalmi produkció sokszínűségét.[19] A képhez hozzá tartozik ugyanakkor, hogy az 1967-es könyv 1973-as, javított kiadása[20] már nem vesz tudomást az időközben elmúlt hat évről. A legújabb nemzedékek kapcsán némiképp bővül a névsor a felsorolások szintjén, de az új fejlemények esetében marad a symposionista Fehér Kálmán költészetét külön bekezdésben kiemelő, a többieket (Tolnai Ottót, Koncz Istvánt, Domonkos Istvánt és Brasnyó Istvánt) pedig csak egy felsorolásban megemlítő megoldás. Pedig ekkor már meglehetősen világos, hogy Tolnai Ottó költészete kiemelkedik nemzedékéből, Domonkos szintén túl van a *Kormányeltörésben* című költeményén, és jelentőségét a vajdasági magyar kritika

[18] Dr. Bori Imre – Dr. Szeli István, *Az irodalom élete. Tankönyv a gimnáziumok IV. osztálya számára.* Novi Sad, 1967, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, 85.

[19] Uott, a 84. és a 85. oldal között.

[20] Dr. Bori Imre – Dr. Szeli István, *Az irodalom élete. A gimnáziumok IV. osztálya számára.* Második, javított kiadás. Újvidék, 1973, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet.

is regisztrálja. Itt tehát a tankönyvszerzők ignorálták a vajdasági irodalomkritika felismerhető értékítéleteit. A symposionista prózaírók közül továbbra is a prózai életművét ekkor már nem folytató Bányai Jánost, illetve a kevésbé újszerű Gobby Fehér Gyula prózáját emelik ki, noha ekkor már látható a kritika számára Gion Nándor prózájának jelentősége. Végel László *Egy makró emlékiratai* című nemzedéki regénye pedig akár sikeresen is kommunikálhatott volna a középiskolás korosztállyal, bár föltehetőleg nem lett volna könnyű elfogadtatni a magyartanárokkal, és talán maguk a tankönyvszerzők sem értékelték jelentősnek Végel akkoriban ellentmondásos megítélésű regényét.

Bori Imre és Szeli István 1972-es, IV-es gimnazistáknak szóló szöveggyűjteménye, *Az irodalom könyve* ugyanakkor a közben elmúlt évek tapasztalatait jobban hasznosítva már aktuálisabb képet ad a vajdasági irodalmi folyamatokról és a magyar irodalom kortárs tendenciáiról is. A kötet a jugoszláviai magyar irodalom középgenerációjához tartozó szerzői mellett (Ács Károly, Fehér Ferenc, Major Nándor) tartalmazza a *Symposion*-nemzedéknek a harmincadik életévét épp hogy csak átlépett Domonkos István és Tolnai Ottó egy-egy versét, történetesen a magyar kultúra modern zenei hagyományaira reflektáló „párversekkel": Domonkos *Bartók Béla* című költeménye és Tolnai Ottó *Kodály* című gyászverse kerül be a kortárs jugoszláviai magyar irodalomból legutolsóként.

Ez az aktualitásokra figyelő, az irodalmat élő folyamatként láttató tankönyvírói magatartás különösen az 1960-as években és az 1970-es évek első felében írt tankönyvekre jellemző. Az 1967-es kiadású, a negyedikes gimnazistáknak írt tankönyv, egy zárójeles megjegyzés erejéig még olyan friss kapcsolattörténeti fejleményről is beszámol, mint a spliti *Mogućnosti* folyóirat 1965. április–májusi száma, amelyet egészében a magyar irodalomnak szenteltek. A tankönyvszerzők igyekeznek tudatosítani és alakítani jugoszláviai magyar közösség sajátos helyzetét, támogatva a diákokat magyar identitásukban a dominánsan magyar tananyaggal, ugyanakkor a jugoszláviai folyamatokhoz tartozást is erősítve, és ezzel összefüggésben sajátos jugoszláviai magyar azonosságot és saját irodalmi kánont is létesítve.

A kortárs vajdasági magyar irodalom reprezentációját tekintve a leginkább megterhelt Bori Imre–Szeli István szerzőpáros munkái mellett figyelemre méltó a symposionista Bosnyák István 1973-as *Magyar irodalmi olvasókönyv*e a harma-

dikos szakmunkásképzősök számára.[21] A könyv a gimnáziumi negyedik évfolyam tananyagával részben átfedésben lévő irodalomtörténeti anyagot, az 1919 és 1945 közötti, illetve az 1945 utáni magyar irodalmat, továbbá a jugoszláviai magyar irodalmat közvetíti, egyszerre szolgálva tankönyvként és olvasókönyvként, az irodalmi szövegeket ugyanis rövid bevezető és magyarázó szövegekkel közli, továbbá ellenőrző kérdésekkel irányítja a diákok olvasását. A tankönyv beszédmódja nem mentes az ideologikus megközelítésektől, valamint szelekciójában is érvényesül némi munkásmozgalmi tendenciózusság (Kassák a Tanácsköztársaság összefüggésében kerül szóba, a könyv mindig hangsúlyozza az erre alkalmas írók kapcsán munkás vagy paraszt származásukat stb.). A tankönyvszerző következetes baloldali elkötelezettségei ismeretében ezt akár a szakmunkástanulók munkásöntudatának építéseként is értékelhetjük. Ugyancsak a befogadói közeg (elképzelt) érdeklődésének feleltethető meg, hogy a könyv külön fejezetben foglalkozik a filmművészettel a kor filmes hangulatának megfelelően. (A vajdasági magyar fiatalok hetilapja, az *Ifjúság* például naprakészen tudósít a korabeli európai filmes eseményekről, kiemelt figyelmet fordítva a francia új hullám alkotásaira.) A terjedelmi korlátokhoz képest és a magyar irodalmi válogatáshoz viszonyítva Bosnyák István könyve rendkívül gazdag és aktuális jugoszláviai magyar irodalmi körképet ad a szakmunkástanulóknak. Az irodalomtörténeti előzmények után bőségesen foglalkozik a symposionistákkal, ebben aktuálisabb, mint a gimnáziumok számára készült korabeli tankönyv. Külön fejezetekben, szerzői fényképpel, részletesen mutatja be a harmincas éveik elején járó Domonkos István, Tolnai Ottó és Fehér Kálmán költészetét, valamint Bányai János, Végel László és Gion Nándor szépprózáját. Bosnyák egyike volt a legaktívabb symposionistáknak, a folyóirat első főszerkesztője és a folyóirat általa körülírt értékrendjének következetes közvetítője könyveiben, tanulmányaiban, nemzedéki naplóiban, továbbá a nemzedék szerzőinek elkötelezett interpretátora. Tankönyvében tetten érhető a folyóirat szellemiségével párhuzamba állítható jugoszláviai magyar kulturális identitás létesítésének és közvetítésének a szándéka.

[21] Bosnyák István, *Magyar irodalmi olvasókönyv a szakmunkásképző iskolák III. osztálya számára*, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1973.

Az élő irodalom aktuális fejleményeit közvetíteni kívánó és nem mellesleg az *Új Symposion* és a *Híd* kortárs magyar irodalmi kapcsolatait is érvényesítő regionális kánont azonosíthatunk a magyarországi és más határon túli magyar irodalmak tankönyvi megjelenítésében is. Bori Imre *Irodalom és művészet a szakirányú középiskolák III. osztálya számára* készült 1977-es könyvében[22] a háború utáni magyar irodalmat Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh László, Weöres Sándor, Pilinszky János, Juhász Ferenc, Nagy László, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Sánta Ferenc és Lengyel József egy-két rövid prózájával vagy versével mutatja be, illetve a tankönyvi részben rövid vázlatot kínál a jelzett korszak irodalmának alakulástörténetéről – számítva arra, hogy az ennél frissebb fejleményekkel majd a negyedikes könyvben találkoznak a diákok. A jugoszláviai magyar irodalommal foglalkozó fejezet pedig az 1918 előtti előtörténeti vázlattól a kortárs fejleményekig követi tárgykörét, az *Új Symposion* első nemzedékének alkotóiig.

A Szeli István szerkesztésében megjelent 1978-as, a szakirányú oktatás és nevelés IV. osztálya számára összeállított *Irodalom és művészet* tankönyv révén az első kiadások időszakában naprakésznek mondható kortárs magyar irodalmi összeállítást olvashattak a vajdasági magyar diákok. Ez Ottlik Géza, Hernádi Gyula, Nádas Péter, Csoóri Sándor, Nagy László, Tandori Dezső, Oravecz Imre, Örkény István, Gyurkó László és Páskándi Géza néhány szövegét és a kortárs fejleményekről kínált összegző képet jelenti. Külön fejezet foglalkozik az akkori kortárs romániai magyar irodalommal (Sütő András, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos) és a csehszlovákiai magyar irodalommal (Duba Gyula, Cselényi László). A „második világháború utáni"-ként megnevezett, többé-kevésbé kortárs világirodalom már kevésbé aktuális és jóval szerényebb terjedelmű, mint a hatvanas évek elsős gimnazistáinak szerkesztett szöveggyűjteményekben és tankönyvekben, de kitér már a dél-amerikai prózára és Gabriel García Márquezre, az afrikai lírára és a sci-fire is. Itt is megjegyzendő, hogy a tankönyv az 1980-as évek végéig változatlan formában jelenik meg, a kortárs irodalomban és a határon túli irodalmakban az 1970 években még frissnek mondható hozzáállása ekkorra

[22] Bori Imre, *Irodalom és művészet a szakirányú középiskolák III. osztálya számára.* Novi Sad, 1977, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet.

igencsak megkopik. Ugyancsak mérséklődött a nyolcvanas évekre annak az előremutató figyelemnek a jelentősége, amely az új társművészeteket is tananyagként kanonizálta. Az 1985-ös és 1986-os tankönyv továbbra is a „láthatatlan színház"-nak nevezett rádiójátékot és a tévédrámát jelzi új műfajokként, az olyan új művészeti ágakra nem reagál, mint például a képregény, ahogy nem beszél a film és a regény viszonyáról sem. Ezek az 1980-as évek közepére, a tankönyv 1975-ös nyitottságát, aktualitását folytatva elvárhatók lettek volna. Vagyis a tankönyvkiadás ebben is párhuzamban van a kulturális közeg mozgásaival: azokban az időkben a leginkább innovatív, amikor az irodalmi közeg is az, illetve a társadalmi légkör is kedvezőbb.

BEFEJEZÉS

Az *Új Symposion* története a vajdasági magyar irodalom nagy története, kulturális identitásának része. Narratívateremtő erővel bírt, első nemzedéke legendát teremtett, a szó eredeti értelmében követendő mintaként mutatta fel a folyamatos megújulás, az önelvű kultúrateremtés, a korábban nem létező elgondolhatóságának az igényét. Sok tekintetben sikertörténetről beszélhetünk, hiszen a folyóirat egy évtized alatt szükségszerűként mutatta fel a saját létét, és létrehozta a maga helyét a vajdasági, az egyetemes magyar és a jugoszláviai kulturális térben. Gyors kanonizálódása tetten érhető a rá történő reflexiókban a nyilvános és az informális kulturális terekben, megnyilvánult például a fentiekben vázolt tankönyvi fejezetekben, Bori Imrének a folyóirat működése közben született, a jugoszláviai magyar irodalom történetét megalkotó monográfiáinak egymást követő kiadásaiban, szerkesztőinek gyors érvényesülésében. A folyóirat az akadályoztatások ellenére is viszonylag gyorsan bekerül nemcsak az ún. határon túli magyar irodalmi kánonba, hanem az 1980-as évektől íródó egyetemes magyar irodalomtörténetekbe is. A Klaniczay Tibor szerkesztésében készült 1982-es *A magyar irodalom története* című, az egyetemes magyar irodalom teljes történetét a kor lehetőségei szerint áttekinteni kívánó egykötetes irodalomtörténet *Jugoszláviai magyar irodalom* alfejezetének több mint fele az *Új Symposion*ról és három meghatározó szerzőjéről, Tolnai Ottóról, Domonkos

Istvánról és Gion Nándorról szól.[23] Ugyancsak 1982-ben jelenik meg az 1945 utáni magyar irodalom történetét bemutató sorozat Béládi Miklós által szerkesztett IV. kötete *A határon túli magyar irodalom* áttekintése, amelynek Bori Imre és Szeli István által írt jugoszláviai magyar irodalmi része hozza Bori Imre vonatkozó irodalomtörténeteinek arányait és értékrendjét, jelentős teret szentelve a folyóiratnak és meghatározó szerzőinek. Az *Új Symposion* narratívaszervező erejére jellemző, hogy az irodalomtörténeti áttekintés az 1960-as évektől fellépő, de a folyóirathoz nem vagy kevésbé kötődő alkotókat *Az „útitársak" csoportja* cím alatt tárgyalja.[24] Az ezeket követő magyar irodalomtörténeti áttekintésekben már rendre ott van a folyóirat, vagy önmagában, vagy Tolnai Ottó kapcsán. A legkarakteresebb módon a Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében készült *A magyar irodalom történetei* harmadik kötetében jelenik meg, amelynek fejezetei egy-egy évszámból és egy ahhoz az évhez kapcsolható markáns irodalmi eseményből indulnak ki.[25] Az 1965-ös év eseménye az *Új Symposion* indulása – Virág Zoltán adatgazdag és arányos felépítésű tanulmányával.[26]

A folyóirat története ugyanakkor nem diadalmenet, kezdettől fogva konfliktusokat generált, ellenállást váltott ki a saját közvetlen közegében, miközben a szerkesztők közötti nézetkülönbségek, ellentétek, rivalizálások is nehezítik/dinamizálják működését. A szerkesztőségváltások, a fő- és felelős szerkesztők cseréje többször politikai beavatkozásra következett be, és többszöri megrendszabályozása a vajdasági magyar közegben is támogatásra talált vagy éppen innen indult ki. A vajdasági magyar irodalmi identitáshoz mára hozzá tartozik az *Új Symposion* kárhoztatásának története is, azok a narratívák, amelyek akár régi, akár újabb keletű szempontokból negatívan ítélik meg a folyóirat szerepét. Sinkó Ervinnek az *Optimisták* kiadásának kálváriájáról szóló regénye kapcsán fogalmaz úgy Losoncz

[23] Klaniczay Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982, 430–431.

[24] Béládi Miklós (szerk.), *A magyar irodalom története 1945–1975, IV., A határon túli magyar irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 65–157; különösen: 122–134.

[25] Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.), *A magyar irodalom történetei – 1920-tól napjainkig*, Gondolat Kiadó Budapest, 2007.

[26] Virág Zoltán, A margó vándorai, i. m., 536–548.

Alpár – épp az *Új Symposion* történetét keretként használó könyvében, hogy „[a] kiadás történetére, mint egy légyfogóra ráragadnak a különféle történetek…" Az *Új Symposion* története is egyre inkább ilyen légyfogóként azonosítható, amelyhez odatapadnak a vajdasági magyar kultúra utóbbi fél évszázadának történetei, beleértve a jugoszláviai szocialista önigazgatás vagy a nemzeti és nemzetiségi politika kísérleteit, a két világrend közötti egyensúlyozás művészetével és a művészeti praxisok relatív szabadságával, lehetőségeivel és időnkénti irracionális szigorával; beleértve a kisebbségi kulturális közösségen belüli konfliktusokat, hatalmi harcokat, a megvalósuló illúziókat és illúziónak bizonyuló valóságokat, aztán a széthullás kíméletlen forgatókönyveit és realitásait, amelynek a nagy folyamatokban a vajdasági magyar kultúra eróziója csak járulékos vesztesége, ám rá nézve annál tragikusabbak a következményei.

A symposionista hagyomány ott munkálkodott a hosszú és nehéz kilencvenes években a vajdasági magyar irodalom maradóiban, ahogy a Vajdaságból elszármazottak, a magyarországi irodalmi életben helyüket keresők is voltaképpen a „sympós" tőkét vitték magukkal, és forgatták több-kevesebb sikerrel. A „tanszékes" diplomával és a vajdasági irodalmi tapasztalatokkal helyet keresők tudásában, habitusában is ott vannak a symposionistaként azonosítható nyomok, bárhol is tevékenykedjenek később tanárként, szerkesztőként, irodalmárként, értelmiségiként – Újvidéken, Kishegyesen, Zentán vagy Szabadkán; Pécsett, Szegeden, Kecskeméten, Szolnokon, Budapesten vagy Veszprémben.

E könyv megközelítései az *Új Symposion* összetett és szerteágazó történetéből főleg a folyóiratra mint kiadványra, a folyóirat-szerkesztés alkotótevékenységére irányultak. Nem mellőzhettem az irodalompolitikai körülményeket, hiszen a folyóirat létezése, működése is jelentős részben ezek alakítására, megváltoztatására irányult. Óvtam viszont magam attól, hogy az *Új Symposion* történetéről kialakult diskurzusban domináló irodalompolitikai, nem ritkán politikai és ideológiai kérdések további fejtegetésébe bocsátkozzam, és a jelen könyv erejéig megpróbáljak „igazságot szolgáltatni". Ezeknek a vitáknak minden haszna és tanulsága mellett egyik következménye, hogy a folyóirat irodalmi és művészeti értékei, irodalomtudományi és kritikai eredményei másodlagos kérdéssé váltak, ha ugyan szó esett róluk. Pedig a fenti értékek és eredmények azok, amelyek kultúraalakítók voltak, amelyek meghatározóan formálták a vajdasági magyar irodalmi és művészeti gya-

korlatokat, valamint az irodalomkritikai és társadalomtudományi reflexiót. Mindezekből következnek azok a terjedelmi aránytalanságok is, hogy a könyv fejezetei a folyóirat három évtizedes történetéhez képest döntően az első nemzedékre fókuszálnak. Igazán felforgató, a kulturális folyamatokat befolyásoló hatása a folyóirat első évtizedének volt. A második nemzedék irodalomtudományi és irodalomkritikai eredményeit, az újabb nemzedékeket integráló, a pályán elindító hatását főleg az irodalomtudományos szemlélet érvényesítését és az irodalomkritikai gyakorlatokat taglaló fejezetekben állítottam fókuszba, mint ennek az időszaknak a vajdasági magyar kultúrában meghatározó, sőt azon túlmutató értékeit. A harmadik nemzedék kulturális és közéleti angazsáltsága, aktivizmusa leginkább a vitaműfajokat tárgyaló fejezetben került előtérbe. Az 1983 után felálló szerkesztőség működésével kapcsolatban, méltányolva a társművészetek felé történő radikális és korszerű nyitást, leginkább a szerepvállalással kapcsolatos kritikára és az ebből következő dezintegratív szerepre került hangsúly a különböző fejezetekben, érzékeltetve, hogy ebben az időszakban a folyóirat beszorult a kultúrpolitika által kreált helyzetébe, és alig volt hatása a vajdasági magyar kultúra folyamatainak alakítására. A Sziveri-szerkesztőség rehabilitációja és az ennek nyomán felálló, ún. „koalíciós szerkesztőség" működését is csak érintőlegesen, egy-egy fejezet végén tárgyalom, láttatva a törekvést a hagyomány továbbvitelére és egy korszerű magyar folyóirat szerkesztésére az önmagát ekkor már az egyetemes magyar irodalom terében meghatározó s ugyanakkor a vajdasági magyar közegben cselekedni kívánó szerkesztőség részéről. Mozgásteremet itt valamelyest személyes érintettségem is korlátozta.

Végezetül épp erről a személyes viszonyról szólnék. Az *Új Symposion* olyan számomra, mint egy rég megszűnt rockzenekar, mint nemzedékem számára a Beatles-életérzés: mire kapcsolatba kerültem vele, addigra már nem is volt, szinkronban nem tudtam átélni létezését, működését, sodrását. Abban az évben kezdtem egyetemi tanulmányaimat és tapogatózásaimat az újvidéki irodalmi életben, amelynek tavaszán a Sziveri János vezette harmadik szerkesztői nemzedéket eltávolították a laptól, és éppen nem volt semmilyen *Symposion*. A volt symposionista, de a folyóiratról és a körülötte lévő gondokról hallgató egyetemi oktatóim mellett a háborgó, trónfosztott, egzisztenciális problémákkal bajlódó, igencsak frusztrált Sziveriékkel találkozhattam, és évfolyamtársam, barátom, Bozsik Péter révén ha-

marosan megismerkedhettem velük – kocsmákban, házibulikon vagy Csantavérre szervezett irodalmi esten, ahová még nem jutott el az anatéma. Nem lehetett tehát izguló kezdőként fölmenni a szerkesztőségbe, Bozsikkal voltaképpen azzal kezdtük irodalmi pályánkat, hogy nem publikáltunk – a folyóirat 1984-es újraindulásakor ugyanis csatlakoztunk a Sziveriék által kezdeményezett bojkotthoz. Aztán persze próbálgattuk lehetőségeinket a *Képes Ifjúság* hetilap irodalmi rovatában, majd a *Híd*ban is publikációs lehetőséget kaptunk. Megkörnyékezett bennünket az *Új Symposion* is, és miközben mi néhányan kitartóan elzárkóztunk az együttműködéstől, némi zavarral szemléltük, hogy egyik-másik nemzedéktársunk, majd néhány év múltán a fiatalabbak különösebb fenntartások nélkül csatlakoznak a folyóirathoz. Nagy komolyan, áldozathozatalomból származtatott feltétlen igazságom tudatában vettem aztán részt 1988 végén és 1989 legelején azokban a vitákban, amelyek a Sziveri-szerkesztőség rehabilitálását és a folyóiratra jogot formáló, egymásra torlódott nemzedékek közös szerkesztőségének létrehozását célozták. Meglepődve tapasztaltam, milyen sokan nem osztják véleményemet, és hogy ugyanazokat a történéseket és ugyanazt a helyzetet mennyire különbözőképpen lehet interpretálni. Az egyes nemzedékeken és személyeken messze túlmutató bonyolult konstellációt jól érzékelteti Szerbhorváth György *Symposion*-könyvének *Kiegyezéses vég* című zárófejezete, láttatva, hogy tulajdonképpen a nyolcvanas évek végére felkorbácsolt szerb nacionalizmus tette egyáltalán lehetővé Sziveriék újbóli színrelépését, amely lerombolta Vajdaság Szerbián belüli autonómiáját, megbuktatva azt a hatalmi struktúrát, amelybe beágyazódva működött a vajdasági magyar kultúrpolitika.[27] A folyóirat impresszuma szerint az ezután felálló „koalíciós szerkesztőségben" az 1989/3–4. számtól az 1990/7–8. számig vittem a kritikarovatot. Időközben megérlelődött bennem, hogy habitusomnak megfelelőbb lesz a békésebbnek hitt egyetemi pálya, mint az élő irodalom érdekellentétekkel terhes közege. Naivitásom s döntésem hamarosan végképp nevetségesnek és lényegtelennek bizonyult: az 1991 nyarán kezdődött háborús mozgósítások a tudatosabb és eltökéltebb szándékokat is felülírták, és rövidre zárták történetünket. Megmaradt a személyes történetem kezdetén jelzett hiány. Mondhatnám, hogy részemről ennek a helyére íródott ez a könyv.

[27] Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma*, i. m., 369–377.

IRODALOMJEGYZÉK

ANKERSMIT, Frank R., *A történelmi tapasztalat*, Typotex, Budapest, 2004.

BÁLINT István, Néhány kérdés kezdő kritikusokhoz, *Magyar Szó*, 1962. január 6.

BÁNYAI János, BOSNYÁK István (vál.), *Kontrapunkt. (Symposion 61–63.)*, Forum, Újvidék, 1964.

BÁNYAI János, Illatok, arany és tömjén. Slobodan NOVAK: Mirisi, zlato i tamjan, Matica Hrvatska, Zagreb, 1968, in *Új Symposion*, 47. szám (1969), 4–5.

BÁNYAI János, *Könyv és kritika I. Kritikák*, Forum, Újvidék, 1973.

BÁNYAI János, *Könyv és kritika II. Kritikák*, Forum, Újvidék, 1977.

BÁNYAI János, *Talán így. Kritikatörténet*, Forum, Újvidék, 1995.

BÁNYAI János, *Kisebbségi magyaróra. Tanulmányok*, Forum, Újvidék, 1996.

BÁNYAI János, Nincs rá jó szó, in uő: *Kisebbségi magyaróra. Tanulmányok, kritikák*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996, 143—146.

BÁNYAI János, *Hagyománytörés. Tanulmányok*, Forum, Újvidék, 1998.

BÁNYAI János, Az esszé: útban az elbeszélés felé. A metlikai tölgyfáktól Wittgenstein szövőszékéig, és tovább, in: uő: *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*, Forum, Újvidék, 2003, 5–13.

BÁNYAI János, Diszkontinuitás és versbeszéd. Az *Új Symposion* homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és posztmodern felé, in: uő: *Egyre kevesebb talán. Tanulmányok, kritikák, tisztelgések*, Forum, Újvidék, 2003, 27–44.

BÁNYAI János, Hagyomány és modernitás konfliktusa: kisebbségi kulturális kánon, *Korunk*, 2007/2, 58–64.

BÉLÁDI Miklós (szerk.), *A magyar irodalom története 1945–1975, IV., A határon túli magyar irodalom*, Írták: BÉLÁDI Miklós, S. BENEDEK András, BORI Imre, CSANDA Sándor, KÁNTOR Lajos, KOVÁCS Vilmos, LÁNG Gusztáv, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, SZELI István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 65–157; különösen: 122–134.

BENCSIK Orsolya, A nullásba írt, üvöltő Tolnai-vízjel (Tolnai Ottó: Világpor. Jelenkor, 2016), *Műút*, 058. szám (2016), 76–82.

Bori Imre, Izvor, *Híd*, 1950/április, 278–282.
Bori Imre, Holtponton (Franz Kafka: Átváltozás; Camus: Idegen), *Híd*, 1955/május–június, 756–760.
Bori Imre, Körner Éva, *Kassák irodalma és festészete*, Magvető Kiadó, Budapest, 1967.
Bori Imre, *Irodalmunk évszázadai*, Forum, Újvidék, 1975.
Bori Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Forum, Újvidék, 1982, 1993.
Bori Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom története*, Forum, Újvidék, 1998, 2007.
Bori Imre, Vacsora a Szilágyi Erzsébet fasorban, *Híd*, 2001. április, 297–302.
Bori Imre, A szabadabb szemlélet jegyében. Bori Imre utolsó interjúja, készítette: Franyó Zsuzsanna, *Híd*, 2004. július, 890–893.
Bori Imre, *A címzett: Bori Imre. Válogatás a Bori Imrének írt levelekből (1951–1989)*, Válogatta és közreadta Bori Imre jogörökösei nevében Ózer Ágnes, Összeállította, a leveleket sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Berényi Emőke, Ferencz-Fehér Dorottya, Herédi Károly és Mikuska Judit, Forum, Újvidék, 2019.
Bosnyák István, *Politikai symposion a Délvidéken I. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 2003.
Bosnyák István, *Szóakció I. (Adalékok irodalmunk szellemrajzához)*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980.
Bosnyák István, *Szóakció II. (Adalékok egy nemzedéki szellemiség rajzához)*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.
Böndör Pál, Maurits Ferenc és Rajsli Emese, Aztán csak csinálom, és nem tudok leállni. Rajsli Emese pétervárad beszélgetése Böndör Pállal és Maurits Ferenccel, *Ex Symposion*, 98 (2017), 18–25.
Clyne, Michael, Pluricentric Languages. Introduction, in Clyne, Michel (ed.), *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 1992, 1–9.
Csányi Erzsébet (szerk.), Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. konTextus könyvek 1., Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007.
Csányi Erzsébet, Vajdaság: az átalakulás tégelye. Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában, in Csányi Erzsébet szerk., Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. *konTextus könyvek 1.*, Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007, 51–58.
Csányi Erzsébet, *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben. A vajdasági magyar jeanspróza természetrajza*, Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010.
Csányi Erzsébet, Tomaž Šalamun és Tolnai Ottó. Ironikus lírai ikonok, in *Hungarológiai Közlemények*, 2017/3, 90–99.

Csorba Béla, Vékás János (vál., szerk.), *A kultúrtanti visszavág. A Symposion-mozgalom krónikája 1954–1993*, Csorba Béla, Újvidék, 1994.

Csorba Béla, A lábadozástól az elsorvadásig. A vajdasági magyar iskolaügy a második világháború után. In *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*, 1994. 5. évf. 1. sz., 96–117.

Dánél Mónika, A hiány plasztikus helye. Kép és szöveg megnyíló terei az *Új Symposion*ban, in Uő, *Nyelv-karnevál. Magyar neoavantgárd alkotások poétikája*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2016, 44–77.

Deleuze, Gilles, Guattari, Félix, *Kafka – A kisebbségi irodalomért*, ford. Karácsonyi Judit, Qadmon, Budapest, 2009.

Domonkos István, Orcsik Roland, A gyönyörű világot választottam: Domonkos Istvánnal Orcsik Roland beszélget, *Híd*, 2015/9–10, 41–57.

Elek Tibor, A „határon túli magyar irodalom" integrációjának kérdései. Bányai János, Bertha Zoltán, Elek Tibor, Kántor Lajos, Szakolczay Lajos, Tőzsér Árpád kerekasztal-beszélgetése. Elhangzott a Károlyi Palota Kulturális Központban 2001. március 13-án. A beszélgetést vezette és a szöveget gondozta: Elek Tibor, in: *Vízumköteles irodalom? Internetes konferencia az UngParty honlapján*, 2003. http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/kerekasz.htm (A letöltés ideje: 2019. június 18.)

Elek Tibor, Egy mítosz(rendszer) felemás lebontása. Volt egyszer egy folyóirat: *Új Symposion* (1965–1992), *Hitel*, 2007. január, 107–114.

Erdélyi Erzsébet, Nobel Iván, Disputa Tolnai Ottó Doreen 2 című verséről, *Iskolakultúra*, 1992/2. 60–62.

Faragó Kornélia, Interpretációs ösvények kereszteződésében, in Virág Zoltán (szerk.), *Végel-symposion. Tanulmányok Végel László műveiről*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2005, 30–39.

Faragó Kornélia, Kulturális interpretáció – nemzedéki nyelvszakadás – átsugárzó jelentéskörök, in Uő, *A viszonosság alakzatai*, Forum, Újvidék, 2009, 70–79.

Faragó Kornélia, Affinitások és koncepciók. Képzőművészeti gondolkodás az *Új Symposion*ban, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok. Szövegszervező vizualitás az Új Symposionban*, Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, 2019, 76–93.

Fenyvesi Ottó, Bozsik Péter, Ladányi István, Magyarság és multikulturális nyitottság. Fenyvesi Ottóval Bozsik Péter és Ladányi István beszélgetett, *Ex Symposion*, 98 (2017), 70–82.

Gerold László, Fordításainkról II. Vasko Popa: Kéreg. Adi: Pesme, *Új Symposion*, 2. szám (1965), 13–14.

Gerold László, Pro domo nostra, *Új Symposion*, 4. szám (1965), 19.

Györe Géza, *A horvát és a szerb irodalom magyar recepciója. Bibliográfia*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2019.

Habermas, Jürgen, *Filozófiai diskurzus a modernségről. Tizenkét előadás*, fordította Nyizsnyánszki Ferenc és Zoltai Dénes, Helikon Kiadó, Budapest, 1998.
Herceg János, „Nem lehet átlépni korokat és geográfiai messzeségeket", a beszélgetést készítette Mikola Gyöngyi, in Szajbély Mihály (szerk.), *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal*, JATE, Szláv Filológia Tanszék, Szeged, 1995, 5–14.
H. Nagy Péter, A konkrét keret, *Iskolakultúra*, 2005/12, 137–143.
Hornyik Miklós, *Szabálytalan napló*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981.
Hornyik Miklós, *Meghasonlásunk története. Délvidéki könyv*, Timp Kiadó, Budapest, 2009.
Horváth Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013.
Hózsa Éva, *Csáth-allé (és kitérők). Összegyűjtött tanulmányok, esszék, cikkek egy életmű mozgáslehetőségeiről (1990–2009)*, Életjel, Szabadka, 2009.
Kiš, Danilo, Pro domo sua, *Új Symposion*, 4. szám (1965), 18–19.
K-k [Kabók Erika], Purger Tibor lemondott, *Magyar Szó*, 1989. február 24.
Klaniczay Tibor (szerk.), A magyar irodalom története, Írta: Nemeskürty István, Orosz László, Németh G. Béla, Tamás Attila, Görömbei András, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982, 430–431.
Kollár Árpád, Orcsik Roland (szerk.), *Proiectum Maurits*, Univ Kiadó, Szeged, 2010. / szatírIKON könyvek IV./
Konc József, mici-projektum, *Új Symposion*, 47. szám (1969), 21.
Koncz István, „…a magabiztosságot az *Új Symposion* generációja hozta magával…", a beszélgetést készítette Szergejev Zsuzsa, in Szajbély Mihály (szerk.), *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal*, JATE, Szláv Filológia Tanszék, Szeged, 1995, 53–57.
Kovács András Bálint, *A modern film irányzatai. Az európai művészfilm 1950–1980*, Palatinus, Budapest, 2006.
Krajczár Imre, Eltévedtek a csatatéren. A makró és a próféta, *Új Symposion*, 11. szám (1965), 13–16.
Kürti Emese, Ufo party. Az *Új Symposion* folyóirat szerepe a magyarországi neoavantgárdban, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok*. Szövegszervező vizualitás az *Új Symposion*ban, Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, 2019, 24–38.
Lábadi Zsombor, *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis*, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008.
Ladányi István, Pintér Viktória (szerk.), *Folyamatok, törésvonalak, elmozdulások. Előadások és tanulmányok a magyar folyóirat-kultúráról*, Sziveri János Intézet–Gondolat Kiadó, Veszprém–Budapest, 2015
Ladik Katalin, Élhetek az arcodon? Regényes élettörténet, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007.

Ladik Katalin, Ladányi István, Mikola Gyöngyi, Csak radikálisan lehet. Mikola Gyöngyi és Ladányi István beszélgetése Ladik Katalinnal, *Ex Symposion*, 72. szám (2010), 1–12.

Lopandić, Dušan, A fogyasztás növekedésének okai és kísérői, *Új Symposion*, 1. szám (1965), 19–21.

Losoncz Alpár, *A hatalom(nélküliség) horizontja. Hommage à Új Symposion*, Forum, Újvidék, 2018.

Losoncz Alpár, A lázadás „posztmodernizálódása"? (Végel László), in uő, *A hatalom(nélküliség) horizontja. Hommage à Új Symposion*, Forum, Újvidék, 261–280.

Losoncz Alpár, A totalizálódott irónia lírája (Reflexiók Tolnai Ottó Wilhelm-dalairól), *Híd*, 1984. április, 495–501.

Losoncz Alpár, Kommentár, *Új Symposion*, 200. szám (1981. december), 418–424.

Lovas Ildikó, Idők, szelek, szerkesztőségek. Az árulás természetéhez, *Magyar Szó*, 2018. október 1., https://www.magyarszo.rs/hu/3797/mellekletek_uveggolyo/190602/Id%C5%91k-szelek-szerkeszt%C5%91s%C3%A9gek.htm (A letöltés ideje: 2022. 08. 29.)

L. Simon László, Konkrét költészet - konkrét vers, in Uő, *Hidak a Dunán, Esszék, tanulmányok*, Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 65–141.

Major Nándor, *Az áprilisi Híd és a körülmények. Esszék*, Forum, Újvidék, 2011.

Mikola Gyöngyi 2012 A Symposion képi fordulata. *Symposion–Híd* 62 (12). 4–13.

Milošević, Nikola, Az erkölcs kritikája Lev Sesztov műveiben, *Új Symposion*, 4. szám (1965), 22–24.

Németh Ferenc, Az Ifjúság című lap Symposion melléklete és a Symposion első nemzedéke (1961–1964), *Pro Minoritate*, 2009. tél, 81–109.

Németh Ferenc, Ifjak az Ifjúságban. A Symposion első nemzedékének felállásáról, *Híd*, 2009/november–december, 64–73.

Németh Ferenc, Kezdetben volt a – kezdet, *Híd*, 2010/7, 25–28.

Németh Zoltán, Pluricentrikus nyelv és transzkulturalizmus a kortárs határon túli magyar irodalmakban, *Irodalmi Szemle* 2018/10, https://irodalmiszemle.sk/2018/10/nemeth-zoltan-pluricentrikus-nyelv-es-transzkulturalizmus-a-kortars-hataron-tuli-magyar-irodalmakban/ (A letöltés ideje: 2019. 12. 29.)

Novák Anikó, A vizualitás és textualitás viszonya a vajdasági magyar folyóiratokban, *Hungarológiai Közlemények*, 2017/3, 110–119.

Novak, Slobodan, Slobodan Novak válasza a telegram kérdésére, *Új Symposion*, 47. szám (1969), 3.

Orcsik Roland, *detoNáció. Domonkos István művészetének exjugoszláv irodalmi kapcsolatformái*, Forum, Újvidék, 2015.

Penovác Sára, Interperszonális viszonylatok (A Bori–Kassák-levelezés hangsúlyos szöveghelyei), *Híd*, 2017. április, 69–76.

Pintér Viktória, Spontaneitás és életkollázs, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok. Szövegszervező vizualitás az* Új Symposion*ban*, Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, 2019, 42–55.

Podolszki József, Vidékiesség, jugoszlávság, európaiság – harc az autonóm irodalomért, Előtanulmány a Symposionról, *Új Symposion*, 117–118. szám (1975. január–február), 1–23.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništvo. Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. i 2002. Podaci po naseljima. Republički zavod za statistiku, Beograd, maj 2004.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini. Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opštinama. Knjiga III. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1994.

Propp, Vladimir Jakovlevics, *A mese morfológiája*, Osiris-Századvég, Budapest, 1995, 79–83.

Radics Viktória, A rinocérosz, *Jelenkor*, 2018. március, 312–315.

Radics Viktória, Képrombolás Sziveri János költészetében, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.), *[Szét]tördelt hagyományok. Szövegszervező vizualitás az* Új Symposion*ban*, Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, 2019, 94–112.

Rajsli Emese 2017 Aztán csak csinálom, és nem tudok leállni. Rajsli Emese péterváradi beszélgetése Böndör Pállal és Maurits Ferenccel. In: *Ex Symposion* 98, 18–25.

Sinkó Ervin, Az entellektüelről, a jugoszláviai magyar entellektüelről, *Ifjúság, Symposion*, 1962. március 15., 8.

Sinkó Ervin levelezése II., Illés László (szerk.), Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.

Šoljan, Antun. Az entellektüell ma, *Ifjúság, Symposion*, 1962. március 1., 8.

Šoljan, Antun. Az író és a nemzedék. A Kratki izlet (Rövid kirándulás) című díjnyertes regény szerzőjének válasza a TELEGRAM egyik kérdésére, in *Új Symposion*, 53. szám (1969), 11–12.

Szajbély Mihály (szerk.), *Rózsaszín flastrom. Beszélgetések vajdasági írókkal*, JATE, Szláv Filológia Tanszék, Szeged, 1995.

Szajbély Mihály, Modern Annales, *Alföld*, 1995/8, 85–91.

Szerbhorváth György, *Vajdasági lakoma. Az* Új Symposion *történetéről*, Kalligram, Pozsony, 2005.

Sziveri János, Levelek egy baráthoz. Sziveri János levelei Fenyvesi Ottóhoz, *Tiszatáj Online*, 2014. február 21. https://tiszatajonline.hu/irodalom/levelek-egy-barathoz/ (A letöltés időpontja: 2021. december 29.)

Szlivinszkij, Osztap, Ember a száműzetés helyén, *Szláv Textus*, 2013. https://szlavtextus.blog.hu/2013/02/19/osztap_szlivinszkij_ember_a_szamuzetes_helyen (A letöltés ideje: 2021. 02. 01.)

Sz. Molnár Szilvia, Vizuális költészet vagy képvers? A képvers-értés szempontjai a magyar irodalomtörténet-írásban, *Iskolakultúra*, 2001/10. szám,26–38.
Szombathy Bálint, *A konkrét költészet útjai*, Képírás füzetek, Kaposvár, 2005.
Szűgyi Zoltán, Bozsik Péter, Véletlenül se jelenthessen veszélyt. Szűgyi Zoltánnal beszélget Bozsik Péter, *Ex Symposion* 98. szám (2017), 49–56.
Thomka Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram, Pozsony, 1994.
Thomka Beáta, Egy Tolnai-metafora visszavezetése, in Csányi Erzsébet (szerk.), Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. *konTextus könyvek 1.*, Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007, 7–14.
Thomka Beáta, Friss szellemiség, tájékozódási igény. Thomka Beátával beszélgetett Ladányi István, *Ex Symposion* 98. szám (2017), 39–44.
Thomka Beáta, Symposion-kollázs, in Uő, *Déli témák. Kultúrák között*, zEtna, Zenta, 2009, 119–139.
Thomka Beáta, Egy Tolnai-metafora visszavezetése, in Uő, *Déli témák*, zEtna, Zenta, 152–161.
Toldi Éva (szerk.), Ötvenéves a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2009.
Toldi Éva, Domonkos István: Rátka, in Pécsi Györgyi, Falusi Márton (főszerk.), *MMA – MMKI Lexikon*, Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/ratka
Tolnai Ottó, Gartlic za čas kratiti, in *Új Symposion*, 8. szám (1965), 13.
Tolnai Ottó, *Vidéki Orfeusz. Válogatott versek*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
Tolnai Ottó, Képek Koncz Istvánról, *Híd*, 1988/6, 781—790.
Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye*, kérdező: Parti Nagy Lajos, Kalligram, Pozsony, 2004.
Tolnai Ottó, Az interjú mint olyan (I. rész), 2017. https://litera.hu/magazin/interju/nagy-vizit-tolnai-ottonal.html (Letöltve: 2019. június 30.) Tóth Lajos, A József Attila Tudományegyetem egységes kísérletének a vajdasági iskolareform szemszögéből való összehasonlító vizsgálata, *Létünk*, 1982/6, 1045–1067.
Utasi Csaba, *Tíz év után. Esszék, kritikák, tanulmányok*, Forum, Újvidék, 1974. [Symposion Könyvek 40.]
Utasi Csaba, *Vonulni ha illőn… Tanulmányok, kritikák*, Forum, Újvidék, 1982.
Utasi Csaba, *Irodalmunk és a Kalangya. Monográfia*, Forum, Újvidék, 1984.
Utasi Csaba, *Vér és sebek. Tanulmányok, kritikák*, Forum, Újvidék, 1994.
Vajda Gábor, *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006.
Vajda Gábor, *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989)*, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2007.

Várady Tibor és Szerbhorváth György: Lázadás a keretek ellen. Várady Tiborral Szerbhorváth György beszélgetett, *Ex Symposion*, 98 (2017), 5–12.
Végel László, A jugoszláviai magyar entellektüell, *Ifjúság, Symposion*, 1962. március 8., 8.
Végel László, Zágrábi variációk, *Symposion, Ifjúság*, 1964. március 26., 13.
Végel László, Jegyzetek az új amerikai hősökről. Színvázlatok a gesztusokról, *Új Symposion*, 9–10. szám (1965), 4–5.
Végel László, Bevezető jegyzetek Antun Šoljan készülő regényéhez (kratki izlet – rövid kirándulás), Forum 1964. (4–5, 6), in *Új Symposion*, 1. szám (1965), 12–13.
Vegel Laslo, *Memoari jednog makroa*, s mađarskog preveo Aleksandar Tišma, Matica srpska, Novi Sad, 1969.
Végel László, Homokdombok, *Új Symposion*, 200. szám (1981), 399–403.
Végel László–Radics Viktória, Szenttamástól Berlinig. Életinterjú Végel Lászlóval, *Ex Symposion*, 80. szám (2012), 1–15.
Végel László, *Temetetlen múltunk. Önéletrajzi regény*, Noran Libro, Budapest, 2019.
Vékás János, *Utak. Életinterjúk 1980–1990*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2010.
Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011.
Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban 1955–1959. Kronológia*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012.
Vékás János, *Magyarok a Vajdaságban 1960–1964. Kronológia*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2013.
Vékás János, *Utak 2. Interjúk és társadalomtörténeti portrék. CD-melléklettel*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2017.
Virág Zoltán, A margó vándorai, in Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.), *A magyar irodalom története III*, Gondolat, Budapest, 2007, 536–548.
Virág Zoltán, Az élmények koloritja: A folyói, a delta és a tenger kulturális alakzatai a symposionista költészetben és prózában, in Uő, *A szomszédság kapui*, zEtna, Zenta, 2010. 234–254.
Weöres Sándor, Weöres Sándor levele Végel Lászlóhoz, *Új Symposion*, 23. szám (1967), 21.

A SZERKESZTŐK JEGYZÉKE

FŐSZERKESZTŐK

Symposion melléklet

Az *Ifjúság* hetilapban megjelenő *Symposion* mellékletnek nincs főszerkesztője. A munkatársi névsorban az 1961. december 21-ei számban Tolnai Ottót nevesítik szerkesztőként. Ez a szerkesztőség vezetését jelenti.

1962. szeptember 6-ától 1964. szeptember 24-éig Bosnyák István a szerkesztő.

Új Symposion

1. (1965. január) – 3. (1965. március) szám: Bosnyák István fő- és felelős szerkesztő, Tolnai Ottó szerkesztő
4. (1965. április) – 12. (1966. ?) szám: Fehér Kálmán fő- és felelős szerkesztő, Tolnai Ottó szerkesztő
13. (1966. ?) – 28. (1967. augusztus) szám: Fehér Kálmán fő- és felelős szerkesztő
29–30. (1967. szeptember–október) – 53. (1969. szeptember): Bányai János fő- és felelős szerkesztő
54. (1969. október) – 71–72. (1971. március–április): Tolnai Ottó főszerkesztő, Várady Tibor felelős szerkesztő
73. (1971. május) – 80. (1971. december): Tolnai Ottó fő- és felelős szerkesztő
81. (1972. január) – 106–107. (1974. február–március): Utasi Csaba felelős szerkesztő, Tolnai Ottó szerkesztő
108. (1974. április) – 177–178. (1980. január–február): Danyi Magdolna fő- és felelős szerkesztő, Bognár Antal szerkesztő
179. (1980. március) – 211. (1982. november): Sziveri János fő- és felelős szerkesztő
212. (1982. december) – 216. (1983. április): Sziveri János fő- és felelős szerkesztő, Balázs Attila szerkesztő

217–218. (1984. január–február) – 277–278. (1989/1–2.): Purger Tibor fő- és felelős szerkesztő
279–280. (1989/3–4.) – 306–307. (1991/6–7): Beszédes István fő- és felelős szerkesztő
308–309. (1991/8–9.): Bozsik Péter megbízott fő- és felelős szerkesztő
310–311. (1991/10–11.) – 323–324. (1992/11–12.): Papp p Tibor megbízott fő- és felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉGEK

Symposion melléklet
1961. december 21-étől 1962. június 28-áig változatlan a szerkesztőség összetétele, kivéve az 1962. január 18-ai számot. A „munkatársak"-nak nevezett szerkesztők felsorolása az induló mellékletben: Domonkos István, Fehér Kálmán, Konc István, Bányai János, Tolnai Ottó (szerkesztő).
Az 1962. január 1-jei számtól ugyanez betűrendben: Bányai János, Domonkos István, Fehér Kálmán, Konc István, Tolnai Ottó (szerkesztő).
1962. január 18-án: Bányai János, Domonkos István, Tolnai Ottó (szerkesztő).
1962. szeptember 6-ától az évfolyam végéig nem tüntetik fel a szerkesztőket. Bosnyák István Symposion-monográfiájának első kötete szerint ez a szerkesztőség azonos az 1963. január 1-jétől feltüntetett névsorral: Bányai János, Bosnyák István szerkesztő, Domonkos István, Gerold László, Utasi Csaba.[1]
1963. január 1-jétől szerkesztőbizottságként újra feltüntetik a szerkesztőket: Bányai János, Bosnyák István (szerkesztő), Domonkos István, Gerold László, Utasi Csaba.
1963. október 17-től 1964. szeptember 24-éig, a melléklet utolsó számáig a szerkesztőbizottság névsora: Bányai János, Bosnyák István (szerkesztő), Fehér Kálmán, Végel László, Vlaovics József.

Új Symposion
1. (1965. január) – 3. (1965) szám: Bosnyák István (fő- és felelős szerkesztő), Tolnai Ottó (szerkesztő), Bányai János, Domonkos István, Fehér Kálmán, Gerold László, Raffai Ferenc, Utasi Csaba, Varga Zoltán, Váradi Tibor (a 2. számtól Várady), Végel László. Technikai szerkesztő: Papp Miklós, fejlécterv: Kapitány László. Titkár: Molnár F. Rózsa, lektor: Gerold László.

[1] Bosnyák István, *Politikai Symposion a Délvidéken. I. kötet. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 2003, 105.

4. (1965. április) – 5. (1965. május): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő), Tolnai Ottó (szerkesztő), Bányai János, Domonkos István, Gerold László (lektor), Raffai Ferenc, Utasi Csaba, Varga Zoltán, Várady Tibor, Végel László, Baráth Ferenc, Brasnyó István, Maurits Ferenc, Molnár F. Rózsa (titkár), Papp Miklós (technikai szerkesztő).
6–7. (1965. június–július) – 8. (1965. augusztus): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő), Tolnai Ottó (szerkesztő), Bányai János, Domonkos István, Gerold László (lektor), Raffai Ferenc, Utasi Csaba, Varga Zoltán, Várady Tibor, Végel László, Baráth Ferenc (technikai szerkesztő), Brasnyó István, Molnár F. Rózsa (titkár).
9–10. (1965. szeptember–október): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő), Tolnai Ottó (szerkesztő). A szerkesztőbizottság tagjai: Bányai János, Domonkos István, Gerold László (lektor), Raffai Ferenc, Utasi Csaba, Varga Zoltán, Várady Tibor, Végel László, Baráth Ferenc (technikai szerkesztő), Brasnyó István, Molnár F. Rózsa (titkár).
11. – 12. (1966): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő), Tolnai Ottó (szerkesztő). Technikai szerkesztő: Baráth Ferenc. Titkár: Molnár F. Rózsa, lektor: Gerold László.
13. (1966) – 14—15. (1966): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő). Technikai szerkesztő: Baráth Ferenc. Titkár: Molnár F. Rózsa, lektor: Gerold László.
16. (1966) – 18. (1966): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő). Technikai szerkesztő: Baráth Ferenc. Titkár: Molnár F. Rózsa, lektor: Utasi Csaba.
19. (1966) – 22. (1967): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő). Technikai szerkesztő: Baráth Ferenc. Titkár: Jung Károly, lektor: Utasi Csaba.
23. (1967. március) – 24–25. (1967. április—május): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő). Technikai szerkesztő: Baráth Ferenc. Titkár: Jung Károly.
26–27. (1967. június–július) – 28. (1967. augusztus): Fehér Kálmán (fő- és felelős szerkesztő). Technikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Titkár: Jung Károly, lektor: Utasi Csaba.
29–30. (1967. szeptember–október) – 42. (1968. október): Bányai János (fő- és felelős szerkesztő), Bosnyák István, Tolnai Ottó (szerkesztők). Technikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Titkár: Jung Károly, lektor: Utasi Csaba.
43. (1968. november) – 44. (1968. december): Szerkesztőbizottság: Bányai János (fő- és felelős szerkesztő), Böndör Pál, Fehér Kálmán, Gerold László, Tolnai Ottó (szerkesztő), Várady Tibor és Végel László. A Sinkó Ervin-munkaév szerkesztője: Bosnyák István. Technikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Titkár: Jung Károly, lektor: Utasi Csaba.
45. (1969. január) – 53. (1969. szeptember): Szerkesztőbizottság: Bányai János (fő- és felelős szerkesztő), Böndör Pál, Fehér Kálmán, Gerold László, Tolnai Ottó (szerkesztő), Várady Tibor és Végel László. Technikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Titkár és lektor: Thomka Beáta.
54. (1969. október) – 65. (1970. szeptember): Szerkesztőbizottság: Ágoston András, Bosnyák István, Danyi Magdolna, Gion Nándor, Podolszki József, Tolnai Ottó (főszer-

kesztő), Utasi Csaba, Vajda Gábor, Várady Tibor (felelős szerkesztő), Végel László. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár és lektor: Thomka Beáta.

66. (1970. október): Szerkesztőbizottság: Bosnyák István, Danyi Magdolna, Gerold László, Gion Nándor, Tolnai Ottó (főszerkesztő), Tóth Ferenc, Utasi Csaba, Vajda Gábor, Várady Tibor (felelős szerkesztő), Végel László. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár és lektor: Thomka Beáta.
67. (1970. november) – 71–72. (1971. március–április): Szerkesztőbizottság: Bosnyák István, Danyi Magdolna, Gerold László, Gion Nándor, Tolnai Ottó (főszerkesztő), Tóth Ferenc, Utasi Csaba, Vajda Gábor, Várady Tibor (felelős szerkesztő), Végel László. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária, lektor: Tóth Ferenc.
73. (1971. május): Szerkesztőbizottság: Bosnyák István, Danyi Magdolna, Gerold László, Gion Nándor, Tolnai Ottó (fő- és felelős szerkesztő), Utasi Csaba, Vajda Gábor, Várady Tibor, Tóth Ferenc, Végel László. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc és Szombathy Bálint. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária, lektor: Tóth Ferenc.
74. (1971. június) – 80. (1971. december): Szerkesztőbizottság: Bosnyák István, Danyi Magdolna, Gerold László, Gion Nándor, Tolnai Ottó (fő- és felelős szerkesztő), Utasi Csaba, Vajda Gábor, Várady Tibor, Tóth Ferenc, Végel László. Grafikai szerkesztő: Szombathy Bálint. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária, lektor: Tóth Ferenc.
81. (1972. január) – 87–88. (1972. július–augusztus): Szerkesztőbizottság: Bányai János, Bognár Antal, Fehér Kálmán, Podolszki József, Thomka Beáta, Tolnai Ottó (szerkesztő), Utasi Csaba (felelős szerkesztő). Grafikai szerkesztő: Szombathy Bálint. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.
89. (1972. szeptember) – 106–107. (1974. február–március): Szerkesztőbizottság: Bányai János, Bognár Antal, Fehér Kálmán, Podolszki József, Thomka Beáta, Tolnai Ottó (szerkesztő), Utasi Csaba (felelős szerkesztő). Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.
108. (1974. április): Szerkesztik: Bognár Antal (szerkesztő), Böndör Pál, Brunner Emilia, Danyi Magdolna (fő- és felelős szerkesztő), Domonkos István, Márton István, Vajda Gábor. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.
109. (1974. május) – 120. (1975. április): Szerkesztik: Bognár Antal (szerkesztő), Böndör Pál, Brunner Emilia, Danyi Magdolna (fő- és felelős szerkesztő), Domonkos István, Márton István, Thomka Beáta. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.
121. (1975. május) – 149. (1977. szeptember): Szerkesztik: Bognár Antal (szerkesztő), Böndör Pál, Brunner Emilia, Danyi Magdolna (fő- és felelős szerkesztő), Domonkos István, Fenyvesi Ottó, Juhász Erzsébet, Márton István, Thomka Beáta. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.

150–151. (1977. október–november) – 163. (1978. november): Szerkesztik: Balázs Attila, Beretka Ferenc, Bognár Antal (szerkesztő), Böndör Pál, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Danyi Magdolna (fő- és felelős szerkesztő), Faragó Kornélia, Fenyvesi Ottó, Mák Ferenc, Sebők Zoltán, Sziveri János, Vass Éva. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.

164. (1978. december): Szerkesztik: Balázs Attila, Beretka Ferenc, Bognár Antal (szerkesztő), Böndör Pál, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Danyi Magdolna (fő- és felelős szerkesztő), Faragó Kornélia, Fenyvesi Ottó, Mák Ferenc, Pogány Imre, Sebők Zoltán, Sziveri János, Vass Éva. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.

165. (1979. január) – 177–178. (1980. január–február): Szerkesztik: Balázs Attila, Bálint Sándor, Beretka Ferenc, Bognár Antal (szerkesztő), Böndör Pál, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Danyi Magdolna (fő- és felelős szerkesztő), Faragó Kornélia, Fenyvesi Ottó, Mák Ferenc, Pogány Imre, Sebők Zoltán, Sziveri János, Vass Éva. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.

179. (1980. március) – 188. (1980. december): Szerkesztik: Balázs Attila, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Faragó Kornélia, Fekete J. József, Fenyvesi Ottó, Kalapáti Ferenc, Losoncz Alpár, Mák Ferenc, Pogány Imre, Sebők Zoltán, Sziveri János (fő- és felelős szerkesztő). Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.

189–190. (1981. január–február) – 211. (1982. november): Szerkesztik: Balázs Attila, Bicskei Zoltán, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Faragó Kornélia, Fekete J. József, Fenyvesi Ottó, Kalapáti Ferenc, Losoncz Alpár, Mák Ferenc, Pogány Imre, Sebők Zoltán, Sziveri János, Szűgyi Zoltán és Túri Gábor. Fő- és felelős szerkesztő: Sziveri János. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.

212. (1982. december) – 215. (1983. március): Szerkesztik: Balázs Attila, Bicskei Zoltán, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Faragó Kornélia, Fekete J. József, Fenyvesi Ottó, Kalapáti Ferenc, Losoncz Alpár, Mák Ferenc, Pogány Imre, Sebők Zoltán, Sziveri János, Szűgyi Zoltán és Túri Gábor. Fő- és felelős szerkesztő: Sziveri János. Szerkesztő: Balázs Attila. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.

216. (1983. április): A 216. szám irodalmi, művészet és kritikai részét szerkesztették: Balázs Attila (szerkesztő), Bicskei Zoltán, Csányi Erzsébet, Csorba Béla, Faragó Kornélia, Fekete J. József, Fenyvesi Ottó, Kalapáti Ferenc, Losoncz Alpár, Mák Ferenc, Pogány Imre, Sebők Zoltán, Sziveri János (május 9-éig fő- és felelős szerkesztő), Szűgyi Zoltán és Túri Gábor. Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc. Szerkesztőségi titkár: Lőrik Mária.

217–218. (1984. január–február): Fő- és felelős szerkesztő: Purger Tibor. Az 1984/1–2. számot készítették: Gulyás János, Kerekes László (művészeti szerkesztő), Spiegel Tibor,

Szombathy Bálint, Stefán Oszkár (műszaki szerkesztő), Barta Viktória (lektor), Lőrik Mária (titkár), valamint Bicskei Alisa és Dobó László.

219–220 (1984. március–április) – 221–222. (1984. május–június): Szerkesztőség: Gulyás János, Kerekes László (művészeti szerkesztő), Lantos László, Margusics Károly, Szombathy Bálint (szerk. bizottsági tagok); Stefán Oszkár (műszaki szerkesztő), Barta Viktória (lektor), Dávid Csilla (titkár).

223–224. (1984. július–augusztus) – 227–228. (1984. november–december): Szerkesztőség: Gulyás János, Kerekes László (művészeti szerkesztő), Lantos László (olvasószerkesztő), Margusics Károly, Szombathy Bálint; Stefán Oszkár műszaki szerkesztő), Dávid Csilla (titkár).

229–230. (1985. január–február): Szerkesztőség: Gulyás János, Kerekes László, Lantos László, Margusics Károly, Szombathy Bálint (grafikai szerkesztő); Turi Tibor (lektor); Sebestyén Árpád (titkár).

231–232. (1985. március–április) – 233–234. (1985. május–június): Gulyás János, Kerekes László (művészeti szerkesztő), Lantos László, Margusics Károly, Szombathy Bálint; Stefán Oszkár (grafikai szerkesztő), Turi Tibor (lektor); Sebestyén Árpád és Bada Tibor (titkárok).

235. (1985. július): Szerkesztőség: Gulyás János, Kerekes László, Lantos László, Margusics Károly, Szombathy Bálint (grafikai szerkesztő); Turi Tibor (lektor); Sebestyén Árpád (titkár). Vendégszerkesztő és lektor (1985/7): Tari István.

236. (1985. augusztus): Szerkesztőség: Gulyás János, Kerekes László, Lantos László, Margusics Károly, Szombathy Bálint (grafikai szerkesztő); Turi Tibor (lektor); Sebestyén Árpád (titkár).

237–238. (1985/9–10.): Szerkesztőség: Gulyás János, Kerekes László, Lantos László (olvasószerkesztő), Margusics Károly, Szombathy Bálint (grafikai szerkesztő); Bada Tibor, Kontra Ferenc, Kovács Tickmayer István, Máriás Zoltán, Turi Tibor (lektor); Andrási Adrienn (titkár).

239–240. (1985/11–12.): Szerkesztőség: Kerekes László, Lantos László (olvasószerkesztő), Margusics Károly, Szombathy Bálint (grafikai szerkesztő); Bada Tibor, Kontra Ferenc, Kovács Tickmayer István, Máriás Zoltán, Turi Tibor, Andrási Adrienn (titkár).

241–242. (1986/1–2.): Szerkesztőség: Kerekes László, Lantos László (olvasószerkesztő), Margusics Károly, Szombathy Bálint (grafikai szerkesztő); Bada Tibor, Kontra Ferenc, Kovács Tickmayer István, Máriás Zoltán, Turi Tibor; Fejős Klára (titkár).

245–246. (1986/5–6.) – 251–252. (1986/11–12.): Szerkesztőség: Lantos László (olvasószerkesztő), Szombathy Bálint (grafikai szerkesztő), Kerekes László; Bada Tibor, Kontra Ferenc, Kovács Tickmayer István, Máriás Zoltán, Turi Tibor, Fejős Klára (titkár).

249–250. (1986/9–10.): Kerekes László: Pictura erupta [tematikus szám]: szerkesztő: Lantos László, műszaki szerkesztő: Stefán Oszkár, design: Kerekes László.

253–254. (1987/1–2.) – 266–267.: Szerkesztőség: Szombathy Bálint (grafikai szerk.), Lantos László, Kovács Tickmayer István, Kontra Ferenc, Kerekes László – szerk. biz. tagok; Bada Tibor, dr. Klein Rudolf, Máriás Zoltán, Turi Tibor, Fejős Klára (titkár).

271–272. (1988/7–8.): Szerkesztőség: Szombathy Bálint (grafikai szerk.), Lantos László – sz. b.; Kovács Tickmayer István, Kontra Ferenc (irodalmi szerk.), Kerekes László, Bada Tibor, B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Faragó Attila, Hamad Abdel Latif, Hász Róbert, Hornyik Anna, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, dr. Klein Rudolf, Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Papp p Tibor, Szögedi Szabó Béla, Urbán András; Turi Tibor, Máriás Zoltán, Fejős Klára (titkár).

273. (1988/9.) – 277–278. (1989/1–2.): Szerkesztőség: Bada Tibor, B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Hász Róbert, Faragó Attila, Hamad Abdel Latif, Hornyik Anna, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, dr. Klein Rudolf, Kontra Ferenc (irodalmi szerkesztő), Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Papp p Tibor, Szombathy Bálint (grafikai szerkesztő), Szögedi Szabó Béla, Urbán András, Fejős Klára (titkár).

279–280. (1989/3–4.): Szerkesztőség: B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Hász Róbert, Faragó Attila, Hornyik Anna, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, dr. Klein Rudolf, Kontra Ferenc (irodalmi szerkesztő), Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Papp p Tibor, Szombathy Bálint (technikai szerkesztő), Szögedi Szabó Béla, Urbán András. Fő- és felelős szerkesztő: Beszédes István.

281–282. (1989/5–6.): Szerkesztőség: B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Faragó Attila, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, dr. Klein Rudolf, Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Szögedi Szabó Béla, Urbán András, Hornyik Anna (titkár). Szerkesztőbizottság: Balázs Attila (szépprózа), Csorba Béla (társadalom), Kontra Ferenc (irodalmi és olvasószerkesztő), Ladányi István (kritika), Papp p Tibor (vers), Szombathy Bálint (technikai szerkesztő). Sziveri János (főmunkatárs).

283–284. (1989/7–8.) – 286. (1989/10.): Szerkesztőség: B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Faragó Attila, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Szögedi Szabó Béla, Urbán András, Hornyik Anna (titkár). Szerkesztőbizottság: Balázs Attila (szépprózа), Csorba Béla (társadalom), Kontra Ferenc (irodalmi és olvasószerkesztő), Ladányi István (kritika), Papp p Tibor (vers), Szombathy Bálint (technikai szerkesztő), Sziveri János (főmunkatárs).

287–288. (1989/11–12.) – 289–290. (1990/1–2.): Szerkesztőség: B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Faragó Attila, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Szögedi Szabó Béla, Urbán András, Hornyik Anna (titkár). Szerkesztőbizottság: Balázs Attila (szépprózа), Bata János (világirodalom), Csorba Béla (társadalom), Horváth Ottó (szerbhorvát irodalom), Kontra Ferenc (irodalmi és olvasószerkesztő), Ladányi István (kritika), Papp p Tibor (vers), Szombathy Bálint (technikai szerkesztő). Sziveri János (főmunkatárs).

291. (1990/3.) – 292. (1990/4.): Szerkesztőség: B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Faragó Attila, Hornyik Anna, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Szögedi Szabó Béla, Urbán András, Kreszánkó Viktória (titkár). Szerkesztőbizottság: Balázs Attila (széppróza), Bata János (világirodalom), Csorba Béla (társadalom), Horváth Ottó (szerbhorvát irodalom), Kontra Ferenc (irodalmi és olvasószerkesztő), Ladányi István (kritika), Papp p. Tibor (vers), Szombathy Bálint (technikai szerkesztő). Sziveri János (főmunkatárs).

293–294. (1990/5–6.) – 295–296. (1990/7–8.): Szerkesztőség: B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Faragó Attila, Hornyik Anna, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Szögedi Szabó Béla, Urbán András, Kreszánkó Viktória (titkár). Szerkesztőbizottság: Balázs Attila (széppróza), Bata János (világirodalom), Bozsik Péter (vers), Csorba Béla (társadalom), Horváth Ottó (szerbhorvát irodalom), Kontra Ferenc (irodalmi és olvasószerkesztő), Ladányi István (kritika), Szombathy Bálint (technikai szerkesztő). Sziveri János (főmunkatárs).

297–298. (1990/9–10.) – 299–300. (1990/11–12.): Szerkesztőség: B. Tóth Szabolcs, Csapó Julianna, Faragó Attila, Hornyik Anna, Jódal Kálmán, Karácsonyi Attila, Keszég László, Ladányi István, Lovas Ildikó, Molnár V. Zoltán, Szögedi Szabó Béla, Urbán András, Kreszánkó Viktória (titkár). Szerkesztőbizottság: Balázs Attila (széppróza), Bata János (világirodalom), Bozsik Péter (vers), Csorba Béla (társadalom), Horváth Ottó (szerbhorvát irodalom), Kontra Ferenc (irodalmi és olvasószerkesztő), Szombathy Bálint (technikai szerkesztő). Sziveri János (főmunkatárs).

301–302. (1991/1–2.): Szerkesztik: Balázs Attila, Beszédes István (fő- és felelős szerkesztő), Bozsik Péter, Horváth Ottó és Sebők Zoltán. Technikai szerkesztő: Szombathy Bálint.

303. (1991/3) – 306–307. (1991/6–7): Szerkesztik: Balázs Attila, Beszédes István (fő- és felelős szerkesztő), Bozsik Péter, Horváth Ottó és Sebők Zoltán. Technikai szerkesztő: Hadadi András.

308–309. (1991/8–9.): Szerkesztik: Balázs Attila, Beszédes István, Bozsik Péter (megbízott fő- és felelős szerkesztő), Horváth Ottó, Lovas Ildikó, Sebők Zoltán, Utasi Csilla. Technikai szerkesztő: Varga Ferenc.

310–311. (1991/10–11.): Szerkesztik: Beszédes István, Bordás Tímea, Lovas Ildikó (főszerkesztő-helyettes), Papp p Tibor (megbízott fő- és felelős szerkesztő), Utasi Csilla. Technikai szerkesztő: Csernik Attila.

312 (1991/12.): Szerkesztik: Beszédes István, Bordás Tímea, Lovas Ildikó (főszerkesztő-helyettes), Papp p Tibor (megbízott fő- és felelős szerkesztő), Utasi Csilla. Technikai szerkesztő: Bada Tibor.

313–314. (1992/1–2.) – 323–324. (1992/11–12.): Szerkesztik: Bordás Tímea, Lovas Ildikó (főszerkesztő-helyettes), Papp p Tibor (megbízott fő- és felelős szerkesztő), Papp Zsuzsanna (titkár), Utasi Csilla. Technikai szerkesztő: Karácsonyi Attila.

A SZERZŐNEK A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ TANULMÁNYAI

Az „új" paradoxona: avantgárd önmeghatározások. Az *Új Symposion* délszláv, magyar és világirodalmi tájékozódásai az első nemzedék indulásakor (1965–1968), *Tiszatáj*, 2015/10. 71–77.

Hrvatski književni horizont u časopisu *Új Symposion* od 1965 do 1972, in Lukács István prir., *Od početka do danas. 120 godina kroatistike u Budimpešti*, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budimpešta, (Opera Slavica Budapestinensia. Symposia Slavica), 2016, 361–368.

Térképzetek, térképzések, deterritorializáció az *Új Symposion* folyóirat első szerkesztői nemzedékénél (1965–1971), *Partitúra*, 2016/1, 37–46.

A folytatásos regény műfaji sajátosságai és jelentősége az *Új Symposion* folyóirat első szerkesztői nemzedékénél (Tolnai Ottó: Érzelmes tolvaj*ok*, Végel László: *Egy makró emlékiratai*, Gobby Fehér Gyula: *néhány szó a novi sad-i kenyérről*), *Helikon*, LXII. évf. 2016/3, 425–436.

A folytatásos regény műfaji sajátosságai és jelentősége az *Új Symposion* folyóirat első szerkesztői nemzedékénél. Tolnai Ottó: Érzelmes tolvajok, Végel László: *Egy makró emlékiratai*, Gobby Fehér Gyula: *néhány szó a novi sad-i kenyérről*, in Szávai Dorottya és Z. Varga Zoltán (szerk.), *Műfaj és komparatisztika*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017., 415–426.

Sympo, *Ex Symposion* 98. (2017), 1–4.

Az újvidéki *Új Symposion* folyóirat első szerkesztői nemzedékének policentrikus irodalom- és kultúrafelfogása, *Irodalmi Szemle*, 2018. október, 45–54.

Prevođenje i kulturni identitet časopisa *Új Symposion* u prvim godinama izlaženja (1965–1971), *Književna istorija – Časopis za nauku o književnosti* (Belgrád), 50. évf., 164 (2018), 125–134.

„történetére, mint egy légyfogóra, ráragadnak a különféle történetek". Utószó, in Losoncz Alpár, *A hatalom(nélküliség) horizontja. Hommage á Új Symposion*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2018, 361–371.

Az újvidéki *Új Symposion* folyóirat első szerkesztői nemzedékének többközpontú irodalom- és kultúrafelfogása, in: Németh Zoltán – Magdalena Roguska szerk., *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban – Transkulturalizmus a bilingvizmus v literatúrach strednej Európy*, Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2018 / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018, 23–31.

Jugoszláviai magyar irodalom-tankönyvek és az irodalmi kánon, in Földes Györgyi, Szávai Dorottya (szerk.), *Kánon és komparatisztika. A kánonok többszólamúsága kelet-közép-európai kontextusban*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2019, 133–147.

Symposion-interjúk. Szépirodalom, tanúságtétel, irodalomtörténeti forrás?, in Szilágyi Zsófia Júlia (szerk.): *[Szét]tördelt hagyományok: Szövegszervező vizualitás az Új Symposionban*, Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, 2019, 10–23.

A folyóirat tere: az átjárás, az összenyitás és a folytonosság textuális és vizuális alakzatai az *Új Symposion* folyóiratban, in Lajos Katalin, Tapodi Zsuzsa (szerk.), Köztes terek, 2019. április 26–27., Csíkszereda, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2019, 145–160.

Modernizációs narratívák az *Új Symposion*ban: elméletek és gyakorlatok, *Híd*, 2019/7, 129–141.

Műfordítás és kulturális identitás az *Új Symposion* folyóiratban, *Partitúra*, 2019/1, 65–80.

Egy folyóirat-publikáció pillanata: *Symposion*, 1963. február 7., *Műhely*, 2019/5–6, 99–102.

Az *Új Symposion* műfajai, in: Fűzfa Balázs, Markó Péter (szerk.), *„Szél el ne hordja…" Cicelle konferenciák, 2012–2019*, Savaria University Press, Szombathely, 2020, 102–110.

Vitaműfajok az újvidéki *Új Symposion* folyóiratban, in András Ferenc, Kalmár Zoltán (szerk.), *Trianon után: határon innen és túl*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021, 269–283.

Nemzedéki fellépés, csoportreprezentáció, egyéni karrierek. Az újvidéki *Új Symposion* folyóirat első nemzedékének összehasonlító karriervizsgálata, in Bíró Annamária, Boka László (szerk.), *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írócsoportosulások 4.*, reciti – Partium Kiadó, Budapest – Nagyvárad, 2021, 303–315.

Az esszé mint a kísérlet és a dialógus műfaja az *Új Symposion* folyóiratban, in Tóth József (szerk.), *Jövőformáló humán tudományok. A Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karának tanulmánykötete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022. https://mersz.hu/hivatkozas/m948jht_73#m948jht_73

A *Symposion* melléklet (1961–1964), *Tanulmányok*, 2022/2, 31–53.

A szabad vers kultusza az újvidéki *Új Symposion* folyóiratban. *Anafora, Časopis za znanost o književnosti*, 2022/2.

AZ ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

Ifjúság hetilap, 1963. február 7., 11. oldal 62
Az *Új Symposion* 1. számának 12. oldala 138
Az *Új Symposion* 1. számának 13. oldala 139
Az *Új Symposion* 29–30. számának 4. oldala 140
Az *Új Symposion* 29–30. számának 5. oldala 141
Az *Új Symposion 17.* számának címlapja 142
Weöres Sándor levele Végel Lászlóhoz, *Új Symposion*, 23. szám (1967), 21. oldal 143
Az *Új Symposion* 9–10. számának címoldala 145
Az *Új Symposion* 37–38. számának címlapja 146
Az *Új Symposion* 75. számának 310. oldala 147
Lenin-gobelin varrásmintája az 1976. áprilisi 132., giccs tematikájú számból, a 110. és a 111. oldal közé kötött pauszpapíron 148
Az *Új Symposion* 22. számának címlapja 150
Az *Új Symposion* 1979. február–márciusi, 166/167. számának 87. oldala 153
Az *Új Symposion* 68. számának címlapja 160
Az *Új Symposion* 1989/1–2. szám 81. oldala 161
Az *Új Symposion* 1985/5–6. számának 3. oldala 162
Az *Új Symposion* 1988/1. számának 44. oldala 163
Az *Új Symposion* 1989/5–6. számának címlapja, Dudás Szabolcs fotójával 166

NÉVMUTATÓ

Abendroth, Wolfgang 191
Aćin, Jovica 131
Ács József 43, 52, 139, 151, 170, 175
Ács Károly 33, 36, 121, 137, 202, 294
Ady Endre 53, 57, 122, 263, 264, 290
Ágoston András 211, 313
Ágoston Mihály 211
Albahari, David 132
Altorjay Gábor 236
Andrási Adrienn 316
Andrić, Ivo 131, 223
Ankersmit, Frank R. 8, 303
Antonioni, Michelangelo 17
Arbus, David 89, 181
Argyelán István 41
Artaud, Antonin 218

B. Szabó György 34, 41, 49
B. Tóth Szabolcs 317, 318
Babić, Sava 280
Babits Mihály 173, 174, 236, 291
Bachelard, Gaston 16
Bacon, Francis 174
Bada Tibor (Bada Dada) 75, 167, 168, 316–318
Bakos Petra 76
Balaskó Jenő 236, 237
Balassa Péter 226
Balázs Attila 13, 74, 103, 104, 203–205, 283, 311, 315, 317, 318, 320
Bálint György 46
Bálint Sándor 205, 315
Balla László 49
Bányai János 9, 14, 15, 18, 37, 38, 40–45, 49, 51, 53, 55, 56, 70–72, 77, 78, 82, 83, 97, 102, 118, 126, 137, 147, 149, 151, 153, 170, 175–177, 179, 180, 183, 193–202, 209, 210, 216, 221, 225, 226, 229, 232, 237, 239, 246, 247, 252–255, 257, 267–269, 275, 278–280, 283, 293–295, 303, 305, 311–314
Baráth Ferenc 15, 28, 71, 99, 100, 151, 152, 156, 284, 308, 313
Barta Sándor 291
Barta Viktória 316
Bartók Béla 47, 294
Basara, Svetislav 132
Basie, William James „Count" 44
Bata János 317–318
Bataille, Georges 19, 218
Baudelaire, Charles 47
Beauvoir, Simone de 289
Beckett, Samuel 47
Beke László 205, 236
Béládi Miklós 298, 303
Bencsik Orsolya 59, 303

Benes József 134, 155
Benjamin, Walter 81, 105, 182
Benkő Attila 204
Berényi Emőke 36, 214, 304
Beretka Ferenc 205, 315
Bergman, Ingmar 18
Bertha Zoltán 257, 305
Beszédes István 9, 75, 106, 132, 167, 172, 187, 208, 241, 248, 260, 272, 312, 317, 318
Bezeczky Gábor 220
Biacsi Antal 211
Bicskei Alisa 316
Bicskei Zoltán 315
Bikich Gábor 231
Blagojević, Vera 229
Blanchot, Maurice 16
Blašković, Laslo 132
Bogdánfi Sándor (*Fenyő Árpád*) 34, 51, 65, 266
Bognár Antal 74, 129, 164, 203, 205, 221, 224, 225, 311, 314, 315
Borchert, Wolfgang 33
Bordás Győző 232
Bordás Tímea 318
Bori Imre 29, 33–36, 43, 44, 51, 78, 83, 84, 91, 101, 118, 123, 136, 137, 147, 200, 202, 205, 213–216, 234–236, 240, 279, 288, 290–294, 296–298, 303, 304, 307
Bornemisza Péter 257
Borús Rózsa 288
Bosnyák István 9, 15, 18, 23, 37, 41, 43–45, 50, 51, 53, 55, 57, 60, 65–72, 82, 84, 137, 139, 170, 176–178, 182, 183, 194, 196, 197, 200, 201, 203, 210, 216, 231, 265, 269, 270, 280, 288, 294, 295, 303, 304, 311–314
Božić, Olga 89
Bozsik Péter 9, 29, 76, 103, 106, 131, 132, 241, 300, 305, 309, 312, 318
Böndör Pál 13, 15, 28, 74, 100, 130, 131, 151, 203, 239, 240, 242, 244, 283, 304, 308, 313–315
Brâncuși, Constantin 19, 140, 141, 143, 144
Brasnyó István 42, 69, 71, 137, 232, 233, 239, 240, 255, 293, 313
Brasnyó szül. Kiss Erzsébet 69
Brecht, Bertold 47, 217
Bresson, Robert 18
Bretter György 206
Broch, Hermann 45
Brunner Emília 203, 314
Bukowski, Charles 238
Bulatović, Miodrag 72, 122
Buñuel, Luis 17
Burány Nándor 33
Burányi Nándor 180
Burroughs, William 17
Butler, Samuel 174

Camus, Albert 17, 33, 35, 174, 205, 289, 304
Car, Duško 46, 85
Caulfield, Holden 253
Cézanne, Paul 27
Cholnoky László 100
Cholnoky Viktor 100
Chvatik, Kvetoslav 225
Cioran, Emil 220
Coltrane, John 181
Ćopić, Branko 48
Ćosić, Dobrica 179
Crnjanski, Miloš 132, 223

Csapó Julianna 317–318
Csányi Erzsébet 74, 96, 109, 115, 127, 128, 203—205, 223, 224, 238, 283, 304, 309, 315
Csáth Géza 100
Cselényi László 296
Cseres Tibor 264
Csernik Attila 318
Csontváry Kosztka Tivadar 177
Csoóri Sándor 296
Csorba Béla 22, 23, 74, 104, 111, 187, 205, 208, 244, 271, 273, 278, 283, 284, 287, 305, 315, 317, 318
Csuka Zoltán 82, 120, 121, 149

Dalí, Salvador 16, 17
Dánél Mónika 100, 134, 140, 148, 151, 305
Danyi Magdolna 9, 13, 74, 99, 101, 102, 128–131, 164, 182, 184, 192, 201–205, 221–226, 238, 239, 241, 242, 270, 271, 283, 311, 313, 315
Dávid András 211
Dávid Csilla 316
David, Filip 132
Deák Ferenc 37, 38, 42
Deleuze, Gilles 104, 112–114, 116, 117, 305
Denegri, Ješa 165
Derrida, Jacques 102, 133
Déry Tibor 47, 94, 123, 190, 234, 240, 291, 296
Dési Ábel 45
Desnica, Vladan 223
Devecseri Gábor 174
Dévics Imre 41
Dobó László 316
Dolphy, Eric 181
Domonkos István (Diósi Illés) 12, 14, 16, 17, 20, 37, 41–44, 46, 52, 55–57, 60, 61, 63, 66, 70, 89, 108, 109, 115–118, 126, 130, 152, 194, 202, 205, 217, 220, 222, 225, 228–230, 232, 233, 237–241, 247, 255, 270, 276, 279, 282, 293–295, 297, 305, 307, 309, 312–314
Doronjski, Stevan 66, 67, 129, 130
Dos Passos, John Rodrigo 33
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 17
Dragojević, Danijel 130
Duba Gyula 296
Dudás Kálmán 120
Dudaš, Natalija 132
Dudás Szabolcs 166, 321
Dumitrov, Dragan 132
Dutschke, Rudi 185
Dürrenmatt, Friedrich 289
Dylan, Bob (Robert Allen Zimmermann) 89, 126, 238

Egry József 144
Eichmann, Adolf 45, 176
Elek Tibor 257, 258, 305
Eliot, T. S. 47, 72, 89, 97, 123, 176, 178, 197
Eörsi István 186, 207
Erdély Miklós 105, 236
Erdélyi Erzsébet 57, 58, 111, 305
Erdélyi László 288
Esterházy Péter 258

Faragó Attila 317, 318
Faragó Kornélia 74, 80, 93, 94, 134, 135, 152, 154, 155, 192, 203–205, 223, 224, 258, 259, 283, 305, 315, 317, 318
Farkas Nándor 41, 49
Faulkner, William 17, 47
Fehér Dorottya 36, 214, 304

Fehér Ferenc 33, 34, 181, 182, 217, 222, 225, 234
Fehér Kálmán 37, 38, 41, 52, 70, 71, 89, 102, 123, 152, 177, 180, 194, 217, 232, 238, 239, 254, 262, 263, 275, 280, 283, 293, 294, 311–314
Fejős Klára 316, 317
Fekete Elvira 220, 224
Fekete J. József 74, 205, 207, 315
Fellini, Federico 18, 226
feLugossy László 168
Fenyvesi Ottó 29, 74, 102–104, 131, 153, 164, 192, 203–205, 208, 229, 241, 242, 244, 283, 284, 305, 308, 314, 315
Ferdinandy György 191
Ferenc József 113
Ferlinghetti, Lawrence 238
Flaker, Aleksandar 109
France, Anatole 177
Franyó Zsuzsa 83, 215, 292, 304
Fromm, Erich 122
Fuchs, Eduard 220
Fülöp Gábor 191, 192, 238
Füst Milán 47, 97, 144, 190, 216, 231, 291

Gál László 34, 43, 44, 50, 182, 217
Garai László 198, 202
García Márquez, Gabriel 296
Géczi János 28
Gerold László 14, 37, 40, 42, 70, 123, 124, 137, 178, 182, 183, 192, 196, 202, 203, 211, 220, 238, 239, 250, 263–265, 279, 281, 288, 305, 312–314
Gide, André 17, 33
Ginsberg, Allen 17, 156
Gion Nándor 14, 42, 84, 192, 225, 232, 250, 254, 281, 283, 294, 295, 298, 313, 314
Gobby Fehér Gyula 14, 42, 123, 250, 294, 319
Godard, Jean-Luc 17
Goethe, Johann Wolfgang von 174
Gotovac, Vlado 46, 85, 178
Gömöri György 72, 73
Guattari, Félix 104, 112–114, 116, 117, 305
Gulyás János 315, 316

Gyepes Judit 109
Gyetvai Károly 41
Györe Géza 121, 131, 305
Gyurkó László 296

Habermas, Jürgen 77, 218, 306
Hajas Tibor 236
Hajnóczy Péter 9, 106, 206, 207
Halász Gábor 47, 83, 174, 176
Hamvas Béla 225
Hankiss Elemér 220
Harkai Vass Éva 209, 223
Harrison, George 155
Hegyi Lóránd 105, 165
Hemingway, Ernest 17
Herceg János 35, 49, 78, 137, 306
Herédi Károly 36, 214, 304
Hernádi Gyula 296
Holbein, Hans 177
Holz, Hans Heinz 191
Homérosz 174
Horgas Béla 190, 191
Hornyik Anna 317, 318
Hornyik Miklós 12, 84, 85, 118, 132, 306, 317, 318
Horvat, Oto (Horváth Ottó) 132
Horváth Attila 278, 317, 318
Horváth János 173

Hózsa Éva 59, 60, 306
Hristić, Jovan 47, 174

Ilia Mihály 23
Illyés Gyula 122, 290, 296
Iveljić, Nada 123
Ivkov, Boško 130

Jagger, Mick 126, 155
Jancsó Miklós 225
Jankovics József 215, 258
Jánossy Lajos 27
Jerotić, Vladeta 225
Jódal Kálmán 317, 318
Juhász Erzsébet 74, 182, 192, 202–205, 213, 223, 225, 253, 283, 314
Juhász Ferenc 123, 231, 296
Juhász Géza 45, 266
Jung Károly 126, 232, 234, 240, 313
Junger Imre 130
Juriš, Stanko 46, 85

Kádár János 67
Kafka, Franz 33, 35, 112, 117, 218, 250, 304, 305
Kalapáti Ferenc 74, 206–208, 315
Kántor Lajos 257, 303, 305
Kányádi Sándor 190, 296
Kapitány László 70, 160, 312
Karácsonyi Attila 168, 317, 318
Karácsonyi Judit, 117, 305
Karadžić, Vuk 129
Kardelj, Edvard 129
Kardos András 206
Karinthy Frigyes 224
Károlyi Amy 234
Kassák Lajos 8, 82–84, 99, 114, 136, 137, 144, 149, 199, 213–215, 220, 231, 234–236, 252, 290, 291, 295, 304, 307
Kassák Lajosné 214
Kaštelan, Jure 178, 240
Katona Ádám 190
Kelemen Mátyás 41
Kerecsényi Dezső 173, 174
Kerekes László 75, 10, 165, 315, 316
Kerékgyártó István 106
Kermanuer, Taras 205
Kerouac, Jack 17, 47, 89, 123
Keszég László 317, 318
Kierkegaard, Søren 174
Kiš, Danilo 16, 124, 263
Kiss Anna 224
Kiss Jovák Ferenc 238
Klaniczay Tibor 297, 298, 306
Klein Rudolf, dr. 317
Kodály Zoltán 139, 294
Kodolányi Gyula 239
Kofler, Leo 191
Kolibaš, Darko 191
Kollár Árpád 278, 306
Kolozsi Tibor 65
Komlós Aladár 191, 199, 200
Konc József 127, 237, 306, 312
Konc Zsuzsa 237
Koncz István 22, 23, 25, 33, 37, 38, 41–43, 72, 201, 217, 238, 239, 293, 306, 309
Konjović, Milan 44, 52, 55
Konrád György 205
Konstantinović, Radomir 36, 45, 60, 110, 174, 176
Kontra Ferenc 208, 316–318
Kopeczky László 41
Kopicl, Vladimir 95, 131
Kossa János (Keck Zsigmond) 51
Kosztolányi Dezső 100, 101, 223

Kott, Jan 89, 123, 179
Kovács András 264
Kovács András Bálint 47, 48, 306
Kovács Attila 205
Kovács Judit 289
Kovács Teréz 212, 213
Kovács Tickmayer István 316, 317
Kovács Tímea 219
Kovács Vilmos 303
Körner Éva 84, 214, 290, 291, 304
Krajczár Gyula 150
Krajczár Imre 179, 254, 306
Kreszánkó Viktória 318
Kristeva, Julia 87, 218, 219
Krleža, Miroslav 43, 88, 101, 123, 131, 178, 246
Krmpotić, Vesna 85
Krnpotić (sic!), Vesna 46
Kušan, Ivan 46, 85
Kürti Emese 94, 234–237, 306

Ladan, Tomislav 46, 47, 85, 86, 122, 174, 177, 210, 223, 262
Ládi István 177
Ladik Katalin 33, 37, 42, 57, 63, 64, 98, 130, 152, 155, 228, 232, 233, 237, 238, 242, 306, 307
Láng Gusztáv 198, 303
Lantos László 75, 105, 316, 317
Lászlóffy Aladár 296
Latif, Hamad Abdel 317
Lautréamont, Comte de 16, 218
Lengyel József 296
Lenin, Vlagyimir Iljics 148, 187, 321
Lennon, John 155
Lopandić, Dušan 122, 127, 210, 307
Losoncz Alpár 11, 22, 79–81, 87, 97, 99, 105, 170, 183–185, 186, 204, 206, 208, 227, 274, 275, 283, 298, 307, 315, 319
Lőrik Mária 314–316
Lőrinc Péter (Lőbl Árpád) 268, 269
Lovas Ildikó 75–76, 307, 317, 318
Lukács György 72, 79, 80, 88, 122, 158, 170, 182, 191, 196, 207, 210, 218
Lukács István 319
Lukić, Sveta 193
Lukić, Velimir 47, 193

Maharishi jógi 155
Major Nándor 33–36, 49, 78, 202, 271, 294, 307
Major-Zala Lajos 191
Majtényi Mihály 33
Mák Ferenc 22, 74, 206, 315
Malraux, André 17
Mándy Iván 191, 296
Mankowitz, Wolf 89
Mann, Thomas 35, 255
Marcuse, Herbert 133
Margusics Károly 316
Máriás Zoltán 316, 317
Marić, Sreten 16, 95
Marton László Távolodó 106
Márton István 314
Matić, Dušan 43
Matvejević, Predrag 131
Maurits Ferenc 13–15, 28, 41, 71, 99, 100, 134, 137, 151, 152, 155–159, 163, 165, 254, 278, 279, 304, 306, 308, 313–315
McCartney, Paul 155
Mérei Katalin 89, 178
Mészöly Miklós 94, 101, 190, 205, 226, 296
Michaux, Henri 17, 26
Mihalić, Slavko 47, 86, 123, 130, 229, 239, 240

Mikola Gyöngyi 33, 78, 255, 306, 307
Mikuska Judit 36, 214, 304
Miljković, Branko 46, 229
Miller, J. Hillis 239
Milošević, Nikola 122, 127, 137, 178, 307
Miłosz, Czesław 19
Miočinović, Mirjana 16
Močnik, Rastko 220
Molnár Cs. Attila 37, 42
Molnár F. Rózsa 312, 313
Molnár Szilvia 221, 277
Molnár V. Zoltán 317, 318
Montaigne, Michel de 174
Móricz Zsigmond 290

Nádas Péter 205, 296
Nagy Ágnes 97
Nagy István 206, 207, 241
Nagy József 10, 49
Nagy László 296
Nagy Péter 221, 306
Nastasijević, Predrag 229
Nemes Nagy Ágnes 242
Németh Ferenc 37, 42, 79, 93, 189, 190, 306, 307
Németh G. Béla 306
Németh István 33, 34
Németh László 296
Németh Zoltán 307, 320
Nietzsche, Friedrich 46
Nobel Iván 57, 58, 111, 305
Novák Anikó 134, 307
Novak, Slobodan 46, 85, 101, 126, 303, 307

Nyéki Lajos 230, 231, 257

Olajos Mihály 41, 49
Oravecz Imre 296
Orcsik Roland 110, 111, 118, 241, 278, 279, 305–307
Ottlik Géza 35, 296

Örkény István 296

P. Nagy István 206–208, 241
Panić, Milan 282
Pap József 33
Papp Miklós 15, 42, 70, 99, 151, 312, 313
Papp p Tibor 76, 312, 317–318
Papp Tibor 42
Papp Zsuzsanna 318
Parker, Charlie 44, 181
Parti Nagy Lajos 15–17, 25, 309
Parun, Vesna 123, 229, 240
Páskándi Géza 156, 296
Pavletić, Vlatko 174
Pavlović, Miodrag 174, 229
Pavlovics, Miodrag 173
Pázmány Péter 257
Pechán József 59, 113
Pekić, Borislav 205
Penovác Endre 168
Penovác Sára 214, 307
Perneczky Géza 105, 165
Pervić, Muharem 226
Petőcz András 106
Petőfi S. János 217
Petrović, Branislav 229
Pilinszky János 97, 206, 296
Pintér Viktória 155, 156, 306, 308
Platón 80, 107, 169, 246
Podolszki József 182, 191, 198, 202, 203, 221, 222, 225, 239, 308, 313, 314
Pogány Imre 315
Polyák Márta 204
Ponge, Francis 218

Popa, Vasko 36, 122, 124, 229, 264, 305
Pound, Ezra 47, 72, 89, 123, 178, 232–234
Pozsár László 113
Pressburger Csaba 76
Propp, Vladimir Jakovlevics 24, 308
Purger Tibor 9, 75, 105, 207, 285, 306, 312, 315

Radics Viktória 11, 90, 91, 95, 164, 205, 222, 271, 308, 310
Radnóti Sándor 94, 204, 206, 209, 226
Raffai Ferenc 70, 88, 152, 177, 178, 191, 194, 201, 229, 233, 279, 282, 312, 313
Rajsli Emese 13, 15, 28, 100, 132, 151, 304, 308
Ranković, Aleksandar 16
Ređep, Draško 121, 174
Rehák László 34, 52, 265
Reichenbach, H. 89
Rešin Tucić, Vujica 238
Révész Sándor 277, 278
Rilke, Rainer Maria 15, 27, 47, 97, 174
Rimbaud, Arthur 16, 19, 44, 77, 98, 116, 262
Rózsa Sándor 71
Rupel, Dimitrij 127

Sachs, Nelly 89, 233
Sade, Donatien Alphonse François de 218
Sáfrány Imre 33
Saint-John Perse 16
Šalamun, Tomaž 88, 127, 128, 232, 237, 238, 304
Salinger, J. D. 109, 123, 133, 149, 179, 252–254
Sánta Ferenc 190 296
Sartre, Jean-Paul 15, 17, 47, 89, 133, 199
Sátai Pál 288
Savic, Nenad 41
Schmidt Júlia 225
Sebestyén Árpád 316
Sebők Zoltán 74, 164, 170, 183, 186, 187, 20, 205, 213, 315, 318
Šejka, Leonid 47, 122, 154, 177, 240
Sekulić, Isidora 174, 175
Selimović, Meša 223
Sesztov, Lev 127, 178, 307
Seurat, Georges 17
Sinkó Ervin 35, 46, 47, 49–54, 66, 67, 71, 73, 79, 80, 95, 101, 137, 138, 140, 158, 178, 182, 200, 207, 208, 215, 216, 224, 244, 252, 262, 266, 268, 279, 280, 298, 308, 313
Sirbik Attila 76
Slamnig, Ivan 46, 85, 86, 229, 240
Slaviček, Milivoj 86
Šoljan, Antun 46–49, 85, 86, 101, 109, 122, 124, 126, 127, 149, 174, 180, 193, 229, 234, 252, 254, 308, 310
Sollers, Philippe 218
Somlyó György 231
Somogyi Tóth Sándor 150, 179, 254
Spiegel Tibor 315
Stefán Oszkár 316
Star, Ringo 155
Stockhausen, Stockhausen 47, 89, 123, 151, 178
Supek, Rudi 182
Süli Izabella 288
Sütő András 191, 296
Sweeney, Mike (Sweeny, Mike) 89, 155, 181, 234

Szabó Palócz Attila 80,
Szajbély Mihály 22, 23, 25, 38, 78, 113, 306, 308

Szakolczay Lajos 257, 305
Szegedi Szabó Béla (Szögedi Szabó Béla) 241, 317, 318
Szegedy-Maszák Mihály 21, 220, 298, 310
Szeli István 52, 56, 121, 188, 230, 279, 288–294, 296, 298, 303
Szenteleky Kornél 217
Szentjóby Tamás 236, 237
Szerbhorváth György 11, 13, 14, 21, 80, 81, 93, 128, 129, 187, 212, 244, 270, 283, 301, 308, 310
Szergejev Zsuzsa 23, 25, 37, 38, 306
Szilágyi Domokos 296
Szilágyi Zsófia Júlia 91, 94, 135, 154, 155, 164, 305, 306, 308, 320
Szirmai Károly 224
Sziveri János 9, 10, 13, 23, 26, 74–76, 102–106, 129–131, 153, 154, 156, 157, 164, 165, 167, 172, 183, 192, 204–208, 221, 222, 226, 239, 241, 242, 244, 260, 270–272, 274, 278, 283–285, 300, 301, 306, 308, 311, 315, 317, 318
Szlivinszkij, Osztap 19, 20
Szolzsenyicin, Alekszandr Iszajevics 218
Szombathy Bálint 75, 105, 134, 135, 156–159, 162, 164, 165, 167, 205, 220, 221, 237–239, 309, 314, 316–318
Szőcs Géza 244
Szörényi László 258
Sztáncsics András, dr. 51
Szücs Imre 48
Szűgyi Zoltán 74, 103, 241, 309, 315

Tandori Dezső 242, 296
Thomka Beáta 12, 13, 21, 40, 58, 60, 74, 87, 89, 90, 95, 96, 99–103, 108, 110, 115, 128, 134, 182, 191, 192, 196, 203, 205, 218–220, 223, 225, 239, 282, 288, 309, 313, 314
Tišma, Aleksandar 101, 124, 310
Tišma, Slobodan 95
Tito, Josip Broz 16, 64, 65, 67, 158, 265, 269
Toldi Éva 36, 55, 56, 208, 230, 309
Tolnai Ottó 9, 11, 12, 14–20, 22–29, 31, 33, 36–38, 40–47, 49, 52, 55–61, 64–66, 69–72, 76, 79–84, 86, 89–91, 96, 97, 100, 10, 103, 108–117, 119, 123, 124, 126–128, 138–140, 143, 144, 146, 149, 151–153, 155–157, 159, 163, 170–178, 181, 182, 188, 189, 193, 194, 196, 205, 209, 211, 214, 224, 225, 228, 229, 232–241, 244–250, 252, 255, 256, 265, 276–279, 281–283, 293–295, 297, 298, 303–305, 307, 309, 311–3145, 319
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 27
Tomán László 52, 193, 256
Tomka Gábor 34
Tomsics Rudolf 17
Torok Csaba 232
Tóth Ferenc 314
Tóth Lajos 286, 287, 309
Tóth Szabolcs 317, 318
Tőke István 288
Tőzsér Árpád 257, 305
Truffaut, François 47
Túri Gábor 74, 130, 203, 315
Turi Tibor 316, 317
Tutuola, Amos 33

Unamuno, Miguel de 95
Ungvári Tamás 89, 191
Urbán András 167, 209, 317, 318
Utasi Csaba 37, 42, 55, 70, 71, 118, 127, 132, 136, 137, 159, 176, 178, 192, 194,

196, 200, 201, 203, 205, 216, 217, 220, 224, 238, 239, 243, 256, 257, 264, 266, 270, 281, 309, 311–314
Utasi Csilla 318
Utasi Mária 232

Vajda Gábor 118, 119, 201, 203, 211, 218, 288, 309, 314
Vajda József 288
Valéry, Paul 17, 174, 175
Várady Tibor 13, 14, 37, 38, 70, 71, 89, 123, 181, 190, 200, 219, 232, 267, 282, 310, 313, 314
Varga Zoltán 70, 89, 178, 202, 312, 313
Vasović, Nebojša 132
Vass István 74, 131, 209, 223, 224, 229, 241, 253, 254, 315
Vébel Lajos 41
Végel László 11, 12, 14, 18, 22, 37, 42, 48, 49, 55, 56, 66, 67, 70, 72, 81, 83, 86, 88, 90, 94, 95, 98, 105, 108, 109, 122, 123, 126–128, 130, 136, 143, 149–151, 159, 170, 171, 175, 177–184, 187, 190–192, 196, 200, 202, 203, 205, 209, 210, 217, 218, 220, 231, 232, 238, 243–245, 249–253, 255–258, 262, 264, 272–274, 278, 279, 281–283, 294, 295, 305, 307, 310, 312–314, 319, 321
Vékás János 11, 12, 18, 22–26, 33, 35–39, 41, 42, 44, 51, 52, 66–68, 79, 80, 84, 86, 111, 119, 130, 170, 187, 244, 276–278, 283, 305, 310
Veres András 21, 220, 298, 310
Veszteg Ferenc 242
Vetró Ferenc 37, 42
Vicei Károly 130, 232
Vinaver, Stanislav 47
Virág Gábor 76
Virág Zoltán 21, 89, 96, 118, 134, 258, 298, 305, 310
Vlaovics József 37, 42, 192, 312
Voigt Vilmos 217
Vranicki, Predrag 198, 225
Vujicsics D. Sztoján 120
Vujicsics Marietta 132
Vukovics Géza 39, 202

Weimann, Robert 210
Wellek, René 200
Weöres Sándor 47, 94, 97, 109, 137, 143, 151, 190, 231, 256, 257, 296, 310, 321
Wilde, Oscar 174
Williams, William Carlos 47, 239
Wittgenstein, Ludwig 149, 179, 252, 253, 303
Woolf, Wirginia 174, 175

Zákány Antal 44
Zalán Tibor 94, 244
Zidić, Igor 191
Zivlak, Jovan 131

Zsáki József 41